HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I PITANJE VARIJANATA

posebno izdanje
časopisa
kritika
svezak 1.
zagreb 1969

HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK

I PITANJE VARIJANATA

ODLUKA

O OBJAVLJIVANJU ODLUKA I PROGLASA ANTIFAŠISTIČKOG VIJEĆA NARODNOG OSLOBOĐENJA JUGOSLAVIJE, NJEGOVOG PRETSJEDNIŠTVA I NACIONALNOG KOMITETA NA SRPSKOM, HRVATSKOM, SLOVENAČKOM I MAKEDONSKOM JEZIKU

U duhu federativnog načela izgradnje Jugoslavije na osnovici prava samoodređenja i nacionalne ravnopravnosti, zajamčenih narodima Jugoslavije odlukama Drugog zasjedanja Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije od 29 i 30 studena 1943 god. Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije

ODLUČUJE:

1. Sve Odluke i proglasi Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i njegovog Pretsjedništva kao vrhovne zakonodavne vlasti i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije kao vrhovne izvršne i naredbodavne vlasti u Jugoslaviji kao cjelini imaju se objavljivati u službenim izdanjima Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku. Svi ovi jezici su ravnopravni na cijeloj teritoriji Jugoslavije.

2. Pojedina Zemaljska vijeća i njihovi Izvršni odbori kao zakonodavni i izvršni i naredbodavni organi vlasti pojedinih saveznih jedinica donijet će odgovarajuće odluke u duhu gornjeg člana i sprovesti će u život na svojoj teritoriji ovu ravnopravnost prema uvjetima u svojoj zemlji.

3. Uslijed sadašnjih tehničkih teškoća, Pretsjedništvo Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije i Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije objavljivat će u svojim izdanjima svoje odluke na jednom ili drugom od navedenih jezika a Zemaljska vijeća obavezna su da ih službeno proglase na jezicima svojih naroda.

Br. 18.
15. siječnja 1944.

Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja
Jugoslavije

Tajnik: *Rodoljub Čolaković*, s. r.

Pretsjednik: *Dr Ivan Ribar*, s. r.

(»Službeni list DF Jugoslavije«, 1. veljače 1945, broj 1, str. 5)

ODLUKA

O »SLUŽBENOM LISTU DEMOKRATSKE FEDERATIVNE JUGOSLAVIJE«

Član 1

Nacionalni komitet oslobođenja Jugoslavije izdaje »Službeni list demokratske federativne Jugoslavije«, čije izdavanje i nadzor spada u nadležnost Pretsjedništva Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije.

Član 2

»Službeni list« štampat će se na srpskom, hrvatskom, slovenačkom i makedonskom jeziku.

Član 3

U »Službenom listu« obnarodovat će se: sve odluke (uredbe, pravilnici, odredbe, uputstva općeg karaktera i dr.) Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Nacionalnog komiteta i Povjereništva Nacionalnog oslobođenja Jugoslavije, čije službeno objavljivanje traži njihova narav: sve odluke o službenim odnosima službenika Antifašističkog vijeća narodnog oslobođenja Jugoslavije, Nacionalnog komiteta, Povjereništva Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije i podređenih im ustanova; kao i sva odlikovanja.

Član 4

U »Službenom listu« objavljivat će se svi oglasi, objave, dražbe, protokolacije, amortizacije i drugo, ukoliko to nalažu važeći propisi i ukoliko to bude određeno odlukom suda ili druge nadležne vlasti.

Član 5

Pretsjedništvo Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije propisat će Pravilnikom bliže odredbe o izdavanju i uređivanju »Službenog lista«.

Član 6

Ova Odluka stupa na snagu danom obnarodovanja.

19. prosinca 1944.
Beograd.

Pretsjednik
Nacionalnog komiteta oslobođenja Jugoslavije,
Maršal Jugoslavije
Josip Broz Tito, s. r.

(»Službeni list DF Jugoslavije« 1. veljače 1945, broj 1, str. 10).

O jeziku i u vezi s njim vode se posljednjih godina diskusije i polemike na različitim stranama i s veoma različitih polazišta. Dok jedan dio stručnjaka želi isključivo znanstveno postavljati i rješavati pitanja varijanata te standardnog, odnosno književnog jezika, ima i takvih lingvista koji žele svaku diskusiju s oponentima što prije, u stvari naprečac prekinuti, kratkim postupkom, uz pomoć političkog pritiska. Budući da je to veoma osjetljivo i važno pitanje i da ga stoga valja na odgovarajući način što detaljnije raščlaniti i raspraviti u atmosferi obostrano izražene dobre volje i tolerancije, urednici »Kritike« omogućili su objavljivanje kritičkih tekstova o najnovijem *Rječniku hrvatskosrpskog književnog jezika* (izdanje Matice hrvatske i Matice srpske). Nakon toga su uslijedile prilično oštre rasprave koje su naišle na izuzetno zanimanje javnosti, o čemu svjedoče i brzo rasprodani primjerci svih časopisa i novina u kojima je o tome, ili u povodu toga, opširnije polemički pisano.

Smatrajući opravdanom želju mnogih čitalaca da se na jednom mjestu saberu svi važniji noviji radovi istaknutih hrvatskih filologa o pitanjima jezika, uredništvo »Kritike« je odlučilo da tome posveti posebni broj. Izbor je obavljen u suradnji s našim najautoritativnijim stručnjacima za pitanja jezika, pa smo stoga uvjereni da obuhvaća uistinu sve magistralne priloge. Razumije se, urednici su poštovali osobna mišljenja pojedinaca i nisu ni u jednom slučaju željeli birati samo one radove i redove s kojima se u potpunosti slažu. Diskusija je u toku; svako nasilno insistiranje na ujednačavanju mišljenja već u ovoj fazi izazvalo bi nepopravljivo teške posljedice. Zato ovaj zbornik članaka ne treba čitati kao cjelovito djelo istomišljenika niti kao programatsku platformu svih daljnjih rasprava, nego kao panoramu i kompendij pogleda i shvaćanja što ih danas zastupaju određeni hrvatski lingvisti. (Zbog objektivnih tehničkih razloga radovi Dalibora Brozovića bit će objavljeni odvojeno, u posebnom izdanju »Kritike«, pod naslovom **Rječnik jezika, ili jezik rječnika?**)

Valja svakako istaći da je prvi takav izdavački pokušaj uredništva »Kritike« omogućen prvenstveno solidarnošću autora i urednika koji su se svi odrekli honorara, kao i određenoj materijalnoj pomoći Matice hrvatske, na čemu svima i ovom prigodom zahvaljujemo.

KRITIKA RJEČNIKA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

(KNJIGA PRVA A—F I KNJIGA DRUGA G—K)

IZDANJE MATICE HRVATSKE I MATICE SRPSKE,
ZAGREB—NOVI SAD, 1967.

O NOVOM RJEČNIKU »OBIJU MATICA«

Bratoljub Klaić

Teško mi je — difficile mihi est — satira-ti nešto što se istom rodilo, i to zacijelo u teškim porođajnim mukama, da, teško mi je pisati o tom rječniku iz mnogih razloga. Ima, naime, u njegovoj redakciji, ima u toj plejadi poizbor naših lingvista i filologa, nekoliko ljudi koje volim, ima ih i kojih se bojim, ima ih koji bi meni, iako sam već i sam u poodmaklim godinama, mogli biti učitelji, no glavno je što sam i sâm pisac sličnih stvari, pa mi svaki od njih može i za moje radove uzvratiti, opravdano dakako, istom mjerom. Osnovna mi je, međutim, misao pri pisanju ovoga uvoda činjenica da se kod nas svaki ovakav posao, ako je prikaz negativan, smatra ličnom uvredom, a meni zaista nije stalo do toga da se bilo s kim svađam, da polemiziram i da dokazujem nekome koliko sam ja pametniji od njega, pa da onda dobijem po glavi i da strepim čak od... (bolje da ne kažem od čega!), kao ono prošli put kad sam se usudio pisati o izdaji Maretićeve Gramatike i stilistike, ili da mi se prigovori kako imam — bombastičan stil! I — da još dodam — u svom sam feljtonu *Kako je Matoš krstio Skerlića* u prošlom broju ovoga lista prikazao kako »bečaru nije lako«, kako se i sam često mučim da odgonetnem ovo ili ono, pa zato pišem ovaj prikaz — ne kritiku — u najboljoj namjeri, sa željom da u daljim svescima ne bude tolika praznina. Ne pišem ovo sistematski idući od stavke do stavke i tražeći hljeba nad pogačom, nego opisujem sebe u sličnom poslu, kao komentator hrvatskih pisaca za ediciju *Pet stoljeća hrvatske književnosti,* pri kojem sam poslu dobio u ruke sveske novoga rječnika od A—F i od G—K, zanosno ih pozdravio i radosno uzdahnuo: Evo meni, blago meni, pomoći, ako ne za sve komentare, a ono zasada barem za trećinu.

Osjećam se kao đače koje — dobivši u školi temu za pismeni zadatak — griska vršak pera i uzdiše »Samo da mi je početi«, pa pogledava u nastavnika i očima traži od njega pomoć. Nastavnik, ako je benevolentan, savjetuje mu: »Zahvati najprije malo historijski, zatim izloži temu, i na kraju izvuci zaključak«. Kako sam i sâm nastavnik, savjetujem to sam sebi, pa zahvaćam stvar ponajprije historijski, jer su neki od tih istih ljudi radili i na Akad. rječniku, o kojem poslu želim najprije kazati nekoliko riječi.

Komentiram ja tako Lucićevu *Robinju* za ediciju *Pet stoljeća* i nailazim na stihove: »Dajte jim odbrojiv te jaspre kê smaže, neka jih posvojiv jure se utaže«. Veoma volim taj spjev Hanibala Lucića, vla-

stelina hvarskoga, pa od srca želim da ga zavole i mlađe generacije, i zato nastojim da im protumačim sve što možda ne bi mogle razumjeti. A tu su — mislim barem tako — tri riječi nerazumljive: *jaspre, smaže, jure*. S prvom mi je lako, znam je, ako niotkuda druguda, a ono, kao teatarski čovjek, iz *Kir Janje* gdje se ovaj škrtac stalno teška i vajka: »Nema *aspri*, nema krajcarija«. Pomaže mi i Akademijin rječnik, a pomogao bi mi i novi da sam ga onda već imao. Tu riječ donosi novi rječnik — uostalom kao i Akademijin — pod stavkom *aspra* i *jaspra*, ali ima i jedna razlika o kojoj bi se — s obzirom na novi rječnik — moglo mnogo, čak vrlo mnogo govoriti. Dok Akad. rječn. pod *aspra* upujuće i na *jaspra* a pod *jaspra* na *aspra*, što je leksikografski jedino opravdano, novi rječnik ni mukajet. Uopće mu je sinonimika i homonimika najslabija strana, a to je baš ono u čemu je možda najveća vrijednost Broz-Ivekovićeva rječnika iz god. 1901, to je ono što je Iveković, kao veliku potrebu naših književnika, izvrsno shvatio i napisao: »Gledao sam kod svake riječi da skupim synonima...«, to je ono što mu je Ante Radić u svom prikazu (*Obzor*, br. 103, 1901) upisao u osobito dobro riječima: »Mi nemamo još rječnika za synonima... pa ovaj Rječnik... vrlo će mnogo pomoći«. To je ono što možemo napisati i danas, jer rječnika sinonimâ još uvijek nemamo, samo što nam novi rječnik neće u toj nevolji pomoći gotovo nimalo.

S riječju *jure* nema poteškoća, nju mlađe generacije poznaju iz glasovite Lucićeve pjesme »Jur nijedna na svit vila...«, pa zato prelazim odmah na ono *smaže*. Na prvi se pogled stvar čini jednostavna. Nevješt čitalac pomišlja odmah na glagol *smagati*, prez. *smažem* (iterativ od *smoći*), ali kako je u rečenici subjekt *oni* (»sakriven«!), predikat bi morao glasiti *smažu*. No Lucić je znao što piše, pa zato glagolu *smagati* nema mjesta u komentaru, nego valja poći od infinitiva *smažiti* (3. pl. prez. *smaže*). Uzimam Akad. rječn. i zaista nalazim takav infinitiv sa značenjima *peći, pržiti, sažizati*, a uz njih čitam i sprijeda citirane stihove. Ali kad pokušavam rečenicu »prevesti« na današnji jezik, zapinjem, jer misao »te novce koje (oni, tj. gusari) *peku, prže, sažižu*«, ne odgovara mojim mozgovnim procesima. Zato se vraćam na glagol *smagnuti* na koji Akad. rječn. upućuje kao imperfektivan prema *smažiti*. I tek tamo nalazim ono što tražim. Glagol znači *čeznuti, žudjeti, željeti*, a to — zapravo preneseno značenje, tj. ono što čovjeka *duševno* peče, prži, sažiže — uz imperfektivni oblik *smažiti* nije naznačeno. Sad mi je prijevod na moderni jezik lagan: »Dajte im te novce koje *žele*, za kojima *čeznu, žude*«.

I čitam dalje *Robinju* i nailazim na stihove 337—338: »Der tada biše čut svuda po rusagu Vlaskovo ime slut, uminje i snagu«. Opet tri riječi nepoznate današnjem književnom jeziku: *der, rusag* i *slut*. Prvu rješavamo s pomoću Akad. rječn. (pod *deri*) gdje se tumači latinskim *usque, donec* i objašnjenjem da »pokazuje kraj ili početak smjeru kakva pružanja, prostiranja (u pravom i u prenesenom smislu)...« Drugu prepoznajem na prvi pogled, to je mađ. *ország* — predio, kraj, država i sl., pa i ne gledam u Akad. rječn., nego prelazim odmah na ono *slut*. Znam nešto staroslavenski, i poznato mi je da je tamo bio glagol *sluti* s prez. *slovą*, koji je značio isto što i današnje *sloviti* odn. *slovjeti*, tj. biti slavan, biti glasovit, a znam i za pjesnika korčulanskog Ivana Vidala (16. st.), koji je, kako veli Kombol (Povijest hrvatske književnosti do preporoda), »izrekao sigurno misao sviju kad je rekao za taj 'grad (Dubrovnik) svitli i slavan zadosti: svuda ga jes puna slava, svud on *slove*, hrvatskih ter kruna gradov se svih zove'«.

S punim pouzdanjem gledam zato u Akad. rječn., ali tamo infinitivu *sluti* ni traga.*

I još jedan primjer iz *Robinje*. Ima tamo u stihu 211: »Sarce moje truti poča jad najgori«, a stihovi 991—992 glase: »Naša su začula gospoda kako je jadom tebe trula nesrića, gospoje«. Isto onako kako znam za staroslovenski glagol *sluti, slovą*, znam i za *truti*, prez. *trovą*, pa ništa lakše nego napisati: stariji oblici današnjega glagola *trovati*. Ali, red je da provjerim, pa što da radim nego da i opet zavirim u Akad. rječn. A tamo između *trutav* i *trutica* ništa. Gledam pod *trovati* i *troviti*, možda je — mislim — i tu sličan slučaj kao kod *sluti* — *sloviti*, no ovdje nema ni toga. Isprika? Od *trovati* do (nepostojećeg) *truti* izmijenila su se tri obrađivača, zapravo četiri, jer se jedan javlja u dva maha. Da li je bilo potrebno na tako kratkom sektoru toliko usitnjivati ovako osjetljiv posao, stvar je organizacije rada u samoj redakciji, no takva turska sila vjerojatno ipak nije bila.

Nakon ovoga historijskog uvoda pristupam izlaganju teme, kako sam sâm sebi, nastavnik đačetu, sprijeda savjetovao. Na žalost, povjerenje mi je prilično labavo, jer vidim da su neki ljudi iz redakcije Akad. rječn. naprosto »presađeni« u novu redakciju.

Baš kad mi je Matica hrvatska poslala spomenuta dva sveska »na prikaz i ocjenu« a uredništvo *Republike* izrazilo želju da za taj časopis prikažem novi veliki događaj na području naše leksikografije, radio sam na komentiranju knjige u kojoj su se zajedno našli Janko Polić Kamov i Vladimir Čerina. I čitam kod Polića: »Sad sam se sreo s nekim Zmajićem i nije me pustio; uhvatio me da kandidiram za narodnog zastupnika kao divljak, pomisli!« Zaustavljam se na riječi *divljak*. Ne zato što joj ne bih znao značenja, nego stoga što joj znam za jedno specijalno značenje. Hajde, pomislim, da okušam to jedva dočekano moje pomagalo! A tamo uz riječ *divljak* ova četiri značenja: »1. onaj koji živi u divljaštvu; 2. grub, surov, neodgojen, nevaspitan čovjek; 3. samonikla voćka ili loza; 4. divlji vepar«. No Janko Polić Kamov, iako je živio na osebujan način, iako se katkada ponašao po karakteristikama pod brojem 2, samonikla voćka ili loza, pa ni divlji vepar nije bio. Nego — čitao sam ja nekada saborske zapisnike i tamo sam našao da je npr. Ante Starčević bio u nekadanjem hrvatskom saboru *divljak*, tj. narodni zastupnik izvan stranaka. Radi se, prema tome, o petom značenju spomenute riječi, o parlamentarnom, saborskom, političkom divljaku, i to je ono što je htio reći naš nesretni Janko, ali za rječnik »obiju Matica« pročitali su samo njegovu *Ištipanu hartiju*, a citirani se pasus nalazi u drugom činu Polićeve drame *Mamino srce*. A ja nemam razloga da ne vjerujem Nikoli Milićeviću koji (u predgovoru knjizi koju priređujem za štampu) piše da je *Ištipana hartija* manje zanimljiva i znatno slabija od *Psovke*. No da još nešto kažem o *Maminom srcu*. Ima tamo riječ *gad*, i to u ovom pasusu: »Dušan:... I jedno poslijepodne... u zelenoj travi zagledasmo mrki trag, nešto sjajno i crno kao potok istarskog vina i dva se oka ustremiše na nas i gad nam je pokazao jezik. — Romano: Bio je baš gad. — Dušan: A tko drugi? Ta se je zmija najčešće viđala u našem kraju....

* U svom članku u *Republici* ja sam u vezi s ovom konstatacijom izrekao nekoliko oštrih riječi na račun redakcije Akademijina rječnika. Ovdje s radošću i — pokajnički — demantiram one svoje tvrdnje, jer sam kasnije sasvim slučajno našao glagol *sluti* (i sve riječi između *sluštvo* i *služba*), ali — na početku slijedećeg sveska (spasti — sunce), gdje ih zaista nisam očekivao. Vrlo mi je žao što sam se »zaletio«, ali — tko bi pomislio da se u jednoj tako meritornoj ediciji može desiti nešto ovakvo. Ne mareći ispitivati kako je do toga došlo, konstatiram da se rječnici ne čitaju kao romani, nego se uzimaju u ruke kad čovjeku zatrebaju. A redakcija je trebala na određenom mjestu (između *sluštvo* i *služba*) bilo kakvim znakom (makar i ulijepljenim) napomenuti da se spomenuti pasus nalazi negdje drugdje.

A vrtlar nam je pričao čudnu snagu onih čarobnjaka što sišu kravlje vime kao rođenu majku, kako se opletu oko čovjeka pa ga bičuju svojim repom dok ne pocrni kao i oni i ostaje crn zavazda. Gad nije otrovan, on je simboličan i ostavlja tako strašne impresije...« — Pročitavši ovaj pasus, obradujem se kao dijete (ja, gad jedan!), jer kud će se veće radosti za leksikografa nego pronaći primjer gdje se riječ tako divno opisuje sama sobom. A u novom rječniku, za kojim — naravno — odmah posežem — mnogo kojekakvih gadova, no ovoga u značenju *zmija*, i to neka osobita kako vidimo, ni od korova. Gledam Akad. rječnik, a tamo uz *gad* prvo značenje — *serpens!* Sliježem ramenima, osjećam u sebi neki gad, i — idem dalje.

Dok su od Janka Polića Kamova pročitali barem nešto, od Vladimira Čerine nije pročitano baš ništa. A bio je dobar i originalan pisac, barem kao desetak onih koji su popisani u vrelima iz kojih je crpena građa za ovaj rječnik. Ja se možda na činjenicu što nema Čerine ne bih ni osvrtao, jer nema ni nekih drugih koji su zavrijedili da budu pročitani, da nisam naišao na ovo mjesto: »Artist je (Polić) koji sada daje odličnu i neobičnu prozu, da kasnije postane pravi draguljar riječi, rečenica, fraza i izražaja...« (Vlad. Čerina, *Janko Polić Kamov*, svršetak VIII. poglavlja). Riječ *draguljar* izazvala je u meni ovu asocijaciju: Pokojni Julije Benešić preuzeo je uređivanje rječnika hrvatskoga književnoga jezika koji je zamišljen u nekadanjem HIBZ-u, pa ga je onda naslijedio Nakladni zavod Hrvatske (unekoliko današnja *Zora*), da ga na kraju prekupi Jugoslavenska akademija. Imao sam prilike pratiti Benešićev upravo strastveni obrađivački i uređivački rad, i sjećam se da mu je prva briga bila da se pročitaju djela još nekih pisaca, jer sa skupljenom građom nije bio potpuno zadovoljan. A jednoga mi je dana došao Slavko Batušić i pitao me znadem li ja za kojega pisca koji je u svome opusu upotrijebio riječ *draguljar*. »Benešiću«, rekao je, »nije dosta ono *urar i draguljar* na cimerima urarsko-draguljarskih lokala, nije mu dosta što tu riječ imaju rječnici kao zamjenu za *juvelir*, on hoće *pisca* koji je tu riječ upotrijebio«. Onda nisam znao odgovoriti Batušiću ni mogao pomoći Benešiću, a danas eto znam i mogu, znam jer sam čitao Čerinu. Dakako da sam pogledao u novi rječnik da vidim kako je ta riječ obrađena, ali osim suhoparne definicije »majstor koji pravi ukrasne predmete od dragog kamenja ili metala; onaj koji prodaje takve predmete« — ništa drugo, nikakve potvrde iz pisaca.

Kad smo već kod Čerine, želja mi je da još nešto kažem. Opisuje on mladog i poletnog Augusta Cesarca i veli kako je ovaj jednom prilikom uzviknuo: »Gdje su naši Herakli, da navedu bujnu rijeku i da očiste ovu besprimjerno ogromnu i smradnu štalu od četiri do pet milijuna robova?« Zastajem! Divne li poslastice za čovjeka koji se bavi jezikom! *Heraklo* u pluralu! Osjećam se sretan, baš kao i onda kad sam kod Matoša pronašao plural imenice *Eldorado* (»Gdje ste *Eldoradi* novih umova«; *Lamentacije)*, jer mi je uz takve oblike lako onda zahtijevati plural *auti* protiv onih koji bi htjeli *auta*. Naravno da želim provjeriti što o tom veli naš novi rječnik. Gledam najprije *Eldorado*, a tamo jedino citat iz djela Mirka Vujačića, dok o našem Matošu nema ni spomena! Čudim se, jer inače vidim da su priređivači nastojali gdje god je bilo moguće citirati barem dva pisca, obično jednoga Hrvata i jednoga Srbina, no još se više čudim što junačini Heraklu nema ni traga ni glasa. Vraćam se na predgovor ne znam već po koji put, i čitam: »Vlastita imena (lična i osobna imena, prezimena, nadimci), geografski, kozmografski, topografski, administrativni i drugi nazivi nisu unošeni, osim imena većih i važnijih mjesta«. Dobro, mislim, kad je tako, neka im bude (iako ovakav postupak smatram velikim propustom), i već zatvaram knjigu — pogledavši još jednom da li zaista Herakla nema —, kadli mi pogled pada na desni stupac iste strane, a tamo se koči *Herkul* i kao »grčki mitološki junak ogromne fizičke snage« i kao »zvijezda iz zviježđa Velika kola« (baš tako piše, iako Pravopis na str. 18. naučava da se oba dijela dvočlanih astronomskih izraza pišu velikim slovom), dakle kao kozmografski pojam. E, moj pokojni Tomislave Mareticu, pokojni Kolomane Rače, pokojni Milošu Đuriću, i živi Marijane Matkoviću, nikada vi niste napisali riječ *Heraklo*, a ako i jeste, onda ste pisali *Herkul*, i to kao *grčko* ime. Tako veli novi rječnik, koji od Marijana Matkovića uzima za građu samo »Dva eseja iz hrvatske dramaturgije«, a svoje pjesme, svoje dramske radove i svoje putopise neka akademik Marijan Matković veže mačku za rep.

I još sam se nečemu veselio kod Čerine. Veli on: »... da se opijemo... bez oduška... kroz eksove, vratolomno!« Vidi, vidi, mislim ja, plural riječi *eks*. Latinski prijedlog u našem je jeziku postao imenica. Ima li o tome kakva spomena u našem rječniku? Čitalac već pogađa: nema, oba su primjera tamo u obliku *eks*, tek Lalićeva fraza *na eks* daje naslućivati da bi se moglo raditi o akuzativu sing. A ovo *eks* izaziva mi asocijaciju sa *fon* (njem. *von*), jer i taj njemački prijedlog dolazi kod nas u pluralu, postaje dakle imenica: »U Travniku su se prije 150 godina okupljali turski veziri, francuski konzuli i austrijski *fonovi*«, govorile su novine prigodom dodjeljivanja Nobelove nagrade Ivi Andriću. no kako to nije pisala ni Borba 1958, ni Politika 1944, 1950, 1957, ni Vjesnik 1957 i 1960, ni Vjesnik u srijedu 1960, nego jedan od tih listova jedne druge godine (Politika 1961), od ovoga *fona* u rječniku ništa (onaj drugi sa značenjem: »1. šum, pucketanje u telefonskoj slušalici, u radio-prijemniku; 2. jedinica za mjerenje jakosti glasova i šumova« ima, a pitanje je da li bi bilo i ovoga da ga nema u mome Rječniku stranih riječi, samo su me »zaboravili« citirati, uostalom ne prvi i jedini put: definicija je, osim riječi »buka«, doslovno preuzeta iz moga rječnika. Ne mislim da tako ne bi znao definirati i sam obrađivač, ali — est modus in rebus! A ima i još jedan *fon*, to je onaj kod Vujaklije, prema franc. *fond*, lat. *fundus*, ali nema ni njega, barem u mojem latiničkom primjerku o kojem pišem. A Vujaklija zna pisati rječnik!).

I još mi ne da mira taj Čerina! Napisao je negdje riječ *izam* kao karakteristiku izraza nalik na *komunizam, socijalizam* i sl. Čovjek bi mogao pomisliti da je on prvi u našoj književnosti upotrijebio tu riječ. Ali ja imam zabilježeno iz Vukotinovića: »Niti će se š njimi niti *ilirizam* niti *mađarizam* niti ikakov *izam* na svijetu izvan *modizma* pomoći« *(Ilirizam i kroatizam)*. Zanima me da li taj i takav izraz dolazi samo kod naših pisaca ili ga ima i svjetska literatura. Pitam stručnjake za francuski jezik da li se u tom jeziku javlja nešto slično. Ima, kažu, *isme*, i to prvi put, koliko znaju, negdje kod Balzaca (vremenski, dakle, naš Vukotinović ne zaostaje mnogo). Eno i kod našeg Rudolfa Filipovića u njegovu Englesko-hrvatskom rječniku: *ism* kao »riječ obično podrugljiva« u značenju »neki određeni smjer ili doktrina«, a eno i kod Nijemaca (Mackensen: Deutsches Wörterbuch) *ismus*, gdje riječ čak nije ni označena kao podrugljiva nego samo »verstiegene, lebensfremde Richtung« — pretjeran, životu tuđ pravac (naravno, u filozofskom smislu). Naš novi rječnik ima *izam*, ali smo u izrazu: *»preko*

izma, tj. bez mjere, preko mjere«, a to sigurno nije *izam* koji spominju Vukotinović i Čerina.

Još samo jedan citat iz Čerine: »... (bludnica)... isisana je, izjedena je, upala i propala; gole ruke bez mišica, bez ičeg živog, bez ičeg što daje na meso i na krv« (Čerina, *J. P. Kamov*). Zanima me, dakako, ovaj glagolski oblik *daje*, pogotovo što je svojedobno u splitskom kazalištu igrana drama moga nekadašnjeg učenika Ante Jelaske *Daje na kišu*, i on mi je sam objasnio naslov svoga djela kao: miriše na kišu. Naš nam novi rječnik — barem koliko mi je uspjelo vidjeti — ništa ne govori o ovom značenju te riječi, iako Akad. rječnik sasvim pri kraju glagola *davati* ima ovako: »neprelazno: vonjati, udarati čim«, i navodi dva dobra primjera. Intimno mislim da spomenuti oblik nema veze s glagolom *davati* nego sa *dahati*, no to ne spada ovamo, barem za sada.

Poslije Janka Polića Kamova i Vladimira Čerine dobivam u rad rukopis u kojem je okupljeno pet pisaca: Perkovac, Jurković, Korajac, Ciraki i Tordinac. Pet pisaca, nije šala, pet različitih stilova, pet različitih načina mišljenja, ali — sada mi je tu već dobro i temeljito pregledani novi rječnik, pa blago meni barem za trećinu posla — mislim opet. Najzanimljiviji mi je od spomenutih pisaca Janko Jurković, pa zato gledam u popis djela upotrijebljenih za građu. A tamo njegove *Sabrane pripovijesti I—II*, Zagreb, 1880—1881, dakle opus iz kojega je mnogo toga preuzeto i za ovo izdanje koje je u rukopisu preda mnom. Idući pri obradi svoga rječnika uz novu knjigu petorice pisaca abecednim redom, nailazim najprije na riječ *dostavnik*. Istina, to je iz putopisa *Mikroskopične crtice putopisne* koji možda i nije među *Sabranim pripovijestima*, no ipak s velikim pouzdanjem konzultiram svoje novo pomagalo. Nema *dostavnika*, ali mi u kasnijem tekstu pomaže sam autor rečenicom: »I tim je meni upravo povoljnija vožnja na dostavnicima negoli na primjer na željeznicama«. Iz još nekih komponenata u tekstu (npr. opis putnikâ) zaključujem da je Jurković tako zvao *diližansu* i radujem se jer mi je to simpatičnija riječ nego Njemčićev *pomnjovoz*, kako je on (a možda i ne baš on) ropski preveo francusko *diligence* oslonivši se očito na lat. »*diligentia*... pažljivost, brižljivost, pomnja, tačnost, opreznost«, da doslovce citiram mnogo kasniji od Njemčića Divkovićev *Latinsko-hrvatski rječnik za škole* (Zagreb, 1900).

U istim tim *Mikroskopičnim crticama putopisnim* nailazim i na riječ *drvik*. Moje pomagalo opet zatajuje, i ja se moram osloniti na kontekst i nagađati da se radi o gaju ili o šumici s različitim vrstama drveća, po analogiji na *šljivik, brezik, jošik* i sl.

Zatim nailazim na *dvorepinu* (frak). E, ovdje mi novi rječnik prvi put pomaže i veli mi da je tu riječ upotrijebio Šenoa, i to (piše tako) individualno, dakle samo on. Ali eto mu druga u Jurkoviću, pa treba brisati oznaku *indiv.*, jer više ne vrijedi tumačenje iz predgovora: »Hapaksi ili riječi koje su izmislili pojedini književnici unošene su s oznakom indiv...«, jer tko zna, ako su dvojica, može se lako naći i treći.

U *Mikroskopičnim crticama* nailazim i na divan opis sastanka Jurkovićeva s Franom Kurelcem, »starinom Ogulincem a rodom iz Bruvna u Krbavi« kod Andrije Torkvata Brlića u Slavonskom Brodu. I piše tamo Požežanin o Ličaninu: »Ja sudim: da danas dođe kakav Lesandro i da mu rekne: 'Od svih dobara što imam zaišti što ti je drago, ništa ti odbiti neću', on bi mu jamačno odgovorio: 'Molim te jedno: da mi

toliko ne hačeš'«. I poslije moli Jurković svoju ženu da u prkos Kurelcu što više hače, jer on sam nije htio da toliko pakosti vođi riječke škole. — Mene dakako zanima kako moje pomagalo tumači riječ *hakati*, jer je tu prilika da se okarakterizira »prokleto sjeme ahavačko«. Ali — dva su tamo glagola *hakati* (jedan *hákati* a drugi *hàkati;* ovaj sa sasvim nepravilnim akcentom prezenta *hàčēm;* takvoga tipa nema, moralo bi biti *hȁčēm*, kao npr. *tèsati, tȅšēm*); prvi znači »duhati u što ispuštanjem daha«, a drugi »vikati 'ha-ha'; izražavati neko osjećanje uzvicima 'ha-ha'«. Jurkovićevu hakanju ni traga, ali ne samo to, nego nigdje ni *ahavca* ni *antiahavca*, ni *hakavca* ni *antihakavca*. A onamo u popisu vrela vele da su pročitana Kurelčeva *Fluminensia*. Ne sjećam se, možda u njima i nema ništa o onom slavnom Veberovom *-ah* u 2. pad. »višebroja samostavnikah«, ali smatram da se jedan rječnik koji sadrži i ovo vrijeme razvitka našega jezika, morao osvrnuti i na ovu pojavu. (Uzgred dodajem da Vebera u građi uopće i nema.)

Kad smo već kod Kurelca, valja da spomenemo i riječ *korjenodubac*. Novi je rječnik ima, citat mu je iz Julija Benešića, ali ekavski. Možda je Iločanin Benešić tako napisao iz razloga koji su samo njemu bili poznati, no valja napomenuti da isti autor u svom *Hrvatsko-poljskom rječniku* (Zagreb, 1949), koji je također uzet kao građa za djelo o kojem govorimo, ima istu riječ u ijekavskom obliku. A ima je tako i Jurković: »Pravi korjenodubac je obično i ženomrzac...« *(Mikroskopične crtice putopisne)*, no možda je on tu riječ pisao sa ě, ali bilo kako mu drago, ekavski je nije izgovarao. Ima Jurković i imenicu *korjenodupstvo* (u originalu valjda *korěnodubstvo*): »Ima ih zbilja koji misle da je 'korjenodupstvo' hrana slovničarska, a za njih da je štogod drugo bolje i poštenije« *(Misli o jeziku)*, ali te riječi naš novi priručnik nema, valjda zato što se u redakciji mislilo da *Misli o jeziku* jednoga Janka Jurkovića za jedno jezikoslovno djelo nisu zanimljive. Historičari književnosti, eto, misle drugačije, i uvrštavaju taj esej i u suvremenu jednu ediciju.

No dosta o Jurkoviću! Da vidimo malo Korajca! Kao građa uzeta su njegova *Humoristička djela* (Zagreb, 1918), pa valjda onda i *Auvergnanski senatori*. Citirat ću iz njih samo jednu rečenicu: »On je... skroz uredan i do pedanterije točan čovjek bio: pravo živo kretalo — ne, reći ću: pravi živi parostroj od 48 konja«. Tu me u prvom redu zanima riječ *kretalo*. Novi je rječnik tumači: »ono što se kreće, pokreće«, pa citira Preradovića: »U velikom tako sustavu svijeta kretalo ti si moćno«. Vrlo komotno: »kretalo je ono što kreće, pokreće«. A iz našeg teksta posve jasno proizlazi značenje *motor*, i naš pisac to značenje očito ima iz Šuleka, iz njegova *Rječnika znanstvenog nazivlja* (Zagreb, 1874), gdje samo treba pogledati pod *kretalo*, pod *gibalo*, pa i pod *motor* i eto odgovora. Mislim stoga da ni definicija pojma *gibalo* (pokretna snaga, pokretač) sa citatom iz Ante Starčevića nije najsretnija, i tu je valjalo pogledati u Šuleka, pa bio on kakav bio. — Zanima me i ono »od 48 konja«. Mislilo bi se kako je to nova pojava, to da konjsku silu (HP) nazivamo jednostavno *konj*. Tako su valjda mislili i obrađivači rječnika pa su citirali samo beogradsku Politiku iz 1960, a evo im kudikamo ranijeg Korajca s istim jezičnim svjedočanstvom.

I jedna o Cirakiju. Nisu ga uzeli u građu. Pisac naših najboljih elegija nije obuhvaćen novim rječnikom. A baš nam je on, ne doduše u *Firentinskim elegijama* nego u poemi *Borba* prenio u naše doba glagol *krtiti* ovako: »Igra se s nami... kao obijesno dijete igračkom svo-

jom koju u šali krti i lomi«. Naš novi rječnik toga glagola nema, ali eno ga u Akad. rječn. s potvrdama iz Marulića, Reljkovića i Pavlinovića. (Poslije sam našao i kod Jakše Kušana *krtiti se* u značenju: kršiti se, predati se, lomiti se.)

Još samo jedna riječ iz Tordinca. Kod njega ima ovakva rečenica: »U taj par pristupiše dvije mlade žetelice pa uzeše Jelicu po srijedi i zađoše među tražiti tri struka iz jednoga žitnog zrna, a to će biti dušom žitnom vijencu«. Zanima me, dakako, ovo lijepo značenje riječi *duša.* Iako pod tom imenicom nailazimo u novom rječniku čak osam značenja, i to dobrih, ovo nedostaje, a moglo bi se protumačiti kao *središte, okosnica, osnova* ili kako slično i ljepše.

Nego da ne pomisli netko da se ja ovdje osvrćem samo na stari jezik, ja ću — iako mislim da je vrijeme spomenute petorice pisaca najmutnije doba našega jezika koje bi trebalo što podrobnije proučiti jer su nam inače nepristupačni (rječnik ima npr. *jašac* iz Tomića, dakako iz *Melite,* barem koliko ja znam, i to u značenju *konj za jahanje,* ali ta riječ kod Jurkovića znači — *jahač,* što dakako — nije zabilježeno. A evo im primjera: Osim ostaloga najnužnijega prtljaga ponesem sobom i nekoliko starih znanica iz svoje male knjižnice, ne kao da i drugdje nema knjiga, nego što su mi moje najmilije i najnaručnije, kao svakomu rukotvorcu svoje orudelje, svakom *jašcu* svoj konj, svakomu lovcu svoja puška; *Mikroskopične crtice putopisne,* odmah u početku) — ja ću, da se ponovim, progovoriti i o modernom, čak najmodernijem jeziku. Samo o dvije riječi, jer sam i inače daleko premašio prvotno zamišljeni opseg članka. Istina je, Krleži je posvećena najveća pažnja, kako on to i zaslužuje, no smatram propustom što nisu u obzir uzete njegove *Zastave,* makar i samo onoliko koliko je objavljeno do časa štampanja rječnika. Ovako, ima naš najveći pisac s jezikom svoga zacijelo najznačajnijeg djela da čeka daljih pedeset godina da bude jezikoslovno obrađen i unesen u sistematski jedan rječnik. Konkretno mislim na riječ *dribling* o kojoj sam u svom članku *Leksičke bilješke uz jedan Krležin tekst (Republika* 7—8, 1963) napisao ovo: »Od engleskih riječi neka budu spomenute svega dvije-tri, i to: na str. 250 (citiran je časopis *Forum*) govori se o advokatskom *driblingu.* Ovu smo riječ do sada naučili upotrebljavati samo u sportskom smislu, a ovdje može značiti: sitničavo navlačenje, prepiranje, nadmudrivanje smicalicama i sl. Filipovićev *Englesko-hrvatski rječnik* (Zagreb 1959) nema ničega sličnog tom značenju (isp. riječ *dribble),* ali ono (ili barem nekakvo slično) sigurno proizlazi iz rečenice: »Advokatski dribling da li je kraljevski Nuncij od 1878 imao pravo ili kraljevski Renuncij od god. 1898, što je realan prirast poreza a što pak potrošarina, što je autonomija a što centralna uprava...« Naš novi rječnik ima *dribling* samo kao sportsku riječ *(Politika* 1958), a jednako tako i *driblati* odn. *driblovati.* Meni dakako nisu vjerovali iako u Rječniku stranih riječi stoji pod *driblati* kao preneseno značenje: vući nekoga za nos, varati, a to sam značenje imao davno prije nego sam čitao i analizirao *Zastave* (vidi Rječnik stranih riječi iz 1958).

Želim još progovoriti o riječi *kupòvālja.* Prema podacima koje mi daje rječnik ne znam odakle im, tamo samo stoji »ženska osoba koja kupuje«. No u popisu rječničke građe vidim i »Jurević Ante, Charles Baudelaire, Cvjetovi zla, preveli s francuskog Jurević Ante i Robić Dunja, Zagreb 1952«. Vidim to i prisjećam se jednog poodavnog prijepodneva kad me je Jurević s kojim sam onda »dijelio sobu« u tadašnjem Nakladnom zavodu Hrvatske, upitao: »Kako bi ti stvorio ženski oblik prema *kupac?«* — »Što će ti to?«, pitao sam ga. »Treba mi za Baudelairea«. (Baš ga je onda prevodio i svako mi jutro čitao što je prošle noći elukubrirao.) Počeli smo se kojekako domišljati i dovijati, no dalje od *kupice, kupovačice, kupovateljice* i *kupovateljke* nismo dospjeli. Uto nam je ušao u sobu pokojni profesor Stjepan Ivšić po nekom svom poslu. Jurević je i njemu izložio svoju nevolju, a iskusni i lucidni lingvist »kao iz puške« odgovori: »Zašto ne pođete od *kupovalac* koju riječ ima Akad. rječnik, i ne stvorite riječ *kupovalja,* kao — znate onda valjda i sami — *tkalac: tkalja, prelac: prelja«.* Tako je to bilo, no za opisani događaj priređivači rječnika nisu morali znati, i nitko im ne zamjera što kao autora te riječi ne navode Ivšića (vidi, pa njega i nema u građi! A trebalo ga je uzeti u obzir, ako ni zbog čega drugoga, a ono zbog riječi *jedrica* [naš je novi rječnik nema], koju je on upotrebljavao, pa i pisao, kad je htio karakterizirati koji lijepi, sočni, jedri narodni izraz), ali da ju je u književnosti (vjerojatno prvi) upotrijebio Jurević, u to sam siguran. Zašto su ga zatajili, ne znam, možda zato što je riječ upotrijebljena u prijevodu i stvorena ad hoc, ali ako itko misli da je profesoru Ljudevitu Jonkeu, nasljedniku Ivšićevu, učinio uslugu citatima *»Drek* oni znaju kao i mi« odn. »Djevojke... debelih listova i *guzova«* (te su riječi upotrijebljene u prijevodima, ali nisu stvorene ad hoc!), ljuto se vara, jer drekova i guzova ima dakako i kod drugih pisaca, a ako su već zatajili prevodioca kod pristojne riječi, mogli su ga prešutjeti i kod ružnih izraza. Zar u redakciji nisu pomišljali kakve se sve asocijacije mogu poroditi u vezi s tim citatima, i to baš kod imena čovjeka koji je to najmanje zaslužio, čije to riječi — konačno — i nisu, nego Hašekove ili Švejkove ili Lukačeve, ili bilo koje druge osobe do čijeg nam dostojanstva nije stalo. Ne mogu se oteti dojmu da je tu kod obrađivača moglo biti i zlobe i vjerujem da se Jonke ne bi ljutio da ga na ovim mjestima nisu citirali, pa makar kod dreka izgubio društvo jednog Milana Begovića, a kod guzova samoga Vuka Stefanovića Karadžića (oni su, naime, s njime zajedno citirani). Uostalom, ako je baš bilo nužno citirati plural od *guz,* mogli su uzeti Danka Anđelinovića i citirati njegovo djelo Moj Dren: »Iz kao malina crvenih uskih čakšira ispadali su mu (gospodinu Jankiću Tamburici u uniformi 'Trenkovih pandura') debeli *guzovi«.* Ali — o ljudi moji, opet ne vjerujem svojim očima — ni Danka nema u vrelima. A kakva literatura! Mjestimično dostojna najboljih Nazorovih tekstova iz *Šumskih idila!*

Ali, red je da završim. Vraćam se stoga na riječ *dúša* o kojoj sam govorio kod Tordinca. U rječniku sam kod nje zapazio u zagradi i akcente: dat. *dúši* i *dûši,* ak. *dûšu,* vok. *dûšo;* mn. *dûše,* gen. *dûšā.* Vrlo dobro, pomišljam, ta im valja, i već se radujem da je tako i kod *gláva* i kod *grána* i kod *gréda,* da spomenem samo ove tri riječi iz iste kategorije. Kad tamo, uz *gláva* je samo: ak. *glâvu,* vok. *glâvo,* uz *grána* samo ak. *grânu,* a tako i uz *gréda* samo ak. *grêdu.* Što je ovo? Je li nemar, neznanje ili možda neki novi sistem? Gledam u predgovor da ponovno pročitam što se govori o akcentuaciji. A tamo stoji: »Akcenti su stavljeni prema utvrđenoj normi. Ako je bilo neslaganja u pogledu akcenata, takvi su slučajevi rješavani na zajedničkim sjednicama«. Dakle, tu smo! Utvrđena je norma i valjda je rješavano na sjednicama da je množ. od *gláva* — *gláve,* a od *grána* vok. *gráno,* od *gréda* — *grédo* odn. množ. *gráne, gréde.* Ej, Vuče Stefanoviću Karadžiću, Đuro Daničiću, Petre Budmani, Tomislave Mareticu, Milane Rešetaru, Stjepane Ivšiću, Alek-

sandre Beliću, vidite li vi ovo? Ustanite, obiđite carstvo svoje, da vidite kako propalo je, pa se zapanjite, od žalosti u grob panite, i da vas nikada više niti želja ne sjeti da biste htjeli poživjeti (po Petru Preradoviću, pjesniku među generalima odn. generalu među pjesnicima). A pogledajte i riječ *gòra*. Nikakve akcenatske promjene! I neka ja sada tražim od svoga studenta ili glumca da mi naglasi: *ȕ goru!* Ili od studentice odn. glumice neka zatražim da se počupaju *zȁ kose*. Svatko ima právo da mi otkaže poslušnost s novim rječnikom u rukama. Ili da im zabranim da se služe novim rječnikom? Ili da poput Raskoljnikova, Rodiona Romanoviča, stanem na raskršće, pospem glavu pepelom i javno izjavim da sam dvadeset godina u Akademiji za kazališnu umjetnost i u kazališnom životu uopće krivo poučavao hrvatsku i srpsku u skulu hodeću dicu (to je po onom drugom pjesničkom vojnom licu, po Matiji Antunu Reljkoviću!). To je logika cijele ove akcenatske zavrzlame, no to bi bilo još najmanje, da nam Amerikanci ne hodaju po zemlji s magnetofonima i ne provode ankete po gradovima kako bi onda napisali članke kao što je nedavno najavljena i svima nam (mislim stručnjake) na mišljenje razaslana studija »Postvukovske akcenatske norme u suvremenom hrvatskosrpskom jeziku«. A u svom se poslu strani učenjaci opiru ne samo na rezultate svojih anketiranja (koji ne moraju biti baš jako pouzdani), nego i na materijal koji nađu u našim štampanim standardnim djelima. Tko im priječi da iz novog rječnika zaključe da je sistem naše akcentuacije u tome da sistema nema! Jer ovo što sam ovdje napisao o akcentuaciji, to je tek blijeda slika onoga što bi trebalo reći.

Eto, na kraju sam se ipak razbjesnio, pa sam gotovo i zaboravio da ima i koješta dobro da se kaže o ovom rječniku. Meni najviše imponira frazeologija, jer je to ona domena na kojoj smo toliko oskudijevali i za kojom su toliko vapili naši pisci dvojezičnih rječnika. Teško je reći je li potpuna (jedan mi je književnik rekao da u novom rječniku nije našao ni *budžu Marijanovu!*), no koji je rječnik na svijetu potpun! To, dakako, ne opravdava nepotpunosti koje sam naveo!

Završavam, jer negdje moram završiti. I dobro je da završim, jer bih, nakon ovoga predaha dobrohotnosti, opet mogao zapasti u bijes i zaista napisati — kritiku. Sad bi, naime, tek valjalo započeti, toliko toga ima. Ali onda bi mi se reklo da imam ne bombastičan nego atomskobombastičan stil. Neću dakle da pišem kritiku, no ne mogu završiti drugačije nego da mi se čini da u onoj korektorskoj pogrešci na strani osmoj, gdje umjesto Matice *srpske* stoji *sprske,* ima vrlo mnogo simbolike. Netko je tu nešto *sprskao* (djeca koja ne mogu izgovoriti *r*, rekla bi *splskao, spuskao,* pa i *spiskao*), a nama, potrošačima i korisnicima rječnika — kako bog da. Ali, možda i nije sve tako crno, jer postoji na sreću inozemstvo, odakle nam iz daleke Pensilvanije, pored nas živih ovakvih kakvi smo, poručuju: For the future, howerer, if contributions are to be made to Serbo-Croatian (Serbian/Croatian) linguistics, they will undoubtedly come, as did the works of Vuk Karadžić, from outside the country — A što se tiče budućnosti, bude li doprinosâ srpsko-hrvatskoj (srpskoj/hrvatskoj) lingvistici, oni će nesumnjivo, kao i radovi Vuka Karadžića, doći iz *inozemstva* (Thomas F. Magner, Language and Nationalism in Yugoslavia, separatni otisak iz Canadian Slavic Studies, vol. I, no. 3, Fall 1967).

Pa i da završim latinski: *Caveant consules...*

POSTSKRIPTUM

Dakako da sam i poslije objave ovoga članka imao mnogo posla s novim Rječnikom (zvat ću ga tako, da ne govorim stalno *Rječnik obiju Matica* ili kako drugačije), pa se koristim ovom prilikom da svoje prijašnje tvrdnje upotpunim. Od desetak knjiga koje sam u međuvremenu morao komentirati uzet ću samo dvije, i to jednu u kojoj su zajedno Ahmed Muradbegović, Jakša Kušan, Ante Dean i Alija Nametak, i drugu, koja predstavlja jedan dio opusa Hasana Kikića. Ići ću abecednim redom svojih komentara i govoriti samo o riječima kojih Rječnik nema ili me njihova obrada ne zadovoljava. Da odmah kažem, Rječnik mi je u nekim slučajevima mnogo pomogao, ali je bilo i takvih riječi koje sam sa sigurnošću u Rječniku očekivao ali ih nisam našao. Proizlazi to iz činjenice da — kako se vidi iz Predgovora — Muradbegović (označivat ću ga dalje u tekstu sa M) uopće nije uzet u obzir, da je Kušan (u tekstu K) predstavljen samo zbirkom *U procijepu*, Deana (u tekstu D) također nema, a od Nametka (u tekstu N) imamo zbirku novela *U haremu*. (O Kikiću kasnije!)

Abecednim redom nailazim kod N na *abdest*. U Rječniku upućeno na *avdes(t)*, ali bez potvrde, iako Škaljić u *Turcizmima* obrađuje riječ pod *abdest* i premda je inače u Rječniku običaj da se riječ koja se upućuje, iza upute citira. Pod *avdes* odn. *avdest* samo takvi citati (Ćorović, NPH, Andrić), iz čega bi se moglo shvatiti da oblik *abdest* nitko ne piše. A eto Alija, pa i sam Škaljić, dokazuju protivno.

Zatim je Dean sa svojom *abesinskom kapicom*. Rječnik ima pridjev *abesinski*, ali bez citata, a naše bi čitaoce ipak možda zanimalo što je to bilo kad su žene nosile spomenute kapice.

Kod N imamo dalje riječ *āhìret* (upozoravam na akcent, o kojem će biti riječ kasnije) — zagrobni svijet, kako tumači sam autor, ali Rječnik toga pojma ne bilježi (Škaljić ima!).

Od Nametka nije zabilježen ni pojam *ájetel-kùrsija* — odlomak iz druge sure Kur'ana, u kojem se govori o nekim Allahovim svojstvima (tumačenje autorovo; ima i Škaljić u obliku *Ājetul-kùrsija*).

Zatim evo opet Deana s kajkavizmom: da mu *ajngela* (anđela mu, blaža kletva), što Rječnik dakako ne bilježi, iako inače s nekim dijalektizmima ne škrtari, pa ima čak i *angel* (nema takve kletve ni pod *anđeo!*).

Nema ni Kušanovo *alafranka* (na zapadnjački način), iako kod Škaljića stoji *alafrànga*, nije zabilježen ni Muradbegovićev *Alamanin*, kojem Škaljić donosi samo prvotno značenje: Nijemac (oblik mu je *Alàman, Alèman*); Rječnik prvotnog značenja nema, nego bilježi preneseno: proždrljivac, gladnica, žderonja, i figurativno: pustahija, neobuzdan čovjek. Kod M imamo i ovo drugo značenje, koje — dakako — proizlazi iz prvog, jer su Nijemci odn. Austrijanci za narode u Bosni i Hercegovini sinonim za nikad site porobljivače.

Vrlo bi me — sada vidim — daleko odvelo kad bih i dalje ovako navodio redom praznine, pa ću zato ovdje reći još samo to, da sam — izdvojivši »probleme« iz kartica za svoje komentare — konstatirao da mi otprilike za trećinu materijala Rječnik ne pruža pomoći. Evo još samo nekoliko primjera (pokušat ću, u želji da budem što kraći, od svakoga slova od A do K iznijeti po koju neobrađenu ili nedovoljno obrađenu riječ).

Vraćam se na Deana. Istina, on se svojim jezikom oštro izdvaja od ostale trojice svojih »sustanara« u istoj knjizi, jer se od njih razlikuje

i tematikom i ambijentom koji obrađuje, on je možda i suviše »kajkavac«, ali ipak ima zanimljivih riječi koje je trebalo unijeti u Rječnik. Ja bih npr. unio kočijaški uzvik *bijstahe* — đio (povik na konja-da krene), a i izričaj *Bugarov pas*, ovo pogotovo, jer smo već pomalo počeli zaboravljati da su naše domaćice najbolje povrće nekada kupovale kod »bugara«.

Napominjem dalje prekrasno značenje riječi *behar* (N) — cvat od voćke (autorovo tumačenje) u prenesenom smislu: sijeda brada, što Alija u kasnijem tekstu i potvrđuje rečenicom: »tä brada ti već procvjetala«. Tu je dalje i riječ *branica* (M) u tekstu: »vežu snoplje i slažu *branice*«, gdje ta riječ može značiti samo: krst, krstina, nagranka, kamara, stog, plast, kladnja (ovu posljednju riječ ima i Kikić, a donosi je i Rječnik, no ne s citatom iz njegova opusa); Rječnik ima *brȁnica* — dijafragma i *bránica* — voće koje je ubrano rukom, no ovo je — eto — treće značenje (moj bi mu akcent bio *brànica*), a njega nema.

Prelazim preko desetak-dvadesetak riječi i zaustavljam se na izrazu *ćȅrhana* (N) — 1. radionica; 2. javna kuća (tumačenja i akcent potječu od autora). Rječnik ima samo *ćeràna* (s takvim akcentom), i to kao: 1. radionica sapuna, sapunara (Vukov rječn.); 2. užarska radionica (Ristić-Kangrgin rječn.); 3. ciglana (Bakotićev rječn.). U Škaljićev rječnik izrađivači valjda nisu smatrali potrebnim zaviriti, a da su to učinili, našli bi i oblik i akcent i značenja ista kao kod Nametka.

Čudim se dalje što nema riječi *dovále* (N) — s (tvojim) blagoslovom (pozdrav onoga koji odlazi; autorovo tumačenje); čudim se to više što u popisu upotrijebljene građe nalazimo Ogrizovićevu *Hasanaginicu*, a tamo ima nekoliko puta *Eji dovale, Ej sahadile* i sl. (nema ni pod *ej*, ni pod *eji;* a Škaljić? Eno im tamo *dovále, doválje* upućeno na *ejdovále;* eno im tamo i *ejsahadile, ejsadile* i još koješta slično od čega u Rječniku ni traga! E, baš im *ejvala*, što — dakako — imaju!).

Ne nalazim u Rječniku ni *džunup* (N) — nečist, neopran (misli se osoba koja se ne opere poslije spolnog akta; to je pranje kod muslimana vjerski propis); Škaljić, dakako, ima!

A sada opet malo Deana! Jedan od njegovih junaka, naručujući pivo, uzvikuje konobaru da neće *hanzla*. Ne znam ni sam što znači, pa gledam u Rječnik, unaprijed siguran da ovakvog barbarizma (varvarizma) neću tamo naći. Ali — mislim dalje — ako ima *haustor, hauzirer, hauzmajstor* i sl., zašto ne bi bio i *hanzl?* Nema ga, i ja molim starijeg od sebe Zagrepčanina Slavka Batušića da mi pomogne. I dobivam odgovor: »Izraz kojim se označuje pretičak pivske pjene što se iz prepune čaše pri točenju slijeva u podmetnutu posudu; nesavjesni točioci znadu ga koji put ponovno uliti u čaše«.

Kod Kušana nailazim na *hasiluk* — obijest. Gledam u Rječnik, a tamo između *hasan* i *hasna* ništa; pomišljam da će valjda biti pod *asiluk* (kakav oblik nalazim kod Kikića); kad tamo, a ono samo: *asikuracija* — *asimetričan*. Istini za volju konstatiram da ima *asija* — obijesna osoba; siledžija, odmetnik (kod Škaljića, dakako, i *asiluk* i *hasiluk*).

Riječ *hȍdža* tumači sam Nametak kao »vjerski obrazovan musliman, vjerski službenik«, a ima je i naš Rječnik s tumačenjem »muslimanski svećenik« (bez citata). Ali Nametak ima još nešto čega Rječnika nema. Alija dodaje: »*hódža* (akc.!) — vjerski obrazovana muslimanka, koja drži ženskoj djeci vjersku obuku i kupa mrtve žene«. Škaljić o toj riječi veli: »u Hercegovini naziv za vjeroučiteljicu u mektebu. U Bosni se zove *búla*«. Naš Rječnik nema takve *búlē*, ima

samo *bȕla* — muslimanska žena. I još ima Nametak: *hȍdžarina* — vjerski prirez, lukno, a toga nema ni Škaljić.

U Nametkovu tekstu nailazim dalje na riječ *ìftār* — večera u mjesecu posta, koja pada neposredno po zalasku sunca (akc. i tumačenje autorovo). Ima on i glagol *iftáriti se* — omrsiti se, večerati (nakon dnevnog posta). Ima obje riječi i Škaljić, a Rječnik — što da i govorim!

Pa dalje spominje Nametak *ilmìhāl* — udžbenik islamske vjeronauke (katekizam). Rječnik me izdaje, Škaljić potvrđuje, a kad sam već kod Škaljića, sjećam se *Hasanaginice* i *ilmihabera* koji treba ovoj kad se želi ponovno udati. (»Nju mi prosi imotski kadija.«) I lijepo kaže Škaljić: »potvrda koju izdaje imam-matičar kao dokumenat da nema određenom licu nikakve zapreke za vjenčanje«. Rječnik ni habera o ilmihaberu, a kažu da su iskoristili Ogrizovićevu dramu.

A onda piše Jakša Kušan kako se njegovi junaci — izlazeći u ciču — zaogrću nekakvom *imbom*. Što mi je lakše nego napisati značenje »ogrtač«, no ipak želim provjeriti. Nigdje ništa, ali imam susjeda hercegovačkog muslimana, pa ga pitam. »Bit će to« — kaže mi prijatelj Osman Čolakhodžić — »ono što mi u Hercegovini kažemo *imbulja*, to je ogrtač ili gunj od vune ili kostreti«. Mene to podsjeća na grčku riječ *anabolē* (pjesn. *ambolē*), koja znači: ogrtač, kratka spartanska kabanica, a koja je u nekim našim dijalektima dala *ambulja* u ponešto pejorativnom značenju: krpa, dronjak, a što bilježi i naš Rječnik.

I Kušan i Nametak operiraju riječju *káhva* (N joj označuje akcent) u značenju *kavana*, za razliku od *kàhva (kàva, kàfa)*. Škaljić te razlike nema, a tako ni naš Rječnik. No kad smo već kod te riječi, ne mogu mimoići Nametkov *kàhveodžāk* — otvoreno ognjište gdje se »peče« kàhva, koju naš Rječnik ne spominje, a vele da su proučili Matiju Mažuranića *(Pogled u Bosnu)* koji spominje *kahvodžak* (»U gospodskim kućama ima jedna soba gdje se peče kafa«).

Još bih spomenuo izraz *kotolašuša* (N) — »žena koja nosi kotulu, tj. suknju (za razliku od *dimijašuše*, žene koja nosi dimije, hlače)«, uz napomenu da riječ *kotula* naš Rječnik bilježi sa značenjem »gornja suknja«, a ima i deminutiv *kotulica*. Ne bilježi, međutim, riječ *Kàsum* (N) — Mitrovdan, pa ni *Edrèlez* (N) — Đurđevdan, a ni *Bozgun* — Božić (koju ću kasnije naći kod Kikića). Škaljić *Edrelez* ne bilježi, *Kasum* izvodi od arap. *kasim* — onaj koji dijeli (tj. dan koji dijeli ljeto i zimu; kod katolika je naime 26. listopada, a kod pravoslavnih 8. studenoga), a za *Bozgun* veli pod riječju *bozuk* (obje znače: pokvaren, nesređen i sl.) ovo: »Ranije, stariji muslimani nisu htjeli izgovarati riječ 'Bòžić' vjerujući da je to grijeh, jer je božje ime upotrijebljeno na način koji ne odobrava islamsko vjerovanje. Stoga su Božić nazivali: *bozuk, prozuk* ili *bozgun*«.

Eto toliko od obilja materijala, da mi postskriptum ne ispadne veći od skriptuma, ali ipak još nešto. Kako nitko nije sveznajući, obratio sam se i osobno na spomenute pisce (M, K, N; D je umro), jer mi za neka tumačenja drugog izlaza nije bilo. Pitao sam Muradbegovića što mu znači »teška *bramborska* njuška« u noveli *Robijaš* i izraz *igračica* u noveli *Carska noć* (dakako od građe između A i K). Obje riječi Rječnik nema, bolje reći *igračicu* ima, ali mi značenje ne odgovara autorovu tekstu.

I odgovara Muradbegović: 1. teška *bramborska* njuška znači *krompirasta* njuška, prema češkoj riječi *brambor* — krompir; 2. *igračica* —

naziv za svaku živu plesnu muziku, u prvom redu: kolo. Suprotnost muzici kao pratnji pjesme i sl.

I odgovara Jakša Kušan: 1. *Crnabog* je bog zla. Ne znam gdje sam to našao; 2. *čerestva* su sredstva za uljepšavanje lica; 3. *Eto hin,* u Sarajevu: eto ih (Tu je između *eto* i *hin* greškom bio zarez, pa me je to zbunjivalo i zato sam pitao; inače mi takav zamjenički oblik nije nepoznat; sada sam zarez, dakako, brisao); 4. *imba* je dopetna kabanica, pelerina, crvena, rjeđe bijela, od vune. Nosili su je i Trenkovi panduri. Ne znam porijeklo riječi. (Eto, mislim čitajući Jakšino pismo, kako je moj komšija Osman bio pouzdan informator!)

A odgovara i Alija: 1. *bārútovac* (možda vam je kvantiteta pred naglašenim slogom čudna, ali ona postoji u Bosni). Riječ je sarajevska, a označava naprasita čovjeka, koji brzo plane, a posebno iz sentimentalnosti prema svemu starom napada svaku novìnu; 2. *velike jacije.* Vrijeme noći kad nestane svakog traga bjeline na strani neba gdje je sunce zašlo. (Za *jaciju* sam znao, ali Nametak govori o nekim ljudima koji su došli u »velike jacije«.)

Što se pak tiče Nametkove usputne bilješke o predakcenatskoj dužini, ona mi nije bila nepoznata za neke bosanske riječi, ja sam je već sprijeda zabilježio na riječi *āhìret.* Uopće mi valja napomenuti da se Nametkova, pa i Škaljićeva, akcentuacija počesto razlikuje od standardne Vukove odn. vukovske. Upozoravam ponovno na akc. *ćeràna* — *ćèrhana,* a dodajem da je kod Nametka npr. *bùjrum, ćùmur, duhándžija, hàledina* (neobrađena, zapuštena zemlja), *kadífen* prema *bùjrum, ćùmur, duhàndžija, halèdina, kadìfen* u Rječniku.

E, a sada Kikić, bosanski Krleža. Ali ne toliko po *Provinciji u pozadini,* koju su jedinu naši rječničari uzeli za svoju građu, nego po drugim djelima, osobito po romanu *Bukve* i po zbirci *Lole i hrsuzi.* Ne mogu reći da ga nisu dosta citirali, čak prosječno vrlo mnogo, ali leksički je Hasan u *Bukvama* i *Lolama,* pa i u nekim novelama, npr. *Omerdići, Kopile, Romantična ljubav ili Manda Koletina,* kudikamo zanimljiviji. Upravo sam u neprilici štò da citiram od zabilježene građe na koju mi Rječnik ne odgovara. I to ne od turcizama, nego i od naših i »naših« riječi! Npr. *baciti* u značenju: ponijeti, uroditi, *bjegan* — bjegunac, plašljivac (u frazi *bjeganova ne plakala* — tko pobjegne, neće nastradati, neće mu majka zaplakati, za razliku od suprotne uzrečice: Junakova majka prva zaplače, tj. junaci prvi ginu), *boca* u primjeru: »Ahmo je primijetio... kako daleko gore na cesti... nikoše dvije *boce* i zasvijetliše na suncu« (o značenju bit će govora kasnije), *bujadika* — vrsta paprati, korova, *bundavić* — bundevica, tikvica, *cipelcug* — pješačenje, *crvenjak* — kukuruz sa crvenim zrnjem, *čeka* — lovačko čekalište (Rječnik ima *ček,* muškoga roda), *čepati se* u primjeru: »Šljive se dobrano čepaju« (o značenju kasnije) *ćaćevina* — očevina, baština, *ćaptati* (prez. *ćapćem)* — mljaskati, *dajbože* — jedva, *divina* — divljač, *dohaberivati* — dojavljivati (poluturcizam), *dojačati* — odoljeti, odrvati se, *dubarati* — bubnjati, tutnjati, muklo odjekivati, *dvogrošac* — kruh što je stajao dva groša (a *grošnjak* — kruh koji je stajao jedan groš), *dvojničenje* — sviranje u dvojnice, dipljenje, *ehejekati* — vikati »ehej« (i svršeno: *ehejeknuti), glomatati* — bučati, tutnjati, klopарati, *gòretina* — nagorjela građa, *gorštav* — silan, jak (kao gora, kao od brijega odvaljen), *gúzla* — guzato žensko, *hrganj* — posuda od uvijene mlade hrastove kore, tikva, tikvica, *ilovak* — ilovača, glina, put od takve zemlje, *iskružen* — izrezan, isječen, *išindrikati* — izderati, iscijepati (kao daščice šindre, drvenog krova), *izdušiti* — nadušak popiti, *klapilo* — klepka, zvono, *klaska* — u primjeru: »Spavala sam i ja po tuđim *klaskama*... Ovo su *klaske* Mrmkove (o značenju kasnije), *komilje* — komušanje kukuruza, *kucanja* — u primjeru: »To laje *kucanja.* Laje to petero Kršine djece...« (o značenju kasnije), itd., itd., da već jednom završim.

A turcizmi tek! Oni rijetki, kao npr. *Allah himzejle* — da bog sačuva, *Allarizasičun* — (o značenju kasnije; Škaljić ima samo *allahičun), beš-vakat* — pet muslimanskih dnevnih molitava: sabah, podne, ikindija, akšam, jacija, *bir* — jedan (u frazi: oni su ti svi *bir* — svi oni pušu u isti rog), *dželle šanuhu* — stalni popratni izraz uz riječ Allah sa značenjem »neka je slavno njegovo uzvišeno biće«, *elifnica* — prvi razred osnovne (pučke) škole, »abecedarka«, *estagfirullah* — bože sačuvaj, bože, tražim od tebe oprosta (moj komšija Osman naglašuje *estȁgfirulā,* kako je valjda nekad učio u školi, za razliku od Škaljića koji ima »štokavizirano« — *estagfirùllāh), istilāh* — polagan rad *(po istiláhu* — pomalo, lagano), *jallah ja bismillah* — o bože, bože pomozi, *jarabum* — gospodaru bože (kod Nametka: *Ámān jâ ràbbi,* kod Škaljića *Ámān jârabī).*

I oni češći turcizmi, kao npr. *afedersun* — oprosti! pardon! (Kikić koji put piše i *aferdesun,* no Rječnik nema ni jedno ni drugo), *alejhiselam* — neka je blagosloven (redovit pridjevak uz ime bilo kojeg proroka, a osobito Muhameda; Nametak naglašuje *Alèjhisèlām,* Škaljić: *Alèjhiselām), Allah rahmetejle* — Bože, smiluj mu se! Pokoj mu duši!, *belićem* — valjda, vjerojatno (Rječnik samo *belćim), čadorbez* — vrsta debljeg platna, beza, a *čadorbezne gaće* Kikićevih drugova u *Provinciji u pozadini?), ćibre* — šibica, žigica (Rječnik samo *ćibret i ćibrit,* dakle u muškom rodu), *direknjak* — zašiljen stup zabijen u vodu, da bi se preko njega položile grede za most, *haman* — gotovo, skoro; vjerojatno, zacijelo (Rječnik samo pod *aman), helem* — tako, na kraju, na koncu, dakle (Rječnik samo pod *ele,* odn. *elem), horoz* — u značenju: okidač, odapinjač na pušci; Rječnik ima prvotno značenje s uputom na *pijetao* baš iz Kikića, ali u njega ima i ovo drugo značenje (žao mi je što je knjiga u štampi pa u ovom času ne mogu iznijeti citat); Kikić, međutim, ima i deminutiv *horoščić,* no Rječnik ne bilježi ni iz njega ni iz kojeg drugog pisca, *jorgan,* u frazi: *uhvatio jorgan maglu,* pobjegao čovjek, nestalo ga i nikom ništa (cijeli je citat iz Kikića), *keten* — lan, *ketenište* — lanište, lanik (Rječnik samo *ćeten, ćetenište,* s potvrdom iz Vukova rječnika).

Pa onda Kikićevi germanizmi, od kojih evo samo nekoliko nezabilježenih u Rječniku: *cibok* — cvibak, dvopek, *cugsfirer* — narednik, podoficir, *cvajerica* — zatvorska ćelija br. 2, *fenrih* — zastavnik, *feldpost* — bojna pošta, *feldpostkarta* — dopisnica bojne pošte, *fremd* — tuđina, putovanje za zaradom, *fremtaš* — čovjek koji se otisne u fremd, lutalica (u Rječniku samo *frent, frenter), gefrajter* — najniži podoficirski čin u nekadanjoj austrijskoj vojsci, *gevikt* — geviht, uteg (Što će to? reći će netko! Ali ako Rječnik ima *gevera* — puška, zašto ne bi imao i *gevikt), gibirati* — pripadati, sljedovati (mislim da je i pridjevak *Gibiraš* [Jaša u *Provinciji*] izveden od te riječi jer je taj čovjek dijelio Gebühre u aprovizaciji), *grifovati* — zgrabiti, *jauzn* — užina, *kajzerbart* — »carska brada«, *kaundka* — izgovorna kratica za *kaiserlich und königlich,* tj. carski i kraljevski.

Pa onda naše prostačke fraze: *baš me boli...* (Kikić izostavlja prostačku riječ za muški spolni ud) — briga me! vrlo važno!, *grebe*

se meni..., *grebe se tebi...* — briga mene, briga tebe..., *grebi ga* — pusti ga, neka ga đavo nosi (i uopće *grepsti, grebem* kao eufemistički izraz za vršenje spolnog akta, što Rječnik ne bilježi), *klinac* — eufemistički za muški spolni ud (Rječnik bilježi, ali samo u frazeologiji, npr. kog klinca mi možeš i sl., no Kikić je često direktniji).

Ima u Kikića i nekoliko šatrovačkih riječi: Samo prođe pored čovjeka, samo se očeše o njega, i *barka pliva* (Lole i hrsuzi). Na istom se mjestu spominje i *barka puna ribe*, tamo se na jednom mjestu kaže: »Čekat ću da izvučeš *bukvar*« i još koješta što mi se nalazi u građi koja se ne obuhvaća ovom temom.

I pored svega ovoga i još mnogočega što nisam spominjao da mi članak ne ispadne predugačak, ostalo mi je riječi kojih ni ovdje (kao i ono u prethodnoj knjizi) nisam znao riješiti. Obratio sam se stoga na svoga starog ahbaba dra Ismeta Smailovića, profesora Više pedagoške škole u Tuzli, koji je doktorirao s tezom o Kikićevu jeziku. I evo njegova odgovora, na kojem mu se i ovdje (kao i Muradbegoviću, Kušanu i Nametku) od srca zahvaljujem.

Smailović mi piše:

1. *Allahrizasičun* (Bukve); *riza* znači »zadovoljstvo«. Vidi kod Škaljića riječ *riza* i *rizaluk*. Potpun prosjački uzvik (sintagma) kako je Kikić naveo, u prijevodu znači: »Radi Allahove milosti, zadovoljstva«.

2. *Barka* šatrovački znači novčanik. *Barka puna ribe* — novčanik pun para. *Barka pliva* — novčanik prelazi iz džepa u džep, novčanik je ukraden. I *bukvar* znači novčanik. Što se tiče riječi *ljevat* kao što ti kažeš da si čuo u šatrovačkom, ja sam se služio prvim izdanjima Kikićevih djela i tamo stoji »ljevak«. Nije isključeno da se i u šatrovačkom događaju izmjene suglasnika, a razumljivo je da i taj jezik ima svoju »dijalektologiju« i »varijante«. U svakom slučaju to znači *čovjek, žrtva džeparoša.* Kad sam već kod šatrovačkih riječi i izraza, reći ću ti još i što si pitao i što nisi. *Doći u mrežu* — doći pod ruke džeparošima; *pomilovati* znači: uzeti nekome (žrtvi) novac, novčanik. U Kikićevoj frazi: *»Feti barku na ljevaka ima bukvar!«* pitaš da li negdje treba zarez. Treba poslije riječi »ljevaka«. Tako stoji i u prvim izdanjima Kikićevih djela. Uostalom, ja sam tu frazu sada tačno prepisao i sa zarezom i s uzvičnikom. (Zaboravio sam ti reći da izraz *»Allah rizasi ičun!«* treba zapravo ovako pisati po sastavnim dijelovima te fraze.)

Čudim se što me ne pitaš i za druge šatrovačke riječi u Kikićevim djelima osim samo za »šantu«. (Moja opaska: Nisam pitao, jer sam nešto šatrovačkoga i sam znao.) Evo i o tome nešto: *šánto* u kartama (u igri ajnca) znači: trefova dama i ima vrijednost kao i as. *Žìcār* (Lole i hrsuzi) — besposličar koji nastoji od svakoga dobiti nešto badava. *Bômba* (Provincija u pozadini, str. 52. I. izd.) — divno! baš zgodno! prava prilika! *»Ona je kao bomba«* (Provincija... str. 118. I. izd.) — ona je izvrsna, bez primjedbe. *Kèrkinja* (Sajkin def) — rakija.

3. *Bèšćurak* je narodna fraza s blagom nijansom vulgarnosti, u stvari uzvik sa značenjem: do vraga!, ali ni to nije sasvim tačno, jer je pravo značenje (da oprostiš): u ku..c!

4. *bóca* je tačno kao što i ti kažeš, tj. bodež, bajonet.

5. *cagara* — drveni regulator na vodeničnom kamenu. To je komadić drveta kao olovka koji skakuće po vodeničnom kamenu zbog njegova okretanja i ravnomjerno pušta zrnje pod kamen.

6. *čépati* npr. šljivu znači pritiskati šljivu da pukne kako bi se lakše iz nje izvadila košpica. Povratni oblik (čepati se) u Kikićevu zavičaju sasvim je običan kao i u drugih sličnih glagola, npr. »Ove se jabuke teško gule«, »Zrele se šljive najbolje i najlakše čepaju« i sl.

7. *dùdika* je vrsta duda, murve.

8. *farcùla* — marama za glavu ili lice, obično od svile ili nekog finijeg platna. Govori se i *facùla*, a čest je oblik i *facùle*, -eta ili *farcùle*, -eta (srednji rod). Porijeklo talijansko (*fazuletto* prema lat. *facies* — lice).

9. *fȕzle* je istog značenja kao i u Kočića *vuzle*, kako dobro pretpostavljaš, ali je to teško prevesti u pravom značenju. Ja mislim da približno znači ovo: nedorastao, neozbiljan, nezreo, žutokljunac, balavčić, ali pri tom pomalo i lukav, odnosno prepreden.

10. *klȁska* — kukuruzna stabljika, obično suha.

11. *kùcanja* — čopor pasa.

Ovdje prestajem s citiranjem Smailovićeva pisma, jer ostale riječi za koje sam pitao ne idu u okvir ovoga članka (unio sam ih, dakako, u svoj komentar uz Kikićevu knjigu). Još mislim da je važno citirati jednu od Smailovićevih završnih rečenica, jer se ona odnosi ne samo na Kikića nego i na mnoge druge pisce: »Ima u Kikića još riječi koje su neobične po značenju pa ih valja po smislu odgonetati. Da li ih je on sam načinio ili ih je od nekoga čuo van svoga zavičaja, ili su to tiskarske greške već u prvim izdanjima, to je teško reći.« Evo, i moj prijatelj Ismet potvrđuje staru rečenicu: Koga su bogovi htjeli kazniti, učinili su ga piscem rječnika.

A sad jednu riječ »onoj drugoj strani«, naime obrađivačima iz Beograda, za koje pretpostavljam da su obrađivali, kao što je i red, Branislava Nušića. Dobio sam naime od jedne kazališne amaterske družine upit: što znači riječ **hugista** u *Putu oko sveta.* S punim pouzdanjem uzimam Rječnik (jer se govori da su Beograđani svoj dio bolje obradili) i tražim, gledam, otvaram — kako se ono kaže — četvore oči, ali *hugiste* nema. Gledam popis građe, a kad tamo, *Put oko sveta*, jedna od najpopularnijih Nušićevih komedija, nije iscrpljena. Što da radim! Traži ovamo, traži onamo, i naiđem u *Enciklopediji Leksikografskog zavoda* na ovo: »Hughes David Edward, amer. fizičar (1831—1900). Rođen u Engleskoj, kao dječak emigrirao u USA. Izumio (1855) telegraf s teleprinterom. Zaslužan za razvoj telefonije. Njegovi su mikrofoni preteče današnjih ugljenih mikrofona...«, itd. Zatim čitam *Put oko sveta* i nalazim da se zaista radi o jednom telegrafistu koji je imao podržavati vezu s Jovančetom Micićem dok ovaj bude u dalekom svijetu, a koji za sebe kaže: »Ja sam kao devetogodišnji *hugista*...« (dakle telegrafist po Hughesovu sistemu). Ljutim se na rječničare što sam ja umjesto njih morao pod staru glavu proučavati spomenutu Nušićevu komediju i već unaprijed znam da će mi netko reći: hapaks! Samo što ja mislim da ima hapaksa i hapaksa. Neki zaista i nisu važni, ali oni u dobroj i mnogo igranoj dramskoj literaturi već samim tim prestaju biti hapaksi, oni postaju svojina ako nikoga drugoga a ono nas komedijaša i lakrdijaša, a nas nije malo. U *Putu oko sveta* može, ako režija hoće, statista biti više nego gledalaca, a svi bi statisti zacijelo htjeli razumjeti ono što im protagonisti govore. Zato su se valjda spomenuti amateri i obratili na mene, a neugodno je biti profesor Akademije za kazališnu umjetnost i ne znati odgovoriti na jezične

probleme u dramskoj literaturi. Još je pak neugodnije ponadati se a ostati razočaran.

Pa da već jednom i završim. Uvjeren sam da sam dovoljno pokazao kako bi još mnogo toga trebalo učiniti i protumačiti. Čujem pak da su u posljednje vrijeme poduzeti neki koraci da bi se ubuduće rad na Rječniku poboljšao. Ja bih sa svoje strane suradnicima na tom poslu preporučio samo jedno, naime ono isto što je svojedobno učinio i Benešić kad je preuzeo onaj rječnik za koji smo tražili draguljara: upotpuniti građu. Pročitati svako inesetno djelo, jer će se svuda naći nešto što će biti vrijedno zabilježiti. Od nas će to tražiti mlađa pokoljenja, jer će inače tapati u neznanju historije svoga jezika baš kao što i mi danas često tapamo kad nam valja rješavati neka pitanja iz stare dubrovačke književnosti. A ovaj pridjev *inesetan* nisam napisao bez razloga. Akademijin rječnik upućuje *inesetan* na *nesetan* (obrađuje ga pod *nesetni* sa značenjem *posljednji*), no naš Rječnik ne radi ni to jer ga uopće ne bilježi. A riječ *inesetan* imaju neki naši (slavonski) pisci iz prošlog stoljeća. I moja je baka, kad smo kao djeca čijali perje, uvijek govorila: Svako inesetno pero! Može baš ona jedna bodlja koju ostaviš, učiniti da ti jastuk ne bude kako treba, pa te bocka u glavu. A šta ćeš onda? Paraj, pa puni nanovo!

O RJEČNIKU MATICE HRVATSKE

Stjepan Babić

0. Matica hrvatska počela je izdavati Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika (kraće Rječnik Matice hrvatske, kraticom RMH). Rječnik je, sumnje nema, namijenjen narodu u kojem Matica hrvatska djeluje i čije ime nosi. Takvo djelo u životu svakoga naroda ima vrlo važnu ulogu i zato smo dužni da ga ocijenimo s velikom pažnjom ne samo kao stručno djelo nego i kako odgovara zadatku kojemu je namijenjeno.

0.1. Taj bi rječnik bilo jednostavnije ocijeniti da je jasno označeno kakav je RMH rječnik. Istina, već sam naslov nešto kazuje, ali to nije dovoljno. Da se ne upuštamo u problem što znači »hrvatskosrpskoga«, nije dovoljno jasno ni »književnoga«. U rječniku ima mnogo provincijalizama, arhaizama, uopće neknjiževnih riječi prenesenih iz djela pisaca kao što je Stevan Sremac i iz drugih rječnika, što je za atribut »književnoga« svakako previše. Na temelju građe koja je u njemu i kako je iznesena, ja bih rekao da je rječnik informativno-normativan, tj. i informativan i normativan, ali ni jedno ni drugo u potpunosti.

Informativan nije u potpunosti jer ne daje sve potrebne informacije koje bismo od takvog informativnog rječnika očekivali.

I normativan je samo djelomično jer se neke informacije mogu shvatiti kao norma, npr. oznake: barb., zast., pokr. i dr. Karadžićev rječnik informaciju pokrajinskosti daje zaista informativno: (u Boci), (u Risnu), (u C. G.).

0.2. Zbog namjene ove ocjene iznijet ću samo nedostatke ovoga rječnika, a dobre se strane mogu označiti ovako: i najgori je rječnik bolji nego nikakav, a ni najbolji ne može biti bez prigovora. Što ovaj rječnik ima više nedostataka nego što bismo mogli očekivati, to je zato što je to rječnik s tezom. On je rađen s posebnim nastojanjem da pokaže kako je hrvatsko-srpski književni jezik potpuno jedinstven, to jest da među varijantama nema nikakvih razlika ili ako ih ima da su beznačajne. Da bi se taj cilj postigao što uvjerljivije, u rječniku se neki podaci ne iznose, a oni koji se iznose, iznose se tako da stvarnost pokažu u što povoljnijem svjetlu za unaprijed određenu tezu. Koliko se razlike i vide, tada one uglavnom izbijaju silom stvarnosti i više na zadnja vrata.

Rječniku i ne mora biti cilj da pokaže razlike, ali ih ne smije ni prikrivati. A upravo zbog te težnje i zbog formalne ravnopravnosti nastali su glavni nedostaci toga rječnika.

0.3. Nije dakle problem u tome što se izdaje zajednički rječnik hrvatsko-srpski, jedan rječnik obiju varijanata, to čak neke probleme i olakšava, jer nam je u osnovi jedno rječničko blago, nego je u tome što takav rječnik treba biti strogo informativan, da pokaže pravo stanje stvari koliko je god više moguće u zadanom okviru.

0.4. Ima dakako i nedostataka zbog slabosti ljudske i na njih ću upozoriti, bar neke. Iznosim ih da bi se nedostaci u daljim svescima ispravili jer većina nije iznad mogućnosti obrađivača. A dobar rječnik trebamo kao kruh svakidašnji.

1. Jezik u opisu značenja

1.0. Težnja za ravnopravnošću očituje se u opisu značenja. Učinjeno je to na način kako je rečeno u predgovoru RMH na str. 10. Po tome načelu definicije su pisane ovako; npr. s. v.

azot — gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka.

balet — 1. umjetnička pozorišna igra, kazališni ples praćen muzikom u kome se ritmičkim pokretima izražavaju razna osjećanja.

2. grupa koja izvodi takve igre, plesove.

balon — 1. šuplje loptasto, elipsasto ili cilindrično tijelo od lakih materija koje se, napunjeno gasom, plinom lakšim od vazduha, zraka diže u vis.

2. oveća staklena bokasta boca za tečnosti, tekućine.

Izr. probni, pokusni balon — mala vazdušna, zračna lopta snabdjevena instrumentima za razna naučna ispitivanja.

cinkara i cinkarna — tvornica, fabrika cinka.

dim — plin, gas i sitne čestice koje se pri sagorijevanju čega odvajaju u uzduh, vazduh u vidu sivkastih oblačića.

Sami primjeri pokazuju kako je takav način pisanja nenormalan, kako nepotrebno opterećuje opseg rječnika. Tako se nigdje ne piše gdje se isti tekstovi redigiraju za obje varijante, npr. ustavni tekst, Službeni list SFRJ, novine Borba, da navedem samo najznačajnije primjere. Žalosno je što baš lingvisti nisu mogli naći normalniji način.

1.2. No i takav je način izveden samo polovično već po samom načelu, jer su dublete s glasovnim razlikama, kao i one koje imaju različite sufikse i prefikse davane u onom obliku koji je uobičajen u narodu za koji se rječnik izdaje. Kako to nije bilo moguće kad su glasovni kosturi potpuno različiti?

1.3. Međutim, ni takav način nije proveden potpuno dosljedno. Tako je u RMH s. v. branič samo nogomet, a u RMS (Rječnik Matice srpske) samo fudbal, s. v. balonac obje su riječi povezane veznikom ili »kišni mantil ili ogrtač od balon svile«.

Nedosljednost je i u redoslijedu. Normalno bi bilo da je u izdanju RMH na prvom mjestu hrvatska riječ, ali kako navedeni primjeri pokazuju, tako nije, nije ni obratno, nego je miješano, bez obzira tko je prvi pojedino slovo radio. To je, najblaže rečeno, zatiranje sustava koji je načelno prihvaćen.

Takav način s druge strane može zamutiti definiciju. Tako je npr. s. v. balerin, balerina, balet, baletan dano neposredno igra, ples, igrač, plesač, igračica, plesačica, a kako su na zapadnom području riječi, igra, igrač, igračica obične riječi u drugom značenju, to slabije upućenog čitaoca može lako zavesti u bludnju. Znači li đuvendija igračica ili plesačica, jedno ili drugo, ili samo igračica ili samo plesačica? To nitko ne može znati. Slično je kad se s. v. dojenče daje kao sinonim odojče.

S druge strane definicije kao što je s. v. centralizam — »sistem upravljanja ili organizacije u kojoj su mjesni, lokalni organi podvrgnuti središnjoj, centralnoj vlasti«, može zbog takvog načina pisanja navesti na misao kako lingvisti misle da mjesni, središnji pripadaju jednoj strani, a lokalni, centralni drugoj.

1.4. No ni takve ravnopravnosti nema na mnogim mjestima zbog upotrebe samo jedne riječi. Tako je »vještački, umjetni« s. v. bazen, drven; »vanjski, spoljašnji« s. v. dubok; »tečnost, tekućina« s. v. balon, cijediti 2, ali je:

vještački	s. v.	cěl, dim nema umjetni
uslovljava	„	činilac, nema uvjetuje,
baletski	„	balerin, balerina, nema baletni,
poreski	„	dim, nema porezni,
mastionica	„	divit, nema tintarnica,
u vidu	„	balon, dim, dimnjak, nema u obliku,
ljuljaška	„	cubaljka, culjaljka, gegaljka, nema ljuljačka,
snabdjeven	„	balon, nema opskrbljen
mašina	„	daktilograf, daktilografkinja, nema stroj,
mašinstvo		u skraćenicama, nema strojarstvo,
historijski	„	„ „ povijesni,
lice	„	apoteka, civil, čitulja, činovnik, nema osoba,
uzrast	„	dijete 3b i 4, nema dob, iako je ovdje uzrast dvoznačan, i premda je Jezik osudio takvu upotrebu,[1]
rukopoložen	„	đakon, nema zaređen,
Jevreji	„	jerihonski, nema Židovi (negdje ima),
zbir	„	djelo, nema zbroj,
odsustvo	„	dosada, nema odsutnost,
nadleštvo	„	djelovodni, nema ured, ustanova,
saznanje	„	duh, nema spoznaja,
krst	„	crkvenjak, nema križ,
tečnost	„	cijediti 3, nema tekućina,
vladarka	„	carica, nema vladarica,
drum	„	dionica, nema cesta,
teritorija	„	enklava, nema teritorij,
pristalica	„	carevac, carist(a), cesarovac, centrist,
	„	centrumaš, darvinist, demokrat(a), desničar, dinastijaš, nema pristaša.

Ovom se prigovoru može lako prigovoriti za koju pojedinost, ali ali valja imati na umu da nisam imao vremena da rječnik u tom pogledu temeljitije pregledam niti mogu ovdje potanje obrazlagati svaki primjer pojedinačno.

S. v. berberin, berbernica ima kao tumačenje brijač, brijačnica, ali s. v. čaršav nema plahta; s. v. domaćički ima domaćička škola ali nema domaćinska škola niti je ima s. v. domaćinski; s. v. djelovodni ima protokol, ali u tumačenju nema urudžbeni za-

[1] V. »Jezik«, VI, str. 27.

pisnik; brojitelj je protumačen sa brojilac, a kod nas je to brojnik, ali se brojnik ne spominje; s. v. duduk ima »u jedan duduk duhati«, ali nema puhati; s. v. duhati ima mnoštvo primjera i izričaja i tumačenja, ali nema ni traga glagolu puhati, pa je samo: duhati u jedan (isti) duduk (rog, tikvu) s kim, znam odakle vjetar duše.

Čestoslavica se upućuje na razgon, a potvrđena je samo jednom potvrdom beogradske prevoditeljice iz 1899, a DJ DDM[2] imaju samo čestoslavica, nemaju razgon, u Botanici Ante Ergovića, po kojoj sam ja učio u gimnaziji za stare Jugoslavije, ima samo čestoslavica, razgon se ne spominje, B[3] ima obje, ali s različitim lat. imenom.

2. Navođenje dubleta (recimo tako)

2.0. Jedan je od nedostataka, i to po mojem mišljenju ne malen, navođenje dubleta koje nemaju potpuno jednaku upotrebu kao što su berza-burza, barbarin-varvarin, cigura-cikorija, cvekla-cikla, autobusni-autobuski i dr. Takve su riječi stavljene »ako je to dopuštao abecedni red, jedna uz drugu (porez m i poreza ž, autobusni i autobuski, jezični i jezički). Ako ne dolaze po abecedi jedna iza druge, daju se obje sa znakom jednakosti, na oba mjesta, s tim što se definicija daje uz prvu po redu, a primjeri, koliko su potrebni, uz onu kojoj pripadaju« (RMH, str. 12). Na prvi pogled ravnopravnost je potpuna jer je znak = znak ravnopravnosti par excellence. No u RMH to je znak velike nejednakosti.

2.1. Već lingvistički gledano taj je znak samo uvjetno dobar jer kad se izjednačuju i takve dublete kao što su izjednačene drugačiji = drukčiji, tada je to samo djelomično tako jer prva ima slog više, a to u jeziku nije nevažno.

Dočić je izjednačen s dolčić, a dolčić s dočić, ali u takvim primjerima glasovne vrijednosti ne podnose znak jednakosti.

Zatim je izjednačeno dimničar s dimnjačar, a to ni po RMH nije isto jer u njima nema dimnik, a ima dimnjak, za dimničar nema ni jedne potvrde; a za dimnjačar ima jedna. Kad se već potvrđuje malo, tada bi važnija potvrda bila za dimničar nego za dimnjak kod kojega piše pokr., ali ima i potvrdu.

Drenik je izjednačen sa drenjak, a drenik je sustavnije, drenjak ima samo V[4], a AR[5] ga upućuje na drenik.

Douškivač je izjednačen s douškivalo, a douškivalo s douškivač. Međutim, douškivalo nije s douškivač jednako ni po glasovnoj ni po afektivnoj vrijednosti. Kad se već izjednačuje, tada bi douškivača prije trebalo izjednačiti s doušnik.

Sa sličnim su afektivnim razlikama imenice grbonja i grbavac, ali su u RMH izjednačene znakom =.

Sve to pokazuje da znak jednakosti u RMH ima vrlo različite vrijednosti.

2.2. U izjednačavanju riječi tipa burza=berza, barbarin=varvarin, cigura=cikorija, cvekla=cikla, autobusni=autobuski znak jednakosti ima opet novu vrijednost. U predgovoru se kaže da su tako izjednačene »Dublete u jednakoj upotrebi i s jednakim značenjem ...« (str. 12). Svi-

[2] DJ = Deanović-Jernej: Hrvatskosrpsko-talijanski rječnik, DDM = Dayre-Deanović-Maixner: Hrvatskosrpsko-francuski rječnik.

[3] B = Benešić: Hrvatsko-poljski rječnik.

[4] V = Vuk Stefanović Karadžić: Srpski rječnik.

[5] AR = Rječnik hrvatskog ili srpskog jezika JAZU.

ma je poznato da većina takvih riječi nema jednaku upotrebu, nego da je ona teritorijalno raspoređena i da zbog toga takve riječi nemaju jednaku upotrebnu vrijednost. Ceduljče i ceduljica označene su kao dem. od cedulja, što jest tvorbena istina, ali nije upotrebna, ni teritorijalna, ni afektivna. To je tako očito i prema tome nipošto nisu u jednakoj upotrebi, a to nije nikako označeno. Može se reći da to nije ni važno jer se to i onako zna. Nije važno koliko se to zna, niti koliko je to važno za manje poznate kao što su autobuski i autobusni, baletni i baletski, koliko je to važno za stilske vrijednosti, za kulturu jezika, ali je to važno kao znanstvena činjenica, odnosno ovdje kao prešućivanje znanstvenih činjenica.

Glagol drati ima = derati, ali s. v. drati nema ni jedne hrvatske potvrde (po načinu kako se u RMH riječi potvrđuju, da se i jedna našla, bila bi unesena), a to pokazuje da drati nije = derati.

Dojenče ipak nije izjednačeno s odojče, a barbarin s varvarin, iako su dalje po abecedenom redu, jest.

2.3. Ta nejednakost još je očitija u imenica tipa brka-brko. Po istom mehaničkom načelu one se izjednačuju znakom jednakosti i definicija se daje kod prve, a to je uvijek kod imenice tipa brka, a većinom se i primjeri navode kao imenica sa -a pa imenice tipa brko mnogo puta stoje gole, samo izjednačene s onima na -a, npr. brajo, brato, brko, Cigo, čiko, Čivo, dabo, grbo i dr.

Prvo, te su imenice hipokoristici i svakoj bi trebao bar jedan primjer.

Drugo, te imenice imaju složenu morfološku i teritorijalnu upotrebu i ne mogu se jednostavno izjednačiti znakom = kako je to učinjeno u RMH. One idu po tri deklinacijska tipa: 1. brka, brke, 2. brko, brka, i 3. brko, brke. To je doduše u RMH naznačeno, ali nije naznačeno gdje se koji tip upotrebljava. U Rečniku sh. knjiž. i nar. jezika SANU, koji nije rađen s takvom tendencijom kao RMH, brko i brka jesu izjednačeni, ali ovako: brka, -e (ist. kr.) = brko, -a (jugozap. kr.) i -e (zap. kr.). Tu je brko upućen na brka, ali je za taj rječnik to sasvim razumljivo.

U RMH tu nije kraj nedostacima. U predgovoru se kaže da se primjeri daju, »koliko je potrebno, uz onu [dubletu] kojoj pripadaju«, a tako nije. Pod tipom na -a nalaze se i oni primjeri koji su u neutraliziranom padežu, ali se prema piscu zna da pripadaju pod -o. Tako se Pavičićev primjer goljana nalazi pod golja, Matavuljev »eto braje« pod braja, a J. Kozarca »seoskih drišlja« s. v. drišlja, što nije korektno, najblaže rečeno. Pavičić sigurno nema nominative na a-, za Matavulja je u nauci već jasno rečeno da ih nema,[6] a što ćemo s Kozarcem. Po RMH zaključit ćemo, kao i za svu trojicu da imaju nominative jd. na -a. Nije li to iskrivljavanje jezične slike?

Izgovor može biti da je to učinjeno zabunom, ali se lingvisti ne bi smjeli toliko zabunjivati, pogotovu protiv vlastitog načela da će primjere navoditi tamo gdje spadaju.

S. v. Ciga u primjeru »Svaki Ciga svoga konja hvali. N. posl. Vuk« otišlo se u nekorektnosti još korak dalje. U izvorima je ta skraćenica razvezana ovako: »Srpske narodne poslovice ... skupio ... Vuk Stef. Karadžić, Beograd 1900«. Kako Karadžić u svom rječniku ima Cigo, a nema Ciga, posumnjao sam u ovu potvrdu, uzeo navedenu knjigu i na str. 248. pod br. 5516 našao da ta poslovica glasi: »Svaki Ciganin svog konja hvali«. Prema tome to je svjesno prepravljanje potvrde u određene ciljeve.

[6] I. Popović: O imenima tipa Jóvo i Ráde, »Pitanja savremenog književnog jezika«, Sarajevo, 1952, str. 243—253.

Posebna je teškoća takvih imenica koje se razlikuju i glasovima e-je. Tako je dješa=dješo, ali dješa bez ijekavske potvrde, a dješo=dješa bez ikakve potvrde; djeka ima dvije ek. potvrde, a djeko jednu ijekavsku. Sad se pitamo postoji li ek. dešo, deko i ijek. djeka, dješa kad RMH ima te oblike, a nema za njih potvrde. Po sustavu i potvrdama čovjek bi zaključio da ih nema, po natuknicama u RMH da ih ima.

2.4. Da se primjeri ne navode »koliko su potrebni, uz onu kojoj pripadaju« pokazuju i pridjevi sa sufiksima -iji, -ji.

Po spomenutom mehaničkom načelu definicije se navode kod pridjeva s -iji a ne sa -ji, premda pridjevi sa -ji imaju prednost ne samo hrvatsku, nego i štokavsku i sustavnu, pogotovu kad su pridjevi sa -ji afektivno neobilježeni za cijelo hrvatsko-srpsko jezično područje, a pridjevi sa -iji dobrim dijelom afektivno obilježeni, a često i nema potvrda za pridjeve sa -iji. Primjeri su većinom navođeni kod natuknice sa -iji premda bi normalnije bilo da su navođeni kod -ji, bar u RMH. Tako je s. v. d j e č i j i dana definicija, navedeni primjeri, i, što je još značajnije, i Izr. (ni u Tehničkim skraćenicama ni u predgovoru ova kratica nije razvezana), gdje tilda zamjenjuje natuknicu pa izlazi: dječija paraliza, dječiji kašalj, dječiji vrtić, dječije obdanište, dječije sklonište, dječije zabavište, dječiji cvet (!), dječiji dom. Posljednje dvije upute upućuju se na cvijet, dom i s. v. c v i j e t ima dječji cvijet (!), a s. v. d o m dječ(i)ji dom.

S. v. d j e č j i ima nekoliko primjera, ali Izr. ni jedan.

Inače u RMH dječji ima prednost jer se npr. dječinji, djeteći upućuju na dječji, ali je zato čudnije da se Izr. nalaze s v. dječiji.

Isto je tako čovječiji izjednačen sa čovječji i s. v. čovječji navedeno je tildom čovječiji zub, hod, čovječija rukotvorina, a s. v. čovječji bez definicije s Izr. čovječja ribica. Kako da se to sad shvati? Ako je znak jednakosti i princip kod prve, zašto je ribica ovdje, ako nije čovječija ribica, zašto je znak jednakosti.

I s. v. božiji većina je primjera iako bi trebalo biti s. v. božji. To su osjetili i sami autori pa je ovdje jedna modifikacija: u Izr. s. v. božiji prvo **i** često je u zagradi.

Dlačiji je = dlačji i s definicijom, ali bez primjera, a dlačji bez definicije, ali s jednim primjerom. A oboje bi trebalo biti upućeno na dlačni.

2.5. Katkada nema ni takve ravnopravnosti, npr. s. v. d j e l i m i č n o ima = djelimice, a nema djelomično, djelomice, a s. v. d j e l o m i č n o ima = djelimice.

2.6. Da takav način nije praktičan, uvidjeli su i sami obrađivači jer kažu: »znak jednakosti primjenjivan je samo tamo gdje su dublete bile blizu jedna drugoj po abecedi. Ako su suviše udaljene jedna od druge, svaka od njih je definirana« (str. 12).

Prvo, nije precizno rečeno da znak jednakosti u ovakvim slučajevima nije primjenjivan jer je barbarin daleko od varvarin, a među njima je znak jednakosti, kemija = hemija, hemija = kemija, ali svaka ima svoju definiciju (usput da kažem ne potpuno istu). No to pokazuje da je mehaničko načelo mehanički prepolovljeno.

Drugo, ni u tome nema dosljednosti, npr. centraliziranost nije izjednačena sa centralizovanost. Iako su u istom stupcu, svaka ima svoje značenje, s razlikom, normalnom, u posljednjoj riječi.

Defanziva = defenziva, ali je značenje i jedan primjer dan kod defanziva, a defenziva je bez primjera i po tome nije ravnopravna defanzivi. Defanzivnost i defenzivnost bez znaka su jednakosti, dolaze

svaka sa svojim istovjetnim značenjem (uz razliku fa fe), defanzivan i defenzivan bez znaka = svaki sa svojim značenjem, ne potpuno istovjetnim, prvi opet s primjerom, a drugi bez njega.

Balonče i balončić nemaju znaka = iako imaju istu definiciju.

Basen i bazen izjednačeni su znakom =, ali je značenje dano kod druge.

2.7. Sve to pokazuje da je znak = i postupak koji se iza njega krije teško braniti. Svako eventualno opravdanje može ići samo na štetu toga mehaničkog načela. Tek na jedan eventualan prigovor moram reći nekoliko riječi. Može se kazati da to podjednako pogađa i jednu i drugu stranu kad abecedni red odlučuje koja će riječ dobiti prednost i da je tako ravnopravnost postignuta. Kako primjeri pokazuju, ona nije dostignuta ni u onoj mjeri u kojoj bi mogla biti. A i da jest nenormalno je abecednom redu u jednom rječniku, a azbučnom u drugom prepuštati koja će riječ dobiti prednost kad i onako svaki rječnik ima svoje redove, i definicije se moraju premještati. Kad bi abeceda i bila pravedna pa u RMH podijelila prednosti fifty-fifty, opet je to nepravda da u RMH nije sve onako zbog čega RMH i postoji. Ta zašto su onda rađena dva izdanja?

A što je najzanimljivije, rješenje je u pozitivnom smislu jednostavno: kad rječnik treba da bude informativan, potrebno je da svaka riječ ima svoju natuknicu sa značenjem i primjerima koji joj pripadaju i potvrdama koje su potrebne. Ako je potrebno povezivanje, to se moglo bezbolno učiniti kraticom usp. (usporedi).

2.8. Da je tako učinjeno, ne bi bilo potrebno da zbog riječi s jatom ekavske potvrde dolaze pod ijekavsku natuknicu i obratno, čak i onda kad je to neprirodno. Tako riječ djejstvo ima više potvrda, ali sve su ekavske, a ni jedna kao natuknica, pa čak i Begovićeva je dejstvo. S. v. djejstvovati ima više ek. potvrda, samo jedna djejstvovati. Da se tako postupilo, tada bi i činodejstvo i činodjejstvovati bilo obrađeno pod ek. oblikom, a ne bi ekavski oblik bio upućen na ijekavski i tamo ijekavska natuknica potvrđena samo jednom ek. potvrdom. Primjeri za beočug bili bi pod beočug, a za biočug pod biočug i dr.

2. 9. Nije dobro rješenje ni da se ostale natuknice donose na jednom mjestu. To je preneseno iz dvojezičnih rječnika, ali je ovdje bez dovoljno opravdanja. Tako je u RMH zajedno d o v r š e n j e i d o v r š e t a k; d o v r a t a k, d o v r a t n i c a i d o v r a t n i k.

Drozdović se tumači kao mladi drozd; drozdalj i drozdelj upućuju se na drozd, a drozd nema svoje natuknice nego je daleko iza drozak.

3. O načinu potvrđivanja

3.0. Zbog kratkoga roka nisam mogao uhvatiti način potvrđivanja, tj. koje se riječi potvrđuju, a koje ne, koliko, kako i sl. Kod riječi koje se razlikuju po terenskoj podjeli, tj. onakve o kojima je većinom bila riječ u prethodnom poglavlju, ili se uopće ne potvrđuju ili se traže potvrde s drugoga područja makar bila samo jedna jedina uz stotine s prvoga područja.

3.1. Neke riječi koje su terenski jasno polarizirane kao autobusni-autobuski, baletni-baletski, grip i gripa, bioskop, čioda, kavana i dr. nemaju nikakvih potvrda.

Druge imaju potvrde samo suprotne strane:

četverougao, samo Kiš
čiodica, samo Božić
igranka u značenju ples, samo Vojnović
kafa, samo Matija Mažuranić i Hrv. nar. pj.
kava, Domanović, NP Karadžić i Letopis MS
kafana, samo Matoš
kratkotalasni, samo Krleža (kratkovalni bez potvrde)
vlak, samo Stevan Sremac (u RMS).

Ako su dvije potvrde, nastojalo se da budu zastupane obje strane svaka s po jednom potvrdom. Tako potvrđuju:

bukvar — Laza Lazarević i Begović
davljenik — Krklec i Stanković
haos — Krleža i Lalić
haotičan — Car Emin i Božidar Kovačević
ispolinski — Matavulj i Matoš
jemstvo — Starčević i Lazar Komarčić
jeretik — Krleža i Borba
jevtino — Jurković i Milivoje Perović
kafanar — Matoš i Matuvalj
kino — Stj. Kranjčević i Letopis MS

Ako je zbog različitih razloga potvrda bilo više, tada je bar jedna druge strane. Tako uz ostale potvrde nalazimo i ove: ćurka — Matoš, ćutnja — I. Kozarac, ćutati — Begović, ćutke — Dončević, cesta — Veljko Milićević, hartija — Ujević, hor — Matoš, jeftin — Lalić, jevtin — Ujević, kovanluk — Maretić.

To se može braniti dokumentacijom, ali takva dokumentacija iskrivljava sliku stvarnoga stanja. I te kako su važni podaci tko sve, gdje i kada upotrebljava koju riječ, ali tada to treba prikazati što objektivnije. Nije znanstveno, ako o jednoj pojavi ima samo jedna potvrda pa donesena samo jedna, a o drugoj stotine pa opet donesena samo jedna. Kad se to već radilo, potrebno je bilo donijeti potpunije podatke koliko se to moglo. To vrijedi i za druge pojave. Bez toga, s ovako donesenim potvrdama, rječnik ne može poslužiti u pravoj mjeri za jezičnu kulturu niti njegovanju naše varijante, na što kao narod imamo pravo.

Takvim je potvrđivanjem opovrgnuto i samo načelo spomenuto u predgovoru: »Za potvrdu značenja navođeni su najpodesniji primjeri iz naših pisaca, ijekavskih i ekavskih. Ti primjeri pokazuju sferu upotrebe riječi, njeno značenje i njenu stilsku karakteristiku« (str. 13). Zar su za kafu najpodesniji primjeri iz Pogleda u Bosnu i Hrv. nar. pjesme, za vlak iz Stevana Sremca, za jemstvo Starčevića, zar će to najbolje pokazati sferu upotrebe? Takvim se prikazom neće vidjeti ni stilska vrijednost, osim u izuzetnim slučajevima, kao čiodica u Božića i bukvar u Begovića. Kad pisci s druge strane uzimaju riječi, tada ih uzimaju u prvom redu zbog stilskih razloga, ako već u svom jeziku imaju oznaku za isti pojam, a kako će se znati stilska vrijednost ako je sfera upotrebe zamagljena.

4. Navođenje nepotvrđenih riječi

4.0. Pojedine riječi i način potvrđivanja, izneseni primjeri u poglavlju 2. i 3. i drugo navodi me na ozbiljnu sumnju da su u RMH unošene riječi bez prave upotrebne potvrde.

Da bude odmah jasno, moram reći da nisam protiv toga da se ostvaruju neostvarene jezične potencije, ali to se mora u predgovoru izričito reći, a u rječniku takve riječi jasno označiti. U predgovoru RMH to je rečeno samo za glagole (str. 11). O ostalim se riječima ništa ne kazuje.

Budući da to nisam uspio dovoljno provjeriti, ne bih ovu sumnju iznosio da je ne smatram vrlo važnom i da nema više znakova koji pokazuju da tako jest.

Važnost je u ovome. Ostvarivanje jezičnih potencija u ovakvu će rječniku uvijek biti sporno jer se ne radi u okviru jednoga uzusa, jednoga sustava, nego dvaju. Ono ima tek opravdanje kad se radi u okviru jednoga sustava jer se tada može s velikom sigurnošću odrediti kako će biti ono što nije ostvareno. Ovako se ostvaruju dublete koje se u praksi nisu ostvarile, a za mnoge je vrlo vjerojatno da se i ne bi ostvarile, odnosno da bi se drugačije ostvarile, uvjetno bi se ostvarile.

Uz primjere spomenute u 2. i 3. poglavlju na sumnju me navodi i ovo.

U RMH su unošene riječi i potvrde iz Pravopisa hs. književnog jezika što je izašao 1960. (kraticom P), preciznije iz njegova rječnika. U tom rječniku zbog pravopisnih potreba i načela formalne ravnopravnosti unošene su i jezično potencijalne riječi za koje nije bilo potvrda i za koje nije vjerojatno da bi se ikada ostvarile i da bi se tako ostvarile. Tako su zabilježene ove riječi: Ančičin, Aničičin, beračičin, crtačičin, češljačičin, djevojčičin, dobavljačičin, Dubravčičin, gombačičin, igračičin, junačičin, kovačičin, krojačičin, i dr., a potvrda za te riječi nema. Nije ih se našlo ni u građi za RMH pa nisu ni unošene u nj, osim djevojčičin, ali bez potvrde jer ni za taj oblik potvrde nema, jedinu potvrdu koja se našla u građi (D. Maksimović) nisu unijeli jer ima lik djevojčicin. Ako je unesena čorapa, doktur, frištik, ne vidim razloga zašto ne bi mogao ući i djevojčicin.

4.2. Drugačije je već s pridjevima na -iji/-ji. U pravopisnom ih rječniku ima oko dvadesetak koji nigdje nemaju zabilježene potvrde, pa vjerojatno ni u građi za RMH, ali su oni već u većoj mjeri uneseni u RMH. Za dlačiji je već spomenuto da u RMH nema potvrde. Tako i kukavičiji ima više primjera bez potvrde, kurjačiji ima primjer bez potvrde; bez ikakva su primjera i potvrde grličiji, jarebičiji, kepečiji, kreštaličiji, krtičiji; samo P kao potvrdu ima gusiji. Čavčiji je zabilježen sa prvim i u zagradi pa potvrđen Karadžićevim rječnikom kao da V ima čavčiji, ali tamo je samo čavčji. (Usput napominjem da se čavče tumači kao čavkin ptić, a čavkin RMH nema, a čavčiji ima.) Sve to navodi na pomisao da ti pridjevi nemaju potvrda u građi jer su neki u RMH potvrđeni kao npr. bičiji i jarčiji, a trebali bi biti svi, a ako nemaju potvrda, ne bi se smjeli unositi, ili kad se unose, trebalo bi označiti da nemaju potvrda.

Sve to pokazuje da su riječi unošene u RHM s različitim podacima iza sebe, ali kakvim, to se iz načina obrade ne može dešifrirati. Kad se ustanovi da ima nekoliko koje nemaju potvrda, to onda navodi na sumnju i za druge neobične, a bez potvrda, i problemi su koji odatle proiz-

laze mnogostruki. Prema tome taj rječnik ne može biti onako upotrebljiv kao što bi bio da je u svakom pogledu precizan. Tako je npr. naveden ravnopravno ciborij i ciborijum, a u građi za RMH nema ciborijum, niti je vjerojatno da ga ima jer je to označeno kao crkveno-katolička riječ. Vujaklija nije upotrebna potvrda.

Kako ćemo sada imati pouzdanje postoje li u našem jeziku horistica i koristkinja koje su zabilježene u RMH uz običnije koristica i horistkinja. Uz potvrđenu čelistica navodi se i čelistkinja bez potvrde; bez potvrde je drogeristica i drogeristkinja; diskutantkinja je bez potvrde, a nema diskutantica. S kakvim se pouzdanjem može na temelju takvih podataka istraživati raspodjela sufiska -ica/-kinja u našem jeziku?

Docent(a)t je napisan tako bez potvrde. Može li se sada sa sigurnošću tvrditi da u našem jeziku postoji i oblik docenat.

Ili imenice tipa carist(a),, čelist(a) u načelu su pisane tako (sa a u zagradi), većinom bez potvrde. Carist npr. ima potvrdu, carista nema. Što će stručnjak koji želi dati savjet na pitanje koja bi dubleta trebala imati prednost, jer se svi moramo složiti da su sva moguća dvostručenja u književnom jeziku besmislena.

Rječnik nije upotrebljiv ako se u njega unosi i ono što nema potvrde, a to se posebno ne označi. Podaci u rječniku treba da imaju jasan odnos prema građi, iako se ona sva ne unosi. Čemu je bila potrebna tolika građa kad nije iskorištena kako valja. Tada se mogla sakupljati samo diferencijalna građa, tj. samo ono što nema u kojem odabranom rječniku. To ne znači da je u RMH građu trebalo unositi u većoj mjeri, nego je trebalo stvoriti pouzdan sustav unošenja.

4.4. Ovdje bih spomenuo da P zbog svoga karaktera i zbog toga što nema značenja nije pogodan za potvrđivanje. A njime su potvrđene neke riječi sa značenjima, iako značenja u P nema, npr. češljačica, čeljut, čekinjara, defetistkinja, divljačar.

Riječ dokučivost ima dva značenja pa se za drugo navodi kao potvrda P (tako proizlazi iz sustava potvrđivanja!). Kako se zna da je to drugo u P kad u P nema značenja. Kaže li se da su oba potvrđena P-om, opet pitanje ostaje bez odgovora.

Druge se riječi potvrđuju P-om iako su zabilježene u normalnijim rječnicima i bilo bi normalno da se njima dade prednost, npr. dobroćudnica ima u AR. Da se tako uradilo, neke bi riječi trebale imati drugačije podatke. Tako ćorbalta ima u AR drugačije značenje. Dijelac je protumačen sinonimom djelilac (a treba djelitelj, v. npr. Školski leksikon Matematika s. v. Dijeljenje; to pokazuje da su zanemarene imenice na -telj, ali to je posebno područje), a dijelac je već sam po sebi čudna riječ u tom značenju, ali je ima P, a to je za obrađivače bilo važno. Da je prepisivač iz P privirio u AR, vidio bi da je dijelac potvrđen samo jednom potvrdom iz 15. st. i da je nije trebalo unositi u RMH, ali kad je već unesena, tada je trebalo označiti zast. ili pokazati da ima opravdanja što je unesena u RMH.

P dakle ima ulogu u RMH koja mu ni zbog karaktera ni zbog načina izrade ne pripada. Do njegove pojave u našoj se jezičnoj kulturi nastojalo da se od više sinonima odabere jedan, i to ne po subjektivnoj ocjeni, nego po mjestu u sustavu. S P se uvode u našu normu masovno dublete i triplete. To nije nastalo odatle što bi se lingvističko shvaćanje prema dubletama i tripletama u književnom jeziku promijenilo, nego zato što se jedna norma donosi za dvije jezične prakse. I sada mjesto

da RMH to vrati na normalno stanje, ničim drugim nego strogom informativnošću i objektivnošću, on nekritički preuzima podatke iz P i tako onemogućuje potrebna proučavanja za pravu jezičnu kulturu.

5. O posuvremenjivanju tekstova

5.0. U predgovoru na str. 13. izneseno je ovo načelo: »Tekst primjera prilagođavan je suvremenim gramatičkim i pravopisnim pravilima. Samo su se u stihovima ostavljali neknjiževni oblici, i to onda kad bi se intervencijom narušio ritam stiha.«

To načelo ne bi uopće smjelo biti u rječniku tipa RMH, pogotovu kad se ništa ne kazuje do koje se mjere išlo u posuvremenjivanju. Da nije do blage, pokazuju time što ističu da ih je samo ritam pjesme omeo u posuvremenjivanju. I sada da se ne zapitamo kojim je to smjerom išlo, s kojim ciljem?

Posuvremenjivanje nije uvijek neutralno ni u pravopisu, jer kakva je to informacija kad RMH ne donosi ni jedan primjer iz kojeg bi se vidjelo da ima pisaca koji i s t o v j e t a n i srodne riječi pišu sa j.

Mislim da nije potrebno ni obrazlagati kako je posuvremenjivanje neprilično za gramatičke podatke, a da ovaj rječnik treba da bude izvor i za gramatičke podatke, o tome sumnje nema. A o stilistici u takvim uvjetima da i ne govorimo. Za stilističare je RMH već unaprijed izgubljen slučaj jer to načelo njihov rad gotovo onemogućuje.

No suvremena je pravopisna norma još nekako razumljiva, ali kako se određivala suvremna gramatička norma? Što se dogodilo ako je koji obrađivač smatrao da je jedan od oblika kao što su npr. zečevi, zecevi, zecovi nesuvremen. Imenica kec ima u zagradi određenu mn. kečevi, a prvi primjer ima kecovi. Ako se to nije posuvremenjivalo, zašto se ne kaže?

Protiv posuvremenjivanja govore još i ovi razlozi.

Kad su se odabirale knjige za izvore, primjenjivalo se načelo da se uzima posljednje izdanje za piščeva života. Čemu je to bilo potrebno kad su se primjeri posuvremenjivali.

Posuvremenjivanje bez strogih kriterija nije ozbiljan posao.

Zar nije dovoljno da natuknica bude kako autori misle da treba biti, a primjer da se ostavi kakav je u izvoru. Ako se smije vidjeti da Šenoa piše kecovi, a Begović dejstvo, zašto se ne smije vidjeti da Hasan Kikić piše istovjetnjak kad su već uzeli njigov primjer. Istovjetnjak je zanimljiv zbog slike tko sve piše -vj- i zbog toga što je **j** i ovdje gdje ga zbog disimilacije ne bismo očekivali.

Zašto je posuvremenjivanje takvih primjera bilo potrebno kad u RMH ima mnogo gorih riječi koje nikako neće obogatiti naš rječnički fond, stilističke mogućnosti ni pomoći kulturi jezika. Neke primjere navest ću malo kasnije.

To je posuvremenjivanje toliko nezgodnije što se u potvrdama ne navode mjesta odakle je primjer uzet. Time je onemogućena masovna kontrola jer bi mnogi vrlo lako došli do većine izvora i tako otklanjali nedostatke učinjene posuvremenjivanjem i drugim propustima. Ovako je kontrola onemogućena. Pozivanje da se to može učiniti kod MH i MS zvuči gotovo sarkastično za sve koji nisu iz Zagreba i Novog Sada, a malo je vjerojatno da će i Zagrepčani i Novosađani doći provjeravati, čak i oni koji bi željeli provjeriti da li je izvor točno označen. Učinit će to samo koji lingvist, i to s više napora nego da su izvori jasno ozna-

čeni. Evo, i meni je bilo lakše da za Ciganina provjerim u Slavenskom institutu, a za Hasana Kikića kod M. Vaupotića, dobrog znalca toga pisca, nego da idem u Institut za jezik.

Kao razlog što nema podataka o izvorima navodi se opseg. Prvo, opseg nipošto nije dovoljan razlog jer ako se za išta moralo naći mjesta, to se u ovakvom rječniku moralo naći mjesta za podatke.

Nije vjerojatno da bi razborito uređeni podaci povećali opseg u mjeri vrijednoj pažnje.

Osim toga da su kratice ekonomičnije urađene, našlo bi se mjesta i za podatke u sadašnjem opsegu. Zašto mora biti »N. posl. Vuk«, »N. prip. Vuk«, kad ih u RMH nema koje nisu Vuk? Zašto je R-K Reč, kad je uobičajeno RK, zašto Reč SANU kad bi bilo dovoljno RS, i sl.? Zašto nije primijenjeno načelo: što je kratica češća, to mora biti kraća. A mnoga prezimena i nisu kraćena! Izgovor da su kratice takve i puna prezimena zato da se i bez gledanja može znati čiji je primjer pada pred stostrukim gubitkom što se ne zna odakle je, i što se upotrebljavači rječnika štede da pogledaju kratice u priručniku koji imaju pred sobom, a s druge se strane pozivaju da dođu u Zagreb ili Novi Sad, ako što žele provjeriti.

Mjesto za podatke, ako je opseg zaista njima ugrožen, moglo se uštedjeti i nenavođenjem mnogih neknjiževnih riječi. U RMH ima ih mnogo, npr. ćesam, ćimane, ćorbadža, ćušlja, ćora (ne ćora!), čepur, čorapa, čeren, čereviz, cmilje, cajger, črezvijačni, čudestvije, doktur (još sa dva naglaska!), mnoge slične s primjerima, a mnoge književne i bez primjera, i kad su i afektivne i kad bi trebalo za njih primjera, kao što su cestica, dolagivalo, dinardžija, ćilimak, ćilimčić (i zbog ćilimac, ćilimče koji imaju potvrde), čudaković, čokoladžija, čanče, centaš (da se vidi je li riječ o čovjeku i kamionu, ili o jednom i drugom) i dr.

Mnoge su od tih neknjiževnih riječi prenesene iz drugih rječnika, a nije ih bilo potrebno prenositi pa bio to i Karadžićev ako se za njih u građi nije našlo i drugih potvrda. Zato postoje ti rječnici, a i specijalni kao što je Škaljićev i Klaićev. Mnoge su iz djela pisaca kao što je Stevan Sremac. Takve riječi idu u komentare djelu, u specijalne rječnike, a ne u rječnik književnog jezika. Ako opet idu u RMH jer je to rječnik jezika književnostī, zašto nema pisaca kao što je Nemčić jer oni imaju zanimljivijih riječi od nekih Stevana Sremca.

6. Značenja

Lingvistička nauka nije još pronašla neprijeporan način kako da se riječima određuju značenja, ali u RMH ima mnogo tako loše određenih značenja da se jasno vidi kako nije učinjeno ni onoliko koliko se danas može i koliko naše snage mogu kad se prihvate posla.

Načelo da se sekundarne riječi obično u definicijama naslanjaju na glavnu riječ nije uvijek provedeno, a to bi bilo potrebno ne samo zbog načela nego i zbog sigurnijega određivanja značenja i zato što su produktivne riječi upravo zato produktivne što imaju i glasovnu i semantičku vezu s riječima od kojih su izvedene. Tako drznica ima u značenju pridjev drzak, a drznik ga nema, drljača i drobilica nemaju u značenju glagole drljati i drobiti.

Često se događa da se značenje kao opće određuje prekonkretno pa ne bi vrijedilo za istu riječ u drugim upotrebama. Tako dudinji ima

značenje 'koji je dudinje boje', a to pridjev dudinji nema sam po sebi, nego kad se uza nj nađe imenica koja određuje boju kao što i pokazuje primjer: u livreji dudinje boje. Cvjetonoša je udešen prema primjeru pa »u nekoj povorci« nepotrebno sužuje značenje.

c e s t a r i n a se određuje kao »dažbina koja s e p l a ć a l a...«, a plaća se i danas. Znadu to dobro automobilisti, a i čitači Vjesnika jer je i 1. 2. 1968. pisalo: C e s t a r i n a z a o s o b n e a u t o m o b i l e — C e s t a r i n a z a m o t o c i k l e i s k u t e r e. Zanimljivo je da se drumarina i danas plaća jer ima značenje: »ono što se plaća...«

d v o m j e s e č j e — vremensko razdoblje, pridjev vremenski ovdje je pleonazam;

d o l e t i š t e — prvo oznaka indiv., a to je sustavna tvorba pa nije individualno,[7] drugo, doletište se tumači kao mjesto gdje avion slijeće, a kao potvrda navodi se Božić. Iako nije navedeno gdje je to Božić upotrijebio, provjerio sam i našao da je to dio sanjkališta. (Neisplakani, str. 80.) Kurlani i Neisplakani romani su o selu i gradiću i u njima se ne spominju avioni ni aerodromi!

d o k t r i n a r — značenje preusko već zbog primjera koji se navodi (pjesnik — učenjak);

d o č e k a t i — komplicirano značenje, slično i za cjelov, ako je zvuk trebao, mogao se ostaviti za poljubac, a cjelovu dati malo poetičniju definiciju;

d i k t a f o n — značenje obuhvaća i magnetofon;

d i r l j i v — nema značenja, »koji može dirnuti«;

č e š l j a č — imenica kosu sužava značenje, DJ ima češljač konoplje;

c i n k a r a — tvornica, fabrika cinka, nije to, ili nije samo to;

d j e t i n j s t v o — AR ima jednostavnije i bolje značenje: doba u koje je tko dijete, a i RMH ima za djevojaštvo jednostavno: doba djevojačko;

d u g o l i k — neće biti duga lika, nego duga lica;

d o t e p e n a c po afektivnoj vrijednosti jest došljo, ali nije isto što i došljak;

d o p r o z o r n i k, d o v r a t n i k — značenje nije dobro određeno;

d o s k o č i š t e neće zadovoljiti skijaše iako se oni navode kao prva potvrda jer na doskočištu skijaš ne smije pasti;

d o n o s i l i c a — ona koja što n o s i, a to je definicija za nosilicu, potvrda je AR, a u AR piše »žensko čeljade koje donosi«;

d u d — listopadno drvo i njegov plod, kad je već tako, onda je nepotrebno listopadno;

d i n j a, značenje obuhvaća i lubenicu, a Splićani i onako miješaju nazive dinja i lubenica, odavde ih neće naučiti razlikovati;

d r u g je u 1. značenju izjednačen s prijatelj, a prijatelj nije obavezno sadržano u drug, kao ni u prva dva primjera;

č i n i l a c 3 — mat. nije broj koji se množi jer je on množenik ili multiplikand, a činioci ili faktori su oba (i multiplikator). Tako bar uče đaci, v. npr. ŠL Matematika, str. 213. Takvi primjeri, kao i čestoslavica, dijelac, brojitelj i drugi pokazuju da lingvisti ne mogu suvereno ulaziti u sve struke. Potrebni su stručni savjetnici, koji bi bar po kratkom postupku pregledali termine iz svojih struka;

[7] Zanimljivo bi bilo progovoriti o oznakama indiv., neob., hapaks, kov., neol., zast., neodom. i drugima, već kako se one tumače kao natuknice, koje se tumače, zatim kako se upotrebljavaju, ali to sada ostavljam.

d i j a f i l m značenje prepisano iz RSR i to djelomično pa je nejasno;
č o b a n č i ć — dem. od čobanin;
č o b a n i ć — dem. od čoban — nevjerojatna razlika;
d a r č i ć dem. od dar — prvo nevjerojatno,
a) jer bi to bio dem. od deminutiva (što inače ne mora biti nevjerojatno, ali treba biti siguran),
b) jer postoji sufiks -čić,
c) jer u RMH nije npr. dolčić protumačen dem. od dolac, a to bi prije moglo biti;

č u d o t v o r a c — u značenju je trebalo biti i koji tvori čuda, usp. čudotvorka i primjere;
č i s t k a — nije samo uklanjanje n e p r i j a t e l j s k i h elemenata, v. RSR;[8]
d r e m l j i v k o — nije samo dremljivac jer -ko je afektivno, a -ac nije;
c e r e k a l o — »stalno« nepotrebno sužava značenje.

Nepotrebnih dodataka ima često, osobito glagolskih u tumačenju imenica koji pripadaju glagolu i važni su za glagolsku rekciju pa ih tamo treba spominjati, a ne kod imenica, to više kad se obrađivači žale zbog ograničena opsega rječnika:

donos, nepotrebno sa sobom;
donosilac " što;
čekaonik " koga ili što;
četvrtoškolac " kakve škole, usp. četvrtoškolka;
disati — treba razmisliti o čist iako je u opoziciji s nečist, u gradu moramo udisati i nečist zrak, iako to škodi našem zdravlju.

Ni značenje imenica na -ara, -ana, -nica nije najbolje. Za mnoge se od njih u značenju kaže mjesto, a one znače sobu, prostoriju, zgradu, tvornicu (zatvoreno mjesto), a golo se mjesto, ili mjesto uopće izriče sufiksom -ište, usp. drvara (AR ima zatvoreno mjesto), drvarnica, draguljarnica, čistionica (mjesto je čistilište), čeličana (a primjer znači tvornicu).

Još bih to bolje mogao pokazati na značenjima pridjeva ali za to nema vremena ni ovdje mjesta. Tko se time hoće pozabaviti, neka usporedi pridjeve u RMH s mojom Sufiksalnom tvorbom pridjeva, Rad 344, a osobito sufikse, -an, -ni, -an, -ani, -en, -eni. Obrađivači se nisu potrudili da za nekoliko dana pročitaju gotov rad i prime ono što im je na sigurnu korist. Kad sam ih usmeno upozorio na neke propuste, rado su usvojili. Tako je cementni bio obrađen kao cementan, a ni jedna potvrda nije imala cementan. Rekao sam da u takvom slučaju tilda falsificira stvarnost; ako se žele poslužiti tildom, tada treba biti ~na glazura, tupina, ~ni lapor, boksit. Sada vidim u RMH samo cementni. Ili u P je knjigovodstven, a to ne može biti, u RMH je sada knjigovodstveni, ali ima još dosta oblika koji nisu skladu sa značenjima. Tako npr. za značenje društven 1 treba natuknica drȕštvenī ili drùštvènī jer tilda navodi na pogrešno dešifriranje kao da je u našem jeziku (i potvrdi) društven pokret, društven cilj, društven zadatak, a to ne može biti, odnosno pokret može biti društven, ali to znači zabavan. (To je i protiv načela iznesenog o tildi na str. 14.) Carstveni i po potvrdama u RMH i značenjima mora biti carstveni, a ne carstven. Ovo samo primjera radi, a takvih pogrešaka ima mnogo.

[8] Klaićev R j e č n i k s t r a n i h r i j e č i.

7. Množinski oblici

Samo načelo da se imena naroda, biljnih i životinjskih vrsta donose u množini, zaista je sporno. Još bi čovjek nekako mogao razumjeti za biljne i životinjske vrste, ali zaista ne razumijem kako se to moglo primijeniti i na narode i tako npr. nema ni natuknice Hrvat, nego je okrenuta u Hrvati (pa još s kakvom definicijom). A i za biljne i životinjske vrste, ako je to trebalo, tada se moglo samo tamo gdje normalno nema jednine. Zar nije normalno: konj je kopitar? Zašto onda natuknica treba biti k o p i t a r i? Ako bismo išli tim kriterijem, tada bi i cipele, polucipele, čarape, trebale doći u množinu.

Dvopapkari nemaju jednine ni u zagradi.

No da to množinsko načelo zadaje teškoća i samim obrađivačima, vidi se po nekim primjerima na koje sam naišao.

RMH ima dropljica kao dem. od droplja, a droplja nije natuknica nego droplje. Drugo značenje droplja opet je u jednini pa se jedninski oblik ponavlja zbog natuknice u množini. DJ, DDM, AR, T[9] imaju droplja, tako i RK, a posebno još droplje.

Cigani su već na pogrešnom mjestu, rastavljeni od cigani. Cigančе, Cigančina, ciganstvo, Ciganština, tumači se sa Ciganin, a Ciganin nema svoje natuknice. Još je gore kad se Cigan upućuje na Ciganin, a Ciganina kao natuknice nema.

8. O gramatičkim podacima

RMH bi mogao biti takav rječnik da se pomoću njega može utvrditi svaki oblik i svaki naglasak promjenljive riječi. RMH teži da takav bude i daje mnoge podatke, ali ne sve. A mnogi su podaci i neuhvatljivi za nestručnjake. Naime, mnogi se podaci razumijevaju sami po sebi, ali nije rečeno kako pa to za nestručnjake ostaje tajna.

Neki primjeri za nepotpunost: drvar ima instr., a nema vok., konjic ima vok., a nema instr., dvoranin ima gen. mn., ali ga nemaju dvoredac, dvorepka, dim ima dim, ali nema akc. genitiva, a tek genitiv pokazuje u koju akcenatsku skupinu ide.

9. Završne napomene

9.1. Bilo bi potrebno progovoriti još o nekim stranama toga rječnika, o etimologijama, o naglasku, o onome čega u njemu nema i sl., ali bi zacijelo bilo previše da se i u to ovdje upuštamo. Što se etimologija tiče, spomenuo bih samo da su se pogrešno načelo, pogreške i nedosljednosti mogle lako izbjeći da su se autori poslužili dobrim etimološkim rječnicima, rječnicima stranih riječi koji pokazuju putovanje tuđica, takav je npr. Fremdwörterbuch, Verlag Enzyklopedie, Leipzig, 1960, s vrlo sažetim rješenjem, i jedno takvo ili slično moglo se upotrijebiti s više uspjeha. I ovdje bi dobro došli savjeti stručnjaka neslavista jer se slavisti ne mogu u sve upuštati bez velikog rizika.

9.2. Jedna su od manjih, ali načelnih pitanja i ova:

[9] I. I. Tolstoj: S e r b s k o h o r v a t s k o - r u s k i j s l o v a r'.

9.2. 1. Zašto je uzet DDM kad u njemu piše da je rađen na osnovi DJ?

9.2. 2. Zašto su kratice takve da je ime poslije prezimena kad je u knjigama na koje se pozivaju ime prije prezimena? Zašto lingvisti koji bi trebali biti uzor, prepuštaju da uzor bude Leksikografski zavod kojemu u ovome nema prigovora. Zbog navike imena prije prezimena ja sam kraticu Rad. D. čitao kao Radoje Domanović, a Laz. L. kao Laza Lazarević. Tek sam kasnije otkrio da je Rad. D. Radić Dušan.

9.3. Na kraju bih napomenuo da sam ovo pisao kao upozorenje na krupna pitanja koja RMH pokreće. Takva su upozorenja potrebna da budemo svjesni kako RMH ima ozbiljnih nedostataka i kako ne smije prešutno, javnom pohvalom ili političkim žigom postati lingvistička svetinja jer bi to onemogućilo normalan rad na istinskoj jezičnoj kulturi. Ako RMH prihvatimo kakav jest, a ne kakav bi trebao biti, pa to svima bude jasno, tada on može biti podloga za dalji rad.

Ipak, mislim da se nakon svega možemo složiti u ovome: RMH ne može valjano zadovoljiti naše potrebe i on nije ono što je trebao i mogao biti. Matica je hrvatska preuzela na sebe odgovoran zadatak i zato mora naći snage, mogućnosti i načina da ga obavi na korist i napredak naroda za koji rječnik izdaje.

(*Kritika* 1, 1968.)

DJELO KOJE TREBA TEMELJITO POPRAVITI

Radoslav Katičić

Izlaženje Rječnika bez dvojbe je vrlo značajan događaj u povijesti naše kulture. Nema naime prije njega ni jednoga priručnika koji bi mogao doista poslužiti svrsi kojoj je on namijenjen. Nužda je za takvim priručnikom velika i on je zadovoljava u tolikoj mjeri da je izvanredna korist od njegova pojavljivanja očigledna. U našoj leksikografiji to je značajan napredak jer konačno dobivamo temeljan priručnik kakav drugi narodi već odavno imaju za svoje jezike. No baš ta velika potreba za takvim rječnikom čini da korist koju od njega imamo samo vrlo malo govori o njegovoj pravoj vrijednosti. Potrebno je stoga vrlo pažljivo razmotriti da li je taj rječnik tako dobar kako bi mogao biti, da li je na razini suvremene leksikografije. Tko god se sa stručnim poznavanjem predmeta malo zadubi u naš rječnik, uvjerit će se da to na žalost nije tako.

U rječniku ovakve vrste svakako je važno označiti koje se riječi u suvremenom jeziku mogu smatrati tuđicama i odakle su preuzete. Tako su činili i sastavljači našega rječnika, ali sa svojim radom ne mogu nikako biti zadovoljni. Prihvatili su princip da će označivati samo onaj jezik iz kojega je riječ neposredno preuzeta u hrvatskosrpski, a ne i onaj iz kojega prvobitno potječe. Vjerojatno su mislili da je to jednostavnije i da će tako izbjeći mnoge teške probleme. To međutim nije tako jer je često mnogo lakše reći otkuda koja riječ potječe nego iz kojega je baš jezika preuzeta u hrvatskosrpski. No i pri primjeni osnovnoga svojeg načela obrađivači nisu bili dosljedni. Tako je npr. riječ b a r d označena kao keltska iako sigurno nije ni iz kojeg keltskog jezika neposredno preuzeta k nama. Isto vrijedi za a z u r koji je u rječniku označen kao perzijska riječ. A c e d i j a je označena kao grčka riječ iako sam glasovni oblik nedvojbeno pokazuje da je kod nas preuzeta iz latinskog. Isto se može reći i za a z i l. Kao grčka riječ označen je i a f e l i j u m premda tu morfologija svjedoči o latinskom posredništvu. Kao hebrejske riječi označene su A d a m i a b r a k a d a b r a premda bi se teško moglo tvrditi da smo ih preuzeli neposredno iz hebrejskog jezika. Po utvrđenom principu međutim označuju se riječi a d m i r a l i a d m i r a l i t e t kao njemačke premda nije lako znati iz kojeg su baš jezika neposredno preuzeti takvi evropeizmi, ali je zato a l m a n a h označen po svojem prvobitnom arapskom podrijetlu premda je i ta riječ k nama došla posredstvom evropskih jezika. Ako je u

našem rječniku almanah arapski mora to biti i admiral, a ako admiral nije, ne može biti ni almanah.

Svi naši brojni narodni orijentalizmi označuju se u rječniku kao turcizmi jer smo ih preuzeli preko turskoga. Ipak je alem označen kao arapska riječ, a adeš kao tursko-perzijska. No ako se, bar u načelu, ne pravi razlika po podrijetlu među riječima islamske kulture, onda se takva razlika ne bi smjela praviti niti u specifičnom učenom vokabularu zapadnoga kulturnog područja i riječi kao akademija, adenoid, abulija i sl. morale bi se označivati kao latinske, a ne kao grčke, kako se to u rječniku čini jer smo ih mi preuzeli preko latinskoga.

Odlučivši da kod tuđica navedu samo neposredno podrijetlo, priređivači su se našli u velikoj neprilici da kod učenih riječi razlikuju one koje su preuzete izravno iz latinskog od onih koje neposredno potječu iz kojeg od novijih evropskih jezika. Pri tome su izgubili iz vida da u tom tipu jezičnoga posuđivanja više faktora može djelovati istovremeno: činjenica da se neka latinska riječ upotrebljava u njemačkom može potaći da se ista riječ preuzme iz latinskoga u hrvatskosrpski. Je li ona tada preuzeta iz latinskoga ili iz njemačkoga? No u označivanju podrijetla riječi bili su obrađivači u tom pitanju vrlo samovoljni i često su bez ikakva kriterija internacionalne riječi izvodili sad iz latinskog, a sad opet iz njemačkog i francuskog. Tako je anuitet označen kao latinska, a aktualitet kao njemačka riječ, animirati kao latinska, abonirati i abolirati kao njemačke, a admirirati i admirator kao francuske riječi. Admiracija i abolicija opet kao latinske. Teško se može shvatiti zašto je abdikacija označena kao latinska, a abdicirati kao njemačka. Kriterij bi tu mogao biti -irati jer on jest preuzet iz njemačkoga. Podrijetlo se riječi, međutim, ne može određivati po sufiksu, a i sami to obrađivači nisu učinili s već spomenutim glagolom animirati, koji usprkos sufiksu izvode iz latinskoga. Jednako su postupili kod glagola aspirirati.

Ako je riječ abat talijanskoga podrijetla zašto je onda abatisa latinskoga? Ako su agitator i agitacija latinski, zašto je agirati njemački? Ako su agencija, agende i agens latinski, zašto su agenti i agentura njemački? Ako je abonman francuski zašto je abonent njemački? Ako je advokat latinski zašto je advocirati njemački? Takvi se primjeri mogu po miloj volji umnožiti, ali mislim da i ovi pokazuju kako je određivanje podrijetla tuđica u našem rječniku proizvoljno i toliko nedosljedno da nikakve stvarne teškoće to ne mogu opravdati.

Ima nadalje čitav niz očitih tuđica koje u rječniku nemaju oznake podrijetla, pa bi neupućeni čitalac mogao pomisliti da se radi o domaćim riječima. Ovdje ih navodim samo toliko da bi se vidjelo kako se ne radi o slučajnim propustima:

acal	autohton	anakonda
acetat	ažuran itd.	ananas
acetilen	acetisal	anti—
agronom	aceton	antifon
aktiv	adoniski	bakanal
albin	afektacija itd.	banana
astragan	amonij	duvna

Mene je jednom jedan neobrazovan čovjek oštro napao zbog tvrdnje da je gurman francuska riječ. On je tvrdio da je domaća šumadinska jer je bio vidio natpis »šumadinska gurmanska kujna«, a intelektualci da hoće sve proglasiti tuđim. Ubuduće će se takvi dakle moći pozivati na ozbiljnije autoritete i u težem će se položaju naći oni koji žele širiti u narodu znanje o jeziku.

Nekim je opet riječima podrijetlo označeno sasvim krivo. Tako je npr. akribija označena kao njemačka riječ, premda je grčka. To valjda zato jer izražava tipično njemačko svojstvo. Prvi je dio složenica agro- označen kao latinski umjesto grčki, a kao latinski se predstavlja i atentat, premda nosi jasan biljeg svojega romanskog podrijetla. Autosugestija je za naše obrađivače grčka riječ, a adžijazma im nije grčka nego turska.

Poslije svega što je ovdje izneseno ne može se izbjeći zaključku da obrađivači nisu dosta pažnje poklonili označivanju podrijetla pojedinih riječi i da nam nisu uspjeli dati priručnik pouzdan u tom pogledu. Čitavo je pitanje podrijetla u rječniku obrađeno dosta nepažljivo. To mu je svakako ozbiljan nedostatak. Istina je da se tu radi o zadatku koji je vrlo teško izvršiti besprijekorno i malo ima rječnika kojima se u tom pogledu baš ništa ne može prigovoriti. No ipak je sigurno da se pri izradi našega rječnika moglo učiniti daleko više. Ako ne što drugo, mogli su se upotrijebiti sažeti i pouzdani podaci o podrijetlu evropskih internacionalizama u velikim rječnicima kao što je Websterov. Obrađivači su se mogli pri tome poslužiti i materijalom iz rukopisa Skokova etimološkog rječnika.

Nadalje je u označivanju riječi došlo do diskriminacije pučkih tuđica koje nisu orijentalnoga podrijetla. Tako su riječi kao abrihtati, ajeršpajz, ajnc, ajnleger označene kao barbarizmi dok se orijentalne riječi jednakoga položaja u jeziku prikazuju kao punovrijedne i punopravne u razmjeru i količini koja nikako ne odgovara stvarnosti hrvatskosrpskoga književnog jezika. Isto tako oznaka riječi auktor kao zastarjele nije u skladu s činjenicom da se riječi kao adžamija i a »čim« unose bez ikakve kvalifikacije kao da su normalne riječi književnog jezika.

I u definicijama mogu se naći nedostaci koji su se lako mogli izbjeći. Istina, pri definiciji botaničkog nazivlja dobro su uvršteni međunarodni termini znanstvene sistematike, ali su mnoge definicije i previše neprecizne. Tako su agrumi naziv za »južno voće nakisela ukusa«. Bik je definiran kao »neuškopljen vol«, premda muško govedo tek škopljeno postaje vol. Ne zadovoljava također definicija alkohola kao »bezbojne, zapaljive i isparljive tekućine«, kao da kemijska znanost i njezina određenja za sastavljače našega rječnika ne postoje. I alkoholizam nije samo »pretjerana sklonost alkoholnim pićima« nego i bolesno stanje koje ona izaziva. I Agramer je Zagrepčanin odgojen baš u »njemačkom duhu« samo za čovjeka kojemu je srednjoevropska gradska kultura strana. Zapravo je to tradicionalan Zagrepčanin. Anamneza nije samo »prethistorija bolesti« nego i pacijentova izjava o svojem stanju, aneksija pak nije nužno »nasilna«. Ako je apaš »član društvenoga ološa« trebalo je spomenuti i ponosno indijansko pleme. Aproš nije bilo kakav »rov ili prokop« nego takav koji omogućuje zaklonjeni pristup nečemu. Arapi se definiraju kao »narod semitske porodice koji naseljava zemlje Male Azije (osim Turske) i sjeverne Afrike«, a zna se da u Maloj Aziji nema Arapa i da je svu obuhvaća Turska. Arheologija se opisuje kao »nauka

koja se bavi iskopavanjem i proučavanjem objekata starih kultura« kao da arheolozi dolaze do svog materijala samo iskopavanjem. Osim toga se ne zna što bi to imalo biti »objekti starih kultura«. Objašnjenje daje tek francuski rječnik u kojem objekt označuje i posebno materijalan predmet. Banski stol nije bio sud samo u »bivšoj banovini Hrvatskoj«. Ali sastavljači uopće nisu, izgleda, bili uvijek jako brižljivi kad se radi o hrvatskoj državnoj i ustavnoj tradiciji: ban im je tako »kraljevski namjesnik u jednoj pokrajini, oblasti«, a zatim se citira Krleža koji govori o hrvatskom banu u salonvagonu. Hrvatski je ban bio zamjenik kraljev (potkralj) ne u jednoj pokrajini nego u posebnoj kraljevini. I definicija po kojoj je Hrvatska historijski »naziv za razne hrvatske državne organizacije« ne vodi računa o ustavnom kontinuitetu koji je doveo do »federalne republike u sastavu SFRJ«.

Bizantologija se tumači kao »nauka koja proučava duhovnu i materijalnu kulturu Bizanta i Bizantije« kao da ovo dvoje posljednje nije isto. Onaj kojemu je agramerski način života posve tuđ i zato naprosto njemački, ne zna, dakako, da kavana/kafana može biti što drugo nego samo gostionica. Pri tumačenju riječi kuća navodi se kao 6. značenje »domovina, zavičaj«. Po primjeru »stekao je velik ugled i kod kuće i u inozemstvu« vidljivo je da se ne radi o posebnom značenju riječi kuća nego fraze kod kuće.

Pregledavajući rječnik mogao sam utvrditi da u njemu nema nekih dobro poznatih riječi kao:

Adonis	bakalar (kao nosilac akademskog stupnja)
afta	begovina (u značenju dvora)
akrap (ima samo akrep)	docnja
Bezjak (u etnološkom značenju)	dospješnica
adonej	gombaona
agon	hvaledostojan
animizam (a poziva se na nj)	hvalevrijedan
bibavica (kao stalno udaranje mora uz obalu)	

U tumačenju glagola kockati se nema značenja uobičajenoga u hrvatskoj varijanti: »igrati kockama za novac«, a citira se Šenoa: »pio je, kokcao je i vragovao« premda je tu glagol sigurno upotrijebljen baš u tom značenju. Tu dakle čitalac ne dobiva pouzdane obavijesti o značenju i upotrebi te riječi.

Pri tumačenju rječničkoga blaga jedne varijante hrvatskosrpskoga jezika obično se u rječniku upotrebljavaju izrazi druge varijante i time se označuje ekvivalencija. No ni u tome nema potrebne dosljednosti. Tako pri tumačenju pridjeva baštinski ništa ne ukazuje na ekvivalenciju s nasljedni premda je ovo drugo tradicionalni termin hrvatskoga prava. Definicija kockarnice ne upućuje na ekvivalenciju s kartašnicom, ni definicija riječi imenitelj na ekvivalenciju s nazivnikom. U tumačenju riječi isporuka ne navodi se ekvivalentna riječ dobava premda je to termin u hrvatskim zakonima kojih se pravila još i danas primjenjuju. Kod imena naroda Jevreji nije označena ekvivalencija s Hebreji nego samo sa Židovi. U tumačenju riječi kompozicija, kompozitor ne ukazuje se na ekvivalentne riječi skladba i skladatelj.

Sastavljanje našega rječnika temelji se na Novosadskom dogovoru i u njem je obrađeno sve rječničko blago hrvatskosrpskoga jezika kako se njime služe svi narodi toga jezika. Takva obrada ima značajne prednosti i neophodno je potrebna uz rječnike koji iscrpno i potanko prikazuju leksik pojedinih književnosti i književnih sredina. Princip zajedničke obradbe ne znači međutim da čitaocima treba uskratiti obavijest o tome za koju književnost i koje krajeve je koja riječ karakteristična. Ako se već smatralo da bi direktne oznake o pripadnosti varijantama previše naglašavale polarizaciju i tako davale krivu sliku jezične stvarnosti, bilo je prilike da se prikladnim izborom primjera svaka riječ diskretno i nenametljivo smjesti u svoju uobičajenu geografsku i kulturnu okolinu. U našem rječniku, međutim, izbor primjera često u tom pogledu nije sretan. Tako se uz riječ beonjača/bionjača citira samo jedan primjer i to iz Božića s bionjača, te tako neupućeni čitalac stječe dojam kao da je to uobičajena riječ u hrvatskoj varijanti, a ne leksički izbor koji treba da pojača stilističku izražajnost. I uz brinuti/brinuti se, kijavica, kapuljača, kašika primjeri ne daju pravu sliku o stvarnoj rasprostranjenosti upotrebe tih riječi. Ovakvi bi se primjeri mogli lako i dalje nabrajati. Očito je da su obrađivači u svojem dobronamjernom nastojanju da što više istaknu jedinstvenost hrvatskosrpskoga leksika pošli gdjekada tako daleko da u rječniku nisu prikazali punu stvarnost.

Da utvrdim, kako je u našem rječniku prikazano leksičko blago hrvatske književnosti, usporedio sam nasumce neka mjesta s nedovršenim Rječnikom jezika hrvatske književnosti Julija Benešića. Rukopis toga djela čuva se u Institutu za jezik JAZU, u Leksikografskom zavodu i kod nasljednika pokojnoga pisca. Nema naime nikakve sumnje da naš rječnik treba da obuhvati čitav leksik novije hrvatske književnosti i pri tom je trebalo upotrijebiti sav leksički materijal koji je do sada skupljen. Pokusne kolacije pokazuju da je znatan dio Benešićeva materijala izostao u našem rječniku. Ovdje navodim takve riječi s imenima pisaca iz kojih se kod Benešića citiraju za njih potvrde:

balokotan mamuran	Stojanović
balsamički	Veber-Tkalčević
balzamički	Tomić, Vojnović
banderilja	Tresić—Pavičić
bandur pandur	Narodna pjesma
bankrotnik	Nemčić
banuće	Tresić—Pavičić
banjak klupa uz peć	Kozarac, Bertić
baraš koji ide po barovima	Matoš
bark vrst jedrenjaka	Kumičić, Novak, Anđelinović
barkariz otvor na ogradi broda	Kumičić
barmikser	Ujević
barnumština barumska reklama	Matoš
bartolovka vrst kruške	Stojanović
barunovac Trenkov pandur	Šenoa
barutovac čovjek nagle ćudi	Nametak
baružica mala bara	Stojanović
baščenjak vrsta duhana	Nametak
bašluk kapa	Nametak
bašta bastion	Šenoa

batika bratac	Muradbegović
batljika kočanj	Tomić
batrica stepenica	Nemčić
batrivan koji sokoli	Kukuljević
batriviti sokoliti	Ilić
batrviti sokoliti	Ilić
bava povjetarac na moru	Novak, Bartulović
bažulj	Krleža
benevetanje prenemaganje	Šenoa
beneverke dugačke hlače	Becić, Kaleb
benevreci dugačke hlače	
bengalički (— plamen, — vatra)	Šenoa, Kovačić
berdočiti vikati »ber da?«	Cepelić
beridba	Stojanović
beriljni koji ima boju berila	Begović, Tresić-Pavičić
bermati utvrditi	Veber-Tkalčević
besjedište	Preradović
beskažnjeno	Andrijašević
besolnik	Pavlinović
dezertirac	Bogović
deziluzija	Krleža
deziluzionist	Krleža
dicionarčić	Martić
dičnik	Trnski
didak starac	Ivakić, Hanžeković
dihaj	Nazor
dihoslastan	Palmović
dihutati	Muradbegović
dijafan proziran	Ujević
dijakulum flaster	Šenoa
dijarij	Nehajev
dilj škver za gradnju brodova	Kumičić, Nazor
dirnuće ganuće	Lovinac
dirižljica biljka	Dežman
divkonjic	Krleža
divkonjić	Krleža
divnokovan	Vraz
divor davor	Palmotić
divotan ljepotan	Šop
divotnost	Trnski
dizaj	I. Kozarac
dizgen pleten	Jurković
diživ koji se može dići	Okrugić
idoloklanjac	Pavlinović
idžanet-nama teološka diploma	Nametak
iftar večera uz ramazan	Osman Aziz, Nametak
iftariti	Nametak
igalje	Tresić-Pavičić
iglaški jarmeni	Cepelić
iglarka vrst puške	Martić
iglenjak	Stojanović
iglenjarka vrst puške	Šenoa, Martić
igličara mlado ptiče	Cepelić
igličar mlado ptiče	Cepelić

iglović krojač (iron.)	Šenoa
igralac igrač	Šenoa
igralije igračke	Ogrizović
ikati govoriti ikavski	Pavlinović, Velikanović
ilijnštak	Nazor
ilot helot	Ujević
ilovina	Šenoa

Bogat ulov tih letimičnih usporedaba pokazuje da mnogo rječničkoga blaga hrvatske književnosti nije ušlo u naš rječnik. Ima tu zanimljivih i vrijednih riječi koje ne gube važnost stoga što su koji puta potvrđene u djelima manjih pisaca. No izostale su i riječi najvećih naših pisaca. Tako su eto izostavljene riječi iz djela Vrazovih, Preradovićevih, Šenoinih, Kumičićevih, Novakovih, Nehajevljevih, Nazorovih, Ujevićevih i Krležinih. To pak znači da djela hrvatskih pisaca ili nisu dosta pažljivo ekscerpirana ili opet ekscerpiranjem nisu tako obuhvaćena da bi se dobila potpuna slika njihova rječničkoga blaga. To je vjerojatno i najozbiljniji prigovor koji se našem rječniku može postaviti. Osim toga se vidi da priređivači nisu konzultirali Benešićev rječnik premda im je bio lako dostupan. Ako se naime smatralo da je u ovom času preče i važnije da se izda priručni rječnik cijelog hrvatskosrpskog književnog jezika i da objavljivanje iscrpnog Rječnika hrvatske književnosti zasada može čekati, to nije bio razlog da se ignorira rječnička građa skupljena za taj rječnik. Tako je ostalo neiskorišteno nešto što već imamo. Zanimljivo je da među riječima koje nisu ušle u rječnik ima dosta pomorskoga nazivlja potvrđenog kod hrvatskih pisaca. Sastavljači kao da nisu posvetili dosta pažnje toj tradiciji, baš kao što su riječ balatura označili kao provincijalizam, iako je, kako pokazuje Benešićev rječnik, upotrebljavaju Šenoa i Nehajev, pa je jamačno manje provincijalna nego mnogi orijentalizmi koji se donose bez kvalifikacije, kao obične riječi.

Sažimaljujući na kraju svoje mišljenje o rječniku, istakao bih još jednom da je to vrlo koristan i u našim prilikama nezamjenljiv priručnik. Na žalost ima dosta nepotrebnih nedostataka, među njima i ozbiljnih. Stječe se dojam da se naš rječnik izrađivao na brzinu i preko koljena. Pri tom se nije dovoljno uzimao u obzir već skupljeni u nas leksički materijal niti su se usvojile i iskoristile tekovine suvremene leksikografije u svijetu (npr. za označivanje podrijetla tuđica, za precizan opis predmeta i za tumačenje internacionalizama). No usprkos svim nedostacima, pa i onima koji su se mogli izbjeći, to je djelo tako važno i korisno da Matice svakako treba da ga izdaju do kraja. Potrebno je međutim da se obrađivači upozore na tipove nedostataka i slabosti ilustrirne u ovoj i u drugim recenzijama i da se od njih zatraži da ih u daljnjim svescima izbjegnu. Isto tako treba prva dva sveska u drugom izdanju našega rječnika temeljito popraviti. Samo pod tim uvjetima može Matica mirne savjesti nastaviti s izdavanjem toga djela. Treba također da se ono javnosti predstavi kao koristan i nuždan priručnik, a ne kao vrhovni autoritet i konačni depozitorij (ni te riječi nema u rječniku) leksičkoga znanja.

(*Kritika* 1, 1968.)

CENTAURSKI RJEČNIK CENTAURSKOG JEZIKA

(RECENZIJA RJEČNIKA H-S KNJIŽEVNOG JEZIKA, I—II, 1967)

Tomislav Ladan

I

Kako bi bilo što jasnije o čemu je riječ, nastojat ću biti nešto malo opširniji i sustavniji. U samom naslovu ovog priručnika stoji »književnog jezika«... A što je to uopće književni jezik? Najprirodnije i najjednostavnije je, mislim, odgovoriti: književni jezik jest jezik književnosti. Na svijetu, naravno, ne postoji jedna jedinstvena književnost, nego mnogo njih, prema lingvističkom obliku u kojem su nastale i nastaju. Možemo, dakle, govoriti samo o pojedinim ili stanovitim književnostima — a tako se i govori.

Postoji, znamo, nešto što se naziva hrvatskom književnošću. (Ona je u najnovije vrijeme obuhvaćena i materijalno, jednim impozantnim nizom knjiga nazvanim »Pet stoljeća hrvatske književnosti«). Imamo, eto, i bjelodan, činjenički dokaz, tekstualne predloške tako ostvarene i nazvane književnosti. Posve je naravno i logično, da ta hrvatska književnost ima svoj hrvatski književni jezik. I uistinu: ona je i pisana nekakvim jezikom. Od Marulića, preko Držića i Gundulića, do Ujevića i Krleže — ta je književnost pisana jednim kompleksnim lingvističkim izrazom, književnim amalganom čakavštine, štokavštine, kajkavštine. Taj koine, u kojem sudjelujemo kad čitamo (npr. Juditu, Dunda Maroja, Osmana, Žedan kamen na studencu i Petricu Kerempuha) jest jezik hrvatske književnosti, oruđe, oblik toga petstoljetnog literarno-lingvističkog corpus-a.

Pitanje je sada vrlo jednostavno: donosi li Rječnik koji je pred nama taj i takav lingvistički kompleks: književni koine. Odgovor će biti isto toliko jednostavan koliko i odrješit: ne donosi.

Dakle: što se tiče hrvatskog književno-kulturnog blaga (ne od Baščanske ploče do Dubravka Horvatića, već od začinjavaca do naših suvremenika) ovaj Rječnik ga ne zastupa.

Jasno: dobar je dio naše stare i starije književnosti izražavan u čakavštini i kajkavštini, pa je onda donekle razumljivo što će standardni rječnik standardnog književnog jezika počivati na štokavštini, koja se povijesno konstituirala kao temelj našeg književnog izričaja... I sve do ove točke mogli smo se pitati, ali ne i čuditi. Međutim, sada će nastupiti ne samo začuđenost nego i osupnutost.

Štokavština je temelj našeg književnog jezika. Štokavštinom su pisana hrvatska književna djela već od XV stoljeća (npr. Držićeva). No, ta je književna štokavica, kojom su pisali naši pisci od XV do XIX stoljeća — izostavljena.

A posve je protunaravno koliko i protuznanstveno što se rječnik književnog jezika jedne književnosti temelji isključivo na jeziku pisaca novijeg datuma, kad već postoje i pisci starijeg datuma. Zamislimo samo kakav bi to kulturni harakiri bio kad bi engleski rječnik književnog jezika polazio tek od Byrona (a taj je jezik književan još od Shakespearea)... Takvim se činom stariji pisci izbacuju iz jezika, zapravo iz zavičajne književnosti: nasilno se stvara rascjep između starije i novije književnosti: prekida se organski kontinuitet: nanosi golema kulturna i pedagoška šteta. Jednom riječju: stari se auktori bacaju u ropotarnicu, postaju školska strašila i pravi tuđinci u vlastitoj kući...

II

Dotični Rječnik (kako se to i u predgovoru tvrdi) temelji se na jeziku pisaca od XIX stoljeća pa dalje. Međutim, ne bi ni to još bilo najveće zlo — kad bi doista bilo tako. Hrvatski se pisci XIX stoljeća oslanjahu uvelike na raniju hrvatsku jezičnu predaju, te bi se nešto od kontinuiteta ipak dalo sačuvati i dalje promicati. Pa ako već tu nema Držića, Bunića, Gundulića, Palmotića, Kačića, Mikalje, Divkovića, Posilovića i Reljkovića — očekivali bismo barem primjere iz naših starih rječnika Della Belle, Stullija, Katančića, Voltića. Ali, ni njih tu nema. Ostaje nam nada u rječnike iz samog poodmaklog XIX stoljeća. Samo, opet ćemo se razočarati: nema ni tako važnih dvojezičnih rječnika novijeg nadnevka kao što su onaj Mažuranića, Užarevića, Veselića, Drobnića, nema čak ni Petračića, Žepića, Senca, Androvića, Parčića, Divković, I. Filipovića. I ne samo da su izbačena, zaobiđena sva ta temeljna djela hrvatske leksikografije, nego — da bi nasilje bilo još veće — zaobiđen je i sam hrvatski »Vuk«, najnadareniji hrvatski leksikograf — Bogoslav Šulek. Od svega njegovog golemog i po našu kulturu dragocjenog djela (dvojezičnog rječnika, rječnika znanstvenog nazivlja i publicističkog rada) toga jedinstvenog znalca i kovača našeg jezika — nije uzeto u obzir baš ništa.

Dakle, zaobiđena je gotovo sva hrvatska leksikografija i leksikologija hrvatske književnosti XIX stoljeća. Mnogo bolje nisu prošli ni neki ključni hrvatski auktori iz istog stoljeća. Trnskog i Tkalčevića uopće nema u popisu izvora, od Kurelca uzeto je u obzir jedno jedino djelo, a od Ante Starčevića samo jedna jedina knjiga. Valjda ne treba niti primijetiti (dalje) koliki su još naši stariji pisci posve zaobiđeni. Pa i sam Akademijin rječnik uzet je u obzir tek nominalno...

Reći će se onda kako je ovaj Rječnik rađen na temelju novijih i najnovijih auktora. I kada bi bilo tako, to bi samo po sebi bilo nedostatno i besmisleno. Ali, da bi ta besmislenost bila još besmislenija, — preskočena su, nisu uzeta u obzir ni novija znanstvena djela kao što su Pravno-povijesni rječnik Vl. Mažuranića (a uzeta je u obzir sva srpska pravna terminologija od 1926. do 1954), Benešićev Rječnik hrvatskog jezika (u rukopisu), Šta je šta Ise Velikanovića, Kušarevo Narodno blago, moderni dvojezični rječnici kao R. Filipovića i Šamšalovićev... Uzeti su za obradbu i neki najminorniji prevodioci (tko zna iz kakvih razloga), a naš najbolji i najplodniji suvremeni prevodilac Josip Tabak — nije uopće uzet u obzir. I da zaključimo (ovo pretresanje načela Rječnika i njegovih izvora): zaobiđena je hrvatska književna i leksička baština do XIX stoljeća, a zatim najvećim

dijelom i ona u XIX stoljeću ili — ublaženije rečeno — barem u svojim najbitnijim i najznačajnijim zastupnicima. To se desetkovanje nastavilo čak i u XX stoljeću, te su preskočeni mnogi temeljni rječnici, i pisci (braća Šimići uzeti su u obzir samo djelomice, kao uostalom i A. Cesarec, T. Ujević (prevodilac), P. Šegedin, Matković i tako dalje. Uz to su neki naši stariji i noviji pisci, istina, nominalno uzeti u obzir, navedeni su naime kao izvori, ali su za stvarnu potkrepu uzimani vrlo rijetko, te se može pretpostaviti da je zbiljsko stanje u Rječniku mnogo gore nego što se vidi iz samog popisa izvora... a to se otkriva čim se malo bolje zaviri u samu obradbu pojedinih natuknica.

Dakako, takvo stanovište prema golemom dijelu naše jezične baštine nije novo. Pitanje je samo koliko je lingvistički i kulturološki opravdano. Već je V. S. Karadžić, posluživši se starijim hrvatskim rječnicima (Mikalja, Della Bella, Stulli), koje mu bijaše nabavio J. Kopitar, izbacivao iz svojeg rječnika sve one riječi koje osobno nije bio čuo ili za koje mu se bilo činilo da ih — zbog ovih ili onih razloga (što većinom ne bijahu lingvističke naravi) — ne bi bilo zgodno uzimati u obzir. Njegovi učenici i sljedbenici samo su produbili tu krajnost. Rječnik Broza — Ivekovića (koji se čak zvao Rječnik hrv. jezika) nije uopće uzimao u obzir jezik hrvatskih književnika, već uglavnom riječi iz djela Karadžića i Daničića... Maretić je dobrim dijelom nastavio u tome duhu, napisavši gramatiku u kojoj naprosto zaobilazi svu hrvatsku pisanu književnost.

Tako i ovaj Rječnik dolazi kao još jedno stisnuće našeg leksičkog polja, s kojim se bilo započelo prije nekih stotinjak godina, a u duhu ideja koje moderni život i suvremeno zbiljsko stanje ne mogu nikako prihvatiti...

III

Sve su to načelne primjedbe; one nam otkrivaju samu koncepiju ovog Rječnika i posve dostatno objašnjavaju zašto taj priručnik jest kakav jest. Kada posrijedi ne bi bilo nikakvih drugih razlika — u jezičnom gradivu — već sama činjenica što postoji samosvojna i potvrđena srpska književnost, s jedne strane, i hrvatska književnost, s druge strane, postavila bi problem: kako izmiriti tu činjenicu s nazivom i jezičnom koncepcijom srpsko-hrvatskog, odnosno hrvatsko-srpskog. Naime, sama bjelodanost egzistencije dviju autonomnih i autohtonih književnosti nužno dovodi do diferencijacije u lingvističkim instrumentima.

Međutim, ovaj je Rječnik zamišljen i ostvaren tako da od početka do kraja (i u najsitnijoj pojedinosti) zaobilazi činjenicu (lingvističku, kulturološku i političku) o egzistenciji srpske književnosti i njoj svojstvenog verbalnog izraza i hrvatske književnosti i njoj svojstvenog verbalnog izraza. Ovaj Rječnik u potpunosti niječe samosvojan lingvistički instrument bilo jedne bilo druge književnosti, shvaćen kako dijakronijski, tako i sinkronijski. Njemu je to svejedno, jer mu je i jedno i drugo jedno. Naime, nazvali mi taj specifični zbir svojstava (jedne ili druge književnosti) jezičnom varijantom ili pak punim narodnim imenom — on se ne može zaobići, a pogotovo se ne smije grubo brkati, umjetno stapati i nasilno naturati (bilo po numeričkom, bilo po abecednom načelu), to jest: proglašavati normom i ono što je nenaravno i neprimjereno za jednu književnu sredinu i lingvističku upotrebu. Neki su naši jezikoslovci — čini se — toliko priprosti, te misle kako će brat-

stvo biti veće ako onaj tko sada piše lijep, bude pisao lep, ili voz umjesto vlak ili obratno. Po toj bi logici i Makedonci i Slovenci bili naša bratskija braća kada bi govorili jezikom kojim sada ne govore, to jest — jednim umjetnim idiomom koji bi bio zajednički za sva četiri (ili više) naših slavenskih naroda... U najmanju ruku, takvo je mišljenje ne-socijalističko.

IV

Cjelovitu prosudbu ovog Rječnika moguće je provesti samo uz uvjet da se pročitaju sve natuknice. Za sada je to zbog dvoga nemoguće: prvo, jer Rječnik još nije dovršen i — drugo — jer to narav ovakve recenzije ne dopušta. Pa ipak, čak i nekoliko ovlašnih pogleda (pregled nekolikih uzoraka) potvrđuje staro pravilo— svaki dio govori i o cjelini.

A) nesustavne i pogrešne etimologije

Temeljne riječi našeg jezika nisu ovdje etimologijski obrađene, to jest: nema ni oznake podrijetla, niti jezičnog praoblika. Ostaju dakle tuđice, posudbenice. Kod njih bi barem trebalo (što je već nepisani zakon i kod rječnika s mnogo manjim pretenzijama) donijeti u svakom slučaju — gdje je god to moguće — oznaku podrijetla (iz kojeg je jezika riječ preuzeta), a svakako i njezin izvorni oblik. Međutim, izvornih oblika tu nema, ni za grčke, ni za latinske, ni za engleske, ni za francuske, ni za ruske, ni za njemačke, ni za talijanske riječi. Budući da se mnoge od tuđica i dan-danas pišu izvorno (kao happy ending ili croquis), velik je nedostatak to što su date samo u fonetiziranom obliku. Naime, sve kad se danas i ne bi pisalo drugačije nego isključivo fonetski, izvorni oblik bi u ovakvom znanstvenom Rječniku bio potreban čisto iz pedagoških razloga.

Riječ dendi je data samo fonetski, bez oblika dandy, u kojem se isto tako često javlja, a uz to je običan leksikografski red navesti i izvorni oblik. (Kod samog tog pojma, uzgred budi rečeno, nema ni najuobičajenih sinonima — gizdelin, fićfirić).

Neke su etimologije posve pogrešne:

za galant se kaže da je iz španjolskog, a riječ je iz francuskog jezika, iako je oblik galan španjolski;

galimatijas nije latinska riječ (kako je napisano), nego je francuska, nama je došla preko francuskog, iako se za samu francusku etimologiju pretpostavlja izraz galli mathias (vidi Kluge, Etymologisches Wörterbuch, XVIII izdanje, Berlin, 1960);

za bre se kaže da je iz turskog, ali je riječ potekla iz grčkog, kako svjedoče Škaljićev rječnik turcizama i velika Janarisova gramatika grčkog jezika:

kurva je označena kao riječ latinskog, odnosno njemačkog, podrijetla; međutim, riječ je latinskog podrijetla samo kad znači krivulja (lat. curva linea, njem. die Kurve), ali te oznake ne stoje kad dotična riječ znači bludnica, jer je onda podrijetlom slavenska ili možda iz grčkog (od he koure, cura, djevojčura, lutka);*

* ili riječ groš, za koju se kaže da je njemačka, a ona je izvorno latinska (denarius grossus — »debeli novčić«); čak ako se time hoće reći kako je ta riječ nama došla iz njemačkog, nije ni to sigurno, jer već prije XIV st. postoji češki groš, što Nijemci uzimaju i ponjemčuju.

kustura nema etimološke oznake (trebalo bi reći da je od rumunj. cutitura), a kusur ima oznaku tur.;

riječ gong, koja je malajska, nema oznake, baš kao ni grabancijaš (od gr. nekromantes, tal. gramazia);

čak ni kod riječi Germani i njezinih izvedenica nema oznake podrijetla (kelt. odnosno lat.);

ni za gojzerice nema oznake podrijetla, baš kao ni naše riječi za njih »okovanke«;

garmond, očigledna tuđica, nema nikakve etim. oznake (fr. prema C. Garmondu);

i dok će glasovir tendenciozno biti označen kao kovanica, kod riječi gas nema oznake da je tuđica; uz to, u ovom znanstvenom Rječniku nema ni znanstvenog podatka o genezi tog pojma, što ga je prema gr. riječi haos uveo briselski kemičar J. B. Helmont kao ime za atmosferski zrak.

Gotovo je nemoguće dokučiti po kakvom su kriteriju neke riječi obrađene etimologijski (barem u obliku puke naznake podrijetla: njem., gr., lat., fran.,), a druge — po naravi i položaju posve iste — uopće nisu. Jer, kad se generacija označi kao latinska riječ, zašto se ista takva oznaka uskraćuje generalu, riječi koja je barem isto toliko latinska i toliko tuđica koliko i generacija... Taj je kriterij toliko ovlašan i nasumičan, da ga zapravo uopće nema. A osim toga, kaže li se za admirala da je njemačka riječ (a arapskog je podrijetla), zašto onda za karabin da je arapska (a vjerojatno nam je došlo od franc. carabine, iako je izvorno maurska). Ovdje se, naime, u jednim slučajevima inzistira na primarnoj, a u drugim na sekundarnoj (posredovanoj) etimologiji, a u trećim — iako su posrijedi istobitne riječi — nema nikakve oznake etimologije, izvora, posudbe. Najblaže rečeno, to je miješani kriterij, koji nikako ne pristaje znanstvenom rječniku.

B) netočnosti u definicijama

Uz natuknicu glumište stoji prvo oznaka da je riječ zastarjela (što je netočno), a zatim da znači »pozorište, kazalište« (što je netočno, jer je nepotpuno). Ta riječ ima svoje uže značenje onoga što je suprotno gledalištu: prostor u kojem se kreću glumci, scena, pozornica. Riječ nije zastarjela, jer je upotrebljavaju i najnoviji hrvatski pisci, na primjer B. Gavella — Hrvatsko glumište, 1953. Simptomatično je što je većina riječi koje su tipične u »zapadnoj varijanti« označene kao zastarjele ili slično...

gležnjak je definiran kao dio sportske opreme, ali on je i dio vojničke odjeće, a to se ovdje ne kaže;

dasa (zašto ne i daso?) nije samo pomodan čovjek, gizdelin, fićfirić, nego također muškarac koji je jak, kršan, naočit; dasovan, dasovanka, dasan, dasica, dasovanski — ma koliko da su obične riječi — ovdje nisu uopće uzete u obzir.

Česte su i nepreciznosti kod nekih elementarnih pojmova:

za dimnjak se kaže: »...odvod u vidu okomito ozidanog stupa ili metalne cijevi iznad kakve vatre«. Tu je gotovo svaka druga riječ pogreška:

1. ozidani stup je jezična i tehnička besmislica;

2. dimnjak ne dolazi iznad bilo kakve vatre (jer tolike vatre postojahu i postoje bez ikakva dimnjaka), nego je to uređaj iznad ložišta, vatrišta, ognjišta:

3. sam se taj pojam znanstveno definira ovako: »...okomiti ili savijeni odvod od nesagorive tvari, kojim plinovi s ložišta izlaze u atmosferu«.

Mnogo bolje nije prošao ni sam naš dinar, koji se definira: »dinar m. lat. 1. osnovna jedinica jugoslav. novca, 2. novac uopće«. I tu je čitav niz pogrešaka:

1. etimologija je grčka, a ne latinska: to denarion, dinar, rimski srebrnjak, 8/9 att. drahme;

2. dinar nije, dakako, samo »jedinica jugoslav. novca«, nego je uz to valutna jedinica u još osam zemalja pored SFRJ: Irak, Jordan, Aden, Alžir, Bahrein, Kuvajt, Tunis, Iran;

ili, dalje: dekada, kaže se »period od deset dana ili deset godina«, ali dekada znači više stvari:

1. razdoblje od deset dana, tjedana, mjeseci, godina;

2. dio djela koje ima deset knjiga;

3. (posebno značenje) desetodnevica u francuskom revolucionarnom kalendaru god. 1789.

Inače, pri obradbi stručnog nazivlja, vlada prava pometnja, pa i neznanje.

Tako se kaže da je glodalica isto što i strug. Međutim, to su dva posve različita stroja: prvo je fr. fraiseuse, njem. die Fräsmaschine, vulg. frezer, frezerica; drugo je pak tokarski stroj, fr. tour, njem. die Drehbank.

Kaže se, dalje, na istom mjestu da se na glodalici izrađuju zavrtnji, osovinice. I to je posve netočno, jer se na glodalici mogu izrađivati npr. zupčanici, ali se osovinice izrađuju i obrađuju na strugu. Naime, prvi je stroj za navojna vretena, puževe i pužna kola, a drugi za osovine, vijke i mnoštvo drugih predmeta kod kojih je prije svega potrebna rotaciona obradba metala... Kad se ovako griješi kod osnovnih strojeva kako tek mora biti kod složenijih uređaja...

C) sinonimi, varijante, međuuputnice

Općenito uzevši, leksikološka, polisemijska, sinonimijska, stilska strana obradbe natuknica ovdje je pretežno oskudna, ukoliko nije pogrešna.

Sinonimka je osobito nepotpuna i loše usklađena.

Dekoracija ima orden i odlikovanje, ali nema kolajne, iako se pod kolajna navodi orden, odlikovanje, medalja (a odličja, naravno, nema uopće).

Kod pojma degustator ne nalazi se kušač, iako to imaju čak i školski rječnici (vidi Hrvat.-franc. J. Dayrea). Istina, kušač je obrađeno pod K, ali uz njega nema degustatora, što bi bio ozbiljan nedostatak i za mnogo manji rječnik, a nekmoli za ovakav, gledano tehničko-leksikografski.

Riječ glavokret (potvrđena kod Krleže) označena je kao kov., a kolosijek i kolovrat — riječi istog tipa i modela — nisu. Normalno je postaviti pitanje, kakvi su to lingvistički kriteriji, kad je bjelodano da su i glavokret i kolosijek i kovanice i termini technici: jedan iz željezničarstva, drugi iz vojništva... Ista je oznaka i

kod riječi brojidba. I budući da su tolike druge imenice, i starije i novije, isto tako kovanice (a ovdje nisu označene kao takve) — zašto se to lijepi baš na brojidbu i njoj slične... Namjera je, čini mi se, odvratiti nekako od takve riječi, jer je, biva, skovana (kao da tolike druge nisu, a ona je uostalom u uporabi već prilično dugo)... A takav kriterij označnica-ogradbi nije znanstveno dopustiv, jer je kovkost našeg jezika jedno od njegovih bitnih svojstava, osobito za tehničko i apstraktno područje, bez kojih je moderni svijet nezamisliv.

Ovaj bi Rječnik valjda morao pomoći našem građaninu-prosječniku, uputiti ga u dobar, standardan jezik, pokazati mu koja je riječ normalna, ispravna (prema stanovitom lingvističkom sustavu). Ako je tako, čemu onda navoditi i ovakve nezgrapnosti, kao »konj darovnik« u značenju »darovan« (što je pogrešno i besmisleno) — a izraz je donesen samo zbog toga što je tako u Vuka S. Karadžića. I to bi mi imao biti još i Rječnik moderne književne uporabe... Valjda se po istim kriterijima donosi i Ćopićeva gevera u značenju puška. Ili je ovom Rječniku bila namjera popisati sve što je bilo tko bilo kada napisao, ili pak samo ono što je napisano u duhu jezika. Ovdje je, sudeći po svemu, opet miješani kriterij: od jednih se pisaca unosilo sve, a od drugih samo nešto, i to vrlo oprezno, ogradbeno... Drugačije je teško objasniti — da dalje potkrijepim već natuknutu primjedbu — zašto je glasovir kovanica, upućena na klavir, kad je prva riječ barem isto toliko dobra kao i druga...

Tu je i gimnastika i fiskultura, i gimnastičar i fiskulturnik, ali tjelovježbe nema, ni kao sinonima.

Gipsoteka je »zbirka vajarskih (ne nipošto kiparskih, pp.) radova«. Bilo bi bolje reći djela, kipova, tvorevina, izrađevina.

Glasovati se upućuje na glasati, ali razlika ipak postoji: stranački glasači glasuju, dok se proljetne ptičice umilno glasaju (zar ne?)...

Ali zato ima i posve nepotrebnog, vestalskog čistunstva:

glavić nije samo »mala glava; okrugli dio nečega (od šibica, na čiodi i dr.)«. Na stranu to što se kaže glavica šibice, a ne glavić šibice (sic) — zašto sramežljivo preskakati činjenicu da je glavić dio organa (anat. lat. glans) po kojem čovječanstvo nastaje...

Ima tu i čistih besmislica:

Pod kiparev dat je primjer »kipareva paleta«, i mala djeca znaju da kipar radi dlijetom, a ne paletom.

Stilskih nezgrapnosti ima na svakom koraku:

deviza... »rukovodeće načelo u životu«; bolje bi bilo onda reći »glavovodeće«, a posve je dostatno reći i samo vodeće, temeljno, glavno ili tek načelo.

D) nepotrebna podvostručenja

Mnogo je toga nesustavno i nedosljedno u ovom Rječniku, ali jedno je — kao zauzvrat — provedeno do samog ruba razbora: podvostručenje svih onih pojmova koji su tipični za »istočni«, odnosno »zapadni« književni usus. Gotovo do u beskonačnost ponavljaju se ovakve odredbe:

»dekadni sustav, sistem desetični, decimalni sustav, sistem, koji ima za osnovu broj deset«. Tu su barem tri riječi apsolutno suvišne. Koliko je takvo nagomilavanje smiješno i nepotrebno, toliko je i neekonomično. Uz to se i to provodi na štetu jedne, a u korist druge književne uporabe.

Demobilisati je definirano, dok je demobilizirati samo upućeno na demobilisati, što je svakako i kršenje čuvene novosadske ravnopravnosti, i to — nota bene — u onom dijelu Rječnika koji je obradila naša dična zagrebačka jezikoslovna redakcija. I dalje — u istom duhu — (pod istim zagrebačkim slovom »d«) demoralisati je objašnjeno u deset redaka, dok je demoralizirati upućeno na demoralisati, a oprimjereno potvrdom demoralizujete, koja je iz djela, naravno, Branka Ćopića.

I brojni odnosi nešto govore, kao kad kod riječce »da« ima jedanaest potvrda iz jedne književnosti, a jedva šest iz druge;

dah je zrak, vazduh (ali nipošto i uzduh. pp.).

Ekavica i u ovoj »ijekavskoj« varijanti ima prevlast i prednost (ne samo u potkrepama i ilustracijama) nego i u samim definicijama: tako je filmadžija i definiran ekavski — »čovek koji snima film«, te se ovaj Rječnik pokazuje kao jedinstven primjer polupismenosti i jezičnog nasilja, jer se u njem ekavica miješa s ijekavicom, što se inače ne dopušta ni učenicima u puškoj školi. A dobro je imati pri tome na umu da je i slovo »f« obrađivano u Zagrebu!!! Isto i degustator, kod kojeg nalazimo »stručnjak za procenjivanje«.

Uz gradivo ima sinonim građa, ali pod građa nema gradiva, što također govori o preferencijama.

Upotrijebi li se sustav ili zrak (u definiciji), odmah slijede sistem i vazduh; ali, kad se kod difterije kaže sluzokoža, nema sluznice kao dodatne riječi. I naći ćemo tu stotine takvih primjera, kao nepobitne dokaze nedosljednosti i nesustavnosti u temeljnoj razradbi i obradbi ovog promašenog priručnika.

I gas se definira kao »vazdušasto fizičko tijelo«.

Zašto front ima prednost ispred oblika fronta...

A zanimljivo je i ovo: navodi se ruska riječ gramata (u značenju »povelja«), a uopće nema naše, slavenske riječi za gramatiku (slovnica). Ta se riječ nalazi u našim najnovijim dvojezičnim rječnicima (npr. Deanovićevom). Takve se riječi ovdje namjerice izbjegavaju. Praktički, to znači: našim učenicima (i čitaocima uopće) većina će naših pisaca iz XIX stoljeća postati nerazumljivi, otuđeni.

Međutim, kao da nije dovoljno što se u primjerima miješa ekavica i ijekavica i što se u samim definicijama to isto čini, nego se još — da bi zbrka bila veća — u samom poretku natuknica navode izmiješani ijekavski i ekavski oblici, što je doista neznanstveno i apsurdno. Nitko u ovoj zemlji niti govori, niti piše, niti misli tako smiješano ijekavsko-ekavski ili ekavsko-ijekavski (ukoliko nije krajnje neupućen u naš jezik, ukoliko nije kakav polutuđinac ili polubezumnik — a nisu valjda upravo takvi bili uzor dičnim sastavljačima i potpisivačima ove rječničke nakaze)...

Uostalom, da se takve tvrdnje ne bi činile nedovoljno potkrijepljenim, evo još primjera:

dio i dioba naprosto se prevode sa deo i deoba, a primjeri-ilustracije-potvrde i za jedno i za drugo daju se u srpskoj, ekavskoj varijanti i iz djela srpskih pisaca. (Sve su to, ponovimo, primjeri iz slova koje su odabrali zagrebački obrađivači.)

Pa ako je numerička slika izvora za Rječnik mogla još nekako zadovoljiti, obradba natuknica je zaista nešto posve drugo!

Uz decembarski uopće nema prosinački, niti u definiciji, niti kao sinonim.

I. defanziva ima prednost pred defenzivom. Općenito, najviše je leksičkih potvrda iz djela V. S. Karadžića i srpskih pisaca, tako da se glavnina riječi ilustrira rečenicama u — kako se to već poželjno kaže — »istočnoj varijanti«. U zapadnoj su varijanti običaj glagolske posudbenice na -irati, dok se po ovom Rječniku posve izjednačuju s onim na -isati, koliko se ovim drugim ne daje već prednost, kao što mnogi slučajevi potvrđuju.

A uz put budi rečeno, besmisleno je i licemjerno što ovaj Rječnik ne donosi pučke, svakodnevne, razgovorne riječi za spolnost, spolovilo, spolne odnošaje. Naime, te petoslovčane riječi su barem isto toliko važne kao nos ili ruka, te je posve neshvatljivo što nisu unesene, a doneseno je toliko toga nepotrebnog i nakaznog, kao npr. »glavnokomandujući«, riječ bez koje bi se zaista moglo... Barem bi znanost morala poštovati načelo naturalia non sunt turpia.

*

* *

I napokon, što je zapravo ovaj Rječnik?

Ako je rječnik književnog jezika, morao bi ili popisati sve riječi iz stanovite književnosti (što je, naravno, tehnički nemoguće) ili samo one koje smatra za najknjiževnije od književnih. Kao što se iz navedenih primjera vidi, tu nekog čvrstog i poštenog principa nema. Jer, dok se, na primjer, oblik brojidbeni uopće ne navodi, navodi se gdunja (za dunju), potvrđeno u Stevana Sremca, ili pak svaka jezična nesklapnost koju je slučajno zabilježio V. S. Karadžić, kao dimno za divno. Tu nekog priterija, istina, ima, samo on nije ni znanstven, ni kulturan — ako s jednog područja ulaze i najrjeđi hapaksi, a s drugog se zaobilaze i normalne riječi: ako se u odnosu na jednu književnost bilježi gotovo sve, a u odnosu na drugu samo ono što odgovara unaprijed utvrđenim mjerilima, koja su vrlo sumnjiva.

V

Bitne su značajke prosuđivanog Rječnika ove:

a) ni kod izbora leksikografskih oznaka, ni kod izbora primjera nema čvrstog sustava; moglo bi se reći ovako: jedino što je čvrsto jest nakana — izbrisati svaku specifičnost, samosvojnost bilo srpskog bilo hrvatskog književnog jezika kao takvog, nastojeći po svaku cijenu načiniti lingvističkog centaura ili pojmovnu konjokravu, jezični entitet koji je čista fikcija;

b) dotične oznake se pokazuju ovlašnim, definicije (osobito strukovnog nazivlja) nasumičnim i nepreciznim;

c) nema potpune koordinacije verbalnih referencija i kros-referencija;

d) naš je jezik slavenski; i gdje god je to moguće (a moguće je u 95% slučajeva) valja dati prednost slavenskoj, našoj riječi ispred tuđice.

Ovaj Rječnik pak postupa gotovo obratno: njemu su čiste slavenske riječi često samo kovanice ili zastarjele, dok se mnogi barbarizmi propuštaju kao normalne riječi;

e) ovaj je Rječnik leksikografski promašaj i zbog toga što krivotvori stvarno stanje, pretvarajući pri tome jednu književnost u nametnika, a drugu u žrtvu...

f) budući da se sračunato miješaju ekavske i ijekavske potkrepe, izjednačava se i ono što nikako nije jednako, te se tvori izmišljen jezik.

Što je posrijedi?

Cjelokupni naš suvremeni kulturni život potvrđuje činjenicu da su se oko Beograda i Zagreba iskristalizirala dva jezična književna ususa. Upotrijebili mi pri tome ime istočna i zapadna varijanta, hrvatskosrpski i srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski i srpsko-hrvatski ili hrvatski i srpski jezik govorimo u biti isto (ako znamo o čemu govorimo), jer ustvrđujemo diferencije, a ne istovjetnost. Naša jezična praksa pokazuje, da mi u književnom jeziku ne miješamo ekavicu i ijekavicu (ni u istočnoj, ni u zapadnoj uporabi), da nije isto in usu uopšte/uopće, bezbednost/sigurnost, vlak/voz, fudbal/nogomet i stotine i tisuće drugih specifičnosti (fonetske, morfološke, sintaktičke, stilističke i kulturološke naravi). Ovaj Rječnik prelazi preko toga, vršeći tako nasilje i nad prošlim i nad sadašnjim stanjem našeg književnog jezika. U tom smislu on je negacija i srpske i hrvatske republičke jezične prakse, a isto tako i bosansko-hercegovačke, jer čak ni na miješanom području BiH nitko ne miješa ekavicu i ijekavicu, kao ni tipične riječi poput uopće/uopšte. U istom tekstu to u SFRJ ne čini nitko, i samo bi ovaj Rječnik htio naturiti nešto takvo, ali — zašto?!

Uzmemo li u obzir, kakvim se jezikom danas u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj služi televizija, radio, novine (i Vjesnik i Borba, zagrebačko izdanje), znanstveni i književni časopisi, škole i izdavačka poduzeća — vidjet ćemo da se poštiva stanoviti književni običaj, standard, i da se zaista ne brkaju verba specifica. A kao dokaz da srodno i blisko još nije i isto, neka posluži jedna vrlo suvremena publikacija: u Biltenu Interstena, broj 2, rujan 1967 — u članku »Ovisnost skraćivanja o jeziku i narječju« stoji doslovce:

»Od razlika među ijekavštinom i ekavštinom znatno su veće i za stenografiju znatno važnije razlike među hrvatskim i srpskim književnim jezikom. Te se razlike sastoje od oko deset tisuća riječi, od oko 85 glasovnih zakona, od preko 200 pravila tvorbe riječi i od stanovitog broja pravila sintakse, deklinacije i konjugacije.« (str. 46).

Od svega toga u ovom Rječniku nema ni traga. Rječnik književnog jezika zapadne varijante (koji bi poštivao i baštinu i suvremeno stanje) morao bi biti pisan — recimo — ovako:

1. latinicom, ijekavski, bez podvostručenja ekavskim oblicima;

2. donijeti riječi za obje varijante, ali npr. pojam fabrika uputiti na tvornica, i tu definirati, ilustrirati, obraditi;

3. svaki potvrđeni oblik zapadne varijante bio bi primaran po položaju i obradbi, a istočni uvijek naveden (samo u ijekavskom obliku) kao varijanta, odnosno sinonim (var., sin.).

Međutim, uzevši u obzir ovaj Rječnik ovakav kakvim smo ga dobili, možemo zaključiti slijedeće:

1. Rječnik zaobilazi najveći dio jezičnog blaga stare i starije hrvatske književnosti štokavskog narječja;

2. Rječnik krši ustavne odredbe o jeziku, jer natura ono što se ne bi smjelo naturati, ni jednoj ni drugoj strani:

3. Rječnik krši Novosadski dogovor (kojeg su temeljna načela, istina, nejasna, ali koji ipak osuđuje jezično nametanje);

4. Rječnik u potpunosti negira opstojnost jezičnih varijanti kako ih shvaćaju i promiču u najnovije vrijeme i naša najviša društvena i politička tijela (CK SKSR Hrvatske i CK SKSR BiH), provodeći nedopustivo miješanje i nametanje;

5. Rječnik osobito niječe i potire izdiferenciran jezični standard sredstava javne komunikacije, novina, knjiga i dokumenata u Socijalističkoj Republici Hrvatskoj;

6. Rječnik je po svojoj temeljnoj koncepciji duhovno čedo etatizma i centralizma;

7. Rječnik je na nedovoljnoj znanstvenoj razini leksikografske obradbe i vrvi materijalnim pogreškama;

8. Rječnik je konzervativan, jer zaobilazi vitalni verbalni materijal;

9. Rječnik je reakcionaran, jer nije u skladu s načelima decentraliziranog samoupravljačkog socijalizma u kulturi.

Ako je sve to točno (a čini mi se da jest, quod erat demonstrandum) — ostaje još samo pitanje: komu je trebao i komu još treba ovakav Rječnik...

(*Kritika* 1, 1968)

LEKSIČKI MAGAZIN I LIKOVNA KULTURA*

Igor Zidić

I

Postoje li valjani razlozi kojima lingvistički i leksikografski nestručnjak može opravdati svoje udjevice u raspru što je o jednom leksikografskom djelu vode leksikografski stručnjaci? Odgovorio bih: postoje ili ne postoje — zavisno o djelu i njegovoj tematskoj širini; postoje ili ne postoje — zavisno o tome da li je nestručnjak u leksikografiji stručnjak u nekoj od onih struka što se u leksikografsko djelo ulijevaju kao pritoci u jezero; napokon, postoji ili ne postoji — zavisno i o polemici što je, jezikom o jezik, vode jezikoslovci.

I kad sve to razmotrim tješim se, da neće unaprijed biti odveć zazorno kušam li i ja što je u bačvi. Napokon, riječ je o obavijestnom (informativnom) i opisnom (deskriptivnom) rječniku cjelokupnog nam leksika. Mogu, dakle, sa stajališta jedne znanstvene discipline čije stručno nazivlje također pripada našoj leksici — pa mu je mjesto i u rječniku »cjelokupnog rječničkog blaga« — reći koju o tome koliko nas i kako *Rječnik* informira, kako i što opisuje. Tà može li jezikoslovac opisivati pojave koje inače razmatra i proučava povijest, pa — uže — povijest kulture i povijest umjetnosti, što je to što bi povjesniku likovnih umjetnosti moglo zapriječiti da procijeni kako nas stručni jezikoslovci — kao nestručni povjesnici umjetnosti — izvještavaju o stručnom nazivlju struke koju ne poznaju, i, osobito, kako li tek *opisuju* ono što *ne poznaju?* Ne bojim se, stoga, da bih — nakan prikazati samo nešto od svega u *Rječniku* — mogao biti neskromniji od onih koji, znajući nešto, popisaše i opisaše u njemu sve.

Da je i golem broj raznovrsnih izvora i najveća marljivost u njihovu ekscerpiranju sama po sebi nedostatna za sastavljanje dobrog opisnog rječnika čini nam se očitim. Već je pitanje selekcije izvorâ pitanje visoke stručne spreme na tolikom broju znanstvenih područja da nema toga univerzalanog diletanta, ma bio on i genijalan gramatičar, koji bi mu sam bio dorastao. I kad doktor Mitar Pešikan naglašava da »stručna vrednost rečnika zavisi najpre od kvaliteta i bogatstva građe«[1] onda se moramo zapitati ne ovise li o čemu, isto tako, i kvalitet i bogatstvo rječničke građe? Jezikoslovac je neupućen u druge struke kao inoslovci u jezikoslovlje: nema uvida u njihove bibliografije, a ni specifične spreme kojom bi — sve da uvida ima — mogao procjenjivati korisnost djelâ s njihova posebnog, nelingvističko-znanstvenog stajališta.

* Bilješke uz RJEČNIK HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA I (A-F), II (G-K), Matica hrvatska — Matica srpska, Zagreb — Novi Sad, 1967.

Ako je vjerovati doktoru Pešikanu »ne može se rečnik izrađivati pregovorima i nadmudrivanjima, nego upornim, mučnim i pipavim radom i savlađivanjem mnogih složenih i specifičnih teškoća, kojih je svestan malo ko izvan profesionalnih leksikografa«[2]. Pretpostavimo (bez obzira na to tko je *u* profesionalnim leksikografima svjestan tih teškoća kad ih je svjestan malo tko *izvan* njih!), pretpostavimo, kažem — a to doista nije teško — da su leksikografi najbolji poznavaoci leksikografije. Ali kako će u sjeni te svoje realističke pretpostavke doktor Pešikan protumačit odvažnost nekih jezikoslovaca da slove o čemu god; o svemu što staje u opisni rječnik *svih riječi* »našeg jezika«? Ne bi li sada bilo razborito priznati da leksikografija nije jedina struka na svijetu i da leksikograf-jezikoslovac koji piše i sastavlja (s drugim leksikografima-jezikoslovcima) opisni rječnik svih riječi koje se »upotrebljavaju u književnosti, nauci i štampi«[3] — sebi i drugovima dopušta ono što drugima gorko spočitava? I kakvu nam još perspektivu nudi osim mitske dok — pozivajući se na tegobe leksikografskog rada[4], na opću deficitarnost »naše nauke o jeziku«[5], na nepovoljne radne uvjete[6] i ukazujući, premda neizravno, da je u našu leksikografiju dosad uloženo premalo »kvalifikovanog rada« i nedovoljno »stručne sigurnosti« — odbija (unatoč retorskoj skromnosti) sve primjedbe, nebrojene opravdane primjedbe, koje su prvim dvjema knjigama *Rječnika* dosad uputili brojni njegovi kritičari?[7] Tako je razmatrajući *konkretne prigovore konkretnim pojedinostima* četvorice kritičara u *Kritici* doktor Pešikan bio spreman da prizna otprilike 2,5 (slovima: dvije i pol) omaške (cfr. *Arapi, bludnica* i *donosilica* — posljednja samo u latiničkom izdanju) uz napomenu: »... naći će se *možda* (kurziv I. Z.) još koja opaska koja se *može* (kurziv I. Z.) uneti u ispravke na kraju...«[8]

Ističući da će se *možda* naći još koja (neobavezna) opaska koja se *može* (ali ne mora!) uvažiti doktor se ogradio od svih ostalih prigovora. A propuste koji su se dogodili doktor zove *omaškama* tj. slučajnostima. (N. B.: *Rječnik* razlikuje grešku od omaške.) Kritičari su, međutim, pitali ponajprvo o načelima leksikografske obradbe, a ne o slučajnim propustima, a i mi ćemo dokazivati da su stotine grešaka u *Rječniku*, stotine zaboravljenih riječi, zaboravljenih značenja, netočnih pa i besmislenih definicija, neskladnosti itd. — uglavnom *logične posljedice* određenog načina rada a ne puke *slučajnosti*. Određenije: neizbježne posljedice zablude ili umišljenosti nekih lingvista da sami mogu, u današnje vrijeme, sastaviti — bez spomena vrijednih grešaka — dobar opisni rječnik svekolikog književnog, naučnog i publicističkog leksika. Zastupa li doktor Pešikan — odbijajući (*de facto*) svaki prigovor *Rječniku* — što drugo doli protulogično, mističko načelo po kojemu izričito nepovoljne prilike pogoduju stvaranju izrazito vrijednih djela?

U odnosu prema likovnoj kulturi bezrazložna je i neodgovorna samouvjerenost došla do izražaja već u izboru izvora; u popisu riječi reflektirala se kao pošast osiromašenja, a u obradi značenja kao neznala-

[1] v. Mitar Pešikan: »U kakvom je procepu Rečnik dveju Matica«, *Delo*, Beograd, god. XV, br. 1/1969, str. 21.

[2] Isto, str. 14/15.

[3] *Predgovor*, RJEČNIK... (A—F), str. 8.

[4] Usp. citat na koji se odnosi bilješka 2.

[5] Nije riječ samo o leksikografiji nego i o »ostalim granama naše nauke o jeziku (u istorijskoj i savremenoj gramatici, dijalektologiji, akcentologiji i dr.)« — v. Mitar Pešikan, op. cit., str. 21.

[6] »... u radnim uslovima kakve smo imali takav posao nije (se) mogao provoditi sa svom sistematičnošću i sigurnošću koju iziskuje njegova delikatnost i odgovornost« — v. Mitar Pešikan, op. cit., str. 12.

čko, nestručnjačko domišljanje i o onome što spada u elementarne pojmove jedne struke — a gdjekad — i opće kulture.

Sve me to potaklo da uznastojim prikazati kako je u *Rječniku* izloženo, tj. popisano, obrađeno i protumačeno ono leksičko blago koje se tiče likovnih umjetnosti i kulture; posebice, pak, kako je prezentirano stručno nazivlje povijesti likovnih umjetnosti.

Ali bih prije nešto dometnuo. Od prvih početaka uljudbe pismo i slika tako su sljubljeni da su sva prva pisma bila slikovna pisma: *slikopisi*. Za dugo, kroz tisućljeća, i u izmijenjenim, shematiziranim znacima očuvali su se tragovi te negdašnje izravne sveze. Od prvih materijalnih potvrda našeg narodnog bića — potvrda koje, mnogo mlađe, ne nose u sebi tu izravnu prepletenost pisma i slike, govora i slikanja[9] — pa do spomenika kasnijih vremena epigrafika će, gotovo simbolično, podjednako pripadati arheologiji, etnografiji, lingvistici, povijesti i povijesti umjetnosti. Dobijemo li, međutim, *Idealni rječnik* doktora Pešikana tj. *četvororepublički rječnik*, a u tom četveroprežnom naramku (ni) četvrtinu onog jezičnog dobra kojim se dodirujemo sa svijetom likovnih umjetnosti (svoga i drugih naroda) — dobit ćemo instrument koji ne jača pamćenje — svijest o svijetu i o sebi — nego ga, naprotiv, guši.

II

1. Radni program uredništva

a. Čemu rječnik?

»... *radi iskorišćavanja cjelokupnog rječnikog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno* (je) *potrebna izrada priručnog rječnika suvremenog srpskohrvatskog književnog jezika.*«[10]

b. Kakav rječnik?

»... *zaključeno je da se zajedničkim radom većeg broja jezičnih stručnjaka izradi rječnik književnog jezika na osnovi građe koja će se prikupiti iz djela novije i najnovije književnosti pisane hrvatskosrpskim jezikom, iz publicistike, stručne i naučne literature...*«[11]

»... *kulturne potrebe naših naroda traže upravo davanje značenja definicije riječi i što bogatiju frazeologiju. To zahtijeva da se u takvom rječniku mogu naći sve riječi koje se upotrebljavaju u književnosti, nauci i štampi.*«[12]

2. Način rada

a. Izvori, građa

»*Urednici su najprije pristupili odabiranju pisaca i djela, časopisa i dnevnih listova iz kojih treba ispisati jezičnu građu.*«[13]

[7] Čime ne mislimo reći da su kritičari u načelu nepogrešivi.

[8] Mitar Pešikan, op. cit., str. 31.

[9] Iako praslavenski korijen pьs. znači: *bojanje, šaranje*, a i živa nam riječ *pisanica* čuva do danas tu pradavnu spregu.

[10] Cit. prema *Predgovoru*, str. 8.

[11] *Predgovor*, str. 8.

[12] Isto.

[13] Isto, str. 8/9.

b. Stručno nazivlje

»Stručni termini iz nauke, umjetnosti, tehnike, vojske, radija, ekonomike, prava i dr. unošeni su ako su potvrđeni u građi.«[14]

Besmisleno je reći: *stručni termini iz vojske*. Ali što su to jezikoslovcima *stručni termini iz radija*? Tä ne bi li se onda moglo reći i: *stručni termini iz televizora*? Dakako, znamo i mi da elektronika i radiofonija imaju svoje stručno nazivlje, samo što radio nije znanost, nego naprava... A kad bismo i pristali na metafore, ne bi li »termini iz radija« pripadali »terminima iz tehnike«, a ovi »terminima iz nauke«?

c. Ostale riječi

»Značenja pojedinih riječi zabilježena su toliko koliko je podataka pružila prikupljena građa.«[15]

Što, međutim, ako je građa bila nedostatna opsegom ili vrijednošću ili jednim i drugim? Ako je slabo, neznalački, nasumce izabrana; ako je, na primjer, cjelokupna »prikupljena građa« neke struke obasizala jednu jedinu knjigu? Da li bi to značilo vjeru da jedno djelo — koje nije terminološki rječnik — može sabrati leksik, sabrati nazivlje struke kojoj pripada? Ili, možda, uvjerenje da se rječnik »cjelokupnog rječničkog blaga« može sastaviti i bez najvećeg broja pojmova jedne znanosti? Ako je taj jedini izvor za građu s područja jedne znanstvene discipline, tiskan prije 35 godina znači li to da on u isti mah predstavlja »novo i najnovije« svoje struke ili, naprotiv, znači da se ta znanost već 35 godina ničim ne zanima, da je već 35 godina mrtva, da su joj se usta osušila, da ni jedne nove riječi nije izustila, ni izraza iskovala? Ili čak i to da prije te knjige, kao ni poslije nje, u nas ničega bilo nije?

3. Izvori za jezičnu građu i povijest likovnih umjetnosti

a. Za cjelokupnu povijest svih likovnih umjetnosti od svih stručnih djela, izvornih i prevedenih, objavljenih u vremenu od oko 100 (sto) posljednjih godina na cijelom području s kojega su pisani dokumenti (književni, naučni i publicistički radovi) poslužili za ekscerpiranje jezične građe za *Rječnik* (SRH, SRBiH, SRCG, SRS, APV) izabrano je **1 (slovima: jedno) djelo:** Ljube Babića »Umjetnost kod Hrvata u XIX stoljeću«, MH, Zagreb 1934.

Tako je svoj likovnoj umjetnosti i kulturi i povijesti umjetnosti pripao 1 od oko 700 izvora u *Rječniku*. Prema objašnjenju da su stručni termini unošeni samo ako su potvrđeni u građi zaključujemo, da će s obzirom na strukturu izvora stručno nazivlje povijesti umjetnosti velikim dijelom ostati izvan *Rječnika*. Hoće li tako (a gdje su ostale struke!) *Rječnik svih riječi i cjelokupnog jezičnog blaga* nestati kao mjehur od sapunice uredničkih teza?

I sada: ili povijest umjetnosti kao ogranak povijesne znanosti ne postoji ili, pak, postoji samo nema svog posebnog nazivlja (što bi, zbilja, bilo jedinstveno)? A možda postoji i ona kao znanost i njezino nazivlje kao znanstveno nazivlje samo što ih uredništvo našeg *Rječnika* smatra beznačajnim? Što, dakle, misle o likovnoj kulturi, likovnoj umjetnosti, o povijesti umjetnosti? Da se ne zaključi krivo o mogućnoj površnosti uredništva prema izvorima uopće, ja bih (s malo zluradosti) drage volje

[14] Isto, str. 10.
[15] Isto, str. 9.

priznao da su u tom pogledu urednici znali biti i vrlo marljivi. Eto, na primjer, što su sve pronašli kad je riječ o sportu: *Atletika, Automoto šport, Hockey na travi, Mačevanje, Nogomet, Odbojka, Osnovi veslačkog sporta I, Osnovi waterpola, Preponsko jahanje, Rukomet, Rrvanje, Sport* (godište lista), *Sportsko kuglanje, Stolni tenis, Streljaštvo, Škola skijanja, Tenis, Uvod u šah, Znate li šah;* ravno devetnaest izvora! To što u dijelu naše lingvistike, točnije: među urednicima *Rječnika* arheologija ili arhitektura ne uživaju onaj ugled koji uživa nogomet pitanje je kulturne situacije u kojoj djelo poput *Rječnika* nastaje, a pomalo i stvar opće i jezične kulture njegovih stvaralaca. Ne znam postoji li kulturni narod kojemu bi jezikoslovci sastavljajući rječnik svih riječi njegova književnog jezika jezično blago tražili u 18 knjiga o sportu i 1 sportskom listu, a — s druge strane — u 1 knjizi i ni jednom stručnom listu ili časopisu leksik svih likovnih umjetnosti, njihove povijesti, teorije i kritike? Pri tom je potrebno reći da urednike ne ispričava nepostojanje takvih djela: od Kukuljevićeva *Slovnika* do *Enciklopedije likovnih umjetnosti* mnogo toga stajalo im je na dohvat ruke. Pa ipak oni se nisu znali ili nisu htjeli okoristiti čak ni onim djelima koja su i sama bila rječničkog karaktera ili su, u apendiksu, imala male rječnike »naziva i pojmova«. Tako su — s izuzetkom Babićeve — izostale sve naše knjige te struke, od Kukuljevića do danas, sva godišta svih naših listova ili časopisa za likovne umjetnosti.

III

Nezabilježene riječi i riječi s nepotpuno zabilježenim značenjima[16]

Posljedice su opisanog odnosa prema ovom segmentu kulture bile takve da je njegovo rječničko blago bilo desetkovano. Prilažući ovaj popis *primjera* posebno ističem da on: a) ni izdaleka ne sadrži sve nezabilježene nazive i pojmove iz povijesti umjetnosti i b) da je namjerno citiran i niz riječi koje jesu sastavni ali ne i specifični dio leksika te struke, nego su podjednako pripadne povijesnom, arheološkom, etnografskom, etnološkom, antropološkom, geografskom i drugom nazivlju. To je učinjeno zato da se pokaže može li biti govora o slučajnim propustima prema jednoj jedinoj struci (povijesti umjetnosti) ili naprotiv o posebnom načinu rada. **Ono, naime, čega u Rječniku nema može nam dosta reći o tome što on doista jest.**

adoracija*, agonalni, agora, akroterij, akrolit, aksijalan, akvaforte, akvatinta, alba*, albižanac, alem*, alkazar, alogram, altamirski (-a, -o), ambon, amfiprostil, anastazis, anastiloza, andron, ankona, ante, antemij, antependij, antifonar, antikva, anuli, apoditerij, apoksiomen, apotropej, apolin(ij)ski, apstrakcija*, ara*, aramejski (-a, -o), arhivolt, arka, arkosolij, artefakt, asamblaž, asfalt*, asirski (-a, -o), astragal, astratizam, atika, atribucija, autokarikatura, autotipija;

babilonski (-a, -o), baptisterij, barbakan, bašćanski (-a, -o), batik, bedrenjača*, benedikcional, beneventana, beninski (-a, -o), bestijarij, bifora, bilig, botega, brahijarij, Buddha;

[16] Zvjezdicom su označene one riječi koje *Rječnik* donosi, ali ne bilježi (nepotpuno bilježi) njihovo značenje (značenja) s obzirom na materiju povijesti umjetnosti.

cemeterij, cenobij, ceroplastika, churriguerizam (čurigerizam), cinkopatija, cinktura, cinokefal, cipus;

čarak*, čitka*;

damasciranje, deambulatorij, dedalski (-a, -o), dedikacija, dekalkomanija, dekastil, dekompozicija, dekumanus, dematerijalizacija, dijadumen, diorama, dipter, diskobol, divizionizam, dizajn, dizma, donator, dorifor, dormitorij, dravidski (-a, -o), dukala;

ebenist, edikula, efeb, eidologija, eidetičar, eidetski (a-, -o), ekran*, ekvilibrij, elementarizam, empora, eneolitik, enformel, enkaustika, entazis, eoliti, epifanija, epipaleolitik, ergologija, ermitaž, etrurski (-a, -o), etruščanski (-a, -o), etui;

falos, falički (-a, -o), fenički (-a, -o), fijala, firentinski (-a, -o), flamanski (-a, -o), flandrijski (-a, -o), flomaster, fluksus, frigidarij, francuski (-a, -o) frotaž, funkcionalizam;

geometrizam, gestika, ginekej (ginecej), glavica*, grafija, grafito, grafizam, gvaš;

hagada, halkografija, hekastil, heksafora, heksagram, hepening, herma, hetitski (-a, -o), hipogej, hipokaust, hiton, hortikultura, hrizelefantina;

idila, ikonografija, ikonologija, ikonodul, ikonodulija, iluminator, iluminacija*, impast, impost, impostacija, impluvij, inkarnat, intimist, intimizam, irski (-a, -o), Isus, izokefalija;

jahač*, japanizam, japanski (-a, -o) japodski (-a, -o), jarbol*, jugendstil;

kadar*, kadrirati, kaldarij, kaldejski (-a, -o), kaligram, kameja, kamenina*, kamenjača*, kanalica, kandijski (-a, -o), kanon*, kanopa, kantar*, kararski (-a, -o), kariĉice, karolina, karolinški (-a, -o), kepčija, kinetizam, kinezarija, kloazonizam, kloazoniranje, kodeks*, kolaž, kompluvij, konha, kontrafor, kontrapost, koptski (-a, -o), kora, korejski (-a, -o), korintski (-a, -o), krakelira, kraluši, krapinski (-a, -o), kraplak, krater*, krepidoma, kretski (-a, -o), kretsko-mikenski (-a, -o), križište, kromlek, kružište, kubikulum, kubofuturist, kubofuturizam, kuros, kustodija, kvadrifora...

I još jednom: samo dio propusta ovime smo, nesustavno, zabilježili. Osobito nesustavno bilježili smo pridjeve izvedene prema imenima naroda, država, regija i gradova. (Bude li se koji leksikograf iz *Rječnika* čudio što radimo s tom vrstom riječi u povijesti umjetnosti, kazat ćemo mu da označavamo nacionalne i regionalne kulture, umjetničke stilove, kulturne slojeve, razdoblja povijesti, kojiput tehnike umjetničke obradbe pojedinih materijala, vrste pisma, nalazišta i sve ono ostalo što se ne tiče vrlog našeg uredništva i još dičnijeg nam *Rječnika* »cjelokupnog rječničkog blaga našeg jezika«!)

Kad znamo da su iz našeg nabrajanja propusta izostavljeni još i svi oni nazivi-tuđice koji su u hrvatsku stručnu literaturu ušli u izvornom obliku i tako se održali (npr. action painting, assunta, camposanto, chiaro-scuro, cinquecento i dr.), zatim upravo zastrašujući broj imena narodâ (koje naše uredništvo tare kao mrlje sa stolnjaka), uljudbenih razina (npr. u pretpovijesti), religijskih i mitologijskih pojmova, vlastitih imena i zemljopisnih naziva, kulturnih razdoblja i tehnoloških termina — moramo se upitati ne samo što sve neki sastavljači *Rječnika* ne znaju, ili neće da znaju, nego čak i to što time kane postići. I zbog toga se u ovom napisu pojavljuje nekoliko puta ime doktora Pešikana: pogriješiti, po mome, ima pravo svatko, ali griješiti hotimice — braneći nevaljalo — ima pravo samo onaj koji je spreman priznati da ljubi poroke, da štiti neznalaštvo, da propovijeda nasilje. *Doktoru*, naime, *moraju* biti poznate sve ove slabosti *Rječnika*. Ako su mu bile poznate i prije nego je *Rječnik* ugledao svjetlo dana pa je pustio — bez uzbune — da iziđe na svijet ovako kržljav — zlo je postupio; i zašto? Da mu je objavljivanje *Rječnika* pomoglo da — makar i post festum — zamijeti slabosti toga djela zar bi smio da ih onda uporno prikriva? A odvrne li — kao što bi moglo biti — da ni prije nije vidio i da ni sada ne vidi mana (velikih!) u ovoj leksikografskoj kupusari onda ćemo barem biti načistu da je zalutao u leksikografiju — dabome — ne sâm, nego sa svima koji rade kao i on, koji sude kao on što sudi i hvale što rade onako kao *Rječnik*.

IV

Neujednačenosti u bilježenju istovrsnih pojmova

Nemoguće je nazrijeti sustav po kojemu je uredništvo *Rječnika* neka imena (mitoloških i povijesnih ličnosti, naroda i zemalja) unosilo, a druga, iste vrsti, izbacivalo; zašto je, na primjer, *Apolon* uvršten, a *Afrodita* nije; zašto *Ahilej* jest, a *Hektor* nije; zašto se spominje *Kiklop* (*i ciklop*), a ne spominje *Kirka* (nego samo *kirka*)? Zašto jedni, a ne drugi, zašto ne i jedni i drugi? A tko bi znao reći čime su (ipak) grčki bozi zaslužili veću milost od egipatskih božanstava? Zašto se ne spominje *Isus*, a spominje *Krist*? I zašto *Krist*, a ne i *Buddha*? Zašto *Amorov*, a ne i *Kupidov*? Zašto uredništvo navodi da »... geografski (...) nazivi nisu unošeni, osim imena većih i važnijih mjesta«[17] pa ipak nalazimo i takve nazive koji ne označuju velike i važne gradove, ali za uzvrat, ne nalazimo one koji ih označavaju? Tko će reći što su to »veća i važnija mjesta« kad ne nađe u *Rječniku* ni *Ankaru*, ni *Beč*, ni *Atenu*, ni *Babilon*, ni *Aleksandriju*, ni *Budimpeštu*, ni *Adis Abebu*, ni *Berlin*, ni *Abadan*, ni *Baku*, ni *Akvileju*, ni *Baalbek*, ni *Agru*, ni *Beograd*, ni *Adelaide*, ni *Bagdad*, ni...? Tko može reći zbog čega se bilježi *Grčka*, a ne bilježi *Italija*; zašto *Helada*, a ne i *Atika*; zašto *Jugoslavija*, a ne i *Kina*; zbog čega *Etiopija*, a ne i *Koreja*? Tko će i kojim sustavom objasnit zašto jedno može biti *bengalsko*, a drugo ne može *bušmansko*; zbog čega jedno može biti *etiopsko*, a drugo ne može biti *irsko*; zašto je nešto *franačko*, a ništa *francusko*; nešto *grčko*, a ništa *feničko*; zašto se spominje *beoćansko*, a ne spominje *brazilsko*? Zašto *Bugari* jesu, a *Japanci* nisu; zašto se *Inka* sjećaju, a *Azteke* ne spominju? Zašto su posmicani *Babilonci*, *Egipćani*, *Etruščani*? Gdje su *Feničani*, *Filistejci*, *Gali*, *Kopti*? Gdje *Hetiti*? Zašto nalazim *eozoik*, a ne nalazim *eneolitik*? Zašto *eocen*, *a ne i epipaleolitik*?

Po kojoj to i čijoj logici *heraklitovski* spada u *Rječnik*, a *euklidovski* ne spada? Po čemu je *cinkvajs* bolje od *berlinerblau*, pa se prvo daje, a drugo ne daje? Zašto se unose *Berberi* (narod) i *berberi* (brijači; cit. u jedn.), a pridjev *berberski* označava samo ono što se »*odnosi na berbere*«, a ne i ono što se *odnosi na Berbere?*

[17] *Predgovor*, str. 11.

I tako u nedogled: nered propusta, proturječnosti, nerazmjernosti. A koje se i kakve nerazmjernosti tek kriju iza uvrštenog neka pokaže tablica zastupljenosti nekih istovrsnih temeljnih riječi i njihovih izvedenica u *Rječniku* (Stupac I: Francuz, II: Grk, III: Jevrej, IV: Japanac):

I	II	III	IV
	Grk	Jevrej Jevrejac Javrejin	
	Grkinja	Jevrejka	
	Grče	Jevrejče	
Francuzi	Grci	Jevreji	
	Grčad	Javrejčad	
	Grčadija		
	Grčka		
	grčki, -a, -o	jevrejski, -a, -o	
	grčki		
francuština		jevrejstvo jevrejština	

Treba odmah reći da bismo za svaki od ova četiri primjera našli u *Rječniku* vrlo mnogo potvrda. Najžalosnijih bilo bi najviše. Kao *Japanac* izgubiše se *Alžirac, Bask, Bolivijanac, Brazilac, Burmanac, Danac, Finac, Hindus, Irac, Islanđanin, Korejac, Kubanac*...

A sada ilustracija onoga što je jedan od urednika mislio da radi, onoga što je radio, onoga što brani i onoga što misli da brani. U žaru polemike sa Stjepanom Babićem[18] doktor Mitar Pešikan ovako zastupa prednosti navođenja množinskih oblika imena naroda, biljnih i životinjskih vrsta:

»U svakom slučaju, lako je shvatiti da je takve sistematske nazive nepodesno jedninski definisati (npr. šupljorožac, neparnoprstaš i sl.), jer i kad se pođe od jedinke, definisanje zapravo mora preći na zbirni pojam (pri čemu definicija ispadne glomaznija nego kad se pođe od množine). Ko hoće da razmisli (ili da se u stručnoj literaturi obavesti o tome), moći će shvatiti da i kod imena naroda dolazi do sličnog obrnutog odnosa jednine i množine (npr. da je *Avarin* u izvesnom smislu sekundarno u odnosu na *Avari),* ali ne bi iznenadilo da se od ove analogije napravi i »argumenat« protiv nas, što primjenjujemo isti princip na narode i životinje.«[19]

Tako je doktoru Pešikanu ostalo vremena da se šali pa još na tuđi račun. Tko je kriv Babiću pa nije *hteo da razmisli* o pitanjima koja je uredništvo *Rječnika* raspravilo, *obavestivši se* — prethodno — *u stručnoj literaturi!* Što li ću tek jadan ja koji sam o tome razmišljao manje i od Babića, amaterski i bez pomoći stručne literature? Pa evo što ću: obavijestit ću se o tome kod doktora Pešikana koji je o tome više

[18] Usp. Stjepan Babić: »O Rječniku Matice hrvatske«, *Kritika*, Zagreb, god. I, br. 1/1968.

[19] Mitar Pešikan, op. cit., str. 25.

razmišljao i, za svaki slučaj, u jednom stručnom djelu. Neka to bude *Rječnik* kojemu je i doktor Pešikan bio urednikom: bit ću barem spokojan što se tiče pouzdanosti ili — kako bi on sam rekao — *»stručne sigurnosti* uloženog kvalifikovanog rada«.[20] Pokušajmo, dakle, s imenima naroda: *Arap, Arapka, Arapkinja*... *Arapi* — razabirem li dobro: jednina i množina; *Armence* ne nalazim — ni jedninski, ni množinski oblik; *Albanci, Albanezi, Arbanasi, Arnauti* — samo množina; *Australac* — samo jedninski oblik; *Austrijanac, Austrijanka* — samo jedninski oblici; čuvenih *Avara* doktora Pešikana — ni za lijek; *Baska* i *Baskâ* — isto tako; *Belgijanac, Belgijanka* — samo jedninski oblici; *Bugara, Bugarina* — nema, ali su tu *Bugarče* i *Bugarka,* zatim i *Bugari* — jednina (nepotpuna) i množina; *Čeh* je zaboravljen, ali *Čehinja* nije — zabilježeni su i *Česi:* opet kombinirano; *Danaca* nema nikako: ni svakoga za se, ni svih zajedno; *Finaca* nikako; *Holandez*[21] i *Holanđani* — kombinirano. Itd. To je, dakle, taj *princip!* Ne znam da li bi se moglo »lingvističkom analizom sve to i egzaktnije objasniti« — budući da mi se i ovako čini egzaktnim i jasnim — no bit će da je doktor Pešikan u pravu kad — znajući im zlu ćud — kaže: »... za naše stručne kritičare pitanje je da li će uopšte *hteti* razumeti«.[22] Doktor Pešikan ima dobrih razloga da mišljenje preseli iz sfere mogućnosti u sferu voljnosti. Jer on *hoće.* Svom snagom.

Pa ipak jednu od najljepših ilustracija leksikografske pomutnje pružaju nam usporedne dogodovštine *ciklopa* i *Kiklopa,* koji su dvaput, svaki za se, protumačeni. *Ciklopu* je u našem *Rječniku* pripalo malo početno slovo pa je on *ciklop,* a *Kiklopu* je pripalo veliko početno slovo pa je on doista *Kiklop.* Inače su i *ciklop* (s malim c) i *Kiklop* (s velikim K) ista osoba samo što je *Kiklop »jednooki div iz grčke mitologije«,* a *ciklop »div s jednim okom nasred čela u grčkoj mitologiji«.* (Moglo bi se, stoga, za potonjeg reći, da mu je samo čelo /s okom/ u grčkoj mifologiji. Ali gdje je ostalo?) *Kiklop* je samo jednooki div; *ciklop* je, međutim, i *»čovjek velikog rasta i velike snage, div, džin«* te *»vrsta raka s jednim okom«. Ciklopski* (-a, -o) se *»odnosi na ciklope«,* a *kiklopski* (-a, -o) je *»kao u kiklopa, ogroman«. Ciklop,* dakle, može imati (svoje) sitne *ciklopske* strasti, a *Kiklop* ne može (svoje) sitne *kiklopske;* majušno bi i tričavo u *Kiklopu* bilo bezimeno, a golemo bi i napuhano u *ciklopu* bilo *kiklopsko.* U primjerima *kiklopske zidine* označuju grdno ziđe, a »c i k l o p s k i z i d o v i arheol. *prethistorijske građevine od golemih kamenih blokova za koje se priča da su ih gradili ciklopi«.* Što li su, bog zna, gradili ciklopi: građevine ili blokove? Pričalo se — ne priča se više — da su dizali ziđe. Pričalo se, da povjerimo urednicima, ali ne u arheologiji (arheol.) — nego u mitovima (mit.).

V

N e u j e d n a č e n o s t i u n a č i n u o p i s i v a n j a i d e f i n i r a n j a i s t o v r s n i h p o j m o v a

Pokazat ćemo to na primjerima definicija umjetničkih stilova i pravaca. *Rječnik* nastoji odrediti

[20] Isto, str. 21.

[21] Upućeno na: *Holanđanin,* a toga nema!

[22] Mitar Pešikan, op. cit., str. 25.

barok vremenski i formalno;
dadaizam vremenski i sadržajno;
ekspresionizam vremenski i sadržajno;
fovizam vremenski (neizravno), sadržajno (neizravno) i prostorno;
futurizam vremenski, sadržajno i prostorno;
gotiku vremenski i prostorno;
impresionizam vremenski i sadržajno;
kubizam vremenski i formalno.

Ni jedan jedini od svih ovih stilova ili pokreta nije bio opisan korektno: ni jedna od ovih natuknica nije sadržavala sve elemente neophodne za valjanu deskripciju i definiciju. Po našem je *Rječniku* barok, na primjer, mogao biti afrikanski stil, gotika je mogla cvasti u IX stoljeću, a fovistički se moglo slikati grisaillese.

VI

Tumačenja i određenja pojmova

Ono što je u *Rječniku* krivo može nam pomoći da steknemo pravu sliku onoga što on doista jest.

Akvadukt nije samo *»stari rimski vodovod«* jer su prije Rimljana akvadukte gradili Sumerci i Babilonci, Egipćani i Feničani, Izraelci i Grci.

artizam je za urednike *Rječnika »pravac u umjetnosti«* (kao što su to kubizam ili futurizam), a za povjesničare umjetnosti artizam je samo visok stupanj vještine i kao takav imanentan svim kulturama i svim vremenima. Zato i nema artističkog stila, ali ni stila koji bi bio posve pošteđen artizma.

barok je opisan kao *»umjetnički stil (16—18. st.) koji se odlikuje natrpanošću i kićenošću, a u pisanju bombastičnošću«*. Može se egzaktno ustvrditi da ova definicija pripada znanosti prve polovine XIX stoljeća. Pomrčina kulja iz definicije koja u tri pogrde hoće smjestiti veliko vrijeme evropske glazbe, arhitekture, filozofije; veliko vrijeme francuskih enciklopedista holandskog slikarstva, Cervantesa i Shakespearea; vrijeme, zar, »kićenosti« Caravaggiove, »natrpanosti« Vermeerove i »bombastičnosti« Pascalove? Samo ignorant misli da su dva stoljeća svi narodi, sve kulture, svi stvaraoci Evrope mogli stvarati tako jednostrano kao da stvaraju za potrebe nekog primitivnog opisnog rječnika!

crta kaže *Rječnik* (ad 1.) isto je što i *»uska traka, linija«*.

crtati kaže *Rječnik* (ad 1.a) isto je što i *»praviti, vući crte, linije«*. Ako je crta *»uska traka«*, a crtanje pravljenje crta — onda je crtač trakavičar koji pravi uske trake ili meštar Laokoon koji (ručno) vuče i razvlači vrpce;
(ad 2.) crtati je i *»prikazivati, slikati osobe, predmete i sl. (olovkom, perom, bojama i sl.)«*. Da je crtati isto što i slikati spada u lijepa otkrića našeg *Rječnika*. (Uz olovku i pero spominju se boje kao da olovka ne može biti u boji i kao da se pero ne može umakati u raznobojne tinte i tuševe.)

dadaizam je predstavljen kao *»modernistički pravac u književnosti i likovnoj umjetnosti koji na naročit način obrađuje predmete iz oblasti besmislenoga, primitivnoga i sl.«*. Moglo bi se, prema tome, zaključiti, da su dadaisti konzervatori i restauratori koji obrađuju predmete primitivnih kultura, a mogli bi, isto tako, biti etnolozi, arheolozi i antropolozi. Teže je s obradom *predmeta* koji dolaze *iz oblasti besmislenoga:* tko ih u besmislenome stvara — i od čega? — prije negoli ih pošalje dadaistima na obrađivanje? Da je napisano isto što i *predmetno* bilo bi rječničko određenje dadaizma primjer predmeta *»iz oblasti besmislenoga«* koji bi se mogao dadaistički obraditi; ovako međutim, može se obraditi tek logički.

drvorez (ad 1.): *»rad izrezan na drvenoj ploči«* — to ne može biti ništa drugo doli sve što god režemo na drvenu oslonu: primjerice, izrežem li štogod škarama u papiru — sjedeći za stolom (drvenim) — eto drvoreza;
(ad 2.): *»reproduciranje i umnožavanje slika ili crteža pomoću drvenih ploča; tako dobivena slika«*. Drvorezom se, kaže *Rječnik*, čini dvoje: reproducira se *i* umnožava. Drugo: crtež je urezan u ploču, pa nećemo reći da se crtež umnožava »*pomoću* drvenih ploča« jer bi to značilo i: pomoću sebe sama. Treće: ono što se otiskivanjem dobije nećemo nazvati slikom, nego grafikom, otiskom.

drvorezac : *»onaj koji izrađuje stvari izrezane u drvetu«*. Pa je pitanje što on, doista, čini, Izrađuje već izrezane stvari, čini ono što je drugi već učinio.

egejski : »Izr. ~ kultura arheol. *kultura u području Egejskog mora u III i II v. prije n. e.«* — što je dokaz kulturne orijentacije dostojne rugla: **egejska kultura razvila se, naime, u III i II tisućljeću prije n. e., a ne, prema dataciji našeg *Rječnika*, u III i II vijeku prije n. e.**! Pogriješiti za tisućljeće-dva a ne imati mogućnost isprike nije veselo. A dotični se kulturolog ne može ispričati dosjetkom da je to bio lapsus (tisućljeće —stoljeće) jer je, kao za vraga, zabilježio *v.* (vijek) *umjesto st.* (stoljeće). Kako se naš leksikograf snalazi u prostoru kulture neka nam slikovito kaže podatak da je tom datacijom kiklopsko ziđe premješteno u post-klasično, helenističko doba grčke kulture: »podignuto« 200 — 300 godina nakon Partenona!

egzotizam je, pogrešno, izjednačen sa *egzotikom*. Egzotično je ono što je nekoj sredini, kulturi, podneblju posve tuđe, nepripadno: sjeveru južnjačko, zapadu istočnjačko (valjda i obratno!): za civiliziranoga — prirodno, kontinentalcu — oceansko, Evropljaninu općenito — tropski bujno i slobodno. Egzotizam nije, dakle, ta osobitost nama posve različitog, nego je sklonost, volja i program promjene svakidašnjeg za neobično; ljubav za drugo i, dakako rusoistička nada »povratka izvorima«.

ekspresionizam definiran je vrlo neprecizno (kao i svi drugi stilovi, pravci i pokreti). To je posljedica ignoriranja formalno-stilskih obilježja fenomenâ i zaključivanja iz »općeg duha«. Ekspresionističko bi — prema opisu u *Rječniku* (»... *pravac s početka XX vijeka koji traži da umjetnik izražava svoja subjektivna raspoloženja i osjećanja bez obzira na stvarnost.«*) bilo i svako akademski minuciozno, tonsko slikarstvo ili poentilistički

usitnjeno, kolorističko slikarstvo koje bi, u godinama oko 1900, izražavalo subjektivna raspoloženja jednog gosp. akad. slikara ili poentiliste bez obzira na to što stvarnost po sebi nije ni akademska ni poentilistička.

fovizam je, tvrdi *Rječnik*, »*umjetnički pravac u Francuskoj koji odgovara ekspresionizmu u drugim zemljama*«. To je gol prijepis iz Klaićeva *Rječnika stranih riječi*[23]; na žalost prijepis nedostatnog i netočnog određenja. Treba ponajprije uočiti da je ekspresionizam zahvatio sve ili gotovo sve umjetnosti; fovizam, naprotiv, čisto je slikarski pokret i nema odjeka u drugim umjetnostima. Prema tome nije fovizam nigdje mogao biti zamjena — ili: drugo ime — za cijeli ekspresionizam, jer se osim u likovnim umjetnostima ekspresionizam manifestirao u poeziji, kazalištu, glazbi i filmu. Nije, naposljetku, tačno ni to da je fovizam francuski ekvivalent ekspresionizma jer su preteče fovista bili francuski preteče evropskog ekspresionizma (v. Gogh, Lautrec...). Neki su fovisti bili ujedno i ekspresionisti (Rouault), a drugi to nisu bili (Matisse).

gotika je, tumači se, »arhit. *stil zapadne Evrope iz srednjeg vijeka, gotski stil.*« Ali nije jasno zbog čega je pojam gotike sužen na arhitekturu kad se isto tako obuhvaća i slikarstvo i kiparstvo. Trebalo je, u skladu s kraticama u *Rječniku*, skraćenicu *arhit.* zamijeniti sa: *umj.* Drugo: nije točno da je gotika stil »zapadne Evrope« jer zapadnoj Evropi ne pripadaju zapravo Italija, Španjolska, Portugal, ni Poljska, Čehoslovačka, Austrija, Slovenija, Hrvatska i Mađarska; a u svim tim zemljama razvila se, međutim, umjetnost gotičkog stila. Ne, dakle, »stil zapadne Evrope«, nego: »stil nastao u zapadnoj Evropi«. Treće: nedovoljno je reći da je gotika »iz srednjega vijeka« jer je »iz srednjega vijeka« i romanika pa se, uza sve to ne mogu ni stilski identificirati, ni datirati u isto vrijeme. Po definiciji *Rječnika* ne bi se, međutim, gotika od romanike ni po čemu razlikovala; istom bi definicijom jednako dobro (tj. jednako loše) mogla biti obuhvaćena (tj. promašena) i romanika. Četvrto: gotika i gotski stil nisu isto. (O tome poslije.) Na kraju: zaboravljen je naziv *cvjetna gotika* (označava razdoblje visoke gotike u kojem se pojavljuju i neke posebne morfološke značajke).

grafika nije samo (ad 1.) »*vrsta likovne umjetnosti u kojoj umjetnik ostvaruje svoju zamisao pomoću linija, crteža*«, nego je (I) naziv za sve tehnike umnožavanja tj. zrcalnog otiskivanja crteža izdubenog u matricu (drvo, kamen, metal, linoleum) urezivanjem, struganjem, jetkanjem i za sve tehnike umnožavanja s pomoću grafičkog sita na koje je crtež prenesen fotokemijskim putem. Besmislica je reći da je (ad 2.) »*grafika umjetnički rad te vrste (obično umnožen pomoću drvoreza, duboreza, bakroreza, bakropisa itd.)*« kad bi — *neumnožen* — svaki »rad te vrste« (tj. grafike!) bio samo duborez ili crtež; kada, dakle, o grafici ne bismo mogli ni govoriti! Besmisleno je, također, u nabrajanju grafičkih tehnika duborez citirati između drvoreza i bakroreza kad su i drvorez i bakrorez — duborezi.

grundirati i opet prijepis netočnog Klaićeva objašnjenja[24]: »*(o)bojiti osnovnom bojom na koju dolazi druga boja*«. Prilog učenog

[23] Usp. Dr. Bratoljub Klaić: RJEČNIK STRANIH RIJEČI, IZRAZA I KRATICA, Zora, Zagreb 1958, str. 417.
[24] Isto, str. 463.

obrađivača u *Rječniku* one su zaporke oko slova *o*. Drugo je Klaićevo. Grund, međutim, nije »osnovna boja«, nego sloj tutkala i bijelog bolusa na dasci ili platnu za slikanje. (Jadan prepisivač: kraj toliko dobrih definicija koje je u Klaića mogao pozajmiti on uporno kraducka ono što ne valja.) K tome i ovo: barb. *grundirati* trebalo je uputiti na domaće: *podlagati*.

idealizam je definiran kao »*nenaučni pravac u filozofiji, književnosti i umjetnosti (suprotan materijalizmu)*...« — što dopušta pretpostavku da uredništvo *Rječnika* materijalizam zamišlja i kao umjetnički, znanstveno-umjetnički pravac; naučnu umjetnost ili umjetničku nauku.

idol opisan je (ad 1.) kao »*lik božanstva izrađen od drveta, kamena ili metala kome se ukazuje vjersko poštovanje*« — što nije dovoljno jer u animističkoj svijesti primitivca idol sam često postaje božanstvo pa tada idol nije simbolički lik, nije predstava božanstva nego božanstvo samo.

instrukcija nije samo »*ukras od sedefa ili metala utisnut u drvo*«, a da samo to doista nije potvrđuje već i prva slijedeća riječ u *Rječniku (inkrustirati):* u primjeru se za upotrebu te riječi govori o *keramičkim inkrustacijama*.

izložba (ad 1.): »*razni proizvodi postavljeni na mjesto u koje je svakome slobodan pristup da ih gleda ili kupi*...«! Tko bi smio povjerovati da je autor ove jezikolomne rečenice neki učeni jezikoslovac? Ali, rekoše, »stil je čovjek«, pa ne dirajmo u ljude. Pitajmo: ako su »razni proizvodi...« izložba — što li su onda *izlošci*? Ili uredništvo *Rječnika* hoće da su isto? Ako izložbu čine raznovrsni proizvodi izloženi na uvid i ponuđeni na prodaju — nije li onda i tržnica izložbeni salon? A onda redom: čine li izložbu razni *proizvodi* (itd.) — ne znači li to da se ne može prirediti izložba paleoantropoloških nalaza (jer kosti nisu proizvodi) i da okamine biljnih i životinjskih vrsta po dvoranama prirodoslovnih muzeja nisu izlošci? Samo šta li su?

Zatim: kako se nešto može postaviti NA ono mjesto U koje je svakome slobodan pristup ako to nešto nije šuplje i ako to mjesto nije barem nešto veće od čovjeka? U protivnom moglo bi biti da izložak bude poklopac na loncu, a samo izlaganje da se pretvori u sprečavanje *pristupa* odnosno, u antiizložbu. Ne vidim kako bi se na izložbi kiparskih radova pristupilo U mjesto NA koje je postavljena skulptura — osim kroz postolje. A kad bi se takva izložba postavila NA kakvu livadu onda bi — slobodno pristupajući U nju s namjerom da razgledaju ili kupe ono što je NA njoj izloženo — jedini ljubitelji umjetnosti i sakupljači umjetničkih djela bili dobrovoljni pokojnici. Pitanje je: kako ući i (ostati živ) u ono na čemu je nešto, da bismo to nešto — iz onoga na čemu je — mogli razgledati ili kupiti?

(ad 2.): izložba je »*cijela instalacija u kojoj se nalaze izložene stvari*«. Da vidimo koja značenja pridaju urednici *Rječnika* riječi *instalacija*. Nalazimo: »*1. uređaj, naprava u nekom pogonu ili postrojenju (...) 2. postavljanje takvih i sličnih uređaja. 3. svečano uvođenje u dužnost kakvog dostojanstvenika, ustoličenje*« — ergo, osim tržnice, izložbe su i vodovodne instalacije, uvođenje telefona, izbor rektora...

kip — (ad 1.) opisan je kao *»ljudski ili životinjski lik izveden plastično (trodimenzionalno)...«*. Znači li to da cvjetni ukrasi gotike na primjer, da stolovi, tanjuri i hljebovi »posljednjih večera«, da Pisanove ili Ghibertijeve pećine sa stablima, da nefigurativna djela XX stoljeća kiparstvu ne pripadaju? Ustraju li urednici na svome tvrdeći i dalje da je kip samo ljudski *ili* životinjski lik ostaje da se zabavljamo pitanjem: što je trodimenzionalni prikaz sfinge ili kentaura? Nekip stvoren od dva polukipa?

kiparev — : *»koji pripada kiparu«*. Primjer: *»kipareva paleta«!* Naći će se netko da i to brani. Đorđu Kostiću, recimo ta glupost ne smeta; on štoviše usrdno nastoji ne bi li je obranio. I pritom ne sumnja u razbor onoga koji je budalaštinu sročio, nego u namjere onoga koji je besmislicu razročio. Što kaže Đorđe Kostić? *»Kipareva paleta* samo je primjer u Rečniku, a ne deo definicije.«[25] Da li je itko tvrdio da je besmislica nužno dio definicije? Nije. No je li pametno sve što nije dio definicije? Ne bih rekao. Sporni primjer kazuje samo to da onaj koji je sklepao tu dvorječnu sintagmu slabo zna značenje obiju riječi udruge. Ili pak, da je — licentia poetica — propjevao, ali na krivom mjestu. Ne vjerujem da Đorđe Kostić hoće da se prema ovome primjeru uredi cijeli *Rječnik* pa da — primjer za *kineski* bude: *kineski Japanac*, a za *drven: drvena voda.* I zato što ne vjerujem da Đorđe Kostić brani takvo načelo ne mogu vjerovati da ne brani glupost.

klaustar — nije, kako hoće *Rječnik* — i opet prepisujući Klaića[26] — »samostan, manastir«, nego je tip samostanskog dvorišta.

kolorizam — opis je doslovce prepisan iz Batušićeva *Kazala naziva i pojmova* pridodanog knjizi *Umjetnost u slici*[27] iako to nigdje nije naznačeno, niti se ta knjiga spominje u popisu izvora! Ovaj slučaj mističnog javljanja nenajavljenog prepuštam profesionalnim krenolozima premda sumnjam da će ga shvatiti »malo ko izvan profesionalnih leksikografa«. (U uredništvu *Rječnika,* dakako.)

kompozicija — je (ad 2.) protumačena kao *»slikarsko djelo na kojem je prikazana grupa ljudi ili likova«* — *što je preusko* (jer ne obuhvaća apstraktne kompozicije negeometrijskog tipa) *i jezično slabo* (jer ne valja reći: »...djelo na kojem je...«, nego: »...djelo kojim je...« budući da prikaz nije aposteriorni dometak prethodno završenoj slici tj. djelu).

kubist — : »pristaša kubizma«; definicija ne zadovoljava jer pristalica ne mora biti stvaralac, a stvaralac nečega ne može biti definiran po onome uza što pristaje nego po onome što stvara. Najposlije, kubist je i onaj stvaralac kubističkih djela koji se izrijekom protivi kubizmu, a nije onaj slikar koji slikajući impresionistički izjavljuje da pristaje uz kubizam. (Ovaj oprez nije na odmet: u nas se mislilo da je impresionizam — »kolur od ljubica«, kubizam da je smjer — »hotimične karikature«, a futurizam da »izražava neke kute, trokute i mnogokute«). Analogne bismo zamjerke mogli uputiti na račun definicija pojmova *dadaist, ekspresionist, impresionist...*

kubizam — je, navodno, *»pravac na početku 20. stoljeća u slikarstvu, a djelomično i u drugim umjetnostima, koji ljudske likove i predmete u prirodi svodi na osnovne geometrijske oblike (na kocku, krug, trokut, trougao itd.) kao apstrakcije prirodnih oblika.«* Bilo bi zanimljivo vidjeti kako su to i druge umjetnosti — glazba i poezija, na primjer — djelomično svodile ljudski lik i predmete prirode na geometrijska tijela i likove. (Koje opet naš leksikografski geometar sintetizira u geometrijske oblike. Jedan je od njih trokut, a drugi — trougao...)

[25] v. Đorđe Kostić: »*Kritika* o Rečniku«, *Delo* Beograd, god. XV, br. 2/1969. str. 124.
[26] Dr. Bratoljub Klaić, op. cit., str. 636.
[27] Slavko Batušić: UMJETNOST U SLICI, 3; *MH*, Zagreb 1967, str. 710.

I tako dalje u nedogled.

VII

Jezik i Rječnik

1.

Mucavci zamuckuju u govoru, a urednici *Rječnika* zamuckuju pišući; mucavci jer ne mogu drukčije, a dotični jezičari jer misle da je tako najbolje. Tako je, na primjer, *amfiteatar* opisan (ad 1.) kao *»pozorište, kazalište ili cirkus...«*. Iz tog je pokušaja bastardizacije individualiziranih jezično-izražajnih sustava — od kojih jedan pripada hrvatskoj književnosti — proistekao umjetni, izmišljeni jezik kojim nitko nigdje ne govori i kojim se ne piše nigdje doli u *Rječniku.* Time je *Rječnik*, jednim svojim dijelom, kodificirao oblik nepostojećeg.

Dobili smo leksikografsko djelo koje je u svojoj primarnoj funkciji *opisni rječnik*, a istovremeno je velik, golem broj tih opisa takav i tako sročen da ne pokazuje odlike jezično korektnog i smisaono suvislog teksta. Drugim riječima — dobili smo leksikografsko djelo koje kodificira oblik apsurdnog.

Jedna je od posljedica »sintetizacije« višesustavnog u jedinstveno — podvostručavanjem varijantskih sinonima u definicijama — pleonastički višak riječi nad smislom. Dogodilo se, da su zakleti vukovci u opisima značenja složili takve sadržajne i stilske kalambure kojih nema ni u narodu ni u književnosti, kojih ima samo u *Rječniku.* Tako je ovo djelo umjesto da bude *jezična riznica* htjelo biti *jezična tvornica.* Konačno, jedno je ritualno *narodnjaštvo* završilo u negovornom, neizgovorljivom, nemuštom, balkanski »zaumnom jeziku« u kojemu je pjesničku imaginaciju zamijenila (sinonimska) štucavica.

Pokazalo se — i pokazuje se uvijek ponovno — da je lakše opstati u jeziku nad kojim se provodi nasilje, nego u *jeziku-na-silu:* baš zato što se književnost jednog naroda ne hrani rječničkim brojlerima, nego živi sa svojom tradicijom. »Ona — kaže T. S. Eliot — obuhvaća smisao za povijest o kojemu bismo mogli reći da je potreban svakome koji bi htio biti pjesnikom i nakon svoje dvadeset i pete godine; taj smisao za povijest ne predmnijeva zamjećivanje samo onoga što je prošlo u prošlosti nego i onoga što je u prošlosti sadašnje (...). Nijedan pjesnik, nijedan umjetnik nema sam za se cjelovita značenja.«

Nesreća je prepravljača jezika u tome što oni, naprotiv, imaju smisla tek sami za se. Njihovim *jezikom-prometalom* ne služi se nitko osim njih; a i oni sami štede ga za *Rječnik.* I tako, napokon, moramo priznati da ovo djelo resi jedna bizarna odlika: jezik kojim su u njemu napisana mnoga tumačenja jeziku — ne postoji u tumačenom jeziku.

Kad bi itko igdje progovorio ili propisao dvovarijantsko-dvosinonimskim određenjima *Rječnika* i počeo u nizovima besmisleno mrsit

istoznačnice kao raznoznačnice uveselio bi društvo ili zaslužio aspirin. Pa kome je u nas, istini za volju, osim nekolicini »profesionalnih leksikografa« u uredništvu *Rječnika,* dopušteno reći da je amfiteatar *»pozorište, kazalište ili cirkus«,* a friz da čine *»kiparski, vajarski i slikarski radovi«?*

U tome vidim znake rasula: ono što T. S. Eliot opisuje kao negativno cjelovito samo-za-se značenje, tj. neuključenost u svijet, a Đorđe Kostić smatra jednim od sredstava za — parafraziram — *obezbeđenje funkcije jezika.* Tako *Rječnik* — odjeljujući se opisima i određenjima od zbiljskog jezika koji i sam, kroz svoje djelatnike, »obuhvaća smisao za povijest« — pokušava svoje cjelovito značenje naći u samom sebi, u poticajima i nakanama svojih urednika; na žalost, sa premalo smisla za prošlost i sadašnjost i previše (čime potvrđene?) vjere u budućnost. Što znači: istresajući svoje idejice o budućnosti kao zbiljsko buduće odnosno, kao suđenu buduću zbilju. A to bismo mogli pročitati i kao nedostatak smisla za činjenice (jezične i druge).

Naznačujući, dakle, da smo s *Rječnikom* dobili jedan *jezik u jeziku* — ne mislim da bismo pogriješili kad bismo ga nazvali *jezikom Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika* — naznačujemo, zapravo, da njegov zbiljski sadržaj čini jedan zamišljaj jezika kao pseudo-jezik. Može li išta o tome naumu jezika reći toliko koliko govori nemoć njegovih stvaralaca da *izdrže u njemu?* Jer sve dosadašnje obrane *Rječnika* nisu pokazale ništa više od puke *izdržljivosti za nj.*

Promišljajući zatvorenost tog pseudo-jezika moram se pridružiti onima koji se protive prilagođivanju tekstova primjera u *Rječniku* »suvremenim gramatičkim i pravopisnim pravilima«. Ne mislim, naime, kao neki gramatičari, da se oblici jezika djela mogu odvojiti od samog djela i da su posuvremenjivana tekstova moguća bez mijenjanja teksta. A i ne mislim, kao neki novojezični kovači, da itko može sam stvoriti jezik, nego, naprotiv, mislim da se i u najindividualnijem djelu u jeziku jasno razabire »jezična gromada« kolektiva i da se u toj gromadi reflektira duhovna povijest naroda. Nije mi, eto, do toga da se tragovi te povijesti uklone nego shvate; nije mi do toga da ih zatrpamo nego da u njih siđemo (s namjerom da spoznamo, bez namjere da se u njima udomimo). I pravopis ima svoju povijest, stoga i pravo na povijesnost. A kome to smeta mogao bi — kad već ne sastavlja povijesni rječnik jezika, nego rječnik suvremenoga jezika — odustati i od toga pa sastaviti rječnik jezika od jučer do danas.

Ali bi se, ipak, sve restauratorske strasti i pokušaji jezikotvoraca mogli — s malo cinizma — okrenut na šalu. Protumačimo ih, dakle, kao psihoterapijsku porciju nadoknade: ono, naime, što se ne može naturiti živima može se nametnuti mrtvima.

S iznenađenjem otkrivam kako mi jedna bilješka doktora Pešikana ulazi ovdje u tekst kao naručena:

»Nije slučajno što su upravo oni članovi oba dela uredništva kojima je palo u deo da vrše te adaptacije za odgovarajuće izdanje uporno predlagali da se to ne radi, da se ostavi onako kako su autori odgovarajuće sekcije teksta u svojoj verziji napisali, jer je gotovo ženantno šarati po tuđem tekstu pretvarajući *klor* u *hlor* ili obrnuto. Taj predlog je tek glasanjem odbijen ...«[28]

Nekom je od beogradskih urednika bilo, dakako, *gotovo ženantno,* šarati po papirićima njegova zagrebačkog kolege, a nekom je od zagrebačkih urednika bilo, isto tako, *gotovo ženantno* mrčiti po listićima beogradskog kolege. Ali ne vidim ni otkud da im je bilo *ženantno* prepravljati, recimo, Kurelca.

[28] Mitar Pešikan, op. cit., str. 14.

Tako se krug, logično, zatvorio. Urednici *Rječnika* postali su u svojim očima pisci, a pisce su pretvorili u građu.

2.

Obazrijevši se na širi leksik povijesti kulture i stručno nazivlje povijesti likovnih mjetnosti potvrdit ću jednodušan zaključak hrvatskih kritičara *Rječnika* o umjetnom i skrojenom jeziku *Rječnika* u kojemu su mnoge osobitosti hrvatskog leksika i stručnog nazivlja zatrte ili skrivene, ostrižene ili potkresane. Namjerno ili nenamjerno? O tome ne bih raspravljao jer ni najbolje namjere prikačene ispod pupka neće slabom djelu skriti golotinju. Motivi me urednika djela zanimaju mnogo manje nego djelo samo; to više kad znam da im počesto nije pošlo za rukom da ostvare ono što su htjeli. A budimo, na kraju kraja, i realisti: kako bismo nelijepe namjere — ako ih je i bilo — mogli suzbiti doli suzbijajući ishitrenosti u djelu? I zato nam je djelo, nevaljalo kako jest, samo po sebi dovoljno.

Ukazao bih sada na nekoliko primjera krojenja. U zagrebačkom izdanju *Rječnika* nalazim riječ *amvon (»uzvišenje ispred oltara u pravoslavnoj crkvi; fig. crkva, crkvena vlast«),* ali ne nalazim riječ *ambon* (propovjedaonica u katoličkoj crkvi); nalazim da je *animalist »slikar ili vajar životinja«* premda bi u hrvatskom izdanju moralo pisati: slikar ili kipar ...; nalazim da je gipsoteka »zbirka vajarskih radova« premda bi moralo biti: ... kiparskih radova. E, da nije ženantno poštovati svoj narod! Nalazim, dalje, u *Rječniku: beogradski* (i: *beograđanski), Beograđanin,* ali ne nalazim *biogradski* (po: *Biograd n/m), Biograđanin.* Da ironija bude veća obrađivač je uz riječ *beogradski* i *Beograđanin* naznačio (u zaporkama) da su stariji ijekavski oblici (u ijekavskih starijih pisaca) glasili: *biogradski, Biograđanin!* Nalazim da je *draperija »vještački nab(o)rana«,* kao što sam našao da je anilinska *boja »vještačka boja«* premda je moralo biti: umjetno nabrana, umjetna boja. Nalazim da se *gotika* tumači kao *gotski stil* što je — s obzirom na postojeće razlike između *gotičkog* (što se odnosi na gotiku, stil) i *gotskog* (što se odnosi na Gote) u hrvatskoj stručnoj literaturi — nametanje tuđeg i, k tome, pogrešnog rješenja. Za *konzolu* sam objašnjenje našao pod: *konsola* premda će ga svatko u nas tražiti gdje sam ga i ja tražio; tu je čuveni kriterij primarnosti abecednog reda nad leksičkim sadržajem odredio da čitamo kao što ne govorimo i ne pišemo hoćemo li se obavijestiti o onome što čujemo kako govorimo i pišemo. Da mu nije *bilo ženantno,* netko bi kraj prve (po abecedi) riječi bio stavio upozorenje da opis potražimo uz drugu. Nalazim da je *eklektik »... naučnik, učenjak čiji je pravac ...«;* da su naučnik i učenjak sinonimi bilo bi to samo glupo; ovako je i smiješno. Nama, naime ovaj učeni opis priča dvije šale: u prvoj se kaže da su djetić *i* učenjak eklektici, a u drugoj se kaže da je djetić učenjak.

Tvrdnji doktora Pešikana da je »svuda prisutno naglašavanje potpune ravnopravnosti jednih i drugih oblika«[29] dometnuo bih jedan primjer koji se doduše ne tiče povijesti likovne umjetnosti, ali se tiče *Rječnika: banderij* — po nalazu je uredništva — latinske provenijencijencije; *bandera* talijanske, a *banderola* francuske — i (da li zato?) barbarizam. *Bandira* je izostavljena, a *bandijera* je označena kao *pokr.*

[29] Isto, str. 11.

(pokrajinska riječ, izraz) i upućena na *bandera* što praktički znači da Hrvat ikavac i ijekavac hoće li upotrijebiti u Hrvatskoj odavno udomaćenu talijansku riječ (kako neki misle — starovisokonjemačkog porijekla [band, binden]) ne smije izgovoriti ni jedan od dva svoja oblika neće li da bude jezični divljak i provincijalac, nego će, naprotiv, po uputi uredništva progovoriti ekavski, pa reći: *bandera*. Tj. onako kako nikad nije govorio ni on sam u Hrvatskoj, ni Talijani u Italiji, ali kako se, neprovincijski, govori u Srbiji. »U uslovima slobodnog i normalnog društvenog saobraćaja — što reko doktor Pešikan[30] — vreme radi za jedinstvo jezika.« Usput rečeno slovo B u *Rječniku* obradio je beogradski dio uredništva. Kojemu je članom, usput da kažem, i doktor Pešikan. Zar bi, sada, bilo na odmet znati zbog čega su hrvatski likovi bili provincijalizmi, a beogradska odnosno, srpska modifikacija to nije bila?

Na ova i slična naša pitanja čuju se odgovori da je pritisak bio podjednak na obje strane, da će azbučni red dati u srpskom izdanju prednost nekim »zapadnovarijantskim« likovima pred onim »istočnovarijantskim« i sl. Svaki je tko tako odgovori s namjerom da obrani urednička načela — čovjek bez pameti. **Jer samo nepametan može nasilje koje nad jezikom ovdje počinja pravdati nasiljem koje, on sam, počinja tamo. Jer samo on misli da nam je lakši tek zato što je i drugome težak. I tko će osim njega u potvrdu svome poštenju i pravednosti reći da je uvijek i u svakoj prilici od svačijih prava podjednako zakidao? Takva nas izopačena pravda ne zanima i ne vidim da je itko od nas traži: ravnoteža nasilja nije lijek od sile.**

VIII

Zaključak

Rječnik koji ne bilježi stotine najobičnijih riječi i naziva —
rječnik kojemu fali falos —
rječnik koji stotinama zabilježenih riječi ne bilježi stotine značenja —
rječnik kojega urednici misle da je ara samo papiga —
rječnik koji ne pamti pretpovijesne kulture kao da ih nije ni bilo —
rječnik koji prešućuje golema prostranstva i velike civilizacije —
rječnik koji prešućuje primitivne kulture prošle i današnje —
rječnik u kojemu se, u načelu, ne bilježe vlastita imena —
rječnik u kojemu se, u načelu, ne bilježe zemljopisni nazivi —
rječnik, dakle, i bez mnogih povijesnih pojmova —
rječnik u kojem mitologijski pojmovi gotovo ne postoje —
rječnik u kojem religijski pojmovi gotovo ne postoje —
rječnik u kojem ikonografsko nazivlje gotovo ne postoji —
rječnik u kojemu pojmovi iz tehnologije likovnih umjetnosti jedva da postoje —
rječnik u kojemu se većina definicija malog broja zabilježenih pojmova (povijesti umjetnosti i kulture) sastoji od grešaka —
rječnik u kojemu Iktina i Fidiju nasljeđuju Kiklopi i ciklopi —
rječnik kojemu je najstarija literatura jedne struke mlada 35 godina, a najnovija stara isto toliko godina —
rječnik koji posebnosti leksika svoga naroda smatra zamjenjivim za osobitosti leksika drugog naroda —

[30] Isto, str. 13.

rječnik koji dobre nazive zamjenjuje slabijim, a domaće tuđim nazivima —
rječnik koji je nesustavan u izboru leksičkog blaga —
rječnik u kojemu je obradba odabranog neujednačena —
rječnik u kojemu su određenja pisana bez stila i logike —
rječnik koji istoznačnice dvaju književnih leksika predstavlja kao raznoznačnice jednoga —
rječnik koji raznoznačnice dvaju književnih leksika predstavlja kao istoznačnice jednoga —
rječnik koji naučnike pretvara u učenjake —
rječnik koji ljude pretvara u krmke (dojenčad u odojčad) —
rječnik književnog jezika kojim ne piše ni jedan književnik —
rječnik iz kojega su istrijebljene desetine i desetine naroda —
nije rječnik kulturnog naroda, nego je nekulturan rječnik; ara-rječnik koji se može pohvaliti da će oni kojima je namijenjen u njemu naći i manje od nužnog i više od dopustivog.

I da već nije crn predložio bih: uvežimo ga u crno.

(*Kolo* 3, 1969)

RJEČNIK HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

(Knjiga I—II, Zagreb — Novi Sad 1967)

Karlo Kosor

Još od početka našega stoljeća osjećala se potreba informativnog rječnika književnog jezika. Iz dana u dan ta se potreba sve više osjećala zbog naglog razvoja književnosti, znanosti, likovne umjetnosti i tehnike. Svako malo vremena nastajali su novi pojmovi i za nove pojmove stvarane su nove riječi, a i nekim starijim riječima davana su nova značenja. Noviji dvojezični rječnici, namijenjeni potrebama srednjih i viših škola, donosili su nove riječi i nova značenja starijih riječi, ali ih nisu na osnovi frazeologije tumačili, pa njihovo značenje široj javnosti nije uvijek bilo jasno. Tako je nastala potreba da se nove riječi pobilježe, da se definira njihovo značenje i protumači primjerima iz književnih djela i stručne literature. Budući da se za takav posao traži velik napor, znatan broj suradnika i velika novčana sredstva, njega su se odlučile prihvatiti dvije matice, Matica hrvatska u Zagrebu i Matica srpska u Novom Sadu. Nakon dogovora 9. V 1954. organiziran je rad na sastavljanju zajedničkog rječnika književnoga jezika: sastavljen je uređivački odbor, odabrani izvori, određeni principi rada i podijeljena rječnika građa. Stručnjaci Matice hrvatske uzeli su na obradbu slova c, č, ć, d, dž, đ, f, i, j, k, p, s, t i v, a stručnjaci Matice srpske slova: a, b, g, e, ž, z, l, lj, m, n, nj, o, r, u, h i š.[1] Rad na novom rječniku počeo je iste godine i plod toga trinaestogodišnjeg rada jesu prve dvije knjige *Rječnika hrvatskosrpskog književnog jezika*, objelodanjene potkraj 1967. godine u Zagrebu abecednim redom i na latinici, u Novom Sadu azbučnim redom i na ćirilici.

Preda mnom je latiničko izdanje Rječnika. Kako se razabira iz popisa članova Uređivačkog odbora, njega obrađuju i uređuju istaknuti hrvatski i srpski jezični stručnjaci, od kojih su neki sveučilišni profesori, neki akademici, neki članovi visokih znanstvenih instituta, a neki u isti mah i sveučilišni profesori i akademici. U prvoj knjizi obrađena su slova A — E, u drugoj G — K uključivo. Osim *Sadržaja, Dopuna i ispravaka,* prva knjiga sadržava *Predgovor* Uredništva, popis *izvora* s njihovim skraćenicama i *Tehničke skraćenice. Predgovor* se dijeli u dva dijela. U prvom dijelu Uredništvo iznosi razloge zašto je došlo do rada dviju matica na zajedničkom Rječniku književnog jezika i kako je bio organiziran rad na Rječniku. U drugom dijelu *Predgovora* navodi principe kojih se držalo pri obrađivanju i uređivanju rječničkog gradiva. Iza *Predgovora* navodi se na nepunih 14 strana oko 700 »pojedinih književnih i naučnih djela, prijevoda, udžbenika, časopisa, godišta dnevnih i nedjeljnih listova iz vremena od polovine prošloga stoljeća do naših dana« kao izvora za Rječnik. Tehničke skraćenice, pobilježene u dva stupca, obuhvaćaju dvije i po strane. Rječničko se gradivo niže također u dva stupca na svakoj strani i tiskano je različitim tipom slova. Masnim slovima tiskane su riječi abecednog reda i slova koja označuju značenja odnosnih riječi, a masnim brojkama brojevi koji označuju različna značenja iste riječi. Definicije i tumačenja pojmova tiskani su kurzivom, frazeološki izrazi spacioniranim, a potvrde izvora običnim slovima.

[1] Dakle, 14 : 16, a ne polovina i polovina, kako veli Rječnik.

Objavljivanjem prvih dviju knjiga Rječnika članovi su Uređivačkog odbora izvršili samo treći dio teška i zamašna posla. Kulturni radnici, koji su sa zanimanjem i sa simpatijama pratili njihov dugogodišnji rad, bez sumnje su s radošću pozdravili objavljivanje prvih dviju knjiga i počeli se njima služiti. Kako se moglo i očekivati, počeli su se javljati glasovi i izricati mišljenja o Rječniku. Prvi se, koliko mi je poznato, javio književnik Ivan Raos. U odužem članku *Bupni me, dragi, da čujem »bup«*[2] na originalan, burleskan način izrazio se vrlo nepovoljno o Rječniku zbog velikog broja očitih pogrješaka, u abecednom poretku riječi, u tumačenju porijekla i značenja nekih stranih riječi, zbog slabog izbora primjera koji su u sebi stilski nejasni i zbog manjka rječničke građe koju je trebalo uvrstiti. Za njim se javio Dalibor Brozović kraćim osvrtom *Tko čeka — katkad i ne dočeka*[3] u kojemu izražava svoje veliko razočaranje nad Rječnikom zbog brojnih pogrješaka, nedostataka i propusta. Po njegovu mišljenju, stručne su upute Rječnika obrađene »razvučeno, neprecizno i nesistematski«. Idejna je osnova Rječnika »nerealistička i reakcionarna« jer »pod svaku cijenu« hoće da zataška »dvojstvo i jedinstvo« hrvatskoga ili srpskog jezika. Obradba je Rječnika »vrlo staromodna i nefunkcionalna«. Prema tome, Uređivački je odbor slabo ispunio »svoj zadatak«. Leksikograf fra Jeronim Šetka u članku *Novi rječnik književnog jezika*[4] promatra Rječnik sa stajališta hrvatske kršćanske terminologije i iznosi propuste i nedostatke u vezi s hrvatskim kršćanskim terminima. Prije svega s pravom prigovara Uredništvu Rječnika što za izvor rječničke građe nije uzelo ni jedno djelo bogoslovskih pisaca, ni jedan religiozni časopis i »ni jedan od tolikih prijevoda Sv. pisma«. Zatim prema svojoj *Hrvatskoj kršćanskoj terminologiji*[5] navodi velik broj termina kojih u Rječniku nema ili uz koje nije »navedeno crkveno značenje«, »ili nisu navedena sva značenja, ili je značenje krivo zabilježeno«. Bratoljub Klaić u vrlo obazrivo pisanom članku *O novom rječniku »obiju matica«*[6] upozorava kako Rječnik nema nekih riječi i svih značenja za neke riječi, a nalaze se u djelima priznatih hrvatskih pisaca 19. i 20. stoljeća. Pri kraju se članka obara na akcenatski sistem Rječnika i tvrdi da je on takav da bi se iz njega moglo zaključiti da je akcenatski sistem našega jezika bez sistema.

Ni jedan od navedenih pisaca nije imao namjeru da napiše kritiku prvih dvaju svezaka Rječnika i da dade opći sud o njihovoj vrijednosti. Oni su napisali svoje osvrte da upozore na nedostatke, propuste i pogrješke sa željom »da u daljim svescima ne bude toliko praznina« i nedostataka kao u prva dva već objavljena sveska. Neki se od njih

[2] *Telegram*, Zagreb IX/1968, br. 407. od 16. veljače.

[3] *Telegram*, Zagreb IX/1968, br. 415. od 12. travnja.

[4] *Crkva u svijetu*, Split III/1968, br. 3, str. 78.

[5] Prvi dio: *Hrvatski kršćanski termini grčkoga porijekla*, Šibenik 1940, Drugi dio: *Hrvatski kršćanski termini latinskoga porijekla*, Makarska 1964; Treći dio: *Hrvatski kršćanski termini slavenskoga porijekla*, Makarska 1965.

[6] *Republika*, Zagreb XXIV/1968, br. 6, str. 334.

nisu upuštali u sistematsku kritiku djela iz osobnih obzira ili jer ne žele da budu prvi u rušenju djela na kojima se radilo punih 13 godina, a o njemu nemaju što pohvalno reći. Neki jer se pribojavaju da ne bi imali gdje tiskati kritiku u kojoj bi rekli svu istinu o novom Rječniku. Ni pisac ovih redaka ne želi dati opširnu svestranu kritiku Rječnika, nego, poput navedenih pisaca, iznijeti nedostatke, propuste i pogreške Rječnika koje je zapazio listajući novi Rječnik, sa željom da ih u daljim svescima ne bude.

Pri čitanju novog Rječnika opazio sam da neke riječi nisu na svom mjestu u abecednom poretku. Takve su na primjer: *avanturizam, avanturica, bljećkavica, bljeskutav, bolesnik, bolesnikov, boravljenje, brgljav bugi-vugi, bujičav, bujičavo, bukariti se, buktav, burmutiti, bušji, cipijati, cirkularist.* Imenica *avanturizam* (I, 105) stoji ispred: *avanturist(a), avanturistički, avanturistički* (pril.), *avanturistkinja, a avanturistica* iza svih njih. Točno po azbuci! Po azbuci stoji i: *bljećkavica* (I, 215) ispred *bljećkati; bljeskutav* (I, 216), ispred *bljeskutaj, bljeskutak* i *bljeskutati (se); bolesnik, bolesnikov* (I, 235) ispred *bolesnica, bolesničin, bolesnički, bolesnički* (pril.); *brgljav* (I, 259) ispred *brgljati; bugi-vugi* (I, 286) ispred *bugija, buginjati; bujičav, bujičavo* (I, 288) ispred *bujičarstvo, bujičast; bukariti se* (I, 289) ispred *bukarica; cipijati* (I, 329) ispred *cipijašenje, cipijašiti.* Ni po abecedi ni po azbuci stoji: *boravljenje* (I, 239) ispred *boraviti; bušji* (I, 300) ispred *bušilica, bušilo, bušina, bušinac, bušiti* i *búšiti; buktav* (I, 290) iza *buktavac, bukteti, buktinja, buktinjasto, buktinjica, buktjeti, bukureški, Bukurešt, Bukureštanac, Bukureštanka, bukureštanski; burmutiti* (I, 298) iza *burmutnica; cirkularist(a)* (I, 330) iza *cirkularno.*

U pisanju pridjeva na *-(a)n* i *-en* Rječnik nije dosljedan. Neke od takvih pridjeva piše u neodređenom, a neke u određenom obliku iako se i jedni i drugi upotrebljavaju u oba oblika. Dosadašnja je praksa bila da se u rječnicima pišu u neodređenom obliku pridjevi koji se upotrebljavaju u oba oblika, a u određenom samo oni koji se isključivo u tom obliku upotrebljavaju. Rječnik npr. ima: *adventivni, ambulantni, apelativni, bilabijalni, bronhijalni, jamčevni.* Bratoljub Klaić u svom *Rječniku stranih riječi, izraza i kratica*[7] ima prva četiri i za razliku od njega piše ih u neodređenom obliku. I *Pravopisni rječnik*[8] piše u neodređenom obliku: *bilabijalan, bronhijalan, jamčevan.* Ostala tri nema.

Veliko se kolebanje u pisanju određenog i neodređenog oblika pridjeva opaža i u pisanju pridjeva u definicijama i u tumačenju pojedinih pojmova. Na primjer: *bolanča* je »mletački sitan novac« (I, 234), *bragoc* je »lak ribarski brod« (I, 246), *buklija* je »plosnat drveni sud« (I, 289) gdje je jedan pridjev u određenom, a jedan u neodređenom obliku. Nema asimilacije! Međutim, u drugim slučajevima asimilacija postoji. Na primjer: *bronzin* je »bokasti, metalni sud za kuhanje« (I, 271), *bula* je »dvostrani metalni pečat« (I, 291). Kolebanje je još očitije u definicijama imenica *duh (3.)* i *duša (3.)* i priloga *erotski* i *etički. Duh* je za Rječnik »besmrtni, nematerijalni, božanski princip u čovjeku« (I, 614), a *duša* »besmrtan, nematerijalan princip života u čovjeku« (I, 620); *erotski* znači »na erotičan način« (I, 688), a *etički* »na etički, etični način« (I, 692). Gramatika propisuje pravilo da se pridjevi pišu u neodređenom obliku kad su »atribut genitivu svojstva«.[9] Bez obzira na to

[7] Izd. Zora, Zagreb 1958.

[8] Isp. *Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika,* Zagreb 1960.

[9] Brabec-Hraste-Živković, *Gramatika hrvatskoga ili srpskog jezika,* 2. izd., Zagreb 1954, str. 79.

pravilo Rječnik u definicijama pojedinih pojmova piše sad određeni sad neodređeni oblik pridjeva u genitivu svojstva. Na primjer: *brzica (b.)* je »voda brzog toka« (I, 276), a *brzotok* »koji je brza toka« (I, 277); *bukvalan (b.)* je »koji je uskog duha« (I, 290), a *brzoduh* »koji je brza duha« (I, 276); *bunika (a.)* je »biljka neprijatnog mirisa« (I, 294), a *ciklama* »biljka ugodna mirisa« (I, 323).

Nedosljedno se pišu i varijante u tumačenju značenja pojedinih termina. Negdje su na prvom mjestu srpske, a negdje hrvatske varijante. Na primjer u tumačenju termina: *aerodinamika, aeronaut, amfiteatar, amonijak, anatomija, benevreke, bogomolja, brodogradilište, bujon, crtanka, dijametar, edukacija, egzotika,* na prvom su mjestu srpske varijante: *vazduh, vazduhoplovac, pozorište, gas, spoljni, čakšire, hram, preduzeće, supa, sveska, prečnik, vaspitanje, osobenost,* a na drugom hrvatske: *zrak, zrakoplovac, kazalište, plin, vanjski, hlače, crkva, poduzeće, juha, teka, promjer, odgoj, osobitost.* Naprotiv u definicijama i u tumačenju značenja riječi: *ciborij, ciklon (1.), cvjetičar, čađara (2.), čakšire (1.), čavao, depeša, dvokatan, familija, fara, forma* na prvom su mjestu hrvatske varijante: *kalež, zračni, kukac, tvornica, hlače, klinac, brzojav, kat, obitelj, župa, vanjski,* a na drugom srpske: *putir, vazdušni, insekt, fabrika, pantalone, ekser, telegram, sprat, porodica, parohija, spoljašnji.* Ne znam čemu ovakva nedosljednost. Bilo bi logično i leksikografski jedino ispravno da su u zagrebačkom izdanju Rječnika, koji je u prvom redu namijenjen hrvatskoj kulturnoj javnosti, na prvom mjestu hrvatske varijante, a u novosadskom izdanju, koje je primarno namijenjeno srpskoj kulturnoj javnosti, na prvom mjestu dosljedno srpske varijante.

Ta neukusna nedosljednost smeta jer će neupućeni pri upotrebi Rječnika pomišljati da su varijante koje susreću na prvom mjestu bolje i kao takvima davat će prednost u pismu i u govoru. S druge strane neke srpske varijante na hrvatskom govornom području imaju drugo značenje nego na srpskom, a možda, i obratno, neke hrvatske varijante na srpskom govornom području imaju drugo značenje nego na hrvatkso. I tako može doći do zabune. Za primjer donosim imenicu *tečnost.* Ona na hrvatskom govornom području znači »okusnost u jelu«, a na srpskom »tekućina«. U Rječniku se kaže da *barilo (1.a.)* označuje »drveni sud za tečnost« i »mjeru za tečnost« (I, 136). Vrlo sam se iznenadio kad sam naišao na takvo tumačenje. Do sada sam riječ *tečnost* upotrebljavao u značenju »okusnost« i da uza nju nisam našao hrvatsku varijantu *tekućina,* ne bih razumio definiciju, iako mi je vrlo dobro poznata riječ *barilo.*

I imenica *vijek* stvara zabunu u hrvatskih čitalaca zbog dvoznačnosti koju joj daje novi Rječnik. Do sada su hrvatski pisci pod tom riječi podrazumijevali vremensko razdoblje od nekoliko stoljeća, a *stoljeće* vremensko razdoblje od sto godina. Rječnik toga ne razlikuje. Njemu *vijek* jedanput označuje stoljeće, npr. *bidermajer* je umjetnički stil koji je vladao u Evropi »u prvoj polovici XIX vijeka« (I, 179); *ekspresionizam* je »književni i umjetnički pravac s početka XX vijeka« (I, 671), drugi put razdoblje od više stoljeća, npr. za *bosančicu* se kaže da se upotrebljavala u Bosni »od srednjega vijeka do novijega doba« (I, 241).

U *Predgovoru* se Rječnika ističe da se porijeklo stranih riječi u Rječniku »obilježava samo uz osnovne riječi, a ne i uz izvedene« (11). Međutim, protivno tomu načelu u Rječniku ima velik broj stranih riječi uz koje nije označeno iz kojega su jezika potekle. Takve su na primjer: *ametom, amoralan, amrel, antifon, berza, bizon, cedar, cezar, ćemin, dislo-*

kacija, disput(a), ekscedirati, ekscentrirati, honorar, hormoni, human, identičan. Nije označeno ni porijeklo njihovih izvedenica, ukoliko ih imaju. Drugi put Rječnik označuje ne samo porijeklo osnovnih riječi stranoga postanja nego i porijeklo njihovih izvedenica. Tako su grčkog porijekla: *ciničan, cinički* i *cinik* (I, 328) i izvedene su iz iste osnove, a uz svaku od njih je označeno da je grčkog porijekla. Latinskog su porijekla i izvedene iz iste osnove: *fikcija, fiksacija, fiksirati, fiksni, fiktivan* (I, 712). Međutim, uz svaku stoji skraćenica *lat.* kao oznaka da su latinskog porijekla. Potječu iz turskog jezika i izvedene su iz iste osnove: ***ekmedžija***, *ekmedžiluk, ekmedžinica, ekmek* (I, 665). Uza sve to uz svaku stoji skraćenica *tur.* kao oznaka da su turskog porijekla. Takvih bi se slučajeva mogao nabrojiti priličan broj.

Književnik I. Raos upozorio je na nedosljedno tumačenje glagola stranog postanja na *-irati.* Ako im je osnova latinskog porijekla, onda, prema Rječniku, mogu biti latinskog ili njemačkog porijekla. Tako su latinskog porijekla: *aficirati, anektirati, animirati, apelirati, aplaudirati, aspirirati, celebrirati, designirati, deponirati, dirigirati,* itd., njemačkoga: *abolirati, adaptirati, adoptirati, advocirati, aktivirati, akumulirati, centrirati, citirati,* itd. No, prema Rječniku, neki od takvih glagola mogu biti latinsko-njemačkog porijekla, kao *fundirati* ili talijanskog porijekla kao glagol *cementirati.* Ako je osnova francuskoga porijekla, onda su oni samo francuskog porijekla, npr.: *admirirati, apretirati, aterirati, balansirati, deklasirati, deložirati, demaskirati, forsirati,* itd. Neki su glagoli na *-irati* bez ikakve oznake pa bi se moglo zaključiti da ne pripadaju ni jednoj od navedenih skupina. Takvi su npr.: *afirmirati, akcentirati, aklamirati, akordirati, amputirati, apostrofirati, apsolvirati, apstrahirati, cenzurirati, elidirati.*

Zanimljivo je kako Rječnik tumači porijeklo nekih drugih riječi stranog porijekla kojima je osnova latinska. Tako su, prema Rječniku, latinskog porijekla: *agencija* i *agens,* a *agent* njemačkog porijekla (I, 44); *aktualan* je latinskog, a *aktuelitet* njemačkog porijekla (I, 55); *egzistencija* je latinskog, a *egzistencijalizam* francuskog porijekla (I, 663, 664); *emigracija* je latinskog, a *emigrant* francuskog porijekla (I, 680); *fabrika* je latinskog, a fabrikant njemačkog porijekla (I, 697). B. Klaić[10] i Milan Vujaklija[11] ne slažu se s Rječnikom u tumačenju nekih od tih riječi. Tako su za njih latinskog porijekla ne samo: *agencija, agens, emigracija* i *fabrika* nego i: *agent, emigrant* i *fabrikant.* Za Vujakliju je latinskog porijekla ne samo *egzistencija* nego i *egzistencijalizam,* dok se Klaić u tumačenju porijekla posljednje riječi od njega razilazi i slaže s Rječnikom.

Rječnik očito neispravno tumači porijeklo nekih stranih riječi. Za nj je npr. *aplikacija* (I, 82) njemačkog porijekla, a *aprovizacija* (I, 84) i *apstinencija* (I, 85) latinskog porijekla. Očita nedosljednost! Ako je latinskog porijekla *aprovizacija,* onda je nužno latinskog porijekla i *aplikacija,* kao što pravilno tumače Klaić i Vujaklija. Riječ *angelus* (I, 77) nije nipošto talijanskog porijekla, kako piše Rječnik, nego grčko-latinskog porijekla. Ni *bakalaureat* (I, 123) ne može biti francuskog porijekla, jer kad bi bio francuskog porijekla, ne bi se tako pisao nego *bakalorea,* prema francuskom izgovoru. Riječ je očito latinskog porijekla, kako pravilno označuje Klaić,[12] Vujaklija[13] i Šetka.[14] Riječ *celibat*

[10] Bratoljub Klaić, n. dj.
[11] Milan Vujaklija, *Leksikon stranih reči i izraza,* Beograd 1954.
[12] N. dj., str. 130.
[13] N. dj., str. 101.
[14] *Hrvatski kršćanski termini latinskoga porijekla,* str. 30.

(I, 308) nije talijanskog nego latinskog porijekla. *Kalež* nije došao u hrvatski jezik iz latinskog jezika (II, 486) nego iz venecijanskog dijalekta.[15] Riječi kao: *adet, ajan, akrep, alat, aman, amanet, baklava, emir, esnaf, fakir,* itd. nisu turskoga nego arapskog porijekla. Isto tako nisu turskog porijekla: *adiđar, aferim, ahar, habo, bakšiš, bardak, bostan, čaršija, ferman, furda, gungula,* itd, nego perzijskoga.[16] Ne može se reći da su te riječi označene kao turske zato što su u hrvatski jezik ušle preko turskoga kad i sam Rječnik bilježi da su arapskog porijekla riječi kao: *alem, alkohol, almanah, asker, boranija, cifra, eblis, eliksir, gazela, halal, hasna, hurija, islam,* itd., a perzijskoga: *baždar, horoz, hršum,* premda su u hrvatski ušle preko turskog jezika.

U *Predgovoru* Rječnika Uredništvo ističe da je pri tumačenju značenja pazilo »da definicije budu što kraće, tačnije i jezično što ujednačenije» (12). Međutim, suprotno tomu obećanju u Rječniku ima velik broj nepotpunih netočnih ili potpuno pogrješnih definicija i tumačenja. Već je književnik Raos upozorio na skroz pogrješno tumačenje riječi *egzorcizam.*[17] Ista je pogrješka počinjena i u tumačenju riječi *egzorcist.* Kao što *egzorcizam* ne znači »vjerski fanatizam«, tako *egzorcist* ne znači »vjerski fanatik« (I, 664). Riječ *bakra* za Rječnik znači »kotao od bakra«, a *bakrar* onoga »koji izrađuje predmete od bakra« (I, 124, 125). Za potvrdu prve navodi primjer iz djela M. Begovića, kojemu su, kao Vrličaninu, bile vrlo dobro poznate *bakre, bakrači* i *lonci* jer ih izrađuju bakrari u selu Potravlju nedaleko od Vrlike, ali ne od bakra, kako veli Rječnik, nego od posebne vrste zemlje. Zato u navedenom primjeru *bakra* ne znači »kotao od bakra«, niti *bakrar* u Potravlju i srednjoj Dalmaciji znači čovjeka »koji izrađuje predmete od bakra«. Imenica *bastard* pod br. 1. za Rječnik znači »vanbračno dijete« (I, 140) i za potvrdu značenja navodi primjer iz Andrićeve pripovijesti *Ćorkan i Švabica.* Učinilo mi se takvo tumačenje netočno pa sam se konzultirao s drugim piscima i ustanovio da, na primjer, D. M. Jeremić tu riječ tumači kako sam je i ja shvatio, naime da *bastard* u navedenom primjeru ne označuje »vanbračno dijete«, nego križanca, ili, kako Jeremić kaže, *meleza.*[18] Glagol *begenati* u Pavlinovićevu primjeru: *Oni ti izgleda begenaju Talijancima što su papi oteli Rim* (I, 149) ne znači što *begenisati* pod 1., tj. »(za)voljeti, izabrati . . .; svidjeti se, sviđati se«, nego isto što *begenisati* pod 2. »odobriti, odobravati, povladiti, povlađivati«. Ni *divoloza* nije »divlja loza, vinjaga, Vitis silvestris« (I, 498). Za potvrdu riječi Rječnik donosi primjer iz djela D. Šimunovića. Na području gdje se Šimunović rodio i gdje je dugo godina živio kao učitelj *divoloza* ili *divolozina* ne označuje divlju lozu, nego biljku koja se stručno zove *pavitina,* lat. *Clematis vitalba* i ide u porodicu žabnjaka.[19] Penjačica je s odrvenjelom stabljikom i ima cvijet bijele boje. Bez ikakve sumnje Šimunović je mislio na nju u primjeru koji navodi Rječnik, a ne na divlju lozu.

Naročito su netočna tumačenja kršćanskih pojmova. Najprije da vidimo što je za Rječnik *hrišćanstvo* i *kršćanstvo!* Premda su to dvije varijante iste riječi s istom osnovom i istog porijekla, ipak u Rječniku imamo dvije potpuno različne definicije tih riječi. Tako dok je *hrišćanstvo* »jednobožačka religija, nastala reformom starohebrejske, koja

[15] Isp. Dr B. Jurišić, *Nacrt hrvatske slovnice,* Zagreb 1944, str. 49.
[16] Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku,* Sarajevo 1966, izd. *Svjetlost.*
[17] N. čl.
[18] Isp. Ivo Andrić, *Ljubav u kasabi,* Knjiga za svakoga, 46, Beograd 1963, str. 245. i 341.
[19] Isp. Stjepan Horvatić, *Ilustrirani bilinar,* Zagreb 1954, str. 216. i R. Domac, *Botanika za gimnazije,* izd. *Školska knjiga,* Zagreb 1961, str. 166.

se iz Palestine rasprostrla po cijelom svijetu« (II, 196), *kršćanstvo* je »jednobožačka vjera koja je nastala u prvom stoljeću n. e. i koja se osniva na kultu Isusa Krista kao bogočovjeka« (II, 775). Dvije dosta površne, a različne definicije iste riječi u istoj knjizi istog Rječnika! Da vidimo sada definicije i tumačenja nekih drugih riječi i pojmova! Pođimo po abecedi! Imenica *anđeo* pod 1., prema Rječniku, označuje »bestjelesno biće s krilima« (I, 75), s napomenom »po kršćanskom vjerovanju«. To je naprosto podmetanje kršćanskom vjerovanju što kršćanstvo ne vjeruje i ne uči. *Anđeo* je prema katoličkoj nauci: »Substantia creata, mere spiritualis, intellectualis et subsistens«,[20] što bi u hrvatskom jeziku značilo: »Biće stvoreno, čisto duhovno, razumno i osobno« ili, kako veli sveuč. prof. Janko Obreški: »Prema kršćanskom vjerovanju zovu se tim imenom duhovna (spiritualna) bića, bez tijela, obdarena razumom i slobodnom voljom, mnogo savršenija od ljudi, spremna na službu Bogu kao glasnici njegove volje.«[21] S druge strane Rječnikova definicija krije u sebi protivurječnost: »anđeo je bestjelesno biće s krilima«! Ne zna se da li s tjelesnim ili bestjelesnim krilima. Iz definicije bi se moglo zaključiti da su krila tjelesna. Prema tome, *anđeo* je u isti mah djelomično duhovno, a djelomično tjelesno biće! A sad idemo dalje! Rječnik tvrdi da je pojmu *ateist(a)* suprotan pojam *deist(a)* (I, 98), a pojmu *ateizam* suprotan pojam *deizam* (I, 98). *Ateist(a)* je, prema Rječniku, »onaj koji ne vjeruje u boga«, a *ateizam* »odricanje postojanja boga«; *deist(a)* je »onaj koji ispovijeda deizam«, a *deizam* je »religiozno-filozofsko učenje (17—18. st.) koje dopušta postojanje boga kao prvog uzroka svijeta, a odbacuje njegov utjecaj na dalji razvitak prirode« (I, 459). Iz samih tih definicija jasno se razabira da *deist* i *deizam* nisu suprotni pojmovi pojmovima *ateist, ateizam,* nego *teist, teizam,* što je Rječnik možda htio reći, ali se zabunio i nije rekao.

Rječnik pogrješno tvrdi da je *ambrozijanski* isto što i *ambrozijski* (I, 68). Znači da njemu nije poznata ni glasovita *ambrozijanska biblioteka* u Milanu, ni *ambrozijanska liturgija,* ni *ambrozijansko pjevanje* u milanskoj nadbiskupiji. Imenica *bičevalac* pod 2. s pozivom na *flagelant,* prema Rječniku, znači isto što »pripadnik katoličkog redovničkog, samostanskog reda čiji članovi sami sebe šibaju ili se daju šibati« (I, 178), a *flagelant* »pripadnik vjerske sekte koji se, iz vjerskog fanatizma, šiba sam ili traži da ga drugi šibaju« (I, 719). Dakle, njemu je ista stvar pripadnik »samostanskog reda« i pripadnik »vjerske sekte«, odnosno »samostanski red« i »vjerska sekta«. Međutim, niti su *bičevaoci* pripadali samostanskom redu niti su *flagelanti* pripadali vjerskoj sekti. U Katoličkoj crkvi niti je postojao niti sada postoji samostanski red bičevalaca ili flagelanata. U stvari, u 13. st. nastala je bratovština (a to je nešto drugo nego samostanski red i vjerska sekta!)[22] koje su se članovi iz viših pobuda bičevali i činili pokoru za svoje i tuđe grijehe. Istom u 14. st. neki su članovi te bratovštine bili zaraženi herezijom.[23]

U najviše slučajeva kršćanska terminologija nije dovoljno precizirana. Tako npr. *antifon(a)* nije samo »naizmjenično pjevanje stihova iz psalama« ili »naizmjenično pjevanju dvaju zborova« (I, 79), nego u brevijaru katoličkih svećenika i redovnika, tekst koji se moli, recitira ili pjeva prije i poslije pojedinih psalama, prije i poslije hvalospjeva

[20] Ad Tanquerey, *Synopsis theologiae dogmaticae,* Tomus secundus, *De fide,* ed. 29, Parisiis 1959. str. 480.

[21] *Hrvatska enciklopedija,* sv. 1, Zagreb 1941, str. 437.

[22] *Bratovština* je, prema riječima Rječnika, »1.a vjersko udruženje svjetovnjaka«.

[23] *Enciklopedia cattolica,* sv. V, Città del Vaticano, Firence 1950, str. 1439. i Fra J. Šetka, n. dj., II dio, str. 55.

Benedictus i *Magnificat* i na kraju oficija. *Askeza* nije samo »asketski život« (I, 95) nego i »dio bogoslovske nauke o duhovnom životu, o nastojanju čovjeka oko kršćanskog savršenstva«.[24] *Bursa* nije samo »kesica, vrećica u kojoj katolički svećenik nosi pričest bolesniku« (I, 298) nego u prvom redu »uska četvrtasta kesica od kartona, obložena platnom boje misnog ruha u kojoj se nosi korporal«. *Bogojavljenje* nije samo svetkovina Isusova krštenja »kada se... javio bog« (I, 226) nego svetkovina »očitovanja Isusova božanstva u prirodi krštenja, poklona istočnih mudraca i prvog čuda u Kani Galilejskog«. *Duhovnik* nije samo svećenik uopće nego i svećenik »koji se brine o duhovnom životu povjerenih osoba«. *Evanđelistar* nije samo »knjiga u kojoj su evanđelja« (I, 694) nego i knjiga u kojoj se uz odabrane perikope evanđelja nalaze i perikope drugih knjiga Svetog pisma, a čitaju se u nedjelje i blagdane preko crkvene godine. *Gvardijan* nije »starješina katoličkog manastira« (II, 154) uopće, nego samo »starješina u samostanima ogranaka Franjevačkog reda«. Starješine u samostanima drugih katoličkih redova zovu se drukčijim nazivima (prior, superior, itd.). *Božji dan* je »drugi dan Božića« (I, 244) u Pravoslavnoj crkvi, ali ne i u Katoličkoj. U Katoličkoj crkvi tako se zove *Tijelovo* koje se svetkuje oko pola godine poslije Božića.[25]

U definiranju i tumačenju vjerskih pojmova Rječnik ponekad unosi svoj osobni stav prema njihovu sadržaju, što nije u duhu hladne znanstvene akribije. Nekad se od njih ograđuje izrazima kao: »po Bibliji« (isp. Adam, Eva, Golijat, Krist), »po kršćanskom vjerovanju« (isp. anđeo), »prema kršćanskoj religiji« (isp. Bogorodica, bogosin), a nekad zauzima prema njima negativno stajalište. Tako je *jezuit* pod 1. za Rječnik »član reda katoličke crkve 'Družbe Isusove', poznate sa svoje reakcionarnosti« (II, 458), a *jerihonska truba* »truba od čijeg su se jakog zvuka, po biblijskoj priči, srušile zidine grada Jerihona u Palestini i Jevreji ušli u njega« (v. jerihonski, II, 450).

Rječnik u definicijama religioznih pojmova upotrebljava termine koji nisu obični u hrvatskoj kršćanskoj terminologiji. Naši su hrvatski, osobito hrvatski katolički pisci do sada dobro razlikovali značenje riječi: *papski, papinski, praznik, blagdan* i *svetkovina.* Pridjev *papski* zvuči porugljivo i upotrebljava se za izražavanje negativnog ili prezirnog stava prema njegovu sadržaju. Zato izrazi kao: »papski prijesto« (apostolski, I, 83), »papska poslanica« (bula 2., I, 291), »papska prava« (cezaropapizam, I, 314) zvuče ponešto prezirno i uvredljivo. Mjesto *papski* mi Hrvati katolici bismo upotrijebili pridjev »papinski«, kao što i Rječnik ima uz riječ *kurija* pod 2. »papinski dvor« (II, 822). Imenica *praznik* do sada se kod nas upotrebljavala za oznaku profanih, građanskih dana odmora i nerada. Tako imamo izraze: *državni praznik, praznik rada, školski praznik, polugodišnji praznici, ljetni praznici,* itd. Riječ *blagdan* upotrebljavala se uglavnom za crkvene svetkovine, rijetko za državne praznike, a riječ *svetkovina* upotrebljavala se samo za crkvene blagdane. U nas Hrvata *praznici* se *provode* ili *praznikuju,* a *blagdani* i *svetkovine svetkuju* i *slave.* Zato za nas strano zvuči definicija *Božića:* »kršćanski praznik (25. XII) kojim se praznuje rođenje Isusa Krista« (I, 243), kao i definicija glagola *božićevati:* »praznovati Božić« (I, 243). I u definicijama drugih crkvenih svetkovina Rječnik redovno upotrebljava riječ *praznik: Duhovi* su »kršćanski praznik...« (I, 161); *Ivanjdan* je »praznik u čast sv. Ivana...« (II, 318); *Josipovo* je »katolički

[24] *Hrvatska enciklopedija,* sv. 1. Zagreb 1941, str. 669.

[25] O pogrješnom tumačenju kršćanskih termina opširnije govori J. Šetka u navedenom članku.

crkevni praznik« (II, 462). U definiciji nekih drugih svetkovina dolazi i imenica *blagdan*, ali na drugom mjestu, kao navodno manje poznata, npr. *Bogojavljenje* je »kršćanski praznik, kršćanski blagdan...« (I, 226); *Brašančevo* je katolički crkveni praznik, blagdan...« (I, 248); *Gospođindan* je »praznik, blagdan posvećen Bogorodici« (II, 87). Koliko sam mogao ustanoviti, riječ se *svetkovina* u definicijama crkvenih blagdana uopće ne navodi!

U definicijama i u tumačenjima nekih termina nisu navedene hrvatske varijante pa definicije i tumačenja mjesto da termine tumače oni ih zamagljuju. Izraz »gladiti brk« (I, 264) Rječnik tumači izrazom »ispoljavati zadovoljstvo« i uza nj nema hrvatske varijante »izražavati, očitovati zadovoljstvo«. Izraz »objesiti brk« (I, 264), koji je u sebi razumljiv, tumači se izrazom »snevesiliti se« koji se na hrvatskom govornom području ne upotrebljava i nije svakom razumljiv. Zato je trebalo dodati i hrvatsku varijantu »ražalostiti se, rastužiti se«.

U latiničkom izdanju Rječnika potcjenjuju se hrvatski nazivi mjeseci iako je ono u prvom redu namijenjeno hrvatskoj kulturnoj javnosti. Doduše, u tumačenju latinskih naziva: *april, august, decembar, jul, jun* navode se i hrvatski nazivi, ali u datiranju povijesnih činjenica, koliko sam mogao ustanoviti, dolaze isključivo latinski nazivi, npr.: *dekabrist(a)* je učesnik revolucionarnog ustanka 14. decembra 1825...« (I, 459); Veljačka je revolucija u Rusiji »počela u februaru 1917« (v. februarski, I, 707).

Uređivački odbor u *Predgovoru* obećava dati u Rječniku »sve riječi koje se upotrebljavaju u književnosti, nauci i štampi«, odnosno »dokumentirano hrvatskosrpsko jezično blago današnjeg vremena« (9). Da svoje obećanje nije ispunio, dokazuju članci I. Raosa, B. Klaića i J. Šetke. Zaista, u Rječniku nema mnoštva riječi koje se često susreću u djelima suvremenih pisaca i u dnevnoj štampi, kao npr.: *balotati se, bodulac, bumbati, buretati, butre, cenakul, cikotina, cimenat, cjepljica, čelonja, čemunjati, čerak, četvrtaš, dedikacija, delegiranje, deplasirati, deportiranje, dezinformativan, dubanac, dvoperica, francuski, frig, galebina, gavljati, gnječka, grličanje, grličati, grličast, himan, imputacija...*, a nalaze se toliki barbarizmi, provincijalizmi, arhaizmi i hapaksi. Ovdje moram istaći da Rječnik pogrješno tvrdi da je gl. *dokulecati* hapaks ili riječ koju je izmislio Martić. Ta se riječ, kao i riječ *kulecati, otkulecati*, govori u narodu. Meni su osobno posve obične riječi jer se govore u mom rodnom kraju (u Drniškoj krajini) i u Kotarima. U Rječniku su tumačenja pojedinih riječi manjkava. Nemaju svih značenja koja imaju u narodnom govoru i u književnom jeziku. Na izvjestan broj slučajeva upozorio je B. Klaić u navedenom članku. Ovdje ću dodati još nekoliko slučajeva. Na primjer *Bizantinac* nije samo »čovjek iz Bizanta« (I, 196) nego i »čovjek lukav, prepreden«; *bóca* pored značenja zabilježenih u Rječniku u narodnom govoru znači i »bolest«. Glagol *čandrljati* osim značenja koja donosi Rječnik znači i »koješta pisati, piskarati« i »luparati, stvarati buku vučenjem ili valjanjem zvučnih predmeta«. *Drljača* nije samo »brana, zubača« nego i »metla načinjena od pruća. *Čičak* ne znači samo »vrstu biljke« i »nametljiva čovjeka« nego i »izbočeni dio zgloba na nozi poviše stopala«. *Duhandžija* u Hercegovini i Dalmaciji ne znači samo »prodavaoca duhana« i »strastvenog pušača« nego i »tajnog preprodavača duhana, šverceva duhanom«.

U *Predgovoru* se Rječnika ističe da su za pojedina značenja davana »po pravilu, najviše dva primjera«, a i ti da su »radi uštede prostora« često »skraćivani upotrebom tačkica« (13). Međutim, tko je pažljivije čitao Rječnik, mogao se uvjeriti da u njemu ima relativno velik broj slučajeva gdje se za potvrdu značenja neke riječi navode i tri, četiri, pet i više primjera. Po tri primjera imaju npr. riječi: *àga (1. b.), akcija (1. a.), akcentovati, atribut (1.), autentičan, bacati se (2.), begenisati (1.), bestjelesan, biće (1.), bulazniti, cilikati (1.), dojam, dokle (2.), dokučljiv, dolikovati, domišljati, etapa (1.)...*; po četiri: *baviti se (2. a.), bistrica (1.), brajan, brinuti se (2.), cȉknuti (1.), cijediti (4.), cjelovit, dugačak, duvak, futrol, golem (a.), grmljavina...*; pet: *govoriti (2. a)*, šest: *grmjeti (1.)*; osam: *angažovati*; deset: *izići*, ne ubrajajući tu primjere za figurativna značenja.

Za odabrane primjere Rječnik tvrdi da uz stilsku karakteristiku »ukazuju na sferu upotrebe« odnosne riječi (13). Kad bi ta tvrdnja bila točna, onda se riječi kao: *čerek, čestitati, čitluk, čoban, ćuskija, darovati, daska, deficit, deist(a), demagog, dirljiv, dubiti (1.), evolucija, fikcija, floskula, gorovit, hiperbola, histerija* i mnoštvo drugih ne bi upotrebljavale na hrvatskom govornom području i u hrvatskoj književnosti jer ni jedna od njih nije potvrđena primjerima iz hrvatskih pisaca. Isto tako riječi kao: *akumulator, aluzija, ambasador, apsurd, basrljati, bezbožac, častohlepan, čizmarija, čupavica, čuvstven, ćelav, ćoravac, ćorda, darežljivost, defekt, dernek, dipliti, epigram, epika, falsifikator* i mnoštvo drugih ne bi se upotrebljavale na srpskom govornom području i u srpskoj književnosti jer ni za jednu od njih nije naveden ni jedan primjer iz djela srpskih pisaca. Inače je vrlo neodređeno i nejasno načelo Rječnika da su »za potvrdu značenja navođeni najpodesniji primjeri iz naših pisaca, ijekavskih i ekavskih« (13). Međutim, ako se usporedi omjer primjera uzetih iz »ijekavskih i ekavskih pisaca«, onda je omjer u prilog »ekavskih pisaca«, iako im je u popisu izvora omjer približno jednak!

Rječnik nije pouzdan ni u navođenju izvora uz pojedine primjere. Prije svega moram naglasiti da se u Rječniku navodi jedan izvor kojega u popisu izvora nema. Označen je skraćenicom *Bož.* i dolazi, na primjer, uz potvrde za riječi: *bogomoljnik, bremenica (b.), bridan, britkost, britvin, dajbudi, dorija, dugorun, golotinja, gostiti se, granati, kàčak, kapsolača* i *karaman*. Više sam puta pogledao u popis izvora da ustanovim o kojemu se izvoru radi, ali sam se konačno morao uvjeriti da ga među izvorima nema! Pored toga Rječnik pridaje neke primjere piscima kojima ne pripadaju. Za potvrdu navodim tri slučaja. Uz imenicu *beban* (I, 147) navedena su dva primjera, prvi navodno iz djela M. Krleže, drugi iz djela J. Kozarca. Međutim, to ne stoji! I prvi i drugi primjer uzeti su iz djela Josipa Kozarca, prvi iz romana *Među svjetlom i tminom*,[26] drugi iz pripovijesti *Biser-Kata*.[27] Za potvrdu imenice *beskućnost* (I, 159) Rječnik navodi jedan primjer i uza nj skraćenicu *Kal.* koja označuje hrvatskog književnika Vjekoslava Kaleba. Međutim, primjer nije uzet iz Kalebovih djela nego iz Kombolove *Povijesti hrvatske književnosti do preporoda*.[28] I za potvrdu pridjeva *došastan* (I, 563) Rječnik navodi samo jedan primjer i pripisuje ga književniku Božiću. Međutim, primjer nije uzet iz Božićevih djela nego iz *Bijedne Mare* Luke Botića![29]

U popisu izvora za Rječnik nalazi se i Pravopisni rječnik *Pravopisa hrvatskosrpskoga književnog jezika* (Zagreb 1960). Pokušao sam kon-

[26] *Pet stoljeća hrvatske književnosti*, knj. 53, Zagreb 1964, str. 257.
[27] N. dj., str. 265.
[28] Isp. 2. izdanje, Zagreb 1961, str. 278.
[29] *Noviji hrvatski pisci*, izd. Jugoslavenske akademije, knj. 2, Luka Botić, *Djela*, Zagreb 1949, str. 149, st. 468—471.

frontirati leksičko blago Pravopisnog rječnika s leksičkim blagom novog Rječnika i na veliko iznenađenje ustanovio da se deseci i deseci riječi Pravopisnog rječnika ne nalaze u novom Rječniku. Takve su npr.: *apologetski, apologijski, apopleksičar, apopleksički, aposiopeza, aprehenzija, aprobacija...; bjednoća, bjeglić, bjelast, bjelava, bjelika, bjelolist, brečak, brezje...; cijeljenje, cijeljeti, cirka, cjepačica, cjepada, cjepnica, cvjetnica...; čestitač, češalica, češaljka, češnjačak, češnjarka, češulja...; edil, efektuirati, efelkističan, eshatologija, eshalotoški...; hladenac, hladjeti, hlapac, hloptati, hodilac, hranić, hrečak...; infamnost, injektor, injicirati...*, itd., itd. Ne znam kako će se čitaoci osjećati kad budu u novom Rječniku tražili razjašnjenje tih i drugih riječi koje Pravopisni rječnik ima, a Rječnik ih nema, a jedan i drugi su rječnici »hrvatskosrpskoga književnog jezika«!

Pri konfrontaciji leksičkog blaga dvaju rječnika ustanovio sam još jednu zanimljivu činjenicu. Rječnici se ne slažu u akcentuaciji pojedinih riječi. Pravopisni rječnik pripušta u nekim slučajevima akcenatsku dubletu, a novi ih Rječnik ne pripušta, i obratno. Tako Pravopisni rječnik ima: *àrciđakon i arcìđakon, bȁbogredskī i babògrēdskī, bjèličast* i *bjeličast, bjelòbrk* i *bjȅlobȓk, čepùkati* i *čepúkati, fàmīlija* i *fàmilija*, a novi Rječnik samo: *àrciđakon, babògrēdskī, bjèličast, bjelòbrk, čepùkati, fàmīlija*. I obratno, novi Rječnik ima akcenatske dublete: *brȉjati* i *brìjati, čèrečiti* i *čérečiti, čȅsvina* i *čȅsvina, ȅkloga* i *eklóga, ȅfikasnōst* i *efìkasnōst, epìgram* i *ȅpigram*, a Pravopisni rječnik samo: *brȉjati, čérečiti, čȅsvina, ȅkloga, efìkasnōst, epìgram*. Nadalje, ima i takvih slučajeva da oba rječnika pripuštaju akcenatske dublete pa se u jednoj slažu, a u drugoj razilaze. Na primjer, Pravopisni rječnik piše: *bákica* i *bȁkica, češljùgār* i *čȅšljugār*, a novi Rječnik: *bákica* i *bàkica, češljùgār* i *čȅšljugār*. No najzanimljiviji su slučajevi u kojima se rječnici potpuno razilaze. Tako Pravopisni rječnik ima: *babìčluk, bjelòbor, bjelòčnica, búkati, bùkoč, cvjećárstvo, čȃrobnīčkī, čȅšljār*, a novi Rječnik: *bȁbičluk, bjȅlobōr, bjèlōčnica, bùkati, bùkōč, cvjèćarstvo, čȃrobničkī* i *čȅšljar*. U druge akcenatske razlike neću ulaziti. Samo ću spomenuti da je naš poznati akcentolog B. Klaić vrlo nezadovoljan akcentuacijom riječi u novom Rječniku. Po njegovu mišljenju ona je takva da se iz nje može izvesti zaključak »da je sistem naše akcentuacije u tome da sistema nema«.[30]

U Rječniku ima izvjestan broj riječi bez ikakva akcenta. To su veznici: *ako, ali, dok, iako, kadli, kamoli, jer, jera, jerbo*... i prijedlozi: *bez, ispod, ispred, iz(a), između, između, iznad, izvan, izvrh*, ali ne dosljedno, jer su npr. veznici *akono, akoprem, čim, dokle, kad* i *kako* zabilježeni s akcentom. Rječnik ne kaže zašto je to tako pa se čitalac mora tomu domišljati. Još je bez akcenta i glagol *izušćivati*, ali se ovdje bez sumnje radi o tiskarskoj pogrješci.

U *Predgovoru* se Rječnika ističe da je njegov tekst pisan »prema pravilima novog, zajedničkog *Pravopisa*« i da su pravila novog *Pravopisa* »primijenjena i na citate iz djela naših pisaca, bez obzira na to kako su ona, po kojem starijem pravopisu, izvorno pisana. Od toga se odstupilo samo u pojedinim stihovima kada su to zahtjevi metrike iziskivali« (9). Da vidimo da li se Rječnik držao toga pravila! Pođimo od naslova! U naslovu *Pravopisa* iza godine izdanja (1960) nema točke, a iza godine izdanja novog Rječnika (1967) nalazi se točka! U *Pravopisu* se riječi *Alah* i *Bog* pišu velikim početnim slovima kad označuju osobno biće, a u novom se Rječniku pišu isključivo malim početnim

[30] N. dj., str. 337.

slovima, iako se za potvrdu riječi *Bog* navodi primjer iz pisca koji je pod tom riječi podrazumijevao »tvorca materijalnog i duhovnog svijeta« (1, 222). Pravopisni rječnik razlikuje *Antihrist* i *antihrist*, odnosno *Antikrist* i *antikrist*. U prvom slučaju riječ označuje čovjeka koji će na kraju svijeta povesti borbu protiv Krista, a u drugom nevjernika ili bezbožnika uopće. Zato ga prvi put piše velikim, a drugi put malim početnim slovom. I Rječnik razlikuje pravo i figurativno značenje riječi. Uza sve to u oba slučaja piše je malim početnim slovom (I, 79). Ipak ne dosljedno! U definiciji *Apokalipse* u prvotnom značenju piše je velikim početnim slovom: »2. (Apokalipsa) spis apostola Ivana u Svetom pismu u kojem se proriče dolazak *Antikrista«* (isp. apokalips(a), I, 83). Protivan slučaj imamo u pisanju imenice *Bodul*. U abecednom se redu riječ piše velikim početnim slovom, a u definiciji pridjeva *bodulski* i velikim i malim početnim slovom, »koji pripada Bodulima, koji se odnosi na bodule« (I, 222). U *Dopunama i ispravcima* ti se slučajevi ne spominju pa bi se moglo zaključiti da se odnosne riječi mogu pisati i velikim i malim početnim slovima, ali ne po pravilima novog Pravopisa nego po nedosljednosti novog Rječnika!

Kad smo kod riječi *Bodul*, moram istaći da se imenica *Bodulica* u sjevernoj i srednjoj Dalmaciji govori s akcentom *Bodùlica*, kako ima i Broz-Ivekovićev *Rječnik hrvatskoga jezika* (Zagreb 1901), a ne *Bòdulica*, kako ima novi Rječnik, pa ju je s tim akcentom trebalo zabilježiti barem kao akcenatsku dubletu. Novi se Rječnik razlikuje od Pravopisnog rječnika i u pisanju imenice *Biblija*. On je piše velikim početnim slovom — *Biblija*, a Pravopisni rječnik malim početnim slovom! Još jedna nedosljednost u samom Rječniku! *Badnji dan* kao »dan uoči Božića« piše se u abecednom redu rastavljeno — *Badnji dan*, a u primjeru za potvrdu riječi *badnjar* sastavljeno — »... na Badnjidan« (I, 117), a na kraju se 1. knjige ne kaže koje je pisanje pravilno!

Pogledajmo sada kako se novi Rječnik drži pravila novog *Pravopisa* u pisanju zareza! I po novom i po starom pravopisu vokativi se odvajaju zarezom od ostalih dijelova rečenice. Međutim, u novom Rječniku nailazimo na ovakve slučajeve: *Nema tu pobratime tamo ni amo, nego plati*... (amo, izr., I, 70); — *Čestito ti Bojičić Alija, čestito ti u dvoru veselje;* (čestit, I, 386); — *Halal tebi majko*! (halal, II, 162), gdje vokativi: *pobratime, Bojičić Alija* i *majko* nisu pravilno odvojeni zarezom od ostalih dijelova rečenice. Zarezom se rastavljaju od ostalih dijelova rečenice i izrazi koji nisu sastavni dijelovi rečenice u užem smislu. Tako, na primjer, izraz »tako reći« nije usko povezan s drugim dijelovima rečenice: ... *ja tako reći anticipiram naš normalni tok progresa* (anticipirati, 2., I, 79), pa ga je trebalo odijeliti zarezom.

Sastavne rečenice, prema pravilima novog *Pravopisa*, rastavljaju se zarezom samo u dva slučaja: ako se ističu i ako se nabrajaju. U Rječniku imamo rečenice: *(Stanica) prima vodu i hranu, te je prerađuje ili asimilira* (asimilirati, I, 95); — *Uhvate hajduka, pa ga na muke meću* (avaz, I, 105); — *Uživam u viteškim turnirima i kraljevskim paradama, i vičem bis ljudima*... (bis, I, 189) u kojima je isti subjekt i u sastavnoj i u glavnoj rečenici, a uz to sastavne nisu ni naglašene ni u nabrajanju. Prema tome, u njima ne bi smio stajati zarez ni po starom ni po novom pravopisu!

Po pravilima novog *Pravopisa* uvijek se odvajaju zarezom zavisne rečenice koje stoje u inverziji, tj. ispred glavne rečenice. U Rječniku su takve ove rečenice: *Kada ju je (priču) dočitala zatvori knjigu* (doči-

tati, I, 521); — *Tko poznaje tadašnje stanje školske obuke neće se čuditi što sam preskočio i gramatiku i retoriku* (gramatika, II, 101). Međutim ih Rječnik ne rastavlja zarezom!

Na osnovi zapažanja može se reći da se novi Rječnik nije mnogo držao pravila o pisanju zareza u zavisno-složenim rečenicama, nego da ga negdje bilježi, a negdje ne bilježi, bez obzira da li je to u skladu s pravilima novog *Pravopisa*. Ovdje donosim samo nekoliko slučajeva koji su sintaktički vrlo slični. Na primjer u rečenici: *Poslije je lokao svoju supu zajedno s brkovima iz kojih su ispadale dlake...* (brbutati, I, 255) nema zareza, a u rečenici: *Pozdravio (se) sa svakim stablom, pod kojim je negda hladovao* (hladovati, II, 185) ima zarez. U rečenici: *Hoće da se dele jer je ženski bes zapalio kuću i hoće da je rasturi* (bijes, I, 182) zareza nema, a u rečenici: *Sretniji bi bio od čovjeka crv, jer pameti nema...* (besvjestice, I, 165) zarez ima. Gotovo za svaku zavisno-složenu rečenicu mogao bih navesti primjere sintaktički potpuno jednake u kojima zarez jedanput stoji, a drugi put ne stoji, ali mislim da to nije potrebno. Još ću navesti samo nekoliko slučajeva u kojima se razvijene priloške oznake jedanput odvajaju, a drugi put ne odvajaju zarezom od rečenica koje određuju. Tako se u rečenici: *Čuči na drvljaniku, bušeći svrdlom neki trupac* (bušiti, I, 301) ispred priloške oznake zarez bilježi, a u rečenici: *Pade čiča Martin... poražen u snijeg busajući se u prsa i čelo nijemo i očajno* (busati se, I, 299) zarez se ispred priloške oznake ne bilježi. Isto se kolebanje susreće i u bilježenju zareza iza priloških oznaka. Na primjer u rečenici: *Zahvaljujući Rusima, dobili (su Bugari) svoju nacionalnu crkvu...* (egzarhat, I, 662) zarez iza priloške oznake stoji, a u rečenici: *Provlačeći se kroz trščak zaustaviše se pred natrpanim granjem...* (fašina, I, 705) zarez ne stoji! A sve »prema pravilima novog, zajedničkog *Pravopisa*«!

U Rječniku ima dosta i formalnih nedostataka. Nekad su izostavljene brojke i slova kao oznaka jednog od značenja odnosne riječi. Tako npr. imenica *audijencija* ima br. 1. kao oznaku za prvo značenje, a nema brojke 2. kao oznaku za drugo značenje kojega, doduše, i nema. Isti slučaj imamo kod riječi *avijatika*. Riječi kao: *bacakati se, barovit, bašta, batal, bataliti, budnost* imaju po dva različna značenja, od kojih je drugo označeno brojkom 2, a prvo nije označeno brojkom 1. U tekstu riječi *bjegunac* brojka 2. stoji mjesto slova a., a u tekstu riječi *efek(a)t* mjesto brojke 1. i 2. stoje slova a. i b. To se vidi iz toga što su preostala dva značenja označena brojkama 3. i 4. Imenica *epoha* ima brojku 1. s odnosnim značenjem, a nema brojke 2. za oznaku drugog značenja koje je zabilježeno. I ni jedna od tih grješaka nije zabilježena i ispravljena u *Dopunama i ispravcima* na kraju 1. knjige Rječnika!

U Dopunama i ispravcima nisu zabilježne i ispravljene ni druge brojne pogrješke. Ovdje ću navesti samo neke od njih! Riječi *brojač* i *bubotati* imaju po dva kratkouzlazna akcenta na sebi kao i *crkvinjak* i *čavlinik* u *Dopunama* s tom razlikom što se za posljednje dvije u *Dopunama* kaže da tako »treba da bude«! U primjeru za potvrdu riječi *adlatus* iza »gospodin« pogrješno stoji točka, a ime Fiškalova adlatusa u romanu A. Kovačića *Fiškal* ne glasi *Degan*, kako ima Rječnik, nego *Dugan*. U potvrdi za *bogonosac* mjesto te imenice stoji pridjev *bogonosan* (I, 227). U romanu K. Š. Đalskoga *U noći* jedno od lica ne zove se *Žinić*, kako ima Rječnik, nego *Žunić* (beamterija, I, 147). Pučki ustanak na Hvaru nije buknuo »pod vodstvom Mateje Ivanića« nego »Matije Ivanića« (buknuti, 3. a., I, 289). Medvjed Brundo nije davio »poljske miševe« nego »poljske miše« (čepati, 1, I, 383). U definiciji gl. *cvrktati* mjesto »prozvoditi« mora biti »proizvoditi« (I, 360). U primjeru za *ćelav* mjesto »prosjeda« treba da bude »prosijeda« (I, 430), a u drugom primjeru za *ćelonja* mjesto ekavizma »odrešiti« treba da bude »odriješiti« (I, 430). U primjeru za *čarojice* mjesto ikavizma »prividiše« treba da bude »prividješe« (I, 371), a u tumačenju izraza »bijele plesti« mjesto ikavizma »stariti« oblik »starjeti« (bijel, I, 181). U primjeru za riječ *birtija* mjesto ekavizma »nedeljama« mora biti »nedjeljama« (I, 188); u primjeru za gl. *blebnuti* mjesto ekavizma »čovek« treba da bude »čovjek« (I, 209), a u primjeru za imenicu *epoleta* mjesto ekavizma »video« oblik »*vidio*« (I, 687). Zbog posljednja tri ekavizma ozbiljno sam posumnjao da li primjeri pripadaju hrvatskim piscima koji se uz njih navode (Ivan Kozarac, Ljudevit Jonke i Mirko Božić). Konfrontacijom primjera s njihovim djelima uvjerio sam se da su primjeri njihovi, ali da su pogrješno navedeni. U tumačenju priloga *brdovito* mjesto sinonima *neravno* stoji prilog *naravno* (I, 256), a u abecednom nizu mjesto gl. imenice *događanje* stoji *dogadanje* (I, 256). Mjesto zamjenice »koje« trebalo bi da bude »koja« u primjeru: *niska zrna koje se premeću rukama...* (brojanice, 1., I, 270). Mjesto »zlosutan« treba da bude »zloslutan« u tumačenju pridjeva *crnoznak* (I, 346). Itd., itd.

Poslije iznesenih nedostataka, propusta, praznina i očitih pogrješaka može se bez pretjeravanja reći da Uređivački odbor nije s uspjehom izvršio svoj zadatak i da kulturnoj javnosti nije dao suvremen i dobro obrađen rječnik književnog jezika, kako je u Predgovoru Rječnika najavio. Prije svega Odbor nije održao riječ i u Rječniku dao »sve riječi koje se upotrebljavaju u književnosti, nauci i štampi« (8) i njihove »što kraće, tačnije i jezično što ujednačenije« definicije (12). To dokazuju osvrti Ivana Raosa, Bratoljuba Klaića i fra Jeronima Šetke, a i opaske iznesene u ovom članku.

Uređivački se odbor nije pridržavao principa iznesenih u *Predgovoru* pri obradbi leksičkog gradiva. Tako nije pripazio da u abecednom redu ne bude riječi poredanih po azbuci. Nije se držao principa da dosljedno označuje porijeklo stranih riječi i da označuje porijeklo osnovnih riječi stranog porijekla, a ne i njihovih izvedenica. Nije se potrudio da provjeri značenje pojedinih riječi, osobito riječi religioznog karaktera. Velik je propust učinio što u latiničkom izdanju Rječnika nije dosljedno pisao hrvatske varijante na prvom mjestu, a u ćiriličkom izdanju srpske varijante na prvom mjestu. Odbor se nije pridržavao ni utvrđenih gramatičkih pravila o pisanju određenog i neodređenog oblika pridjeva kao ni pravopisnih pravila o pisanju riječi velikim početnim slovima, o pisanju zareza između dijelova rečenice, u rečenicama i pravila o bilježenju akcenta. Odbor se nije pridržavao ni principa da se za pojedina značenja riječi navedu »najviše dva primjera«. Nije uvijek provjerio izvore primjera i nije, prema obećanju, za svaku riječ ukazao »na sferu upotrebe«. Protivno pravilu o znanstvenoj akribiji unosio je u definicije nekih pojmova svoj stav prema sadržaju tih pojmova. Konačno, Odbor nije pripazio da se u tekst Rječnika ne uvuče tako velik broj formalnih i stvarnih pogrješaka.

Nije mi poznato koji su razlozi utjecali da se djelo, na kojemu su 13 godina radili toliki i tako ugledni jezični stručnjaci, pojavilo s tako brojnim i s tako velikim nedostacima. Neki kao razloge navode: preveliku udaljenost, prezaposlenost i nesložnost članova Uredničkog odbora.[31] Ako su po srijedi bili zaista ti razlozi, onda je bilo najbolje da su stručnjaci Matice hrvatske izradili književni rječnik na osnovi djela hrvatskih

[31] Dalibor Brozović, n. dj.

pisaca, a stručnjaci Matice srpske književni rječnik na osnovi djela srpskih pisaca. Tako bi u izvore rječnika ušli i drugi pisci, rječnici bi bili bogatiji rječničkom građom, a po opsegu vjerojatno manji jer u rječnik Matice hrvatske ne bi ušle riječi koje hrvatski pisci ne upotrebljavaju, a u rječnik Matice srpske riječi koje srpski pisci ne upotrebljavaju. S druge strane neke riječi ne bi dolazile u rječnicima po dva puta, jedanput u ijekavskom, drugi put u ekavskom izgovoru. Svaki kulturni radnik, osobito onaj koji se bavi jezičnom problematikom, rado bi imao na stolu i jedan i drugi rječnik. Takvi bi rječnici, uvjeren sam, zaista zadovoljili »jednu od važnih kulturnih potreba naših naroda« i bili korisni svima koji bi se njima služili,[32] a ovako smo dobili djelo sumnjive vrijednosti koje će kulturnim radnicima donositi »ničim nezaslužene neprilike«, a neće služiti na čast ni članovima Uređivačkog odbora ni dvjema maticama koje su ga objavile.

(U srpnju 1968)

(*Zbornik Kačić*, br. II, 1968)

[32] Isp. *Predgovor* Rječnika, str. 10.

OŠTRO O STAROME — RADI BOLJEG NOVOGA RJEČNIKA

Marijan Kancelarić

Već sam pogled na č e t i r i i p o l s t r a n i c e »Dopuna i ispravaka« na kraju prvog sveska Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika (izdanje Matice hrvatske i Matice srpske, Zagreb—Novi Sad, 1967.) djeluje kao hladan tuš. Drugi svezak nema tog neugodnog dodatka, i čovjek bi pomislio da je tu »sve u redu«. Ali... pažljivim će čitanjem ustanoviti da bi broj dopuna i ispravaka u prvom svesku morao biti višestruko veći, a da ništa manji nedostaje i drugom svesku. Izraz »dopune i ispravci« djeluje pristojno, solidno, »akademski«. No — kad uoči količinu, ozbiljnost i težinu omašaka, propusta, manjkavosti, nedostataka i pogrešaka kojima su opterećena prva dva sveska Rječnika — svatko tko voli svoj jezik i tko je očekivao da će, napokon, dobiti dostojan, reprezentativan rječnik svojeg jezika ostat će duboko razočaran, upravo potišten.

Čitajući pažljivo i strpljivo Rječnik (23.762 + 23.555 riječi) prikupio sam velik broj (pedesetak strana) bilježaka, od kojih sam i z a b r a o samo najkarakterističnije* i popratio ih napomenama i objašnjenjima, gdje sam to smatrao potrebnim, a čitatelji neka sami stvore sud o prvim dvama svescima Rječnika. Neka, dakle, govore primjeri:

adopcija ž pravn. uzimanje pod svoje tuđeg djeteta, posvojenje, usvojenje, usinovljenje, posinovljenje. — »Uzimanje pod svoje tuđeg djeteta« mjesto »uzimanje tuđeg djeteta pod svoje«. A kad se radi o ž e n s k o m djetetu?; *adrenjak... kopr.* — Kopr. mj. pokr., pokrajinski; *akordeon... muzički instrument sličan ručnoj harmonici* — Akordeon je ručna harmonika, rastegača (ME, Min., Kl. — objašnjenje kratica dajem na kraju članka); *alibi m nepromj. lat. pravn.* — Riječ se u našem jeziku sklanja (Pr., Kl.); *amonit... vrsta mekušca... U trijanskom moru... Tuć.* — Mora biti trijaskom, prema trijas; osim toga, definicija je prema Tućanu loše skraćena; *amoret... tal. v. amor* — Pod »amor« ga nema; *anklav i anklava* — Neopravdano (prema franc.) mjesto enklava (prema grč.-lat.); *arhivist... koji se bavi arhivskim poslom, koji radi u arhivi, arhivar* — Arhivist je a k a d e m s k i obrazovan arhivski stručnjak; *autotaks... automobil s taksimetrom* — Mnogo je običniji oblik taksametar (mjeri taksu, a ne taksi!); *baba² ž pokr. naziv za razne vrste životinja (morska riba, morski rak, puž)* — Zašto pokr.? Nazive je, istina, stvorila »pokrajina«, ali su općenito prihvaćeni (ta neće valjda kontinentalci stvarati nazive morskih životinja!);

* Evo prve laste: u popisu »Tehničkih skraćenica« na početku prvog sveska (gdje se one j e d i n o mogu naći) nema kratice »Izr.« koja se stalno upotrebljava u objema svescima!

bajan zast. pjesn. — Bajne zore i bajne djeve žive i danas kao i nekad u narodnim i varoškim pjesmama, pa i u — horribile dictu — zabavnoj glazbi; *bak² m v. bik* — Provincijalizam a nema te oznake; *bakarski... Izr. ~ vodica pjenušavo vino, pjenušac koji se nekad proizvodio u bakarskoj okolici* — Bakarska se vodica nikada nije prestala proizvoditi, samo se nije prodavala, a sada se opet prodaje u bocama; *bijenale, -la m lat. izložba vajarstva, kiparstva (u Veneciji) koja se održava svake druge godine* — Riječ je uzeta iz talijanskog (mostra) biennale; Venecija je već davno prestala imati patent na »bijenale«, bijenalâ ima ne samo »vajarstva, kiparstva« već i slikarstva i glazbe; *bječva... (obično mn.)...* — Bječve su na nogama zaista »obično mn.«, no u rječniku su jednina i množina potpuno ravnopravne!; *bob...* — Saonice, nema punog oblika bob-sleigh, bobslej; *Bodul... podr...* — Prije je fam. i šalj.; *borgis...* — Pogrešno smješten između borealni i borej mj. između borenje i borica; definicija laička; *brancin, -ina tal. zool. pokr. v. lubin. Ben. Rj.* — Brancin je, uz lubin, luben, smudut toliko raširen naziv da se ne može smatrati provincijalizmom; *bakovina, bakovit, bakovski* — Pogrešno smješteni ispred »bakonja«; *Carigrad ... Istambul* — Pogrešno mj. Istanbul; *curak¹... tanki neprekidni mlaz tekućine (vode, krvi); tok ili žila vode; curak²... m hip. od cura* — Nema značenja šmuk, stružnica, stalaktit; *cvat... cvast (1); cvast... 1. skup cvjetova u obliku grozda, metlice i sl.* — Cvat je: posebno udešena stabljika koja nosi cvjetove, npr. klas, klip, grozd (Min.); cvjetonosni izdanak (Burgerstein—Kišpatić: Botanika, Zgb 1910.); dio biljke, koji na svojim ograncima nosi cvjetove... (ELZ); *čančara ž zool. pokr. kornjača, Vuk Rj.* — Čančara je v r s t a kornjače; naziv »čančara« jer joj je oklop poput čanka (Hirtz); naziv imaju također BŠ, BF, FK, ELZ, Pr., Kl.; *čatlov... motka koja se poprečno stavi na stube, lotre seljačkih kola* — Dakle, seljačka kola imaju stube, lotre a ne ljese (čatlov se zove i »ljesice«); *čehizam... češki jezični izraz* — Definiciji manjka dodatak »u nekom drugom jeziku«; *činela ž tal. muzička sprava u obliku diska (udara se jedna o drugu)* — Bolje: mn. m čineli, dvije glazbene udaraljke slične (okruglim) kovnim tanjurima (tal. cinelli ili piatti, tanjuri), udaraju se jedna o drugu ili batićem po jednoj; *čistač... Primjer: Doći će gradski čistači s vodenim šmrkovima* — Neprikladan primjer, te ljude zovu poljevačima; *čokolada...* — Iz opisa je izostavljen bitni sastojak, kakaov maslac, bez kojega nema p r a v o na naziv »čokolada«; *čorba... Izr. bordovska ~* — Bordovska mj. bordoska, prema Bordeaux; *črez prijedl. (s gen.) zast. i pokr. 1. v. kroz, preko. — Tako se samo črez njega [južno narječje] možemo ujediniti s našom braćom rimskoga zakona. Vuk* — Črez se, čini mi se, slaže s akuzativom...; *čvrst... 1. a. supr. tečan* — Radi se o agregatnom stanju tvari, ima ih t r i — čvrsto, tekuće i plinovito (toliko valjda zna i autor definicije) — pa je oznaka »supr. tečan« besmislena; *dabar... vrsta glodavca skupocjenoga krzna koji žive pored vode, Castor fiber* — Kako: glodavca-žive?; *dabl. = dubl igra parova (najčešće u tenisu)* — Dabl (ne dubl!) je isto tako »čest« u stolnom tenisu...; *decidara ž tur.* — Ima dva značenja, ispred prvog nema oznake 1.; *decimal...* — Nema značenja: decimalna vaga; *decimalan...* — Nedostaje: ~ mjesto, ~ sistem (dekadski sustav), ~ mjera, ~ vaga!; *diferencijalan... Izr. diferencijalni račun mat. računanje s beskrajno malim količinama* — Veličinama a ne količinama! Mj. beskrajno bolje neizmjerno; *domine ž mn. tal. vrsta igre...* — Domine, miserere!...; *domisao... neol. — Metoda njegova za nj sama nije bila drugo nego duhovita domisao. Baz.* — Kakav je to neologizam star gotovo sedamdeset godina! Tko ne vjeruje, neka zaviri u Parčićev Rječnik hrvatsko-talijanski iz god. 1901.: idea aprioristica, concetto; escogitativa, dakle ne »domišljanje, dosjetka« kao što hoće Rječnik; *donžuan; donžuanski; donžuanstvo* — Rječnik ima samo te primitivne oblike a oblike donhuan i dr. ni od korova; *dopir m hapaks dopiranje* — »Hapaks« nema među »tehničkim skraćenicama«, iako je kratica za hapakslegomenon odn. hapakseiremenon (ili pisano rastavljeno), mora se potražiti među natuknicama a ni ondje nema punog oblika već samo »hapaks« što znači samo »jedanput«...; *drekavac... 3. mn. zool. sistematski naziv za majmuna, Alouata. Term. 4.* — Po ELZ, Min, BaF, FK: Alouatta, urlikalci, urlikavci, ROD majmuna; osim toga — ispričavam se na izrazima — kod nas drekavac znači šeprtlja, vulg. govnjar; *dunjik, -ika ž mjesto gdje su dunje posađene...* — Dunjik ženskog roda!!!; *dvojina ž gram. kategorija oblika (gramatičkog broja) koji se upotrebljava kad se govori o dva pojma, dual* — To je definicija, a ne one kojima su nas učili nekakvi Maretići, Florschützi, Musulini i njima slični!...; *dvokrilac... 1. letilica sa dva para krila* — Letilica mjesto letjelica; *dr (Dž) 1. a. zupčani prednjonepčani suglasnik* — dr mj. dž; *e¹ (E) 1. a. srednji samoglasnik prednjeg reda* — Tko nije lingvist... neka se snađe!; *efek(a)t ...* — Ima četiri značenja s ovim čudnim oznakama: a., b., 3., 4.; *eksponat... izložen predmet (na izložbi), izložak* — Prema Kl. iz r u s k o g a (navodno prema lat. exponatus); svojedobno je dr Ivan Popović u »Borbi« oštro osudio tu riječ, jer particip perf. pas. od exponere glasi expositus pa se zalagao za oblik ekspozit, ali je, na žalost, naišao na slab odjek; Rječnik je taj oblik mogao barem registrirati; *elastika... 1. guma (tvrda ili rastežljiva)...* — Elastika — t v r d a guma?!; *elipsa... 1. geom. zatvorena kriva linija, krivulja jajastog, ovalnog oblika* — Ne znam kako autoru definicije nije neugodno servirati ovakve stvari; *elipsoid... geom. tijelo koje se dobiva okretanjem elipse oko njezine osovine, osi.* — Elipsa ima dvije osi (ne osovine!) pa je trebalo reći: oko jedne njezine osi; *epidijaskop m grč. fiz. aparat koji projicira na platnu uvećanu sliku* — Na platno a ne na platnu; epidijaskop projicira površinu neprozirnih predmeta i prozirne predmete, dijapozitive; *episkop... 2. aparat za projektiranje neprozirnih premeta i slika* — Za projektiranje mj. projiciranje! Kad se već spominju episkop i epidijaskop, mogao se spomenuti i dijaskop, ali — kraj ovakvih opisa — možda je i bolje da je izostavljen...; *fidžan* — mjesto fildžan; *fratrija...* — Ima dva značenja a broj je samo pred prvim; *galantar, -ara i galanter, -era m pokr. onaj koji izrađuje ili prodaje galanteriju (2), torbar* — A što je obrtnik koji izrađuje galanterijsku robu ili trgovac galanterijskom robom? Bojim se da ću jednog dana pročitati ovakvu definiciju: novinar, -ara m lice, osoba koja na ulicama, trgovima, placevima, pijacama, tržnicama i sl. izvikuje i prodaje novine, kolporter...; *galon¹... mjera za zapremine tekućine (oko 4 l)* — Po ELZ: prostorna mjera, služi za suhe tvari (pšenica i druge zrnate plodine) i tekućine, sadržava 4,546 l... U USA se upotrebljava g. od 4,40 l i 3,78 l; po Drv. 4,543 l; po Min. 4,54 l; dakle, definicija baš nije uzorna; *gipsoteka... zbirka vajarskih radova izlivenih u gipsu* — Gipsoteka je zbirka sadrenih (gipsanih) odljeva kiparskih djela, arhitektonskih spomenika, arhitektonskih dijelova s plastičnim ukrasima i sl. (ELZ); *glece, ijek. glijece s pokr. gem. od glijeto* — Gem, mj. dem., deminutiv; ali, što će nam, do vraga, gleto, ijek. glijeto zajedno s »geminutivima«, kad imamo — dlijeto; *gnjed... Limanit, gnjeda željezna ruda. Tuć.* — Nije limanit, nego li-

monit i nije ruda, nego rudača. Zaista je nevjerojatno da jedan od autora Rječnika nije u stanju točno PREPISATI iz Tućanova srednjoškolskog udžbenika jednu definiciju od cigle četiri riječi; *govornica... 2. zast. pokr. ženska osoba govornik* — Zastarjelo i pokrajinski?! Slobodan sam podsjetiti onoga tko je to napisao na dva djela koja Rječnik navodi među s v o j i m izvorima riječi: Julije Benešić, Hrvatsko-poljski rječnik, Zgb 1945., str. 195: *govornica ž* trybuna; mówczyni; Milan Drvodelić, Hrvatsko-engleski rječnik, Zgb 1953., str. 123: *govornica* f. lady (woman) speaker...; ako mu nije teško, neka pogleda i Njemačko-hrvatski rječnik dra Vinka i Ivana Esiha, Zgb 1943., str. 532: *Redner(in* f) m (-s) govorni-k(ca); besjedni-k(ca); str. 640: *Sprecher(in* f) m besjedni-k(ca); govorni-k(ca). — No, tko zna, možda su i navedeni rječnici zastarjeli i pokrajinski...; *grmen, grmena m = grm (1). — Iz grmena velikoga lavu izać trudno nije. Njeg.* — U izvornom Njegoševu tekstu stoji »lafu« a ne »lavu« (Gorski vijenac, XIII izd., Zadar 1905.). Blago rečeno, čudan odnos prema remek-djelu velikog pjesnika. I zar je baš trebalo upropastiti glasoviti Njegošev dvostih, ispustivši drugi stih (»u velikim narodima geniju se gnijezdo vije.«)?; *gromača... b. ograda od kamena* — Definiciji je trebalo dodati »bez veziva (žbuke)«, inače znači obični zid a ne gromaču; *grombi...* — »Grombi« mjesto »krombi« (engl. crombie) kojega u Rječniku — nema!!; *hemeroidi m mn. (jd. hemeroid, -ida)... šuljevi* — Pogrešno mj. hemoroid(i), muka mi je to dokazivati. »Hemeroidi« su smješteni po pogrešnom abecednom redu između natuknica »hemoralgija« i »hemoroidalan, hemoroidan«; pridjevi imaju objašnjenje »koji je u vezi sa hemoroidima; koji boluje od hemoroida«, dakle imaju uza se dva puta ispravan oblik »hemoroidi«. Kakva zbrka!; *hiperbola... 2. mat. otvorena kriva linija, krivulja čiji (!) se kraci simetrično razilaze u beskonačnost* — Laička, neodređena, nikakva definicija na temelju koje se može konstruirati bezbroj krivulja r a z l i č i t i h od hiperbole, a hiperbola — ako se ne zna njezina točna definicija — nikada. Laiku će, dakako, hiperbola ostati i dalje knjiga sa sedam pečata; *heldovnjak... vrsta vrganja. — Tamo rastu kasni vrganji »heljdovnjaci« s crnosmeđom korom. Donč.* — Nešto nije u redu: ili je pogrešno naveden »heldovnjak« ili »heljdovnjaci«; *hlače... donji dio muškog odijela, pantalone* — Zar samo muški nose hlače?; *hvastavo pril. hvalisavo. — Moći će bučno i hvastavo aklapati. Draž.* — Valjda »naklapati«; *infant m lat. 1. španjolski prijestolonasljednik* — Pravopis ima prestolonasljednik, prvi oblik izričito zabacuje (možda je u Rječnik namjerno uveden, no u to ne ulazim); *integral... mat. konačna, promjenljiva veličina* — Definicija je obična besmislica; *isivavač... naprava kojom se što (...) isisava;* — *ispekrpati... sasvim (i ponovo) iskrpati; izresan... koji je sa resama, otrcan, izrojtan. — Hlaće izresanih nogavica...* — Hlaće mj. hlače; *izučiti, izučim... I da [mrtvim dušama] Hadžija ne izući molitvu, ja danas...* — Izući mj. izuči; *izumrijeti... (aor. izumrijeh, 2. i 3. 1. izumrije)...* — Brojka jedan mj. slova el, lice; *izuti...* — Isto; *izuzeti...* — Isto; *jal; jalan; jalnost* — »Provincijalizmi«; *jakovljica ž indiv.* vrsta mornarskih ljestava. — Iznesoše jakovljicu, teško opterećenu olovnicama. Kreš.* — Nije indiv., ima je Benešićev Hrvatsko-poljski rječnik i Pom. enc. sv. 1, str. 610 i sv. 8, indeks na kraju sveska, i STRUČNI je IZRAZ! Značenje: osobite ljestve od dvaju usporednih konopa s poprečnim letvicama ili motkama kao stepenicama kojima se mornari spuštaju s broda u čamac i penju s čamca na brod. Naziv je očito nastao prema biblijskoj priči o snu patrijarha Jakova: »I usni san: ljestve stoje na zemlji, a vrhom do neba dopiru, i anđeli Božji po njima se penju i silaze...«. Ima i talijanski pandan: »Giacòbbe, Giacob... la scala di —, Lunga scala sino al cielo veduta in sogno da Giacobbe, sulla quale salivano e scendevano gli Angeli.« (Nicola Zingarelli, Vocabolario della lingua italiana, Bologna 1942.); *jeftimba ž = jevtimba zast. javna prodaja putem nadmetanja, dražba, licitacija* — Velika zbrka pojmova: jeftimba je ofertalna licitacija, submisija (javna ponuda, prijedlog), poseban oblik izdavanja radova i dobara, obično *najjeftinijem* nudiocu; dražba je javna prodaja radi postizavanja *najviše* cijene. Obadva su pojma odavna ustaljeni privredno-pravni termini. A k o bi kome od njih pristajala oznaka »zast.«, bila bi to dražba, jer je izvedena od riječi »drag« što je nekad značilo »skup« a značenje se sačuvalo samo u nekim riječima (dragi kamen, drage kovine, dragocjen i izv.) i kao pokr. riječ. Jeftimba je, naprotiv, načinjena prema (jedinom) ispravnom književnom pridjevu »jeftin«; *jenizirati-još* — Oznaka na vrhu str. 462, pogrešno mj. jonizirati-još; *ju enkl. ak. ž. r. zamjenice ona; isp. je (upotrebljava se samo poslije sloga »je« ili ispred njega): on ju je vidio; nije ju vidio; ali: ja sam je vidio.* — Kome nije dobro poznata upotreba enklitike ju odn. je, neće se na temelju gornje definicije nikada snaći; loša je i vremensko-mjesna prijedloška kombinacija poslije-ispred umjesto istorodne, mjesne kombinacije iza-ispred; *kačkavalj, -alja m rom.* — Zašto »romanski«, kad je naziv talijanski: caciocavallo, »konjski sir« (zbog vrlo intenzivnog mirisa)?; *kâd... 1. a. aromatički dim koji izlazi iz čega što gori* — Suvišno je objašnjenje da dim izlazi iz čega što gori (iz čega drugoga izlazi?); zar nam je — kraj domaćih pridjeva mirisni, mirisavi, miomirisni — potrebna tuđica »aromatički«? Ali, eto, nekome b a š treba, ta neće valjda oskvrnjivati jezik kojekakvim kovanicama, barbarizmima, arhaizmima, individualizmima, šatrovačkim i sličnim nagrdama!...; *kamen... 2. a. vodenički kamen, žrvanj* — Žrvanj je pravi priprosti, maleni kućni m l i n te ne može biti sinonim za »vodenički k a m e n«; *kamen, -a, -o... Izr. ~ doba prehistorijsko doba kad je čovjek pravio alat i oruđe od kamena* — Alat i oruđe mjesto oruđe i oružje; *kamenica... 6. a. morska riba s otrovnim repom* — Pogrešno, kamenica (raža, Raja clavata) nema otrovan rep, imaju ga (recimo »rep«, da ne zamršujem opis) neke slične ribe: golub (Myliobatis aquila), žutulja (šipatka, Trygon pastinaca); *kamomet m indiv. v. kamenomet. — Učini im se [drvosječama] da utonu [zvijezde] tek za kamomet od njih. Kreš.* — Nije »indiv.«, kao ni jakovljica, ima u navedenom Parčićevu rječniku (a nema kamenomet): un trar di sasso, sassata; ciottolata; *karas... pokr. v. karaš. Ben. Rj.* — U hrvatskoj jezičnoj praksi dolazi isključivo oblik »karas«, »karaš« je provincijalizam. U potvrdu ovoga navodim ova djela koja su mi pri ruci: ELZ, BF, BŠ, BaF, May., Hirtz, Ben., V. Esih, Min., Prir. leks. Osim Ben., Hirtza i BF svi ostali imaju samo oblik »karas«. Treba istaknuti da je Hirtz sakupio nazive iz mnogih naših krajeva pa tako, razumljivo, i brojne provincijalizme. Fink u svojem prijevodu Brehma (Zgb 1939.) ima ovu bilješku: »Radi većeg publiciteta dodani su kod mnogih životinja uz hrvatske još u zagradama i srpski i slovenski nazivi: na pr. divlja patka (plovka, divja raca); obični puh (puvać, polh) itd.«. Tako je kod naziva »karas« dodao u zagradama »karaš, koreselj«. Nazivi u zagradama nisu ušli u kazalo imena pa tako ni karaš (jasno ni koreselj). — Da netko ne zna je li neka riječ književna ili provincijska mogu nekako i razumjeti (ima i

* Hapaksi ili riječi koje su i z m i s l i l i pojedini književnici unošene su pod oznakom *indiv.* ... (Iz predgovora Rječniku).

takvih jezikoslovaca), ali da »karas« uopće nije opisan, iako je po abecednom redu prije »karaša«, to je zaista teško shvatiti; *karmenadla ž barb. v. krmenadla* — U Rječniku nema krmenadle da bi nam objasnila barbarsku karmenadlu (superbarbarskom karmenadlu, jasno, ni traga...); *katastrofa... 1. ... ~ Titanika* — Brod se zvao Titanic; *Kerempuh... m. poznato lice iz kajkavske nar. pripovijetke* — I to je sve!...; *klepalo s 1. a. drvena ili metalna daska...* — Metalna daska!; *kliješta... 1. metalno oruđe...* — Ima i drvenih i plastičnih kliješta (za hvatanje slatkiša, bombona, keksa, raznih narezaka i sl.); *koča... a. dvokrilna povlačna mreža...* — Rječnik ima i izv. kočar, kočarenje, kočarica, kočariti. Ime i oblik koća s oznakom »ž v. koča« a nijedne izvedenice, dakle daje apsolutnu prednost obliku koča i izvedenicima. A moralo je biti upravo o b r a t n o: oblik je koća mnogo rašireniji od oblika koča, kako to proizlazi iz rezultata ankete provedene po svim važnijim središtima našeg morskog ribarstva. O tome je opširno izvijestio u časopisu »Jezik« br. 1 od listopada 1955. Božidar Finka; on ujedno smatra — iz opravdanih razloga — da je stvarna raširenost oblika koća i znatno veća nego što pokazuje rezultat ankete te doslovno kaže: »Imajući u vidu raširenost i opravdanost oblika k o ć a, tim se terminom služe i u Jadranskom institutu (JAZU, op. M. K.). Prema tome treba pisati i izvedenice: koćar, koćarski, koćarenje, koćariti.«. (Napomena: dr Božidar Finka je jedan od urednika Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika); *kok... med. vrsta okrugle bakterije* — Kok je k u g l a s t a oblika; *konfiscirati... zapljenivati; konoba ž lat. pokr. ... 2. krčma (obično u suterenu ili prizemlju) gdje se prodaje i pije vino...* — Može li se riječ u tom značenju smatrati provincijalizmom, kad konobâ ima »svuda«?; *kontura...* — Ispred prvog značenja nema oznake 1.; *konzervatoristica i konzervatoristkinja... ž ženska osoba konzervatorist(a). Prav.* — U Pravopisu n e m a ni jedne od tih triju riječi; *kopanja ž korito izdubeno iz širokog balvana, klade ili načinjeno od lima koje služi za pranje rublja i za druge kućne poslove* — Služi i za ostale poslove (poljske, zidarske...); *koraba ž bot. pokr. v. keleraba. Ben. Rj.* — Slučaj sličan »slučaju karas«. Potvrde: s a m o koraba imaju: Parčić, Min., Drv., ELZ, May., Hurm, Gav., V. Esih, Fil., VIE; oba oblika imaju Ben., And., Dean., Svez., Šulek. Neki udžbenici imaju i oblik korabica koji je prilično čest, ali ga Rječnik nema. Dobro je zabilježiti i ovo: koraba je prema književnoj njemačkoj riječi Kohlrabi a keleraba prema dijalektalnoj Kehlerabe (Klaić); *kordovan... fino i tanko izrađena kozja koža (po Kordovi u Španjolskoj)* — Grad se piše Córdoba; *korota ž tal. 1. žalost za pokojnikom* — Talijanski je lutto. Kod Klaića označeno joj je arapsko porijeklo (kahret); *kotac... 1. ograđeno mjesto za manje domaće životinje, najčešće pa svinje, svinjac* — Pa mj. za; ali koje se manje domaće životinje, osim svinja, drže u kocu?; *kovinoljevač... ek. kovnolevač* — Ispušteno »i«; *kovrdan i kovrdin... vrsta mača, sablja kovana u Kordovi* — Opet Córdoba fonetski; *koza... rogata domaća životinja* — Ima ih i bez rogova; *krama... fig. sitno trgovački duh* — sitno trgovački mj. sitnotrgovački; *krasnica...* — Nema običnog značenja »ukrasna biljka«, ali zato ima »šalj. zadnjica, stražnjica«; *kratkodnevnica...* — nema kratkodnevica a ima dugodnevica i dugodnevnica; *kremik... kem. zast. elemenat u čiji sastav ulazi kremen, silicij* — Kremik nije zastarjela riječ (iako se upotrebljava manje nego prije); definicija je pravi galimatijas: kremik je (silicij) kemijski element (počelo) a kremen njegov spoj, čisti silicijev dioksid. Kako dakle u neki element »ulazi« njegov spoj?; *krepilo s indiv. sredstvo za krijepljenje ili jačanje.* — *Vješta umiješu i tajni da proizvodi mnoga domaća krepila... Kreš.* — I treći se put Krešiću pogrešno pridijeva oznaka »indiv.«, riječ ima kod Parčića: Krepilo, a, n. V. Kriepilo; Kriepilo, a, n. rimedio tonico, cordiale; *krepkonog, -a, -o, kov. koji ma krepke, jake noge* — Ma mj. ima; *kréso m. hip. od kresozub...* — »Kresozub« Rječnik nema; *kreveljiti... 1. kriviti u grimase* — Oznaka 1. suvišna, drugog značenja nema (o definiciji nema smisla trošiti riječi); *krezol... m kem. smjesa od katrana, kamenog i drvenog ugljena koja služi za dezinfekciju i pravljenje boja* — Definicija je besmislena i smiješna, tâ koji bi normalan čovjek upotrijebio s m j e s u od katrana, kamenog i drvenog ugljena kao sredstvo za dezinfekciju?! Autor je definiciju uzeo iz Klaića, gdje glasi: »s a s t o j a k katrana, kamenog i drvenog ugljena; upotrebljava se za dezinfekciju i za proizvodnju boja«. Bit će da je i drugdje pročitao nešto o krezolu (u ELZ gdje se govori i o smjesi k r e z o l â kao o sredstvu za dezinfekciju i antisepsu), no definicija mu se valjda učinila glomaznom i zamršenom pa se poslužio jednostavnom Klaićevom definicijom i — dvostruko pogriješio: sastojak je zamijenio smjesom, ali je zato vjerno prepisao pogrešan zarez između »katrana« i »kamenog«; zarez tu, naime, nije smio doći, jer se radi o katranu kamenog i drvenog ugljena...; *krijumčariti... 1. tajno prenositi robu* — Oznaka 1. suvišna, drugog značenja nema; *krinka...* — Pred značenjima su oznake 1. a., b., 2. i 4., oznake 3. nema; *kriptogram... 2. vrsta zagonetke u kojoj treba premještanjem slova odgonetnuti pravo značenje riječi* — Iz temelja pogrešno, to je definicija za anagram (premetaljku); kriptogram je zagonetka koja sadrži u sebi (katkad i u samom nazivu »kriptogram«) ključ za njezino rješenje; *kros i kros-kontri...* — Samo »kros« ne bi se smjelo upotrebljavati, jer nedostaje bitna riječ »country«; ni »kros-kontri« ne valja (bez obzira na Pravopis), budući da se »country« čita »kantri«; *kritičar... 2. onaj koji se bavi kritikom kao zanimanjem, kazališni ~* — Ima i književnih, likovnih, glazbenih, filmskih... kritičara; kritičaru ne mora kritika biti zanimanje; *kruška... 1. bot. a. listopadna drvenasta biljka iz por. ruža s jestivim plodovima koji imaju oblik okruglastog konusa* — »Listopadna drvenasta biljka« mj. »listopadno drvo«; kakvi li su to »okruglasti konusi«, čitaj stošci, čunjevi? a tek kruške koje imaju oblik »okruglastog konusa«...; *ksenomanija... nekritično provođenje za stranim uzorima u svim pravcima* — Provođenje mj. povođenje (definicija biser — u svim pravcima); *kući pril. pokr. kod kuće* — Čini se da autor ove nazovidefinicije nikada ne ide kući (valjda ide kod kuće); *kuli...* — Nije samo »k i n e s k i nosač, nadničar«; *kuna... 1. a. malena grabežljiva zvjerka iz por. mačaka; b. mn. porodica takvih životinja s mnogo podvrsta* — A što bi se kuna gurala u porodicu mačaka, kad ima svoju porodicu!; *kundačiti... 1. tući, udarati kundakom* — Oznaka 1. suvišna, jer drugog značenja nema; *kupovni, -a, -o...* — Ispred prvog značenja nema oznake 1., a ima 2. a., b.; *kȕrva ž njem. barb. kriva crta, krivulja: kvadratura kurve* — Riječ se i izraz praktički ne upotrebljavaju pa su slobodno mogli izostati.

Težak su balast u Rječniku »makaronske definicije« poput niže navedenih, koje se tvrdokornom upornošću primjenjuju od prve do posljednje strane prvih dvaju svezaka Rječnika:

amin... kem. organsko jedinjenje, organski spoj koji se izvodi (!) zamjenom vodoničnih, vodikovih atoma u amonijaku ugljikovodičnim grupama (!); azot... = dušik gas, plin bez boje i mirisa, jedan od sa-

stojaka vazduha, zraka; hlorovodonik = klorovodik jedinjenje, spoj hlora i vodonika, zagušljiv gas, plin bez boje (HCl); kompresor... 1. stroj, mašina za zgušćivanje, sabijanje (pravi je izraz »stlačivanje«, op. M. K.) uzduha, plinova ili gasova, pare; kondenzacija... 2. fiz. pretvaranje para, plinova, gasova u tekuće, tečno stanje. — Takve su »definicije« ne samo neprirodne, glupe i nakazne, nego i kaotične: još više zamućuju ionako često maglovite, neznalačke definicije. Ne manji balast predstavljaju i sasvim suvišni ekavski oblici i srpske riječi (u Rečniku, dakako, recipročno, ijekavski oblici i hrvatske riječi), nadalje golem broj provincijalizama, bez obzira na to jesu li uzeti iz »pučkog« govora ili iz »dobrih pisaca«. Nasuprot tome, u Rječniku nema vrlo mnogo dobrih, u svakodnevnom govoru upotrebljavanih riječi, riječi iz tzv. sredstava masovne komunikacije, kao što su dnevna i periodična štampa, radio, televizija; nedostaje golem broj riječi kojima vlada (ili bi morao vladati) svaki čovjek solidnog općeg znanja i kulture. O nekoj naučnoj terminologiji nema, dakako, ni govora. Dajem samo kratak, letimičan izbor takvih riječi kojih u Rječniku nema:

aerarij, aeronautičar, aforist, ajnštajnij(um) — *znak E, akorder, amara, amarin, amaro, amarena, americij* (Am), *ambon* (ima samo amvon), *Anadol(ija)* i izv., *Antarktika* (Antarktik), Sb (antimon), *aport* (unos) i izv., *argat* (puškarnica, turc.), *argon* (Ar), *argotizam* (od »argot«), *arijeta* (arietta), *Arktika* (uz Arktik), *arsenit, arsenopirit, arsenov, arsenovodik, astronautičar, autotipija, auto-fototipija* (= foto-autotipija), *babaš* (cipal), *bacaj* (kod košarke), *bakrorotacija, bakterij* (uz bakterija), *balavica* (morska i slatkovodna riba), *balavka* (slatkovodna riba), *baloner* (uz balonac), *baraban* (podsjećam na balet Vittorija Rietija), *baril(o), baronet, be* (nota hes), *bel, beleg, bevanda, bikini, bikonkavan* (a ima bikonveksan), *bilinar* (podsjećam na Ilustrirani bilinar, priručnik za određivanje porodica i rodova višeg bilja od dra Stjepana Horvatića, sveuč. profesora, Zagreb 1964.), *bilinje, bio-bibliografija, bistro* (imenica), *blenoreja, blesiran* i izvr., *blesura, bobovac (limonitno zrnje), Bodulija, boliglava* (pučki: glavobolja), *breča, britvica* (žilet), *broćevina, buđola, caklovina* (limonit u grudama koje se cakle, sjaje posebnim sjajem, Tuć.), *centigrad* (°C), *centurij* (Ct), *cikloida* (epicikloida, hipocikloida), *cirkonij(um)* — znak: *Zr, crt, crtka* (šrafa), *čehulja, će* (ć kako se čita), *decimirati, defektolog(ija), defektološki, depo, derivacija* (mat. izvod), *destilerija* (»destilana«), *dezinsektor, dizajn(er), doboš-torta, drvotoči* (ličinke raznih kukaca koje toče drvo), *ecer, eceraj, ecati, ecanje, ecan* (jetkač, jetkaonica, jetkati, jetkanje, jetkan), *ekscar* (rascar), *ekscentar, ekspozit* (izložak), *emajl-lesonit, enigmat, enigmatika, eozin, eolski, eskapizam, euklidski* (geometrija!), *fermij* (FM), *fluorid, fluorit, foto-autotipija, fotoćelija* (fotostanica), *niz riječi sa* »*foto-*«, *fibrozan* (tkivo), *frcalo* (pučki: upaljač, prema njemačkom »fajercajg«), *futurolog(ija)*, i izv., *galalit, galebovke, galikanac, gang, garantol, gatirati, gegač, geosinklinala, gerontolog(ija), golac, golčić* (mlada skuša), *golubovke, grg(lj)ača, gro, grogi, grozničara* (kuga), *ha* (slovo »h« kako se čita, nota H kako se čita), *hamburger* (loza, grožđe i vino, špek, »faširani šnicl«), niz riječi sa »*helio-*« i sa »*hema-*«, *hermafroditizam, hes* (nota »be«), niz riječi sa »*hetero-*« (Klaić preko 20, Rječnik dvije), *hibernacija, hibernizacija, hibernizirati*, Hg (živa), niz riječi sa »*hidro-*«, *hijalit* (vrsta kremena), *himber*(saft), niz riječi sa »*hiper-*«, *holmij* (Ho), *Cr* (krom), *i* (imaginarna jedinica, $\sqrt{-1}$), *iglu* (engl. igloo), *ihtiolog(ija), indijaner* (slastica), *indikacija* (med.), *integriranje* i izv. (mat.), *interkontinentalan, iskrcavač, ištekati, izlaznica, izvjesnica* (uredski: košuljica), *izvod* (mat.: derivacija), *jednač* (ekvinocij, Klaić), *jednakonoćje* (ekvinocij), *jetkač i izv.* (ecer i izv.), *J* (jod), *kamenik* (kamenolom; opera Jakova Gotovca), *kantarida* (babak, španjolska muha), *kantaridin, kapljevine* (fiz.: zajednički naziv za tekućine i plinove), *kestogubice* (bot.), *kina-vino, komuščičarke* (bot.), *končastoškržnjaci* (zool.), *konfitura* (konfitir), *konkrement* (prirast), *konkav-konveksan* (leće), *kontinuum* (fiz.-mat.: prostorno-vremenski kontinuum, četverodimenzionalni svijet), *kontraindikacija* (med.), *korabica* (= koraba), *kozmonautičar* (stručnjak), *kovinotokar, krat* (»tercarol«, pom. mjera za skraćivanje jedra kod prejakog vjetra), *krenkati se, ksilofon, ksilol, ksilolin* (sredstvo za zaštitu drveta).

Mnogi su opisi riječi prekratki, loše skraćeni, šturi, nezgrapno formulirani, a naročito pada u oči malen broj (osobito d o m a ć i h) sinonima, ili ih uopće nema. To je velika šteta, jer bismo u Rječniku imali, makar u sažetu obliku, ujedno i rječnik sinonima, za kojim se osjeća velika potreba. Kakvu li pozitivnu suprotnost predstavlja npr. Klaićev (Veliki) Rječnik stranih riječi! Pažljivi korisnik njegova rječnika često je upravo zadivljen nad bogatstvom izraza što mu ga je otkrio vrlo učeni i marljivi tvorac tog rječnika. Rječnik je hrvatskosrpskoga književnog jezika, u usporedbi s njegovim rječnikom, upravo bijedan... Evo nekih primjera: lijevo su natuknice iz Rječnika HS, desno sinonimi kojih u Rječniku nema:

abonman — predbrojka; *adresant* (»*njem.*«!) — naslovitelj; *adresat* — naslovnik; *adresirati* — nasloviti; *ajnlagerica (-rka)* — ulagačica; *akcione(a)r* — dioničar; *akcione(a)rski* — dionič(ars)ki; *akordirati* — ugađati, štimati (glazbalo); *anali* — godišnjaci; *aleja* — drvored; *arbun* (riba) — rumenac; *arterija* — žila kucavica (vena je žila krvica, krvarica, modra žila); *auditorij* — slušateljstvo; *avan* — mužar, stupa; *babak* — španjolska muha, kantarida; *barbun* (riba) — batoglavka, trlja, trilja; *baš* — upravo, taman; *bilježnica* — pisanka, teka; *božjak* — redovnik templar, hramovnik; *brajda* — baras; *brineta* — smeđuša, smećka; *budžet* — proračun; *carevka* — suvrsta kruške; *cigara* — smotka; *ciklama* — (s)križalina, klobučac, miholjica, menegled, gorska ljubica i dr.; *čatra* — catara; *čatrnja* — nakapnica; *čerupati* — perušati; *čiopa* — pištara; *članak* — odjeljak, stavak zakona, naredbe, paragraf; *čoha* — darovac, riza, čoja; *čovječina* — ljudina, mužina; *ćutilan* — sjetilan; *dabo(g)me* — dašto, jašta, dašta; *daktilograf* — strojopisač; *daljn(j)i* — naredni, idući, slijedeći, predstojeći; *dangubica* — vrsta tambure srednje veličine; *darovit* i izv. — nadaren i izv.; *datum 1.* — nadnevak; *decimal* — decimalna vaga; *decimalan* — ~ vaga; *dikobraz* — bodljikaš; *dioksid* — dvokis; *dirka*[1] — taster; *div* 2. a. — gorostas, orijaš, kolos; ljudeskara; *dizalo* — lift; *dodir* — doticaj; *dohvat* — doseg; domet; *dojako* — dosele, doslije(n); *dolibaša* — stoloravnatelj; magister bibendi; *dopisnica* — korespondentica (-tkinja); *dopisnik* — korespondent; *dosjetan, dosjetljiv* itd. — domišljat itd.; *došašće* — advent; *dovoljan* itd. — dostatan itd.; *dovratak* — gornji: nadboj, donji: podboj, postrani: dovratnik (-ci); *drop* — trop, drožđe; *droplja(-e)* — potrk(-ci); *duda* — dudica, dućkalica, varalica, sisak; *dugme* — gumb (... od sedefa, drveta, plastika); *duet* — dvopjev; *dvojnice* — dvojkinje (sopile); *dvougao* — dvokut; *đipan* — nar. ples, vrsta poskočnice; *efek(a)t* — učin(ak); *ekscerpt* — izvadak; iscrpina; *ekstremitet* — ud, okrajnina; *ekvinocij* — jednakonoćje; *elektrika* — nauko o elektricetu, dio fizike; *element* — (1. a., 3. a.) počelo; *entuzijazam* i izv. zanesenost; zanesenjaštvo i izv.; *erzac* — nadomjestak, zamjen(ic)a; surogat; *ešalon* itd. — ešelon itd. (j e d i n i ispravni oblici); *epilog* — zaglavak; *falsifikat* — krivotvorina; patvorina; *erar* — stručna definicija: država kao nosilac imovinskopravnih odnosa; *flah* — knjigotisak; knjigotiskarski stroj; riječ se u tim značenjima s k l a n j a; *flauta* —

drvena glazbena duhaljka slična fruli; *fluor* — halogeni kemijski element..., znak: F; *fond* — zaklada; *fosil* — petrefakt; *fototipija* — štrih (klišej); *fras* — prekojas, zahlipci, silan strah, strava; *fratar* — sarag (riba); *frent* — fremt; *gabula* — teška situacija, škripac; *galamdžija* — bukač, vikač; galica — alpska čavka (Pyrrhocorax graculus); *gasiti* — trnuti; *gavun* (riba — zeleniš šiljan, skakavac pravi; zeleniš glavaš, tupan, hrskavac, praskavac; *zeleniš batelj* (Šoljan: Ribe Jadrana); *gege* — (pletene) duge gaće ili takve gaće s majom u jednom komadu; raštimana violina; Albanci na sjeveru, po govoru, za razliku od Toska na jugu, *gekon* — macaklin, tarantela (Babić-Fink); *gem*[2] — bod, poen u tenisu i stolnom tenisu; generator — kotao u parnom stroju; *geometar* a. — mjernik; *geranij(um)* — iglice itd.; *germa* — pjenica; *Germani* — jedna od triju glavnih evropskih narodnosnih (etničkih) skupina; *gib* — fald(t)a, pjeta; *gimnastika* — gombanje, tjelovježba; *gizdelin* — kicoš; *gliboder* — jaružalo; *golman* — vratar; *goloigra* — vjetrogonja; *gong* — tam-tam; *goran(in)* gorštak; stanovnik Gorskog kotara (po tome je uzeo književno ime pjesnik Ivan Kovačić); *grabarka* — poskok i još 5—6 sinonima; *gradirati* — stupnjavati; *granat*[2] — mogranj; *grdobina*[2] — (zool). bez sinonima, Hirtz ih ima 20!; *grip* — mreža; *griz* — gris; *ha* — slovo »h« kako se čita; nota H kako se čita; *halofite* — halofiti; *halo* — svijetao krug oko Sunca ili Mjeseca; buka, galama, uzbuđenje; *ham* — homut, hamut, komot; *haringa* — sleđ, srodan sardeli (ne: vrsta sardele!); *harmica* — 2. mitnica; *hermafrodit* — dvospolac; *hermelin* — samurovina; *herpes* — kosopasica, pljuskavica, jaglina; nema: ~ zoster i drugih ~; *heureka* — našao sam! (Arhimed); *hibrid* — mješanac, križanac, polutan; *hir* — mušica, kapric(a); *hrast* — ima i n i s k i h, nema vrsta (Ettinger ih navodi 50-ak!); *iglun* — sabljan (glavno ime); *imaginaran* — jedinica, broj; *indijski* — ~ *ocean*, Indik; *isljednik* — istražitelj; *isposnik* — pokornik, asket; *isprika* — izlika; *istek* — izmak (vremena, trajnosti); *izreda* — odreda; *izvjestilac* (-telj) — referent; *izvod* — (mat.) derivacija; *Jermen(in)* i dr. — Armen(ac) i dr.; *jež* — (morski) ženka: ježina, poznaje se po kamenčićima među bodljikama); *kadran* — brojčanik; *kampanati* — prikuckivati; *kantar* — (riba) kantara; *kapitel* — glavica stupa; *kapuljača* — kukuljica; *karakteristika* — značajka; *kašalj* — pasji ~, hripavac, rikavac; kaustičan — ~ soda; *kolonel* — veličina štamparskih slova, 7 točaka; između nonparela i petita; *komuška* — plod krstašica; *končara* (Filipendula) — rod visokih zeljastih trajnica iz porodice ruža (ELZ); *končast* — ~ gliste (Sveznanje, Min.); *kondir* 1. — vrč, krčag, bokal; *konkubinat* — divlji brak; *konstantan* — (imenica) slitina bakra i nikla, nezavisna o temperaturi; za električne otpornike; *kontrakcija* — 2 značenja, ELZ ih ima pet; koret — prov. prsluk, i to muški; *korpus* — garmond, veličina štamparskih slova, 10 točaka; *kosirić* — maleni kosir; *košuljica* — (uredski) izvjesnica; *križati* — praviti znak križa; *krsni* — ~ kum; krštenik — novokršteno muško dijete, muška osoba; krštenica — analogno; krstionica; matična knjiga (rođenih i) krštenih; kuguar — puma.

Ovaj osvrt na Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika nema namjere da bude potpun niti može biti potpun. Već sam u početku rekao da sam od pedesetak strana bilježaka izabrao samo najkarakterističnije. Sigurno je da mi je tokom čitanja koješta izbjeglo pažnji (nije lagodno ni površno, a kamoli temeljito pročitati gotovo 47.500 pojmova), možda ponešto nisam dovoljno ispravno ocijenio. U svakom slučaju, nastojao sam biti krajnje objektivan i savjestan, radi se o predmetu a ne o ljudima: non quis, sed quid. U međuvremenu pojavilo se više kritičkih članaka (i poneki protučlanak) o Rječniku, uglavnom principijelne, teoretske naravi. Svi se, uglavnom, slažu u jednome: Rječnik u

ovakvu obliku nema smisla dalje izdavati, treba nastaviti na sasvim novim temeljima, a u istom smislu treba (temeljito) preraditi i prva dva izišla sveska (A—F i G—K). Sastali su se i predstavnici Matice hrvatske i Matice srpske i donijeli čvrste zaključke da će tako doista i biti. O stvarnim i formalnim nedostacima vrlo je malo rečeno — tvrd je to orah i za jake zube. Nadam se da će moj osvrt barem donekle razbistriti s t v a r n u atmosferu Rječnika i pridonijeti nastojanju da nastavak Rječnika (kao i novo izdanje prvih dvaju svezaka Rječnika) bude na zaista zdravim temeljima, ne samo principijelnima, nego i stvarnima.

Objašnjenje kratica upotrijebljene i uspoređene literature:

ME, Muz. enc. — Muzička enciklopedija
Min. — Leksikon Minerva, Zgb 1936.
Kl. — Dr Bratoljub Klaić: (Veliki) Rječnik stranih riječi, Zgb 1962./66.
Pr(av). — Novi Pravopis
Hirtz — Dr Miroslav Hirtz: Rječnik narodnih zoologičkih naziva, I dvoživci i gmazovi, Zgb 1928., II ptice, Zgb 1938.—1947.; III ribe, Zgb 1956. (izdanja JAZU)
BŠ — Brehm-Šarić: Kako žive životinje, Rijeka 1966.
BF — Brehm-Fink: Kako žive životinje, Zgb 1939.
FK — Fink-Kaman: Zoologija za V. razred gimnazije, Zgb 1951.
ELZ — Enciklopedija Leksikografskog zavoda, Zgb 1955.—64.
BaF — Babić-Fink: Životinjstvo za niže razrede srednjih i njima sličnih škola, Zgb 1926.
Drv. — Milan Drvodelić: Englesko-hrvatski rječnik, Zgb 1954.
May. — Dr Ernest Mayerhofer: Leksikon prehrane, Zgb 1944.
Ben. — Julije Benešić: Hrvatsko-poljski rječnik, Zgb 1949.
V. Esih — Dr Vinko Esih: Hrvatsko-talijanski rječnik, Zgb 1942.
Prir. leks. — Priručni leksikon, »Znanje«, Zgb 1959.
Hurm — Dr Antun Hurm: Hrvatsko-srpsko-njemački rječnik, Zgb 1958.
Gav. — Gavazzi-Sarazin: Hrvatskofrancuski rječnik, Zgb, 3. izdanje
Fil. — Ivan Filipović: Džepni rječnik hrvatskoga i njemačkoga jezika, Zgb 1910.
VIE — Dr Vinko i Ivan Esih: Njemačko-hrvatski rječnik, Zgb 1941.
And. — Ivan Andrović: Rječnik talijansko-hrvatski, Zgb 1937.
Dean. — Dr Mirko Deanović: Talijansko-hrvatski rječnik, Zgb 1942.
Svez. — Sveznanje, opšti enciklopediski leksikon, Bgd 1937.
Šulek — Dr Bogoslav Šulek: Jugoslavenski imenik bilja, Zgb 1879.

Osim navedenim djelima koristio sam se i brojnim drugima koja poimence ne spominjem.

OBRADBA STRUČNIH NAZIVA U RJEČNIKU HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

(METROLOGIJA, FIZIKA, KEMIJA i dr.)

Aleksandar Šolc i Juraj Božičević

Uvod

U ovoj našoj kritici želimo primjerima pokazati u kojoj je mjeri ovakav *Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika* (RMH) uopće upotrebljiv znanstvenim radnicima s područja tehničkih i prirodnih znanosti, odnosno koliko je pouzdan savjetnik onima koji bi htjeli saznati značenje pojedinih znanstvenih termina.

Odmah valja napomenuti da je u tom pogledu na veoma niskoj razini; tome su uzrok: nedovoljno stručno znanje, nesustavnost, površnost ili pak nastojanje[1] da se od dviju varijanti napravi jedan neprirodni hermafrodit. Potonji uzrok djeluje posredno: kao da je najveći dio energije sastavljača utrošen na prikrivanje ili čak krivotvorenje stvarnog stanja u našem jeziku, pa je stvaranjem jezične zbrke stvorena još veća zbrka u definicijama. Da je to tako, dokazat ćemo na mnogim primjerima, isprva s nekoliko svakodnevnih i važnih riječi, a nakon toga zasebno prema različitim područjima znanosti.

Evo primjera posve pogrešnih definicija:

ČELIK 1. *gvožđe, željezo velike tvrdoće koja se dobiva dodavanjem željezu nešto ugljika, nado, ocal.*

Objašnjenje je sasvim promašeno, jer je čelik slitina u kojoj osim željeza i ugljika ima i drugih elemenata. Oni se dodaju željezu, a ugljik se iz njega vadi! Kako se čelik proizvodi, zna danas svaki srednje obrazovan čovjek. Tvrdoća nije jedino svojstvo čelika, nego i elastičnost.

BENZIN *kem. pogonsko ulje koje se dobiva prečišćivanjem nafte ili destilacijom uglja.*

Benzin nije ulje, ni pogonsko ulje, nego pogonsko gorivo i petrokemijska sirovina, i ne dobiva se »prečišćivanjem« već destilacijom nafte. Iz ugljena se uopće ne dobiva (za vrijeme II svjetskog rata proizvođena je u Njemačkoj neka vrsta benzina polazeći od ugljena, ali ne destilacijom).

KARAT 1. *mjera za zlato i drago kamenje težine 0,2 grama za stupanj, finoću zlata, čija najveća čistoća iznosi 24 karata.*

Nesuvislost ove definicije nije samo dokaz nedostatka tehničke kulture nego i smisla za logičko izražavanje. Da bi se zbrka učinila većom,

[1] Tekst je pisan i predan u tisak prije zagrebačkog dogovora predstavnika obiju Matica o izmjenama u načinu uređivanja daljnjih svezaka i o poštovanju prava svake, podjednako hrvatske kao i srpske, varijante književnoga jezika da u Rječniku budu vidljivo prikazane, a ne zatirane. (Op. ur.).

daje se i ovaj primjer. — Oni su povod lijevanju zlatnika sa tri karata primiješana kova. *Komb.*

Tko sada može znati što je karat, koji je bilo potrebno definirati ovako:[2]

KARAT 1. jedinica mase dragog kamenja, jedan karat odgovara masi od 0,2 g (tako npr. dijamant ili biser od 10 karata ima masu od 2 g). 2. Mjera čistoće slitina zlata. Čisto je zlato 24-karatno, 22-karatno zlato ima 22/24 dijela zlata, 14-karatno 14/24 dijela zlata itd. ili kraće:

KARAT 1. mjera za masu dragulja (1 karat $\triangleq$ 0,2 g). 2. dvadeset četvrti dio; upotrebljava se za iskazivanje udjela zlata u slitini.

Koja će se definicija upotrijebiti zavisi od raspoloživog prostora i njezine namjene; definicija može biti štura ili opširna s primjerom da je razumije svatko, no mora biti točna, pogotovu kada se definiraju mjerne jedinice propisane zakonom.

BILIJUN = bilion *hiljadu milijuna, milijarda kod jednih naroda, milijun milijuna kod drugih.*

Iako se u definiciji izrijekom ne kaže jesmo li mi »jedni« ili »drugi« narodi, moglo bi se iz definicije zaključiti da je bilijun tisuću milijuna (tj. milijarda), što nije točno, barem ne u Evropi i kod nas. U SAD (a prije i u Francuskoj) bilijun se upotrebljava u značenju milijarde, ali je po njihovu sustavu dosljedno i kvadrilijun 10^{15}, a ne 10^{24} kako je u RMH slučajno točno definirano (*četvrta potencija milijuna*). Pogrešna definicija jednog broja u rječniku koji ima pretenziju da bude znanstveno utemeljen, propust je koji se zaista teško može dozvoliti.

DEKLINACIJA 2. fiz. *otklon, skretanje magnetske igle od geografskog meridijana nekog mjesta.*

INKLINACIJA 2. fiz. *otklon magnetske igle od pravca sjever-jug.*

Prema RMH deklinacija je isto što i inklinacija. Međutim, inklinacija je nagib magnetske igle prema horizontali, što bi i bez znanja fizike jezičari s elementarnim znanjem latinskoga mogli odgonetnuti.

ENCIM kem. *mikroskopski sitna gljivica koja izaziva vrenje.*

Nakon ove definicije valja se zapitati jesu li sastavljači RMH njezini originalni autori, ili su je našli u »kritički« odabranom gradivu? Encim nije gljivica, već je biokatalizator, ferment.

FLUORESCENCIJA fiz. *pojava da neke tvari, materije, izložene svjetlosti, svijetle poslije same.*

FLUORESCIRATI *imati svojstvo fluorescencije.* — Za tvari koje ... svijetle samo tako dugo dok traje obasjavanje kratkovalnom svjetlošću kažemo da fluoresciraju. *Fiz. 1.*

FOSFORESCENTAN *koji svjetluca u tami kao fosfor.*

FOSFORESCENCIJA 1. fiz. *jedan od oblika hladnog ispuštanja svjetla, osvjetljenja.* — Sulfid cinka ... ima osobinu da izložen svetlosti produžuje ... i u mraku da svetli (fosforescencija). *NH.*

Na stranu što su definicije za fosforescentan i fosforescenciju djetinjaste, pučkoškolske (kao uostalom i većina drugih iz fizike i kemije), prema RMH opet ispada da je fluorescencija isto što i fosforescencija. A da su barem pozorno pročitali primjere uz fluorescirati i fosforesci-

[2] Točne definicije mjesto podrešnih dat ćemo samo iznimno zbog skučenosti prostora; ograničit ćemo se uglavnom na komentar.

rati, ne bi učinili takvu pogrešku. Zar to nije znak površnosti? Osim toga, kako se to »ispušta osvjetljenje«?

Tako bi se moglo nizati u nedogled. Nismo se upuštali u analizu termina iz svih prirodnih znanosti, jer za to nemamo dovoljno znanja, a i prostor nam je ograničen.

Svakako bi trebalo posebno obraditi i matematiku, ali to prepuštamo matematičarima. Naša je matematička literatura bogata, a sastavljači RMH odabrali su za gradivo nekoliko srednjoškolskih udžbenika. Definicije su uglavnom primitivne ili nepotpune ili netočne kao na primjer za riječi: *algebra, kombinatorika, infitezimalni račun* (to je valjda ipak tiskarska pogreška), *integral, konvergencija, elipsa, čunjosječica* (nema čunjosječnica) itd. Ne razlikuju se pojmovi veličina i količina, jednako i ravno, *kružnica* je kriva crta, a ne krivulja itd., itd.

Uopće mnogi nedostaci RMH proizlaze iz izbora gradiva. Iako u predgovoru stoji da između 700 izvora ima i »naučnih djela«, prirodne i tehničke znanosti obrađene su samo na temelju pučkoškolskih i srednjoškolskih udžbenika, a primjeri uz natuknice pretežno su iz beletristike. Srednjoškolske je udžbenike trebalo, uz druga naučna djela, iskoristiti za ispisivanje riječi, i to potpuno da ne bi izostala ni jedna riječ koju moraju poznavati učenici, ali je definicije trebalo ispitati u ozbiljnijim djelima.[3]

Pojedinac, ni skupina specijalista s jednog područja znanosti, ne može danas obaviti ozbiljan leksikografski posao bez suradnje sa stručnjacima drugih struka. To osobito dolazi do izražaja kad je riječ o znanostima koje se brzo razvijaju. Međutim, i bez konzultiranja mogli su izbjeći mnoge pogreške da su se sastavljači RMH znali valjano služiti literaturom.

Metrologija

U »Službenom listu« broj 45 od 15. studenog 1961. objavljen je Zakon o mjernim jedinicama i mjerilima, kojim se u našoj zemlji ozakonjuje upotreba Međunarodnog sustava mjera.[4] Član 11. i 12. ovog Zakona obavezuje nas na upotrebu mjernih jedinica tog sustava. Međutim, u RMH ne navode se sve jedinice propisane zakonom, što je ozbiljan propust, a dio navedenih pogrešno je definiran, što je protuzakonito. Nisu navedene ove jedinice: *kilogram* (jedinica za masu), *kelvin* (jedinica za temperaturu), *kandela* (jedinica za jakost svjetlosti), *kilopond* (jedinica za silu), *henri* (jedinica za električnu induktivnost), *gradus* (jedinica za kut; 1/100 pravog kuta) i *fot* (jedinica za osvijetljenost).

Jedinice za masu uopće nema. Prema RMH GRAM je *»osnovna jedinica za mjerenje težine (g)«*. Međutim, niti je gram osnovna jedinica, niti je jedinica za mjerenje težine, tj. sile. Gram je tisući dio kilograma, koji je osnovna jedinica za masu. *Dekagram* i *kvintal* su, također, jedinice za masu, a ne za težinu kako navodi RMH. Razlikovati silu od mase moraju učenici osnovne škole, pa sastavljače rječnika upućujemo na odličan udžbenik G. i M. Šindler, *Gibanja i sile 1*, fizika za VII razred osnovne škole (»Školska knjiga«, Zagreb 1968).

---

[3] Kako je izbor gradiva važan, pokazuje primjer mineralogije, koja je mnogo bolje obrađena od drugih znanosti jer su se sastavljači služili odličnom *Mineralogijom i geologijom* F. Tućana, koja daje egzaktne definicije iako je srednjoškolski udžbenik.

[4] *Système International d'Unités;* međunarodno prihvaćen na *Neuvième Conférence Générale des Poids et Mesures* (1948) i do danas nekoliko puta usavršavan.

Kilogram pronalazimo pod natuknicom *kila:*

KILA = kilo *a. jedinica za težinu, kilogram.*

Komentar uistinu nije potreban.

Kao jedinica sile navodi se jedino din, koji nije potpuno definiran.

Nepotpuno su definirane i jedinice za tlak, tj. silu po jedinici površine.

ATMOSFERA 2. *jedinica mjere vazdušnog, zračnog pritiska, tlaka.* — Pritisak je još uvek 200 atmosfera. *Mil.*

Postoje dvije jedinice koje sadržavaju pojam atmosfera. To su fizička atmosfera (naziva se i normalna, oznaka *atm*) i tehnička atmosfera (oznaka *at*). Fizička atmosfera jest tlak kojim stupac žive visine 760 mm i gustoće 13 595,1 kg/m^3 tlači na podlogu površine kvadratnog centimetra pri normalnom ubrzanju sile teže. Tehnička atmosfera jest tlak sile od 1 kp na kvadratni centimear. Obje jedinice upotrebljavaju se za iskazivanje i tlaka plinova, para i kapljevina, odnosno tekućina, a ne samo tlaka zraka kako to navodi RMH.

U definiciji jedinice *bar*, koja je jedinica za tlak u meteorologiji, izostavljen je iza riječi pritisak tlak[5], a zatim je u primjeru učinjena pogreška. Primjer glasi »Jedan milibar = 1/1000 bara, a odgovara 0,75 mm tlaka zraka. *OG.*« Ponajprije nije potpuno jasno da li je to nadopuna definiciji kako bi se pokazalo da je milibar tisući dio bara, a zatim znači li to da milibar odgovara 0,75 mm, jer tlak zraka ne možemo povezati s milimetrima kao jedinicom za duljinu.

Konjska snaga nije navedena kao posebna natuknica, ali nalazimo:

KONJ 5. *konjska sila, snaga.*

Radi li se, dakle, o sili ili o snazi? (konjska snaga jednaka je 75 kilopondmetara na jednu sekundu).

DŽAUL fiz. *jedinica za mjerenje rada (energije) električne struje (po imenu engleskog fizičara).*

Definicijom se nepotrebno sužava značenje jedinice, jer je džaul jedinica za bilo koju vrstu rada (energije), a ne samo električne.

ČVOR 7. pom. *morska milja.*

Prema RMH čvor bi bila jedinica za dužinu, a čvor je jedinica za brzinu (1 čvor $\triangleq$ 1 morska milja na sat).

CELZIJ i CELZIJUS *ime jedinici na toplomjeru po imenu švedskog fizičara i astronoma koji ga je izumio.*

Kod ove neegzaktne definicije dovoljno je samo spomenuti da Celsius nije pronalazač termometra.

U RMH navedene su jedinice kao *aršin, bagaš, dram, dulum, duž 4, endeze, kantar,* što je u redu (iako sve nisu valjano definirane), ali su izostavljene neke često upotrebljavane jedinice kao *bel, bofor, gaus, farenhajt.* Bofor se na primjer upotrebljava u dnevnim meteorološkim izvještajima, ali je u RMH izostavljen kao i većina pomorskih izraza i riječi iz primorja.[6]

---

[5] U hr. v. pritisak je sila za razliku od tlaka koji je sila na jedinicu površine. Upotrebom pritiska kao sinonima za tlak nepotrebno se osiromašuje jezik. Navedimo da su iz tlak izvedeni: tlaka, tlačitelj, tlačenica, tlačevina itd., a posebno su mnogobrojni termini s pridjevom tlačni: tlačna cijev, tlačna komora, tlačna ljepenka, tlačni ležaj, tlačni val itd. I u RMH nalazimo pod *centar 8. b.* fiz. *tačka u kojoj se koncentriraju kakvi odnosi:* ~ pritiska. Ako se pritisak upotrebljava u značenju tlaka, onda njegovo djelovanje ne može biti koncentrirano u jednoj točki.

[6] Izostavljena je čak i upitna zamjenica *ča*, u definiciji kormila nema brod (samo lađa), a brod plovi po vodi, ali ne i po moru!

Od stranih jedinica koje su još u upotrebi definirane su:

BUŠEL *engleska i američka mjera za žito (35—36 l).*

COL njem. *1. stara mjera za dužinu (oko 2,5 cm), palac.*

INČ engl. *mjera za dužinu (2,54 cm).*

GALON engl. *mjera za zapreminu tekućine (oko 4 l).*

JARD engl. *mjera za dužinu (oko 91 cm).*

Zašto je *col.* stara mjera, a *inč* nije, zašto mora *inč* biti točnije definiran nego *col,* zašto za *bušel, col, galon* i *jard* nisu navedene točne protuvrijednosti u metričkim jedinicama kad je to na primjer učinjeno za *endeze,* koju više nitko ne upotrebljava:

ENDEZE tur. zast. *mjera za dužinu, nešto kraća od aršina (0,65 m).*

Kemija

Iako je prostor ograničen, navest ćemo definicije onih elemenata za koje su sastavljači našli za shodno da ih uvrste u RMH. Navedena su 32 elementa sa 36 natuknica na 36 različitih načina:

ALUMINIJ kem. = aluminijum *lak a tvrd metal srebrnastobijele boje (Al).*

ANTIMON lat. *kristalan i veoma krhak metaloid, kemijski elemenat srebrnastobijele boje, stibij.*

ARGON *kemijski elemenat, plin, gas (Ar).*

ARSEN grč. kem. *metaloid otrovnih spojeva, jedinjenja (As), sičan.*

AZOT grč. kem. = dušik *gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka.*

BAKAR tur. *1. metal tamnocrvene boje, mjed.*

BARIJ grč. kem. = barijum *kemijski elemenat iz grupe zemnoalkalnih metala (Ba).*

BERILIJ kem. = berilijum *elemenat koji se u prirodi nalazi u mineralu berilu (Be).*

BIZMUT kem. *metal (upotrebljava se u leguri s drugim metalima. (Bi).*

BOR lat. kem. *čvrst, kristalast i crnkast element (B).*

BROM kem. *kemijski elemenat, teška mrkocrvena tečnost, tekućina zagušljiva mirisa (Br).*

CINK njem. *kemijski element; teška kovina modrikasto bijele boje (Zn).*

DUŠIK kem. = azot *plin, gas bez boje, ukusa i mirisa (N).*

FLUOR lat. *kemijski elemenat.*

FOSFOR kem. *element koji se lako upali i sija u tami (P).*

GALIJ kem. = galijum *kemijski elemenat (Ga), metal bijele boje.*

GERMANIJ i GERMANIJUM kem. *kemijski elemenat (Ge), upotrebljava se u radiotehnici.*

GVOŽĐE = željezo *1. kemijski elemenat (Fe), tamnosiv, kovni metal za izradu predmeta najšire potrošnje; razni oblici obrađenog istog metala: ~ sirovo,* ljevano ~ . 2 . . . . . .

HELIJ i HELIJUM kem. *gas, plin (He), najlakši poslije vodika.*

HLOR kem. = klor *jedan od elemenata, gas, plin, žutozelenkaste boje i jakog mirisa (Cl).*

HROM grč. kem. = krom *sjajan, bijel, vrlo tvrd metal.*

INDIJ = indijum *kemijski element (In).*

IRIDIJ i IRIDIJUM lat. kem. *plemenit metal srodan platini, vrlo otporan prema kemijskim utjecajima (Ir).*

JOD kem. *elemenat iz grupe halogenih elemenata.*

KADMIJ i KADMIJUM min. *bijeli meki metal, sličan cinku (Cd).*

KALCIJ lat. = kalcijum kem. *elemenat, srebrnkastobijeli, kovni metal (Ca) (ima ga u kreču, vapnu); kreč, vapno.*

KALIFORNIJ i KALIFORNIJUM kem. *elemenat velike težine (Cf).*

KALIJ tur. = kalijum *kemijski elemenat, mekan metal srebrnaste boje (K).*

KISEONIK kem. = kisik *plin, gas bez boja, okusa i mirisa, prijeko potreban za gorenje i disanje, oxygenium (O).*

KISIK kem. = kiseonik.

KLOR grč. kem. = hlor *jedan od elemenata, plin, gas žutozelenkaste boje i jakog mirisa (Cl).*

KOBALT njem. *1. sjajni metal sličan niklu i željezu (Co). 2 . . .*

KOSITAR i KOSITER grč. kem. *metal srebrnastobijele boje, lak za kovanje, kalaj.*

KROM grč. kem. = hrom *sjajan, bijel, vrlo tvrd metal (Cr).*

KREMIK kem. zast. *elemenat u čiji sastav ulazi kremen, silicij.*

KRIPTON *plemeniti plin, gas, koji se nalazi u malim količinama u atmosferi (Kr).*

Kao što se lako može razabrati pažljivim čitanjem navedenih primjera, sastavljači se nisu držali nikakvih pravila pri definiranju, iako su već odavna kemijski elementi sustavno klasificirani. Za 16 elemenata nije uopće spomenuto da su elementi; riječ elemenat nalazimo 14 puta, element 4 puta, a u dva slučaja upotrebljava se genitiv množine (kod *hlor* i *klor*). U hr. v.[7] upotrebljava se isključivo element i ovaj brojčani omjer, vjerujmo, samo je slučajan.

Za element nije uvijek navedeno da je kemijski (samo 11 puta), a kraticu kem. iza natuknice nalazimo 24 puta (za *kadmij* je oznaka min.!). Simbol je naveden uz 27 definicija, a podrijetlo uz 16. Metal ima 14 puta, a samo jednom kovina!

Zapravo, mogla bi se komentirati svaka definicija posebno. No, zadržat ćemo se samo na nekima:

Zašto je *jod* »halogeni elemenat«, a to isto nisu *fluor, klor* (hlor) i *brom?*

Kripton je plemeniti plin, a to isto nisu *helij* i *argon,* a *ksenona* u RMH uopće nema; samo se kripton nalazi u malim količinama u atmosferi, a ostali valjda ne.

Barij je »elemenat iz grupe zemnoalkalnih metala«, a to nisu — prema RMH — *berilij* i *kalcij.*

Azot nije bez »ukusa« (sic!) kao što je *dušik,* niti bez »okusa« kao kisik, ali je zato »jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka« za razliku od kisika i dušika. U hr. v. naime riječ »ukus« znači jedno, a »okus« nešto sasvim drugo!

Arsen je definiran pomoću njegovih spojeva, značajka je *berilija* da se nalazi u berilu, *bizmuta* da se upotrebljava u leguri s drugim metalima, *fosfor* se lako upali i sija u tami, *germanij* se upotrebljava u radiotehnici, *helij* je najlakši poslije vodika (najlakši, što?), *iridij* je

[7] Kratice hr. v. i sr. v. upotrebljavat će se u ovoj kritici za označavanje hrvatske, odnosno srpske varijante hrvatskosrpskog jezika iako mislimo da ti nazivi nisu sretno odabrani, ali kako ih jezičari upotrebljavaju nije na nama da ih mijenjamo.

definiran po srodnosti, a *kadmij* po sličnosti, *kalifornij* je velike težine, *kremik* je takav element u »čiji sastav ulazi kremen« itd., itd.

Nije navedeno ovih 17 elemenata: *aktinij, americij, astatin, berkelij, cerij, cezij, cirkonij, disprozij, europij, fermij, francij, gadolinij, hafnij, holmij, iterbij, itrij, ksenon.*

U rječniku u kojem ima toliko turcizama moglo se naći mjesta i za 102 kemijska elementa.

Daljnja nedosljednost: za slova C, F, J i K kaže se da su znaci za ugljik, fluor, jod i kalij, a za B i H ne kaže se da su simboli za bor i vodik.

Pridjevi izvedeni iz kemijskih elemenata također su obrađeni nesustavno i nepotpuno.

I kemijski spojevi definirani su bez ikakva sustava, većinom nepotpuno, najčešće prema nespecifičnim svojstvima (miris, boja, okus), sasvim nestručno.

ACETON kem. *bezbojna isparljiva i lako zapaljiva tečnost, tekućina prijatna mirisa.*

ALKOHOL ar. *1. kem. bezbojna zapaljiva i isparljiva tečnost, tekućina.*

Prema RMH aceton se od alkohola razlikuje samo po tome što je »prijatna mirisa«.

ALDEHID kem. *alkohol bez jednog dijela vodika.*

Iako riječ dolazi od *al*cohol *dehyd*rogenatus (Kl 2)[8], definicija je ipak loša jer je nespecifična.

ALKALOID kem. *organska materija alkalnih osobina; biljna baza.*

Time što se kaže da su alkaloidi organske baze neće se pomoći kemičaru, koji to ionako zna, a onome koji to ne zna bilo bi mnogo važnije znati da imaju jako fiziološko djelovanje i da se upotrebljavaju kao lijekovi, otrovi i opojne droge, to više što se mnoge tvari označuju kao alkaloidi (atropin, kodein, kofein).

AMIDI kem. *grupa jedinjenja, spojeva, koja se razlikuje od amonijačnih soli odsustvom elemenata vode.*

Zašto su amidi u množini, kada to nisu aldehidi, alkoholi i amini? Kada bi definicija i bila točna, što nije, kako se može definirati amide preko amonijačnih soli, koje nisu definirane. Amidi su — to bi sastavljači RMH mogli znati — organski spojevi koji se dobivaju iz amonijaka tako da se zamijene jedan, dva ili sva tri vodikova atoma kiselinskim radikalima, i nemaju nikakve veze s »odsustvom elemenata vode«.

AMONIJ kem. *grupa NH_4, čija .....*

Nalazimo pod grupa:

grupa 2. jedinjenje, spoj. — Aldehidi su... spojevi koji sadrže grupu atoma... to je aldehidna grupa. *OK.*

Izlazi, dakle, da je amonij spoj, a ne ion ili radikal, iako bi iz primjera pod grupa sastavljači mogli vidjeti da grupa nije spoj. Na taj način dovede nepreciznost, koja bi se čak mogla dopustiti (za amonij bi se moglo reći da je skupina, grupa premda nije dosta specifično) do apsurda drugom nepreciznom definicijom.

ESTER kem. *spoj kiseline i alkohola.*

Definicija je nepotpuna.

ETER 2. kem. *a. niz organskih jedinjenja, spojeva koji se sastoje od dva radikala vezana međusobno atomom kisika* ($C_4H_{10}O$).

[8] Kl 1. B. Klaić, *Rječnik stranih riječi, izraza i kratica,* Zagreb, 1951; Kl 2. B. Klaić, *Veliki rječnik stranih riječi, izraza i kratica,* Zagreb, 1968.

Konačno dobivamo jednu formulu, ali krivu, jer je $C_4H_{10}O$ bruto formula dietil etera, a ne etera općenito (trebalo bi stajati ROR'). Osim toga nije navedeno da se riječ *eter* upotrebljava i kao sinonim za dietil eter, koji se od etera najviše upotrebljava.

HIDRAT kem. *jedinjenje, spoj vode s nekom kiselinom ili bazom.*

Hidrat nije samo spoj vode s nekom kiselinom ili bazom, nego i sa solima i općenito proizvod hidratacije.

KURARE *južnoamerički otrov koji izaziva kočenje motornih živaca i u kojemu urođenici moče strijele (služi kao sredstvo protiv tetanusa).*

Definicija sigurno nije najbolja, a osim toga jezičari bi ipak mogli znati da močiti u nešto i u nečemu ne znači isto.

Ima još mnogo primjera loših, najčešće nepotpunih ili suviše specifičnih definicija (osobito kada se označuje područje upotrebe spojeva ili način njihova dobivanja). Za svaki spoj trebalo je najprije reći da je spoj, a zatim eventualno navesti i kemijske formule, kako je u leksikografiji danas uobičajeno.

Pod ANALIZA imamo dva izraza:

s p e k t r a l n a analiza *rastavljanje sunčane svjetlosti i utvrđivanje kemijskog sastava sunca;*

k e m i j s k a analiza *istraživanje elemenata od kojih je sastavljena neka materija.*

Spektralnom analizom ne određuje se (a pogotovu se ne utvrđuje) kemijski sastav samo sunca, a kemijskom analizom određuje se sastav neke tvari, a ne istražuju se elementi, jer istraživati elemente znači nešto drugo.

KISELINA 3. kem. *kemijski spoj kisela okusa koji rastopljen u vodi otpušta samo vodikove jone.*

Dakle, kiselina u vodi otpušta samo vodikove ione, a što je s onim drugim ionima, njih valjda zadržava?!

KOLOID kem. *otopina, rastvor u kome se kemijski kruta, čvrsta tvar, materija ili kapljice tekućine, tečnosti nalaze razdrobljene do najsitnijih molekula; supr. kristaloid.*

Iz ove definicije proizlazi da tvari mogu biti kemijski krute, te da se kapljice mogu razdrobiti i to do najsitnijih molekula. Ako je nešto otopljeno »do molekula«, tada više nemamo koloid već pravu otopinu, a osim toga kakve su to »najsitnije molekule«.

Fizika

Pri sastavljanju rječnika suvremenog književnog jezika mogu se i moraju upotrijebiti stari izvori, ali ako takav rječnik obuhvaća i znanstveno nazivlje, iz starih naučnih djela mogu se uzimati riječi, ali ne i definicije.

ETER 3. fiz. *fina materija, tvar, čije treperenje stvara svjetlost i elektro-magnetne talase, valove.*

Eter, ta fina materija, treperi i stvara svjetlost, danas kada ljudi lete oko Mjeseca! Da je ta definicija pogrešna, mogli su sastavljači RMH naći i u »građi« npr. u ELZ[9], a imaju i kod Klaića (Kl 1):

[9] ELZ, Enciklopedija Leksikografskog zavoda, I—VII, Zagreb 1955—1964.

eter 1. hipotetična (pretpostavljena) sredina, koja — navodno — ispunjava čitavo prostranstvo svijeta; toj zamišljenoj sredini pripisivala se u 19. st. uloga prijenosnika svjetlosnih (uopće elektromagnetskih) djelovanja; pokušaji, da se elektromagnetske pojave opišu s gledišta pojma etera naišli su na mnogo protuslovlja i suvremena ih je fizika napustila.

Iz ovog primjera vidi se na koji su se način sastavljači RMH služili »građom«.

ENERGIJA *1.* fiz. *sposobnost materije za vršenje rada, snaga.*

Energija nije snaga; snaga je rad izvršen u jedinici vremena.

DINAMOMETAR fiz. *sprava za mjerenje sile, snage.*

Ovdje je odjednom snaga postala sila; međutim, sila je uzrok promjene stanja gibanja. Dakle, snaga nije sinonim ni za energiju, ni za silu, a to bi jezičari ipak morali znati razlikovati.

GUSTINA = gustoća *2.* fiz. *specifična težina.* — Karakteristična osobina pojedinih materija je gustina ili specifična težina. *NH.*

Gustoća nije specifična težina, nego specifična masa. Činjenica da gustoću od specifične težine ne razlikuju autori *Neorganske hemije (NH)* ne opravdava sastavljače rječnika, iako objašnjava izvor njihove greške.

DIOPTRIJA fiz. i med. *jedinica za mjerenje jačine prelomne moći sočiva, leće (najčešće za naočari); mjera kojom se popravlja dalekovid(n)ost i kratkovid(n)ost.*

Dioptrija je jedinica za mjerenje jakosti leće (recipročna je vrijednost žarišne daljine izražene u metrima), ali se dalekovidnost i kratkovidnost ispravljaju naočalima (lećama), a ne dioptrijom.

ELEKTRICITET i ELEKTRICITETA *fizička pojava kretanja elektrona, pozitrona i protona, električna struja.*

ELEKTRIZIRATI = elektrisati i elektrizovati *1. (na)puniti elektricitetom; zada(va)ti električni udar; izložiti, izlagati utjecaju elektriciteta (radi liječenja i sl.).*

ELEKTRON *1.* fiz. *najsitniji djelić negativnog elektriciteta.*

Prema RMH elektricitet je »pojava kretanja« (dakle električni naboj u mirovanju nije elektricitet), tim kretanjem može se nešto napuniti (elektririzati) i kretanje ima najsitniji djelić (elektron), a tek pod ELEKTROSKOP saznajemo da postoje i vrste elektriciteta, ali ne i koje vrste.

Spomenimo usput da se u RMH kretanje dosljedno upotrebljava tamo gdje je u znanstvenoj terminologiji hr. v. uvriježeno gibanje.

KOTVA 3. fiz. *dio magnetskog uređaja za paljenje benzinske smjese u motoru s unutrašnjim sagorijevanjem.*

Kotva je dio mnogih elektromagnetskih sprava i uređaja. Obično je to komad mekog željeza ili čelika kojim se spajaju polovi magneta, ili je pokretni dio (rotor) električnog stroja. Definicija u RMH suviše je uska i nespecifična.

Razno

U ovom dijelu obradit ćemo nekoliko nasumce odabranih natuknica iz različitih područja tehnike i prirodnih znanosti.

ANTIBIOTIK far. *lijek za otklanjanje bolesti uništenjem mikroorganizama (penicilin, streptomicin, teramicin i dr.).*

Antibiotik je tvar koju proizvode mikroorganizmi, bakterije, gljivice, a ima sposobnost da zaustavlja rast ili da uništava druge mikroorganizme. Antibioticima se bolest liječi, a ne otklanja.

AZIMUT 2. pom. *ugao, kut između meridijana i pravca kretanja broda.*

Zar samo broda?

BLIC njem. barb. *magnezijevo svjetlo; fotografski aparat s takvim svjetlom za snimanje u tami.* — Blic našeg fotoreportera zabeležio je neke detalje. Sp. 1960.

FLEŠ *1. magnezijeva svjetlost pri fotografiranju.*

Fotografije naših baka načinjene su s magnezijevom svjetlosti, a sjetit će je se i poneki sastavljač rječnika. Fotoreporter »Sporta« sigurno nije više upotrebljavao blic s magnezijem.

BRTVA i BRTVILO pokr. *čep, zapušač* — [Mehaničar je] konstruisao spravu za vađenje malih brtava. B. 1949.

Brtvilo nije ni manje vrijedna pokrajinska riječ, ni čep, ni zapušač. Brtvenice nema, a navedena je u »građi« (ELZ).

BRTVITI *zatvarati; zapušavati.*

BRTVLJENJE gl. im. *od brtviti (se).*

Brtvljenje je postupak kojim se postiže nepropusnost različitih spojišta u strojarstvu, nepropusnost nasipa, zidova i spojišta cijevi u građevinarstvu. Brtvilo je sredstvo koje se stavlja na spojna ili prijelazna mjesta, na spojišta cijevi ili drugih konstrukcija da bi se spriječio izlaz tekućine, pare ili plinova. Brtvenica je strojni dio za brtvljenje okretnih ili pravocrtno pomičnih dijelova (npr. motaka, osovina, stapova i sl.) — prema ELZ.

DIFUZIJA 1. *razlijevanje, rasprostiranje, razvlačenje.*

Međutim, difuzija je molekularni proces koji se samostalno odvija i predstavlja miješanje dvaju sredstava: plinova, tekućina, čvrstih tijela kroz njihovu dodirnu površinu — tako piše u ELZ. (Krivo je definiran i glagol *difundirati.)*

DETEKTOR *sprava za pretvaranje visokih zvučnih valova, talasa u niske koji se primaju sluhom.*

Međutim, detektor je prijemnik, kojim se radiovalovi (elektromagnetni valovi, a ne zvučni) pretvaraju u zvučne valove.

Detektor je i osjetilo promjena različitih fizičkih i kemijskih veličina; npr. detektor radioaktivnog zračenja.

GALVANIZACIJA *primjena galvanske struje.*

GALVANOPLASTIKA *izrada otisaka u metalu pomoću elektrolize.*

Obje su definicije netočne i preuske.

GRAFIKON *slika, crtež kojim se umjesto cifara prikazuju rezultati nečega.*

Nezgrapno, najblaže rečeno!

ISTOSTRAN i ISTOSTRANIČAN *koji ima iste stranice, ravnostran.*

Istostraničan (npr. trokut) ima jednake, a ne iste stranice, ali neki jezičari, eto, ne razlikuju ova dva pojma.

JUS skrać. *jugoslavenski standard (etiketa za jugoslavenske odjevne proizvode, napravljene po mjeri prosječnog Jugoslavena).*

Kao što se uvjeravamo, definicije, u RMH nisu po mjeri ni prosječnog Jugoslavena.

KAPILAR i KAPILARA (obično mn.) *najtanja krvna žilica, krvni sud, koji čini sponu u cirkulaciji između arterija i vena.*

KAPILARNOST *utjecaj površinske napetosti tekućih materija na njihova ravnotežna stanja (pojava dizanja ili spuštanja razine, nivoa u vrlo uskim cijevima).*

Iz definicije kapilarnosti vidimo da kapilara nije samo krvna žilica, nego i uska cijev općenito.

KOČNIČAR *1. onaj koji kočnicom koči.*

Mnogi koče, a nisu kočničari. Kočničar je zvanje.

KRONOMETAR = hronometar *vrsta sata na pero za precizno mjerenje vremena.*

Kronometar nije samo sat na pero; suvremeni kronometar je elektronički (npr. atomski, kvarcni) sat.

Itd., itd., itd.

No, završavamo s navođenjem primjera, jer smatramo da ih je već dovoljno, a nismo niti težili za tim da navedemo baš sve zapažene pogreške. Ako je međutim još uvijek uredništvo RMH »... uvjereno da će ovaj Rječnik, kada bude završen i štampan, zadovoljiti jednu od važnih kulturnih potreba naših naroda i biti koristan svima koji se njime budu služili«, uvjeravamo ih da se može i prije nego Rječnik bude tiskan navesti barem još stotinjak pogrešaka.

Navest ćemo i mali izbor izostavljenih, a važnih riječi:
adend, adicija, aditivan, adsorbirati, adsorpcija, aerosol, akromatičan, analgetik, anhidrid, antifriz, antracen, argument (u mat. značenju), auspuf, automacija, automatika, benzen, bikonkavan (ima bikonveksan), brtvenica, buldozer (ima buldožer, iako je buldozer bolje), čok (u tehn. značenju), čvor (u tehn. značenju), dekontaminacija, demodulacija, denzimetar, deplasman, derivacija (u mat. značenju), desorpcija, detektirati, detergent, deterdžent (kojega bi trebalo uputiti na detergent), deuterij, dielektrik, dielektričan, dioda, dispergirati, dipol, dušičana, dušikana (ima azotara!),[10] eksplicitan (u mat. značenju), entalpija, entropija, esterifikacija, etalon, faktorjel, fluks, folija (u tehn. značenju), fotometrija, foton, furfural, gorionik, graf (u mat. značenju), gus, habit (u min. značenju), impedancija, implicitan, inden, induktivnost, inhibitor, izotopni, kamenac (u tehnol. značenju), kromatograf, kromatografija.

Problemi varijanata

U predgovoru RMH stoji: »Pri tumačenju značenja riječi nastojalo se da se upotrijebe riječi koje su zajedničke za oba jezična područja. Ako se to nije moglo učiniti, u definiciju su se unosile riječi s istočnog i zapadnog jezičnoga područja, jedne pored drugih, odvojene zarezom (npr. zrak, vazduh; plin, gas itd.).«

Nije jasan kriterij po kojem se nisu ili jesu mogle uzeti zajedničke riječi i kada su za različite varijante upotrijebljeni specifični izrazi.

[10] To je samo jedan od niza primjera neravnopravnog tretiranja hrvatske varijante književnog jezika u RMH.

Čađ je na primjer uzeta kao da je zajednička riječ, pa se uz pomoć nje definiraju: čađan, čađara, 1, čađast čađav 1. i 2, čađavac, čađavica, čađaviti 1. i 2., čađavo, garež a kod *gar* imamo čađ(a).

Prema AR (Rječnik JAZU) za *čađ* postoji potvrda samo u Vuka, a za *čađa* stoji: Od XVII vijeka, između rječnika u Mikaljinu, u Belinu, Stulićevu i u Vukovu, a navode se i ovi pisci kod kojih je potvrđena: I. Gundulić, V. Došen, J. Vladimirović, N. Marči, J. S. Reljković, Nar. pjes. Vuk, Nar. pjes. juk. U prenesenom smislu: V. Došen i opet Vuk (*tako se za ukor kaže čeljadetu:* Rđo i čađo!). Tako AR iz 1880—1882! Od suvremenih rječnika da spomenemo samo neke: Benešić (Hrvatsko-poljski rječnik, Zagreb, 1949) navodi usporedo čađ i čađu; J. Dayre, M. Deanović i R. Maixner (Hrvatskosrpsko-francuski rječnik, Zagreb, 1960) upućuju čađ na čađu, a kod Drvodelića (Hrvatskosrpsko-engleski rječnik, Zagreb, 1961) imamo samo čađa.

Teško je vjerovati da sve to nisu znali sastavljači RMH (slovo »č« obrađeno je u Zagrebu), ali je sigurno da znanstvena načela nisu bila jedina koja su odlučivala o svrstavanju riječi u varijante.

Bez obzira na »pravila« što su ih sebi postavili sastavljači RMH, a kojih se obično ni sami ne drže, zastupamo stajalište da je u RMH, koji izdaje Matica hrvatska za hrvatski narod, bilo potrebno u opisu značenja pojmova upotrebljavati riječi uobičajene u hr. v., a kada se već navode obje, trebalo je navesti najprije onu koja je za hr. v. uobičajena.[11]

Pregledom malog dijela riječi u RMH, pretežno onih iz područja prirodnih i tehničkih znanosti (i to ne svih) našli smo ove primjere u kojima se ili daje prednost riječima iz sr. v. ili se riječ uobičajena u hr. v. ispušta:

abrazija (talasa, valova), *acetilen* (gasoviti, nema plinoviti), *aceton* (tečnost, tekućina), *aerodinamika* (vazduha, zraka), *aeromehanika* (gasovitih, plinovitih), *aerometar* (gustina, nema gustoća; tečnost, tekućina), *aeronaut* (vazduhoplovac, zrakoplovac), *aerostat* (vazdušni, zračni), *agregat* (mašina, nema stroj), *alhemija* (prostih metala, nema jednostavnih kovina, a moralo bi biti već i zato jer prost u hr. v. znači nešto drugo), *amidi* (jedinjenja, spojeva), *amin* (jedinjenja, spojeva; vodoničan, vodikov), *amonij* (jedinjenje, spoj), *amplituda* (klatno, njihalo), *antena* (provodnik, nema vodič; talasa, valova), *antracit* (uglja, nema ugljena), *apscisa* (odstojanje, udaljenost; sistem, nema sustav), *asimptota* (krivoj, nema krivulji), *aspirin* (fabrički, tvornički), *astrofizičar* (naučnik, učenjak), *astronaut* (vasionskog, svemirskog), *astronautika* (vasiona, svemir), *atmosfera* (vazdušni, zračni; pritiska, tlaka), *autoklav* (sud, nema posuda; pritiskom, tlakom), *avijacija* (vazduhoplovstvo, zrakoplovstvo), *azimut* (ugao, kut), *azotara* (fabrika, tvornica; đubrivo, gnojivo), *bager* (mašina, stroj), *bajcati* (rastvor, nema otopina), *bakrotisak* (štamparske, nema tiskarske), *balon* (gasom, plinom; vazduha, zraka), *barutana* (fabrika, tvornica), *baterija* (elemenata, nema članaka), *baza* 5. kem. (ukusa, pogrešno mjesto okusa), *baždariti* (sudovima, nema posudama), *benzin* (uglja, nema ugljena), *besadržajno* (sadržine, sadržaja), *beta* (zraci, zrake), *betonjara* (mašina, stroj), *betonjerka* (fabrika, tvornica), *bicikl* (točka, nema kotača), *bikonveksan* (sočivu, leći), *bireta* (zapremina, volumen, nema obujam; tečnosti, tekućine), *blanjača* (gvožđe, nema željezo), *blanjalica* (mašina, stroj), *blatobran* (točkova, nema kotača), *brid*

[11] Opravdanost ovoga bitnog zahtjeva svih zagrebačkih kritika Rječnika potvrdio je i posljedak posljednjeg sporazuma dviju Matica (op. ur.).

(ravni, plohe), *briket* (pritiskom, nema tlakom; lopte, nema kugle), *brizgalica* (tečnosti, tekućine), *brodogradilište* (preduzeće, poduzeće), *brodozakivač* (zakivke, nema zakovice), *brukvica* (gvozden, nema željezan), *brzotisak* (štampa, nema tisak; štampanje, nema tiskanje; mašinama, nema strojevima), *bunker* 2. (ugalj, nema ugljen), *bušaći* (mašina, nema stroj), *butan* (gas, plin), *capin* (gvožđa, nema željeza), *ciklona* (pritiska, nema tlaka), *čeličiti* (gvožđu, željezu), *diferencijal* 2. (točkova, nema kotača), d i f e r e n c i j a l n i račun (beskrajno, nema beskonačno), *dijametar* (prečnik, promjer), *dioptrija* (sočiva, leća), *dirka* 2. (prava linija, nema pravac; kriva linija, nema krivulja), *dresina* (točka, nema kotača), *dubotisak* (štamparske, nema tiskarske), *duraluminij* (legura, nema slitina), *dvokolica* (točka, nema kotača), *ekran* (nema sinonima zaslon), *eksperimen(a)t* (ogled, opit, prije od pokus, pokušaj, proba), *eksplozija* 1. b. (gasova, plinova), *eksponencijalan* (jednačina, jednadžba), *ekvator* (polutar, polutnik), *elastika* (rastežljiva, nema rastezljiva), *elektrode* (provodnici, vodiči). *elektromagnet* (gvožđa, nema željeza), *elipsa* (kriva linija, krivulja), *emajlirati* (gleđosati, (po)cakliti), *emisija 1.* (talasa, valova), *eter 1.* (vazduh, zrak), *2. a.* (jedinjenja, spojeva), *2. b.* (tečnost, tekućina), *3.* (talase, valove), *etil* (jedinjenja, spojeva), *farbati* (farbom, nema bojom), *faza* (stepen, stupanj), *galvanoskop* (provodniku, vodiču), *gas* (vazdušasto, ?), *gas-maska* (gasova, plinova), *generator* (mašina, stroj), *gliboder* (mašinom, strojem), *glicerin* (prosti, nema jednostavni), *goniometrija* (trougla, trokuta), *gorivo* (ugalj, nema ugljen), *grad* (stepen, stupanj), *graduirati* (stepene, stupnjeve), *gram-kalorija* (toplote, nema topline), *gravitacija* (vasioni, svemiru), *grupa 2.* (jedinjenje, spoj), *gume 3.* (spoljašnji, vanjski; točkovima, kotačima), *gvano* (đubrivo, gnojivo), *halogen* (jedinjenju, spoju), *heroin* (morfijuma, nema morfija), *hidrat* (jedinjenje, spoj), *hidraulika* (tečnih, tekućih), *hidroksid* (jedinjenje, spoj; u molekulu, nema u molekuli), *hidroliza* (jedinjenja, spoja), *hidrostatika* (tečnosti, tekućini), *higrometar* (vazduha, zraka), *hiperbola* (kriva linija, krivulja), *hipotenuza* (pravouglog trougla, pravokutnog trokuta), *impuls 2.* (proizvod, nema umnožak), i n f r a c r v e n e zrake (toplotne, nema toplinske), *iskaliti* (gvožđe, nema željezo), *izolacija 2. a.* (toplotna, nema toplinska), *izvodnica* (konusa, kupe, nema stošca), *jara 1 a.* (toplota, nema topline), *jedinica 2. b.* (sistem, nema sustav), *jeka 1.* (talasa, nema valova), *jezik II. 1.* (sistem, nema sustav), *kaca* (sud, nema posuda), *kada* (sud, nema posuda), *kalorimetrija* (toplote, nema topline), *kapacitet 3.* (toplotu, nema toplinu), *kardan* (obrtanja, nema okretanja), *kazaljka* (pritiska, nema tlaka), *kiselina 3.* (jone, nema ione), *kiseo 4.* (rastvor, nema otopina), *klizaljka* (kojom se kliza, nema skliže), *kočnica 1.* (mašine, nema stroja), *kola 1. a.* (točkovima, nema kotačima), *kolovrat* (točak, nema kotač), *koncentracija 2.* (odnos, nema omjer), *kontakt 2.* (provodnik, nema vodič), *koordinatni* (sistem, nema sustav), *korijen 6.* (stepen, nema stupanj) *kosinus* (odnos, nema omjer), *kotao 1.* (sud, nema posuda), *kovati 1.* (gvožđe, nema željezo), *kovina* (prosta, jednostavna), *kreč* (materija, nema tvar; rastvor, nema otopina), *krečiti* (rastvor, nema otopina), *kreda* (rastvor, nema otopina), *kružnica* (kriva crta, nema krivulja), *kubirati 2.* (sadržinu, zapreminu, nema obujam), *kupa* (prava linija, nema pravac; obrće, nema okreće), *kušalica 1.* (elektricitete, nema elektriciteta), *2.* (sud, nema posuda).

Kako izgledaju definicije kada se usporedo unose riječi iz dviju varijanti, neka pokaže ovaj primjer:

CEMENTIRATI *prevući, prevlačiti, vez(iv)ati, utvrditi, utvrđivati, učvrstiti, učvršćivati cementom.* — Naredio sam im da cementiraju ovaj led. *Dav.*[12]

Iz rječnika se nikakvim pravilom ne može odgonetnuti koja je riječ karakteristična za koju varijantu. Nikako ne možemo shvatiti zašto je bilo potrebno upotrebnu učestalost riječi sakrivati u djelu koje je tobože naučno, ali odgovor će se možda naći posredno. Zar je slučajno da se uz pridjev *državni* navode primjeri takvim redom da d r ž a v n i j e z i k dolazi odmah iza grba, a prije poreza i himne (državne granice uopće nema). U Predgovoru RMH stoji: »Kod riječi sa više značenja polazilo se od najobičnijih i najrasprostranjenijih«. U rječniku sastavljača RMH vjerojatno je »državni jezik« običan i rasprostranjen izraz, premda ga je socijalistički, demokratski razvitak samoupravljačkog društva u Jugoslaviji odbacio.

Zaključak

Dosadašnji rad na Rječniku dokazuje u uvodu izrečene tvrdnje o ozbiljnim propustima sastavljača; o tome bi izdavači svakako morali povesti računa u budućnosti, pa organizirati rad u uredništvima ne samo u skladu sa sporazumom, da se prije svega osigura dosljedna provedba jasno vidljivih varijanata, nego i da se izbjegnu materijalne pogreške o kakvima je bilo govora u našoj prosudbi Rječnika u izdanju Matice hrvatske.

(*Kritika* 5, 1969)

[12] Davičo, ili njegovi junaci mogu cementirati led, ali to ne može biti primjer za tehničke termine. Uz tehničke termine Davičo je citiran često, što najbolje ilustrira izbor gradiva. Dobro je da se daju primjeri iz beletristike, pa i oni najbesmisleniji, ali tek nakon primjera koji ilustriraju običnu i najčešću upotrebu riječi. Iz djela Daviča navode se primjeri uz riječi: agregat 2, betonjara, fleš, kalem, kamera, kesonac itd.

ODGOVOR BRANITELJIMA RJEČNIKA

O RJEČNICIMA, KRITIKAMA I PROTUKRITIKAMA

Stjepan Babić

1. Nepotrebno čuđenje

Rječnici Matica[1] izazvali su veliko zanimanje javnosti, osobito na hrvatskoj strani te je izašlo više različitih kritika.[2] Iako su pisane različitim tonovima, sve su s rječnicima nezadovoljne. Na srpskoj strani kritika rječnika gotovo i nije bilo, ali su se javile kritike kritika.[3] U jednoj se od njih Mitar Pešikan čudi »poplavi kritičkih napisa« i misli »da je ovaj priručnik izazvao više nekakve pažnje nego zajedno dva akademijska 'giganta' naše leksikografije — Rječnik JAZU i Rečnik SANU«.[4] Iako u to sumnjam, to je tvrdnja bez dokaza, ipak dokaze ne tražim jer kad bi tako i bilo, razumljivo bi bilo: rječnici akademija jesu golema djela, ali su namijenjena užem krugu nego rječnici Matica. Zato veće zanimanje za rječnike Matica ne bi bilo slučajno, to više što su izašli u vrijeme kad se jezik stjecajem prilika našao usred političkih zbivanja, tako da se njime bave i centralni komiteti. Ako se još ima na umu da su rječnici rađeni s izrazitom političkom tendencijom, veliko je zanimanje i šire javnosti razumljivo i čuđenju tu nema mjesta.

Protukritičari su pokrenuli čitavo mnoštvo pitanja, i jezičnih i političkih (neki imaju gotovo čitave političke traktate) pa ih ne možemo ostaviti bez odgovora. Nastojat ću pretežno govoriti o lingvističkoj strani, a o političkoj samo onoliko koliko se ona ne može odvojiti od lingvističke. Lingvisti su naime zapetljani ili su se zapetljali u politiku i potrebno je još dosta razgovora i prilično vremena dok se iz politike

---

[1] Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, A—F i G—K, izdanje MH u Zagrebu i Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika, A—E i Ž—kosište, izdanje MS u Novom Sadu.

[2] I. Raos, Bupni me, dragi, da čujem »bup«, Telegram, 16. 2. 1968, D. Brozović, Tko čeka — katkad i ne dočeka, Telegram, 12. 4. 1968, B. Klaić, O novom rječniku »obiju Matica«, Republika, 6/1968, str. 334—337; Jeronim Šetka, Novi rječnik književnog jezika, Crkva u svijetu, 3/1968; kritike S. Babića, D. Brozovića, R. Katičića i T. Ladana objavljene su pod zajedničkim uredničkim naslovom »Rječnik hrvatskosrpskog književnog jezika u procijepu etatizma i unitarizma«, Kritika, 1/1968.

[3] S. Marković, Oko rječnika dviju Matica, Odjek, 1. 1. 1969, 8; Z. Glušćević, Jezik naš nasušni, Književne novine, 4. 1. 1969, str. 1/2; M. Pešikan, U kakvom je procepu rečnik dveju Matica, Delo, 1/1969, str. 1—39; M. Stevanović, Ko stavlja u procep Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika MS i MH, Letopis MS, 1/1969, str. 74—104; Đ. Kostić, »Kritika« o rečniku, Delo, 2/1969, str. 117—141.

Kako Z. Glušćević piše izrazito nelingvistički i zapjenjeno, nije dostojan odgovora, a S. Markoviću ne treba posebnog odgovora. Nakon sporazuma Matica mislim da mu je mnogo jasnije što treba misliti o Novosadskom dogovoru, a to je njegovo glavno pitanje. Uostalom na sve će dobiti posredan odgovor. Posljednje vrijedi i za Đ. Kostića. Njegov sam članak dobio pošto je ovaj već bio napisan. Uostalom taj je članak izašao poslije sporazuma dviju Matica pa je time dobrim dijelom postao neaktualan. To su zapazili i urednici Dela kad su ga obilježili napomenom: »Februarski broj *Dela* zaključen je 28. decembra.« Time je rečeno da su tiskarski strojevi Kostićev članak izbacili direktno u prošlost.

[4] N. d., str. 1.

ispetljaju i uzmognu svoje normalne poslove raditi u miru kao što su ih mogli prije Novosadskoga dogovora.

Iako bih svoje kolege kritičare iz »Kritike« mogao obraniti gotovo svih prigovora (protukritičari se okomljuju samo na nas) ipak ću se u prvom redu osvrtati na prigovore upućene meni, jer kritičari su dovoljno vješti peru da se sami brane i odvjetnik im nije potreban. Što ću katkada govoriti u množini, to je zato što nam se kritike u osnovi slažu i što nam je namjera bila ista. Ako pak koji sukritičar misli da krivo uopćavam, lako će naći načina da to kaže.

2. Optužba

Protukritičari nas razlikuju po tonu i nekim pojedinostima, da »olako, proizvoljno, bez osećanja mere pojedini kritičari upućuju teške etičke, političke i svakakve druge optužbe svojim kolegama po struci...«, da se tako »stvara atmosfera podozrenja, sumnjičenja, opsednutost pitanjima 'oštećenosti', 'ugroženosti', 'povređenosti', 'zakinutosti'«, zatim nas optužuju za nekorektnosti u navođenju i druge grijehe, ali je najteža optužba u riječima: »A ipak su se odlučili na drastičan korak, na pokušaj da uguše rezultat mnogogodišnjeg golemog napora, da mu ne dopuste priliku da se ogleda u praksi, da tako reći rasture štamparski slog. Nije mogućno da ne znaju težinu toga, a ipak se na to odlučuju.«[5]

3. Što smo htjeli?

Kad se uzmu kritike u cjelini, tada se ne može reći da smo bili protiv rječnika uopće, nego protiv takva rječnika, a to znači protiv njegove koncepcije. On se radio s koncepcijom da je hrvatsko-srpski književni jezik jedinstven, a koliko i nije da s građom treba tako postupati kao da jest, da se jedinstvenost pokaže u što većoj mogućoj mjeri. Iako ta koncepcija nije u rječniku izrijekom iznesena, bila je očita, a sada su je protukritičari i jasno izložili. A ona je znanstveno pogrešna, politički neodrživa, a u oba pogleda štetna. Upravo su zbog nje u rječniku nastale krupne i česte greške. Zato smo u prvom redu napali koncepciju, a rječnik samo toliko koliko je izraz pogrešne koncepcije. (Drugačija bi ocjena bila kad bi posrijedi bile samo greške koje proizlaze iz slabosti ljudske.) Što su pojedine formulacije bile oštrije, to je stoga što se radilo o promjeni koncepcije, a da se to postigne, kritika treba da je odlučnija, a njeno djelovanje snažnije. Da kritičari nisu težili za obustavom rječnika, vidi se po tome što sada kad je obostrano prihvaćena promjena koncepcije ni jedan ne traži da se unatoč tome obustavi dalje izdavanje.

4. S kakve osnove polazimo?

Pešikan se posebno osvrće na pitanje »sa kakve se platforme napada rečnik« i pri tome navodi nekoliko naših izjava o načelnim polazištima pa je jasno od kakve osnove polazimo, ali Pešikan ipak komentira: »Deklarisanja su jasna, mada ne u svemu dorečena.« Stevanović

[5] Pešikan, n. d., str. 16. i 37.

uzima moj prigovor da je rječnik rađen s tezom pa dobacuje da su kritike pisane s tezom. Jesu, ali kad im polazišta nisu jasna i dorečena, bit će dobro da ih za ovu svrhu sažeto ponovim.

Polazimo od činjenice da književni jezik Hrvata i Srba nije jedinstven — iako neki, svim činjenicama usprkos, tvrde da jest — nego da se ostvaruje u dvije osnovne varijante, jednoj ijekavskoj, zapadnoj, zagrebačkoj ili hrvatskoj, a drugoj ekavskoj, istočnoj, beogradskoj ili srpskoj. Koliko su pojedini nazivi opravdani i koliko je i sam naziv varijanta sretan, ostavimo za drugu priliku i zasad se zadovoljimo tvrdnjom da i sami nazivi potvrđuju nejedinstvenost književnog jezika. Tu činjenicu, da postoje varijante, tj. da hrvatsko-srpski književni jezik nije jedinstven, danas malo tko niječe. Ukoliko takvih pojedinaca još i danas ima, kao što je Stevanović, a dobrim dijelom i M. Pešikan, mislim da se zbog toga nije potrebno ovdje upuštati da im to dokazujemo.

Kad ta činjenica jest jezičnom činjenicom, tada treba da u lingvističkim djelima kao što je rječnik Matica dođe do izraza i priznanja, tj. da bude općenito priznata i praktički vidljiva. U rječniku Matica nije tako i zato je s pravom kritiziran da nije na dovoljno znanstvenoj visini jer ta u više pogleda značajna i važna činjenica u njemu nije vidljiva, odnosno ako i jest, onda je toliko koliko se nije dala prikriti. A zadatak je znanosti upravo suprotan, teži da stvarnost prikaže u što potpunijem i istinitijem svjetlu. To je znanstvena strana lingvističke problematike rječnika i odatle su kritičari u prvom redu i pošli.

Tko od te osnove pođe, dolazi do istih zaključaka. Kao što smo mi, radeći nezavisno, iznijeli sasvim podudarna mišljenja, tako se s nama podudara i Rus Vladimir Gudkov.[6] On u kratkom prikazu iznosi gotovo iste prigovore,[7] a za njega je još teže pretpostaviti da ga vode neki posebni emotivni ili politički razlozi.

Da smo mi polazili i s političkih gledišta, ne treba i ne može se nijekati. Činjenica da hrvatsko-srpski književni jezik nije jedinstven, tj. da postoje varijante, ima i svoju političku stranu, a ona se može formulirati ovako:

K a d v a r i j a n t e p o s t o j e, t r e b a d a s u r a v n o p r a v n e.[8]

Ravnopravne ne mogu biti ako se ne pokaže što varijante jesu. U svojoj se kritici nisam upuštao u to da li se s obje varijante u rječniku jednako postupalo, nastojao sam samo odgovoriti na pitanje kako je u rječniku što ga izdaje Matica hrvatska prošla hrvatska varijanta,

[6] Novyj tolkovyj slovar' serbsko-horvatskogo literaturnogo jazyka, Sovetskoe slavjanovedenie, 6/1968, str. 113—115.

[7] Pokazuje kako u rječniku nema nekih riječi ili značenja nekih riječi (*ilegala, grafija, gvaš, geg, jor, auerka, grmačica, gomoljača, zemoljača*); čudi se što se u rječniku nalaze riječi *Zagreb, Bukurešt, Grčka, Etiopija, Izrael, Austrijanac, Belgijanac*, a nema riječi *Beograd, Budimpešta, Egipat, Japan, Kina, Irska, Brazilac, Danac, Indonežanin, Japanac, Kelt;* zapaža da je stilska strana prilično zanemarena, da značenja nisu besprijekorno protumačena, da u obradi značenja nema dovoljno dosljednosti, da je obrada homonima nesavršena i da varijantni odnosi nisu prikazani kako valja. »Sastavljači novoga rječnika nastojali su izbrisati leksička razilaženja među dvjema varijantama književnog jezika. (...) Šteta što u rječniku, koji se naziva informativnim, nema podataka o teritorijalnoj rasprostranjenosti onoga dijela leksike kojim aktivno vladaju nosioci jedne varijante i pasivno — nosioci druge. Citati iz djela srpskih i hrvatskih autora, koji se navode u člancima rječnika, ne daju jasnu sliku o međuodnosima leksema koji ulaze u dubletne parove (gas-plin, vazduh-zrak, i t. sl.) dviju jezičnih varijanata« (str. 115).

[8] Oboje su priznali i politički forumi i zato je njihove izjave uzalud navoditi u druge ciljeve. Ali kad se već navode, istakao bih da izvršni komiteti upozoravaju na potrebu *daljeg* razvijanja ravnopravnosti, a to znači da još nije učinjeno sve što treba učiniti i što se može; u izjavi IK CK Srbije spominju se otvorena pitanja, a to znači da još nije sve riješeno.

tj. nastojao sam ocijeniti koliko je taj rječnik koristan ili štetan za hrvatsku kulturu, a prema tome i za hrvatski narod. Zato sam i uzeo u razmatranje samo Rječnik Matice hrvatske, bez obzira što na koricama piše i bez obzira koliko je onaj drugi rječnik istovjetan s ovim. Očito je da je Rječnik Matice hrvatske namijenjen u prvom redu narodu čije ime ona nosi i zbog kojeg naroda i postoji.

Nisam se upuštao u to kakav je rječnik što ga izdaje Matica srpska i kako će on zadovoljiti potrebe srpskoga naroda, jer sam smatrao i smatram da je to zadatak srpskih stručnjaka i srpske javnosti. Budući da nisam ocjenjivao tu drugu stranu u većini istovjetnih rječnika, dopuštam mogućnost da se s obje varijante jednako postupalo, ali to za mene znači samo da je i srpska varijanta jednako tako krivo prikazana i jednako oštećena kao i hrvatska. Što odjeci na drugoj strani nisu bili tako glasni, razlozi mogu biti različiti, ali da ni tamo nisu svi zadovoljni, pokazao je Aleksandar Kostić.[9]

Zatim smo pošli od još jedne političke postavke:

S v a k i n a r o d i m a p r a v o n a s v o j j e z i č n i i z r a z m a k o l i k o b i o s p e c i f i č a n i b l i z a k j e z i č n o m i z r a z u k o j e g a d r u g o g n a r o d a.

Mislim da to pravo ne smije nitko osporiti, a najmanje u nas jer je potpuno u skladu i s marksističkim učenjem. To zna i priznaje i Mitar Pešikan, samo što protukritičari tome pravu suprotstavljaju deklarativno-politički manifest, Novosadski dogovor, koji svojom nedorečenošću i apstraktnošću dopušta da se pozivanjem na njega ta prava niječu ili u znatnijoj mjeri krnje. A Stevanović se uz to oslanja i na činjenicu što to pravo nije pravno i ustavno priznato.

Prvo, načelno jest jer u Ustavu piše:

Ravnopravni su jezici naroda Jugoslavije i njihova pisma (čl. 42).
Savezni zakoni i drugi opći akti saveznih organa objavljuju se u službenom listu federacije u autentičnim tekstovima na jezicima naroda Jugoslavije: srpskohrvatskom odnosno hrvatskosrpskom, slovenskom i makedonskom.
U službenom saobraćaju organi federacije drže se načela ravnopravnosti jezika naroda Jugoslavije (čl. 131).

Izričito doduše nije jer ono »srpskohrvatskoga odnosno hrvatskosrpskoga« samo je sretno političko rješenje da se u određenom trenutku izbjegne izričitost.

Možda to neće biti izričito priznato ni u bližoj budućnosti,[10] ali formalnopravno priznanje i nije tako važno kad je to stvarno priznato:

a) izdavanjem ustavnog teksta na četiri jezika,
b) izdavanjem Službenog lista SFRJ na četiri jezika,
c) pisanjem natpisâ na novčanicama na četiri jezika,
d) izdavanjem putnica i sličnih isprava na četiri jezika.

[9] Osvrt na Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika (I—II), Književne novine, 21. 12. 1968. A da ima i drugih problema, upozorio je sam M. Pešikan kad kaže da se u Rečniku MS s. v. *zavisan, zavisiti, zavisnost* nalaze ekavski oblici *uvetovan, uvetovanost*, što je svakako nasilje nad jezikom ekavske varijante nastalo kao plod pogrešne koncepcije. A sigurno je da takvi primjeri nisu osamljeni.

[10] Problem je postavljen 24. lipnja 1968. u Saveznoj konferenciji SSRNJ, u Sekciji za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose, v. Telegram, 12. 7. 1968. ili Jezik, XVI, str. 1—8.

Time je hrvatska varijanta stvarno priznata i stvarno ravnopravna sa srpskom i sa slovenskim i makedonskim književnim jezikom. To je neosporivo stvarno priznanje da ona politički, pravno i ustavno funkcionira kao jezik, iako svega toga prema Pešikanovu i Stevanovićevu tumačenju Novosadskog dogovora i političko-pravno-ustavne strane ne bi smjelo biti.

Što je jezični odnos hrvatskih i srpskih izdanja drugačiji od odnosa među jezicima makedonskog i slovenskog izdanja ili njihov odnos prema jeziku hrvatskih i srpskih izdanja, to za političku, pravnu i ustavnu stranu nema značenja, to su dvije strane jedne te iste pojave: političko-pravno-ustavna i lingvistička. Prva se dakle može, a katkad i mora odvajati od druge.

5. Dozivanje u pomoć znanosti

Pozivanje na znanost može biti uspješno samo kad je ona rekla posljednju, neosporivu riječ. Nju ona uvijek ne kaže, nego često priznaje da ima otvorenih, neriješenih pitanja, nedorečenosti, i da su katkad neke tvrdnje samo privremeno rješenje, dok se ne nađe bolje. Spominjem to jer valja istaći da znanstveno nije nikad utvrđeno da je hrvatsko-srpski književni jezik jedinstven jezik. To je samo tvrđeno, što je već nešto drugo. Pri takvim su se izjavama jezične pojave promatrale samo s nekih strana, a ne sa svih, a pojedine su činjenice i zanemarivane. Tek tako uzeta jedinstvenost bila je mnogim učenjacima *credo*, kako to dobro kaže Stevanović, jer *credo* znači *vjerujem*. Bio je to naime praktičan izlaz za specifičan lingvistički odnos hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, koji jedinstven nikada nije bio, a učenjaci se pri svojim izjavama ili nisu htjeli ili nisu mogli upuštati u specifičnost te pojave.

O lingvističkom odnosu u kojem se nalazi hrvatski i srpski književni jezik u znanstvenoj literaturi jedva da se egzaktno i raspravljalo, ali ako i jest, raspravilo se nije nikad.

Kako pak izjave o jedinstvenosti prolaze kad se stanu promatrati precizno, može se pokazati na dvije Stevanovićeve tvrdnje. On na jednom mjestu kaže da nas drugačije shvaćanje »nikako ne razuverava da jezik hrvatske i srpske književnosti po gramatičkoj strukturi nije jedinstven«.[11] Time on tvrdi da je jezik hrvatske i srpske književnosti jedinstven. Da bismo mogli prihvatiti istinitost te tvrdnje, morali bismo se prije sporazumjeti o značenju gotovo svake pojedine riječi. Sporno je već značenje riječi jedinstven jer npr. Pavle Ivić kaže da je taj pojam vrlo rastegljiv,[12] a rastegljivi pojmovi mogu biti korisni za diplomaciju, ali ne i za znanost.

Zatim što Stevanoviću znači književnost? Uzima li je on u širem ili užem značenju? Ako je uzima u užem (beletristika), tada se postavlja pitanje je li taj uzorak dovoljno reprezentativan da predstavi književni jezik?

Nije nam poznato što Stevanoviću znači struktura? To je i strukturalistima vrlo širok pojam, a što li je tek Stevanoviću koji je u preciznosti daleko za njima?

[11] N. d., str. 77.

[12] »što se tiče reči *jedinstven*, njeno značenje je rastegljivo«, Odjek, 15. 4. 1968. str. 3.

Ni za pojmove *gramatički, gramatika* nema u lingvistici jedinstvenoga shvaćanja što zapravo obuhvaćaju. I sam Stevanović na drugom mjestu iste protukritike piše: »A mi dosad više od 100 godina učimo naše učenike i studente da je jezik Srba i Hrvata po glasovnom i gramatičkom sistemu jedan isti jezik...«[13] Ovdje on razdvaja (suprotstavlja) pojmove glasovni sustav — gramatički sustav. Ako tako shvatimo gramatički u njegovoj prvoj tvrdnji, tada je ona istinitija nego kad uključimo i glasove. Ako pak u drugoj tvrdnji pod glasovnim sustavom razumijemo samo glasovni inventar, tada je ona bliže istini nego kad uvedemo i glasovnu raspodjelu. Što dakle više pojedinosti zanemarujemo, to je tvrdnja o jedinstvenosti istinitija. Leksičke i stilističke razlike u svojim tvrdnjama i Stevanović izrijekom priznaje,[14] ali ih s obzirom na jedinstvenost ne ocjenjuje jer je očito da one ne idu ni u rastegnuti pojam jedinstvenoga.

Bilo je pokušaja da se u svjetlu moderne lingvistike ocijene glasovni, morfološki, tvorbeni, sintaktički, leksički i stilistički odnosi hrvatskoga i srpskoga književnoga jezika, ali to su ostali samo pokušaji, jer iako je problem dobro postavljen, nije kritički doveden do jasnog zaključka.

6. O informativnosti i normativnosti

Iz prava svakoga naroda na svoj jezični izraz jasno proizlazi da će on to svoje pravo najbolje ostvariti ako bude imao pravo da sam normira svoj izraz. Gdje nema te mogućnosti, nema ni mogućnosti za svjestan izbor, ni mogućnosti da se ostvari pravo na svoj izraz niti ima osnove za ravnopravnost. Sve će se najbolje ostvariti ako postoje djela u koja će svatko u trenucima kolebljivosti moći zagledati i u njima naći sigurnu uputu u odabiru željene mogućnosti. Bez te mogućnosti nema ni priznanja varijanata ni ravnopravnosti među njima. Zato kad informativna djela prikrivaju takve podatke, s pravom sumnjamo u njihovu znanstvenost i upotrebljivost. I koliko sam ja iznosio prigovore, tada sam ih u prvom redu iznosio što informativni rječnik nije dovoljno informativan jer mnoge činjenice prešućuje (npr. *vlak, Cigo* nemaju isto područje upotrebe kao *voz, Ciga*[15]), druge prikazuje u krivom svjetlu (imenice *četverougao, kafa, kafana, kafanar, kratkotalasni, bukvar, davljenik, haos, haotičan, ispolinski, jemstvo, jeretik, jevtino, kino* i dr. potvrđuju se tako kao da se podjednako upotrebljavaju na hrvatskoj i na srpskoj strani), treće nateže na određene kalupe (kad se oblici od *goljo, drišljo, brajo* i sl. navode pod *golja, drišlja, braja),* četvrte se neopravdano mijenjaju, najblaže rečeno (*Ciganin* u *Ciga, istovjetnjak* u *istovetnjak, deša* i *deka* u *dješa* i *djeka* i *dješo, djeko* u *dešo* i *deko* iako nema potvrda za takva ostvarenja), a samo zato da se pravo stanje što više zamuti i tako svakome onemogući bilo kakav izbor. Ako se tome doda da u iznošenju podataka nema nikakva sustava, onda sumnje u valjanost i upotrebljivost rječnika ne može biti.

Kad je takav u informativnom pogledu, kakav bi tek bio da je normativan. Slažem se s Mitrom Pešikanom da je rječnik u načelu

[13] N. d., str. 85.
[14] N. d., str. 77.
[15] M. Pešikan kaže da »zone *golja-goljo* nisu tako precizno poznate kao što se često misli: i usred Srbije nalazimo *zeto* 'zet' i sl.« Prvo, kako su onda u RS mogle uz takve imenice doći oznake *zap. kr., ist. kr., jugozap. kr.?* Drugo, nije trebalo ništa izmišljati, nego dati ono što podaci pokazuju, pa ni lokalno (dijalekatsko) zeto ne bi bio problem. Ta riječ je o književnom jeziku!

informativan (kakva je ta informativnost u praksi, vidjeli smo!), ali već drugačije gledam na njegove riječi kad se hvali što nisu išli »tako daleko kao Pravopisna komisija u *tačka-točka, zarez-zapeta, veznik--sveza.*« Prvo, tako daleko nisu mogli ići jer bi tada radili normativni rječnik, a za takav rječnik mandata nisu imali, kao što ga nije imala ni Pravopisna komisija za izjednačenje terminologije pa je takvim postupkom prekoračila svoja ovlaštenja, što je već i javno rečeno[16], a takva praksa napuštena.[17]

Drugo, M. Pešikan kao da ne shvaća da je normativni postupak različit od informativnog i da nije isto normirati jezik za svoj narod i normirati ga za drugi narod. Zato i nisu u proturječju moje riječi koje on navodi na 9. str. niti postupak oko traženja semantičke razlike u paru *saznanje-spoznaja,* jer se oboje nalazi u očito normativnom članku. Takvog ću se puta držati i u budućnosti jer u normiranju književnoga jezika ne vidim boljega koji bi bio dovoljno znanstven i upotrebljiv. Koliko je prihvatljiv, ocijenit će pripadnici naroda kojemu pripadam, jer nikada nisam ni pomišljao da bih normirao jezik kojim će se širiti kultura u široke slojeve srpskoga naroda. To je stvar srpskih lingvista. Budu li se oni držali sličnih načela, varijante se neće udaljavati. Smatram da je zajednička norma nemoguća, pogotovu u onom smislu u kojem misli M. Pešikan. I kad je ravnopravno donesena, izaziva nepovjerenje, a omogućava kršenje prava jednoga naroda, ako ničim drugim, a ono silom stvarnosti onoga koji je u povoljnijem položaju. Zato je zajednička norma štetna za sam književni jezik, njegovu kulturu, a i za dobre odnose naših naroda. A da je rječnik Matica jednim dijelom i normativan, to ne može zanijekati ni M. Pešikan. Normativan je već time što će od mnogih biti tako shvaćen, a pogotovu što je to i sam po sebi, posredno unošenjem jednih riječi, a izostavljanjem drugih, neposredno kad se unose riječi za koje nema upotrebnih potvrda, kao npr. *djevojčičin,* a izostavljaju one koje imaju, *djevojčicin.* Posebno je normativan oznakama kao što su *barb., dijal., fam., indiv., kov., zast.,* i dr. Samo se zbog ograničenog vremena nisam upuštao u ocjenu kakva je ta normativna strana. Da je u svemu kako valja, teško je vjerovati. U sumnju navode već neki primjeri koje sam naveo, a nešto su pokazali i sukritičari. Sve to upućuje na zaključak da je normalno što rječnik nije normativan. Da je pošao tim putem, bio bi potpuno promašen, jer nije bilo ni najosnovnijih uvjeta da bi svojom normativnom stranom mogao zadovoljiti potrebe koje se od normativnog rječnika traže.

7. Znak jednakosti — znak nečastivoga

Koliko protukritičari nemaju ili neće da imaju razumijevanja za kritiku, vidi se i po njihovoj ocjeni prigovora o znaku jednakosti. On u zamagljivanju stvarnosti ima veliku ulogu i neće Mitar Pešikan imati baš krivo kad mu je palo na pamet da ga okrsti znakom nečastivoga. Jer kad se precizno postupa, tada u jeziku ništa nije jednako. To priznaje i M. Stevanović kad kaže »da znak jednakosti u Rečniku ne označava i obličku jednakost, već samo značenjsku«.[18] On prema tome

[16] Npr. u Borbi 5. i 12. lipnja 1968. u rubrici Razgovori o jeziku.
[17] Kako sam pokazao u Jeziku, XV, str. 11/12.
[18] N. d., str. 81.

zna da znak jednakosti znači zanemarivanje jedne strane jezične pojave, ali nije shvatio da ja prigovaram što su ta zanemarivanja u rječniku različita. Tako je npr. u *drugačiji* = *drukčiji* zanemaren glasovni sastav i broj slogova, a u *dèseterokût* = *desetoroùgao* naglasna, tvorbena, glasovna i upotrebna razlika. Upotrebna je razlika već nešto više od obličke jer reagiranja na upotrebu riječi *četverokut* i *četverougao* nikako neće u svim sredinama biti jednaka, kako bi iz znaka jednakosti i istog značenja proizlazilo; bit će sasvim drugačija nego pri upotrebi *drugačiji, drukčiji*. A da su se zanemarivale i razne neobličke razlike, to sam pokazao i navođenjem primjera kao što su *douškivač* = *douškivalo, grbonja* = *grbavac*. Tu je osim glasovnoga sastava i tvorbenih elemenata zanemarena i osjećajna vrijednost, što je mnogima zapravo osjećajno značenje. To Stevanović ne razlikuje kad za sličan par piše: »A teško da se može dokazati razlika između *dremljivka* i *dremljivca* jer je afektivno značenje prvoga lika, o kojem se govori, u stvari pogrdno, a bez te nijanse nije ni d r e m l j i v a c.« Time pokazuje da ne razlikuje dvije razine, spoznajnu i osjećajnu. Ako riječ na spoznajnoj razini ima negativno značenje, to još ne znači da je time izbrisano (neutralizirano) osjećajno, jer bi po tome i funkcija sufikasa *-lo, -onja, -ko* bila izjednačena sa sufiksima *-ač*, i *-ac*, a to se nije dogodilo. Sve to pokazuje da se znakom jednakosti zanemaruje mnogo više nego samo obličk̄a nejednakost, a bit će da ima izjednačenih oblika koji se razlikuju i spoznajnim značenjem. Dakle zanemaruju se različite pojedinosti koje različito utječu na vrijednost riječi. A da vrijednost riječi lingvistima mora biti svetinja, to bi protukritičarima trebalo dokazivati opširnim člankom.

Ma kako taj moj prigovor bio krupan, to je samo dio prigovora znaku jednakosti. Na temelju izjednačivanja različitih vrijednosti ustvrdio sam da je znak jednakosti višeznačan, a to je ono što je u ovome rječniku velik nedostatak. Da bi svakome bilo jasno, evo u čemu je slaba strana takvog postupka. Očito je da i prema Stevanovićevu i Pešikanovu mišljenju *kemija* = *hemija* treba čitati: *ono što je u Hrvatskoj kemija, to je u Srbiji hemija*. A kako sada treba čitati *drugačiji* = *drukčiji*, zar: *ono što je u Hrvatskoj drugačiji, to je*...? Može se odgovoriti: pa to se zna. Ali zar zna svatko kome je rječnik namijenjen, zar zna za sve izjednačene riječi? Ako sve to zna, što će mu onda rječnik? A ako ne zna, neće li onda po formuli *kemija* = *hemija* — koju će, možemo pretpostaviti, svatko jednoznačno odgonetnuti — i *dogotovljavati* = *dogotovljivati* tako protumačiti pa smatrati razlikom i ono što još nije. A ni po kakvoj formuli mnogi čitaoci neće odgonetnuti da su u primjerima kao *grbonja* = *grbavac, douškivalo* = *douškivač* zanemarene osjećajne vrijednosti.

Dakle, čitaoci nailaze na znak s više različitih nepoznanica, a to u solidnu rječniku ne bi smjelo biti. Stevanović to ne razumije kad kaže: »U svakom rečniku, s obzirom na karakter dela, ima dosta i šablona u definicijama, ali, po našem shvatanju, nije potrebna totalna njegova uniformisanost. Važno je da sve u njemu bude što tačnije i jasno kazano.«[19] Kako je »što tačnije i jasno kazano«, kad je mnogošta, i to različito, zanemarivano. Totalna uniformiranost nije potrebna, ali se zbog toga ne smije odbaciti i strogost u formalnom postupku kad je potrebna. Ona omogućuje da se opseg rječnika skrati, a da to ne bude na štetu jednoznačnog otkrivanja zanemarenog. Kad je šablona svrsishodna, nije formalizam.

[19] N. d., str. 81/82.

Time sam upozorio na još jedan nedostatak, na nedosljednost. Stevanović ni to ne shvaća kad odbija prigovore i misli da su učinjeni »samo da se navede što više besmislica na teret autora Rečnika«. Nedosljednost u cijelom postupku zatire mogućnost da se otkriju i oni zanemareni podaci koji bi se inače mogli otkriti, a slabi pouzdanje i u ono što je dobro učinjeno.

8. Srpske riječi u hrvatskih pisaca, i obratno

Polazeći od činjenice da je rječnik informativan, smatrao sam da je pogrešno što se u rječniku ne daju ni oni podaci koje građa pruža ili što se ne iznose zaključci na temelju njih kad se već radi tako da se vlak potvrđuje samo jednom potvrdom srpskoga pisca. Misleći na to, rekao sam: »I te kako su važni podaci tko sve, gdje i kada upotrebljava koju riječ, ali tada to treba prikazati što objektivnije.« Protukritičari tu moju rečenicu trgaju od konteksta, apsolutiziraju je i čude se kako mogu to tražiti kad znam kako je to teško, to više kad za to nema snaga. Znam da je teško, ali će biti sve teže kad se zatiru i oni podaci koje građa pruža. Nije naime vjerojatno da potvrde za *vlak* i *voz* ništa ne kazuju i da se to nije moglo kratko izraziti, kad već tako mnogo izostavlja i težište prebacuje na potvrde druge strane. Ustvrdio sam da bez toga ovakav postupak nije znanstven, a da zaista nije, u to ozbiljan nitko sumnjati ne može.

Zatim sam ustvrdio da takav postupak nije u skladu ni sa samim načelom iznesenim u predgovoru po kojem će se navoditi »najpodesniji primjeri«, a kurioziteti nipošto nisu najprikladniji primjeri, osim ako nemaju svrhu da pokažu kuriozitetnost neke pojave. I kad protukritičari ne mogu dokazati da su pojedini kurioziteti zaista najprikladniji primjeri, tada iznose novo načelo kojega u predgovoru nema, da su htjeli pokazati kako riječi kao vlak nisu samo hrvatske, jer ih eto upotrebljavaju i srpski pisci, a riječi kao haos da nisu samo srpske jer ih eto upotrebljavaju i hrvatski pisci i da su takvim podacima htjeli suzbijati emocionalne predrasude prema pojedinim riječima. Stevanović se pri tome još slavodobitno ruga kad kaže: »Budući da ovi slučajevi, kao ni mnogi drugi, ne odgovaraju tezi ovog recenzenta i tezi 'Kritike', zastupnici te teze morali su intervenisati znatno ranije kod dotičnih pisaca da ne upotrebljavaju reči koje neće ići u prilog njihove sa zakašnjenjem postavljene teze.«[20]

Međutim, njihovo je pobjedonosno likovanje na staklenim nogama jer zaboravljaju nekoliko važnih činjenica.

I nestručnjaci osjećaju da oblici i riječi kao *bukvar, haos, haotičan, hartija, jemstvo, jeretik, jevtino, kafa, kafana, kafanar, kovanluk* ne postaju time automatski hrvatske književne riječi ako ih katkad upotrijebi pokoji hrvatski pisac, ali teško da bi to znali objasniti, kad to ne znaju ni protukritičari, nego još nastoje da nestručnjake u u njihovu jezičnom osjećaju zbune navodeći odlomak u kojem sam rekao da smo bliže istini kad kažemo da se jedne pretežno upotrebljavaju na jednom, a druge pretežno na drugom području. Jest, to sam rekao, jer sam i prije rječnika znao da se za mnoge pojave dade naći sad više sad manje potvrda i na drugoj strani. U tome se slažemo, ali ne i u zaključcima. Te su riječi uvod članku u kojem pokazujem kako unatoč potvrdama treba razlikovati riječi spoznaja i saznanje,

[20] N. d., str. 90.

a na to sam nadostavio zahtjevom da se unatoč potvrdama razlikuju riječi *glasnogovornik* i *zvučnik*,[21] a u trećem članku unatoč hrvatskim potvrdama osporio na hrvatskoj strani opravdanost upotrebe riječi prevazilaziti.[22] Ma koliko da se u hrvatskim novinama upotrebljavale riječi *zapušiti* u značenju *začepiti*, *zavesti* u značenju *uvesti*, *poručiti* u značenju *naručiti*, u normativnom djelu takvu upotrebu ne bih odobrio, a mislim da bi se u tome sa mnom složili svi hrvatski lingvisti. Tamo gdje se sve priznaje književnim, nema ni književnog jezika, a kamoli njegove kulture.

Matoš jest hrvatski pisac, ali zato nisu i sve riječi koje on upotrebljava hrvatske književne riječi. Jer kod njega ćemo naći i *kardaš* i *kabuliti*, i *hozentregeri* i *švimmajster* i *kajzerbart*, ali sumnjam da će i Stevanović ustvrditi kako su i to hrvatske riječi. Isto tako neće valjda tvrditi da su srpske riječi *ranftla*, *druževski*, *šparhert*, *djestvitelni*, *iscelitelni*, *šlajfer*, *nabljudavati*, *pasovati*, *štrumfpantljika*, iako ih upotrebljava srpski pisac Stevan Sremac.

Da bi jasnije bilo u čemu je srž problema, razmotrimo malo potanje što sve protukritičari zaboravljaju.

a) Povijesni aspekt

Mnogi lingvisti još i danas ne razlikuju povijesni, dijakronijski aspekt od suvremenog, sinkronijskog. To nerazumijevanje nije slučajno, nego je uvjetovano njihovom mladogramatičarskom naobrazbom koju više nisu proširivali novim lingvističkim spoznajama. A jedan je od aksioma suvremene lingvistike: prošla stanja ne mogu biti mjerilom za suvremeno stanje.

Neke od potvrda zbog kojih Stevanović likuje pripadaju piscima 19. stoljeća, kao što je *vlak* u Stevana Sremca, *kafa* u Matije Mažuranića, *kafana*, *kafanar*, *ispolinski* u Matoša, *haotičan* u Cara Emina, *jemstvo* u Starčevića, *jevtino* u Jurkovića i sl. Stevanović posebno ističe kako *vlak* upotrebljavaju i drugi srpski pisci i pri tome se poziva na potvrde u Rečniku SANU, a upravo u tom rječniku odmah na početku tumačenja riječi vlak nailazimo na oznaku »pretežno u zap. krajevima«, da ne bi tko zbog podjednakih potvrda (3 i 4) pomislio kako se *vlak* podjednako upotrebljava na obje strane. Dakle nailazimo na oznaku koje nema u rječniku Matica iako se s potvrdama jednako postupalo. Kad pobliže razmotrimo potvrde pisaca, tada vidimo da su pretežno iz starijih razdoblja, a prva već i svojim oblikom pokazuje da je arhaizam: *Signali na vlacima moraju na vreme osvetljeni biti*, Osnovi za voznu službu na kralj. srpskim železnicama, Beograd, 1885; — *Prusi su slali dnevno po 18 vlakova po dvojnom koloseku*, D. Đurić, Strategija, Beograd, 1895; — *Milimo vlakom u sumraku kobnom*, S. Pandurović, Stihovi, 1921. Sve tri potvrde pokazuju da su se srpski književnici u početku postojanja željeznice kolebali između naziva *vlak* i *voz* i da su se konačno odlučili za *voz*. Može li se danas i zamisliti da bi beogradski ŽTP izdao kakva pravila u kojima bi upotrebljavao riječ *vlak*? I pod pretpostavkom da su takve potvrde u prošlosti bile brojnije, to za suvremeno stanje ne bi bilo važno, ako se takve riječi ne nalaze i u jeziku današnjih pisaca. Stari su dubrovački pisci obilno

[21] Vjesnik, 6. 3. 1966.
[22] Vjesnik, 23. 4. 1966.

upotrebljavali oblike *srećan* i *nesrećan*, ali su danas ti oblici obilježje srpske književnosti.

No protukritičari spominju i novije pisce, Ujevića, Krležu, Krkleca, a mogli bismo im u jednom smislu pribrojiti i malo prije spomenutog Matoša. Međutim, opet moramo uzeti u obzir vrijeme u koje su ti pisci živjeli ili počeli pisati i put koji su prošli. Oni su živjeli u drugo vrijeme kad književni jezik nije bio još toliko izgrađen ni izdiferenciran, kad mnoge riječi nisu bile još nabijene polarizacijskim oznakama, mnogi su od njih neko vrijeme živjeli u Beogradu, a što je ovdje vrlo važno, živjeli su u vrijeme kad je ideja o stapanju naših naroda u Jugoslavene bila vrlo živa, kad se mislilo da zbog toga treba preuzeti i jedan jedinstveni tip književnog jezika, i to ekavski, te su hrvatski pisci, među kojima su bili M. Krleža, A. Cesarec, A. B. Šimić, Đ. Sudeta, A. Barac, pisali ekavski. Ali ubrzo su se u svemu razočarali i vratili se svom prijašnjem jezičnom tipu. I ne može se sada od pisaca koji su prošli i tu fazu u svom životu očekivati da u njihovu jeziku ne bude odraza tih previranja. U pisaca koji su počeli na njihovoj drugoj prekretnici, u Tadijanovića, V. Majera i dr. jezik je u tom pogledu sasvim drugačiji.

b) Dijalekatski, statistički i normativni aspekt

Riječi u književni jezik naviru sa svih strana: iz pojedinih žargona, govorâ, dijalekata, drugih jezičnih tipova, stranih jezika, ali neosporivim dijelom jednoga književnog jezika postaju tek kad uđu u opću upotrebu, u samo središte jezične prakse. Da *vlak*, *kaos*, *kava*, *kavana* nisu kod Srba u općoj upotrebi, a *voz*, *haos*, *kafa*, *kafana* kod Hrvata, dobro znaju i protukritičari. Koliko to i zabašuruju, brzo bi ih razuvjerila i najjednostavnija statistika.

Riječi kao *šargarepa* i *trotinet* nađu se katkada npr. i u zagrebačkoj Borbi, ali mislim da su rijetki Hrvati koji bi ih zbog toga priznali svojima. A učenjak, koji to zaista jest, trebao bi reći: to se događa zato što je zagrebačka Borba filijala beogradske (zato npr. zagrebačka Borba uporno ima samo nazive januar, februar...), a kad bi i to zanemario, tada bi najviše bilo što bi smio reći ovo: katkad se i u Hrvatskoj upotrebljavaju riječi kao *šargarepa*, *trotinet*, ali one nisu hrvatske sve dotle dok ostaju na jezičnoj periferiji, dok ne prodru u samo središte jezične upotrebe.

Srbi upotrebljavaju riječ *buter*, ali je ona u rječniku Matica označena kao barbarizam i protumačena sa *maslac*. Hoće li *maslac* zaista postati sastavni dio srpskog književnog izraza, zavisi od toga koliko će je pisci upotrebljavati, koliko će prodrijeti u novine, npr. u Politiku. Kao suprotnost može se istaći da su riječi *amrel*, *amrela*, *amrelast*, *amrelasto*, *amrelče*, *amreldžija* navedene u rječniku Matica kao obične riječi, a njih npr. Hrvati ne mogu smatrati normalnim riječima svoga književnog jezika. Ni riječ *kovandžija* nema oznake barb. iako joj je već Belić zbog toga što je slabo poznata i u Srba odricao pravu književnu vrijednost.[23] I sad da Maretićeva potvrda za *kovanluk* (pčelarstvo) znači da je i to hrvatska riječ i da treba suzbijati emocionalne predrasude protiv nje!? A baš s obzirom na vrlo šaroliku upotrebu riječi *brbljav(ac)* — *brbljiv(ac)*, normativac treba da dade prednost riječima *brbljav(ac)*, pogotovu u hrvatskoj varijanti.

[23] Oko našeg književnog jezika, Bgd, 1951, str. 245.

Svaki se književni jezik formirao tako da je odrekao književnu vrijednost mnogim pojedinostima, bez obzira na rasprostranjenost njihove upotrebe. Često naime ni vrlo rasprostranjena upotreba nije dovoljna da riječ uđe u književni jezik, a pogotovu da za to dobije odobrenje u normativnim djelima. Mnoge riječi nose sa sobom znak da su tuđega podrijetla i time svoj prodor u književni jezik i priznanje na građansko pravo otežavaju, a katkad ga i bez toga obilježja teško dobivaju. Tako npr. Hrvati obilno upotrebljavaju riječi *špajza* i *putar*, a ipak ih nitko ne priznaje onako hrvatskima kao *smočnicu* i *maslac*. Tako se može dogoditi da je neka riječ hrvatska kao dijalekatska osobina, a srpska kao književna, kao što su npr. riječi i oblici *amrel(a)*, *đubre* (i izvedenice), *supa, ćerka, gluv, suv, muva, ko, neko* i sl. Hrvati te riječi upotrebljavaju u razgovornom jeziku, ali u književnom upotrebljavaju *kišobran, gnoj (smeće), juha, kći, gluh, suh, muha, tko, netko*.

Sve to treba imati na umu, a ne laički tvrditi da je zbog nekoliko potvrda svaka riječ punopravna i na drugom području na kojem za isti pojam postoji druga oznaka. To nepotrebno narušava jezičnu stabilnost, neopravdano kida vezu s jezičnom prošlošću, otežava izgradnju u kolebljivostima, a time poremećuje normalno funkcioniranje književnoga jezika. To vrijedi i za normalne riječi, a još je manje korisno da bilo koja strana preuzima ono što nije u skladu s jezičnim sustavom, kao što sam već nekoliko puta naglasio.

Time nije rečeno da se treba čuvati svakoga utjecaja, jer bi to značilo zavlačiti se u štetni izolacionizam, ali preuzimati treba samo onda kad to zaista znači obogaćenje. A obogaćenje je onda kad druga strana za određen pojam nema potrebne riječi ili kad koja riječ nema potrebnog značenja. Tako sam se npr. složio s upotrebom izrazâ s riječju posla *(naša posla, bablja posla)*, unatoč nekih protivljenja na hrvatskoj strani.

c) Stilska vrijednost

Kad neka riječ uđe u drugu sredinu, obično sa sobom nosi obilježje sredine iz koje potječe, a dok to obilježje ima, dotle je stilski obilježena. Nema dakle automatski istu književnu vrijednost kao i druge obične riječi. Neće srpski čitaoci jednako primiti kod Stevana Sremca *vlak* i *voz*, kao ni hrvatski kod Starčevića *jemstvo* i *jamstvo*. Kad je tako kod nenamjernih upotreba, kako li je tek kad pisac namjerno upotrijebi riječ iz druge sredine samo da postigne određeni stilski učinak. Misleći na to, rekao sam u svojoj kritici: »Kad pisci s druge strane uzimaju riječi, tada ih u prvom redu uzimaju zbog stilskih razloga ako već u svom jeziku imaju oznaku za isti pojam...« I sad ne samo što je često stilska vrijednost u rječniku zamagljena, nego protukritičari i nakon upozorenja šutke prelaze preko te razlike i još se pri tome rugaju. A time zapravo sami sebe izvrgavaju ruglu kad javno pokazuju kako nemaju razumijevanja za stilske vrijednosti jer stilska obilježenost nije tako bezazlena razlika kao što se njima čini. U Hrvatskoj se ne može čestitati »srećna Nova godina«, a da to bude primljeno kao normalna čestitka. Ako to lingvisti kao što su protukritičari zaboravljaju, pisci to dobro znaju. Ne bi Krleža bio Krleža kad bi se samo onako služio srpskim riječima i oblicima kako bi proizilazilo po jednostranom prikazu protukritičara. Krleža je gotovo sav afektivan i malo je kod njega riječi koje ne bi bile upotrijebljene s određenom svrhom, koje ne bi bile nabijene nekim posebnim smislom, koje bi se jednakovrijedno mogle zamijeniti drugima. Krleža dobro razlikuje dva idioma, hrvatski i srpski, on se njima majstorski služi, kao što pokazuje jezik Stevana Mihailovića Gruića (v. npr. Zastave, I, str. 415. i d.) ili staroga Emeričkoga kad kao kraljevski ministar govori ekavski (v. npr. Zastave, III, str. 37—43), a tako i druge neke osobe, što bi bilo previše da se ovdje navodi. Pokazat ću to na nekim kratkim, ali vrlo očitim primjerima.

— *Ne razumem, i te vaše reči samo su reči... i koje nove, savremene formule i zašto?* (Zastave, I, str. 295.)

— *... ovaj trompe-l'oeil treba da se izrazi nekim novim suvremenim formulama.* (Zastave, I, str. 269.)

Prvi je tekst Srbijanca Tunguza i zato je ekavski i zato je u njemu *savremen*, a drugi Hrvata Kamila Emeričkog i zato je u njemu u istoj sintagmi *suvremen*.

Jednako tako Krleža razlikuje izraze *časna riječ* i *poštena riječ*, jer je u prvoj vezi ekavski lik: *»na časnu reč«* (Zastave, Forum, 12/1968, str. 863), a u drugoj malo kasnije ijekavski: *»na poštenu riječ«* (isto, str. 873). U ono je vrijeme u Hrvatskoj normalan izraz bio *poštena riječ*, a *časna riječ* tek je prodirao. Oba izraza upotrebljava ista osoba, Joja, prvi kao svoj, a drugi kao tuđ. On je naime neko vrijeme živio i tamnovao u Srbiji i ovladao tamošnjim idiomom pa često kasnije upotrebljava riječi, izraze i oblike toga idioma u različite svrhe. Katkad je u njegovu govoru slobodni neupravni govor drugih osoba, pa iako je prijelaz neobilježen, ipak je ono što ne pripada njegovu govoru često označeno drugim sredstvima, kao npr. u ovom odlomku:

Bdijem u Požarevcu. Noć je. Čuje se kako zvekeću lanci u tmini, kako se već pokreću oni moji Požarevljani. Kao da čovjek prisluškuje konjskim kretnjama iz štale, kad, grickajući lance, žvaču sijeno... Do malopre još se šaputalo. Normalna robijaška konverzacija gladnih drobina o jelu, što je bolje, burek od belih bubrega, kobasice od medveđih šapa ili jagnjeća glava u škembetu. (Zastave, Forum, 12/1968, str. 871.)

Katkad je upotreba iz drugog idioma neobilježena, kao ovdje:

»*... a što se opet sa mnom zbivalo, to možeš da zamisliš, u čoji, u okovima, sa šoljom kod kazana*« (isto, str. 866). Izrazima *»u čoji«*, *»sa šoljom kod kazana«* želi Joja da vjernije, izražajnije prikaže svoj život u požarevačkoj tamnici. Tko to ne zna, ne može doživjeti piščev tekst u onom smislu u kojem ga je pisac pisao.

Kamilo je svjestan posebnosti Jojina izraza pa mu jednom prilikom to i kaže: »*... ti bi rekao, dakako, 'srcedrapateljnaja glupost'*« (Zastave, Forum, 12/1968, str. 868).

Razlikama koje postoje između hrvatske i srpske varijante i stilskim obilježjima koja odatle proistječu Krleža se obilno koristi ne samo da obilježi kojega govornika, nego da istakne pojedine misli, da jače označi svoj odnos prema pojedinim pojavama, da ih prikaže bliže onoj stvarnosti u kojoj se zbivaju.

»... ti si barem od početka bio jugoslovenski integralac« kaže Amadeo Trupac Kamilu (Zastave, III, 188). Ovdje oblik *jugoslovenski* mjesto *jugoslavenski* nije slučajan, nego Krleža ujedno ističe kojim se jezikom to integralstvo trebalo ostvariti i time samu sintagmu nabija jačim smislom, daje joj novu dimenziju.

Kad Krleža upotrebljava lik *đeneral*, onda time neposrednije ističe da su to bili srbijanski generali sa svim svojim osobinama, pa i jezičnim, bile one pod navodnicima kao »menja misli« ili bez njih kao *stomak:*

»jer se gospodinu đeneralu diže stomak kada 'menja misli' s ovim nemuštim carskim i kraljevskim mucavcima« (Zastave, III, str. 228). *»... što da kažem ovoj Madame de Zdenchay-Dvor, kada je jedan od njenih argumenata — per analogiam historicam — da je i njen gospodin 'tatica' bio Khuenov podban, a da se ona time ponosi, jer zašto da se stidi, kad joj se udvaraju srbijanski đenerali, sva sami solunci i kajmakčalanci, nosioci Karađorđeve Zvezde s mačevima, jer gospodi đeneralima imponira da je ona kćerka jednog hrvatskog podbana...«* (Zastave, III, str. 82).

Nije stilski neutralna ni upotreba riječi *kafa* u ovom kontekstu:

»Kralj ga je primio nervozno, kako je htio da bude naročito ljubazan i da mu vlastoručno servira kafu, izmakla mu se džezvica i tako se prolio fildžan po Emeričkovim pantalonama, a onda, isto tako nervozno, Kralj je uzeo svoju maramicu iz džepa i počeo da briše pantalone svog izvanrednog i opunomoćenog gospodina ministra« (Zastave III, str. 34).

Krleža i oblikom *kafa* kaže da je to bila tekućina druge strane kojom je Emerički bio počašćen što sada smjerno stupa u službu drugoga gospodara. Novi gospodar čini to protiv svoje prave volje i da pisac tu opreku jače istakne, kaže da Kralj Emeričkoga časti *kafom*, a ne *kavom*. A kako je taj odnos zapravo nakaradno prijateljski, pokazuje i to što Emerički nema hlače, nego pantalone. Pantalone su Krleži stilski obilježena riječ i on ih upotrebljava da pojača izraz što nikako ne bi mogao postići stilski neutralnim hlačama:

»dok tajni dvorski savjetnici budu krojili naše pantalone, ne ćemo ovim svijetom lutati goli« (Zastave, II, 131); — *»danas se na Terazijima kroje madžarske pantalone«* (isto, str. 35). Zbog te ih stilske vrijednosti nalazimo i u kajkavskom tekstu: *»valjda je i on peglal svoje pantalone v Beču«* (Zastave, I, 270); — *»košùle, da ispeglate pantalone«* (isto, 274).

Takvih bi se primjera moglo navesti veliko mnoštvo, ne samo iz Krleže, koji pokazuje da riječi u stilski obilježenoj funkciji nisu isto što i riječi upotrijebljene stilski neutralno. Stilska obilježenost jednaka je ograda kao i navodnici ili drugi grafički znakovi u autorovu tekstu ili upotreba u govoru pojedinih osoba. Sva ta tri načina jednako pokazuju da neka riječ, neki oblik nije normalan u književnom jeziku u kojem se našao. Zanemariti tu obilježenost, znači iskrivljavati jezičnu stvarnost, znači prikazivati je u drugom svjetlu, a to znači postupati neznanstveno.

I sad kad je sve to jasno, tad možemo širokogrudno reći da je sve hrvatsko što je ma i jedanput upotrijebio koji hrvatski pisac, ali

da sve nema jednak odnos prema književnom jeziku, niti sve što je u književnom jeziku ima jednaku književnu vrijednost. Ti različiti odnosi, te različite vrijednosti treba da dođu do izraza i u rječniku s manjim pretenzijama nego što je rječnik Matica, ako se već u njega unose. Takve riječi treba da su označene odgovarajućim kvalifikatorima. A takve kvalifikatore neće moći dati onaj kojemu je u jeziku sve jednakovrijedno, neće ih htjeti dati onaj koji želi da sve različito bude jedno.

9. O sinonimima i mojem jeziku

Pešikan i Stevanović pokazuju da ni prirodu sinonima ne razumiju. Iz svega što sam rekao u prijašnjem poglavlju, vidi se u kakvu ih svjetlu treba promatrati. Kako sam o njima ponešto već i napisao na drugim mjestima,[24] neću se ovdje opširno upuštati u taj problem. Istaći ću samo ponovo riječi A. Barca: »Čovjek, koji svoj jezik osjeća, ne pozna sinonima.«[25]

A *vodik* i *vodonik*, *kisik* i *kiseonik* veoma su daleko i tvorbom i područjem upotrebe da bi bili pravi sinonimi. Uzeti ih u jedan tip književnog jezika značilo bi kemijsku terminologiju i sam taj tip opteretiti pravim balastom jer od takvog udvostručavanja književni jezik nije bogatiji. U književnom se jeziku, a pogotovu u terminologijama teži da svaki pojam ima samo jednu riječ. Zato je i Pravopisna komisija, radeći unifikatorsku pravopisnu terminologiju, uzela samo *tačku* i *zarez*, a odbacila *točku* i *zapetu*. Stoga je nevjerojatno da bi se riječi kao *kisik-kiseonik*, *vodik-vodonik* jednom mogle naizmjence upotrebljavati u jednom tipu. Ja čak ne vjerujem da se u Beogradu masovno naizmjence upotrebljavaju *plin* i *gas*, *vazduh* i *zrak*, *tvornica* i *fabrika*, *voz* i *vlak*. A kad bi takve pojave i bile masovnije u jednom tipu književnog jezika, ne bi tako dugo ostalo. Već M. Pešikan kaže da bi se neki »pretvorili u diferencirane parove čije se značenje dopunjava, neki bi prosto koegzistirali bez emocionalnog naboja (kao što sporeduju *kog* i *kojeg*, *večan* i *večit*, *glup* i *glupav* itd.), poneki bi oblik prosto otišao u drugi plan i podelio sudbinu mnogobrojnih pojava u istoriji jezika.[26] Koji bi to oblici u većini otišli u povijest jezika, pri sadašnjem stanju stvari sumnje nema. Kako je prošla hrvatska pravna terminologija, pokazao je Branko Hrvoj[27] a kako prolaze hrvatske riječi u Bosni i Hercegovini, pokazao je Alija Isaković.[28] Zato ni sudbina sinonima nije tako bezazlena kao što se nekome čini.

Sinonimi koji dijele varijante i nisu sinonimi kao što su oni koji se nalaze u jednom tipu. Zato Stevanović postaje pomalo smiješan kad se potrudio da i u jeziku nas četvorice pronalazi sinonime i razlike. Ja sam se jednom našalio da ću pronaći razlike u jeziku Milke i Pavla Ivića, ali to ipak nisam išao tražiti, iako sumnje nema da bi se našle. Da nijedan čovjek u svim razdobljima ne piše jednako, ta to je

[24] Obogaćivanje učeničkog rječnika, Ped. rad. 1—2/1960, str. 31—39; Jezik, XI str. 66; ŠL Jezik s. v. Sinonim; Ponavljanje i sinonimi, Vj. 16. 10. 1966; Bogatstvo i balast, Vj. 25. 9. 1966.

[25] Veličina malenih, Zgb, 1947, str. 157.

[26] N. d., str. 13.

[27] Telegram, 4. 3. 1966, str. 2.

[28] Nervoza u našem književnog jeziku, Odjek, 15. 11. 1965. Danas je ta nervoza u »Oslobođenju« već prilično smirena. U broju od 27. 2. 1969. na 1. strani (agencijskoj, neautorskoj strani) od polariziranih osobina, ne uračunavši ijekavske oblike, upotrijebljeno je 127 osobina srpske varijante, a samo 4 osobine hrvatske. Prema tome hrvatska je varijanta zastupana samo sa 3,05%. Iako je to samo djelomičan podatak, ipak pokazuje da je teško govoriti o miješanju varijantnih osobina i njihovoj neutralizaciji, nego da smo bliže istini kad kažemo da se »Oslobođenje« služi srpskom varijantom gotovo u cjelini.

u lingvistici tako jasno da ne treba ni dokazivati. A tražiti da čovjek piše uvijek jednako značilo bi sprečavati ga da primjenjuje nove spoznaje, da usavršava svoj stil, značilo bi tražiti da čovjek bude jezični svetac, i to od svoje mladosti. Uostalom, razlika između *ovakvu* i *ovakvom(e)* za mene nije neutralna, jer neodređenu deklinaciju, osim nominativa, smatram stilski obilježenom, a određenu stilski neobilježenom. Nastojim da neodređene oblike upotrebljavam u rečenicama za koje želim da i jezikom budu što izražajnije, kao što je i rečenica: *U ovakvu će rječniku uvijek biti sporno*... A što se tiče razlike između *vrsta, -e* i *vrst, -i*, mene su za moga kroatističkog studija učili da nam je *vrst* nepotrebna,[29] i mislim s pravom, i vjerojatno je nakon upozorenja neće upotrebljavati više ni drugi.

A da je besmisleno upotrebljavati sinonime jedan uz drugi kao što se to radilo u definicijama u rječniku Matica, to su autori uvidjeli još prije dogovora Matica i odustali od ove zaista nakaradne upotrebe.[30]

Što se tiče upotrebe oblika glagola trebati, upotrebljavam ih svjesno, i to zato što znam da u tome nisam osamljen (upotrebljavaju ih tako i bolji pisci), što znam da je to samo ostvarenje jezične potencije, usavršavanje jezičnog sustava, i što je konačno takvu upotrebu odobrio i sam Ljudevit Jonke.[31]

10. O Stevanu Sremcu i drugim krupnijim i sitnijim optužbama

Optužuju nas da je ime Stevana Sremca za nas pejorativ, a mi samo prigovaramo što se u rječnik unose Sremčeve riječi kao *akmak, dviženje, fidan, blagodejanac, kaznačej, črezvičajni, čudestvije* kad taj rječnik nema i ne može imati namjenu da obuhvati i protumači sve takve riječi i kad protukritičari stalno kukaju da su u rječniku sapeti prostorom. A upravo se razbacuju njime unoseći takve riječi. Njima nije mjesto u ovom rječniku, nego, kako sam rekao, u specijalnim rječnicima i u komentarima piščevim djelima. Iz istih razloga je prigovoreno što su neknjiževne riječi iz Karadžićeva rječnika prenošene u ovaj. Protukritičari neće da shvate prigovor u njegovu pravom smislu, nego ga iskrivljuju podmećući nam neke zadnje namjere. A da takve potvrde, kad se u rječniku književnoga jezika nađu u razmjerno velikoj mjeri, daju lošiju sliku o piscu, to nismo krivi mi, nego autori rječnika.

Posumnjao sam u realno postojanje nekih riječi, a Stevanović, koji je inače sklon obilnom citiranju, ovdje preko važnog problema želi jednostavno prijeći riječima »nemamo potrebe da uveravamo korisnike rečnika u postojanje tih reči«. Pozivam ga da nas uveri iznošenjem upotrebnih potvrda iz građe za rječnik Matica. Samo kako on ne shvaća što je upotrebna potvrda, moram reći da to nije potvrda u kojoj je riječ nastala kao ostvarenje neke lingvističke teze, kao što se to npr. radilo za Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika (a kao jedan od urednika morao bi znati da se tako radilo) i sada za rječnik

[29] Kako je u tome moj učitelj bio Lj. Jonke, a služio se Maretićevim Jezičnim savjetnikom, veoma sam se začudio kad sam u RMS našao da se *vrst* potvrđuje upravo Jonkeovim primjerom. Posumnjah u potvrdu i opet otkrih grešku. Na listiću i u knjizi odakle je primjer uzet piše »štrapaci svake vrste«, a za rječnik je preokrenuto u »štrapaci svake vrsti«. To nije slučajna greška u jednom slovu, nego je to samovoljno prepravljanje potvrde, čime je ta riječ dospjela u drugu rubriku i potvrđuje ono čemu potvrda nije.

[30] V. Jezik, XVI, str. 56.

[31] V. Književni jezik u teoriji i praksi, 2. izd, str. 398—400.

Matica, nego je to riječ upotrijebljena u normalnom tekstu. Prije iznošenja takvih potvrda ne bih se upuštao da ponovo objašnjavam problem s pridjevima na *-ji/-iji*. Ovdje ću samo protumačiti što znači kad kažem da »pridjevi sa -ji imaju prednost ne samo hrvatsku nego i štokavsku i sustavnu«. Riječ *kolodvor* ima npr. hrvatsku prednost, a nema ni štokavske ni sustavne; *brijač* ima i hrvatsku, i štokavsku i tvorbenu prednost pred *berberinom*.

Prigovore o slabo određenim značenjima i druge manje iznio sam da pokažem kako ima podosta grešaka nastalih i iz slabosti ljudske, jer »nije učinjeno ni onoliko koliko se danas može i koliko naše snage mogu kad se prihvate posla«. Protukritičari nastoje da po svaku cijenu odbiju sve takve prigovore. Tako npr. Stevanović kaže da doktrinaru nije preusko određeno značenje premda se definira kao »kabinetski naučni radnik«, a jedina je potvrda ova: »Pjesnici osjećaja preživljavaju pjesnike doktrinare.« Znači pjesnici su kabinetski naučni radnici! Nije opravdano ni odbijanje prigovora o doletištu jer niti je ta riječ individualna tvorevina niti je samo mjesto gdje avion slijeće kao što pokazuje jedini primjer u rječniku, a i u građi, koji su obrađivači krivo shvatili, a sada neće da grešku priznaju.

Kažem da nije vjerojatno da je darčić deminutiv od darak i iznesem tri razloga, ali se Stevanović ne upušta ni u jedan nego odlazi u povijest postanka sufiksa -čić. Teško je s njim raspravljati o jezičnim finesama kad on, pisac tvorbe riječi, ne zna za razliku između *dremljivka* i *dremljivca*, kad je njemu *duga lika* i *duga lica* isto.

Kakvim se sve sredstvima služe da odbiju prigovore i kako nam onda pri tome još prišivaju različite etikete i dovode u pitanje naše poštenje pokazuje više primjera, a evo jednog karakterističnoga. Prigovorio sam što uz *djelimično* ima *djelimice*, a nema *djelomično, djelomice*, a Stevanović to odbija ovim riječima:

носе на један колико и на други лик. Разуме то добро и наш рецензент, али хоће да му листа покуда буде што дужа. Искључиво с тим циљем он мало ниже тврди да у Речнику уопште нема равноправности, па то и доказује тврдења како: „д ј е л и м и ч н о има = д ј е л и м и ц е, а нема д ј е л о м и ч н о, д ј е л о м и ц е (стр. 15) Међутим, у Речнику загребачког издања, о коме се и говори, дословно стоји „дјелимице прил. = дјелимично, дјелом, дјеломице, дјеломично". Па како се онда при овако кривом представљању чињеница које стоје, може веровати у објективност критике и добронамерност критичара? А од овога су ипак

Optužba je teška, ali koliko je opravdana, vidi se već iz njegova citata. Ja govorim o *djelomično*, a on nam citira *djelomice*. A da pod *djelimično* zaista nema *djelomično, djelomice* evo snimke ove natuknice:

djèlimično, ek. dèlimično, pril. = djelimice. — Ali ipak one [armije] nisu bile izložene riziku da ih neprijatelj delimično tuče. *Laz. M.*

Stevanović možda želi reći da je *djelomično* ravnopravno s *djelimično* preko natuknice *djelimice*. To je posredna ravnopravnost, a takvom posrednošću može gotovo sve biti ravnopravno.

Slično je i kad M. Pešikan pokazuje isticanjem mojih dviju riječi kako sam sebi proturječim u jednoj jedinoj rečenici. »Drozdalj i drozdelj upućuju se na drozd, a drozd *nema* svoje natuknice nego *je* daleko iza drozak.« Iako Pešikan time odbija samo dio moga prigovora, ipak ni u tome nema pravo. Ako kažemo: »Petar nema svoga stana, nego je u sustanarstvu s Pavlom«, onda se pomoću suprotstavljanja *nema* i *je* može samo s nategom dokazati da Petar ima svoj stan. A da *drozd* nema svoje natuknice, nego da je (neopravdano!) u potčinjenom sustanarstvu sa *drozak,* najbolje će pokazati snimak:

> **drȏzak,** drȏzga i drȍzga i **drȏzd** m zool. ***šumska ptica pjevačica:*** drozak brinovac, drozd borovnjak, Turdus pilaris. *Term. 4.*
> **dròzdālj,** -álja i **dròzdēlj,** -élja m zool. *v. drozd.*
> **dròzdović** 'i **drozdòvić** m zool. *mladi drozd.*

Slično je kad protukritičari odbijaju moj prigovor što je u skraćenicama prezime prije imena i kad M. Pešikan kaže: »Ali svega toga lako se mogao setiti i sam naš recenzent da je hteo.« A ja ne samo da sam se sjetio nego sam i upozorio na uzor napisavši: »Zašto lingvisti koji bi trebali biti uzor, prepuštaju da uzor bude Leksikografski zavod kojem u ovome nema prigovora.« Pa kad se već protukritičari nisu sjetili da pogledaju kako je to u izdanjima Leksiografskog zavoda, molim čitaoce da sami pogledaju i prosude.

Ali protukritičari ni takvim postupcima ne mogu pobiti prigovore nego su prisiljeni da ponešto i priznaju, samo što su to njima sitnice za koje vide jednostavan lijek: dat će ih u popravke na kraju rječnika. Kao da se time sve dade lako popraviti i kao da tih popravaka i onako nema mnogo. Samo ih u prvoj knjizi ima četiri i pol strane, a to nisu sve, a među njima vjerojatno nema ni jedne naše, a mnoge naše i ne upozoravaju na pojedinačne greške nego na tipove grešaka. Kad se tome doda da se na neke pokrupnije prigovore nisu uopće ni osvrnuli, što je također svojevrsno priznanje, tada se objektivan čitalac nikako neće moći složiti s tvrdnjom da su sve greške samo greške greškama podložnih ljudi koji rade, nego da je posrijedi nešto više: one proizlaze iz spornih načela koja se iznose u rječniku i od još spornijih kojih u predgovoru rječnika nema, a po kojima se isto tako marljivo radilo. Obje su to strane uvidjele, Matica hrvatska i Matica srpska, i složile se da se mijenjaju kriteriji. A to je upravo ono što smo svojim kritikama htjeli postići. I postigli smo.

(*Kritika* 5, 1969)

RIJEČ-DVIJE KRITIČARIMA MOJE KRITIKE U »KRITICI«

Radoslav Katičić

Kritizirao sam u »Kritici« rječnik srpske i hrvatske Matice i zbog te me kritike sada napadaju. Napadaju i druge kritičare i tako je sve u redu jer kritičar kod nas mora očekivati da bude napadnut. A nas uglavnom napadaju neki od obrađivača prosuđena rječnika, pa je tako sve na svom mjestu i u skladu s dobrim običajima.

Od svih je kritičara kritika u »Kritici« najbjesniji Zoran Glušćević[1]. On je svojim člankom onemogućio svaki polemički razgovor. Ja naime ne umijem psovati, pa mu ne mogu i neću odgovarati. A nije iznio ni nikakvih stvarnih razloga, pa tako ni drugima nisam dužan nikakvo objašnjenje. Neću odgovarati ni Svetozaru Markoviću,[2] koji mi čak priznaje da sam »dosta korektan«.

Ne mogu međutim, da ne odgovorim Mitru Pešikanu.[3] I to ne zato što se tako žestoko raspisao. Tu ga treba razumjeti. Bio je, čini se, jedan od onih obrađivača koji su najviše potegli da se obavi golem i tegoban posao i da prva dva sveska Rječnika ugledaju svjetlo dana. Očekivao je pohvale, a čuli su se ozbiljni prigovori i to ga je vjerojatno moralo ogorčiti, pogotovu što su neki kritičari u »Kritici« zaoštrili i riječima svoju ocjenu, a obrađivači su se pokazali osjetljiviji na teške riječi nego na teške razloge. Pešikan ipak jasno kaže da »među kritičarima ima razlike u tonu i meri do koje idu, odnosno u stepenu odsustva mere; usprkos uklapanju u sav taj kompleks, Katičić nije osporio pozitivan značaj Rečnika i zadržao se na stručnim pitanjima (mada ponešto perifernim za ovakav rečnik), a i Babić je u samoj recenziji uglavnom očuvao normalan ton iako se bez rezerve uključio u celu akciju« (Delo, str. 2). Prošao sam dakle sasvim dobro, čak su me umjereno i pohvalili, samo sam kao u lošem društvu, pa se onda sudi po onoj: reci mi s kim se družiš, pa ću ti reći kakav si. No tu sam Pešikanu upravo zahvalan što me je napao jer mi ne bi bilo milo da je mene izuzeo. On međutim jasno kaže: »Može biti od svega pomalo, ali je rezultanta jasna; u nju se slivaju i doprinosi onih kritičara i učesnika akcije protiv Rečnika koji nisu zahtevali njegovu obustavu i koji nemaju direktnog udela u formulisanju neukusnih ultimatuma i izazova« (Delo, str. 39). Tako je bar isključena svaka dvojba, pa ni neupućeni ne mogu steći dojam kao da sam ocjenjujući Rječnik došao do bitno drugačijih zaključaka nego drugi prosuđivači. Zbog svega toga dakle ne bih morao odgovarati da mi kritik naših kritika nije osporio dobru volju i čiste namjere, da me nije prikazao

[1] Književne novine od 4. siječnja 1969.
[2] Odjek od 1. siječnja 1969.
[3] Borba od 16. prosinca 1968. i Delo od siječnja 1969.

kao urotnika koji sudjeluje u mračnim »akcijama« i blati svijetle ideale i njihove vrle zatočnike. To ipak ne dopuštam nikome, pa ni ojađenu, bijesnu Pešikanu.

U mojoj kritici nema ništa što bi opravdavalo takav njegov napadaj niti je on sam išta takva pokušao navesti. Mislim da Rječnik ima nedopustivih slabosti i rekao sam zašto. A onda sam doslovce napisao: »*Sažimljući na kraju svoje mišljenje o rječniku, istakao bih još jednom da je to vrlo koristan i u našim prilikama nezamjenjiv priručnik. Na žalost ima dosta nepotrebnih nedostataka, među njima i ozbiljnih. Stječe se dojam da se naš rječnik izrađivao na brzinu i preko koljena... No usprkos svim nedostacima, pa i onima koji su se mogli izbjeći, to je djelo tako važno i korisno da Matice svakako treba da ga izdaju do kraja. Potrebno je međutim da se obrađivači upozore na tipove nedostataka i slabosti ilustrirane u ovoj i drugim recenzijama i da se od njih zatraži da ih u daljnjim svescima izbjegnu. Isto tako treba prva dva sveska u drugom izdanju našega rječnika temeljito popraviti. Samo pod tim uvjetima može Matica mirne savjesti nastaviti s izdavanjem toga djela.*« O takvom i tako izraženom mojem mišljenju uzeo si je Pešikan pravo da napiše ovo: »Sve to, međutim, znaju i naši kritičari, kao što znaju i to da bi njegova vrednost (tj. vrijednost Rječnika. R. K.) ostala velika i kad bi se eliminisala sva obrada, kad bi se sveo na puki spisak odrednica ili na puko nizanje primera. A ipak su se odlučili na drastičan korak, na pokušaj da uguše rezultat mnogogodišnjeg golemog napora, da mu ne dopuste priliku da se ogleda u praksi, da tako reći rasture štamparski slog. Nije mogućno da ne znaju težinu toga, a ipak se na to odlučuju« (Delo, str. 37). Nema dvojbe, sve se to odnosi i na moju kritiku koje sam sažetak gore naveo. Pitam se odakle Pešikanu obraz da tako odgovara na onakvu prosudbu. Traži li za velik i zamašan, važan i koristan posao u kojem je mjerodavno sudjelovao da bude kao sveta krava, koju nitko ne može dotaći, a da ne bude kriv za svetogrđe? Odakle mu pravo da nedvosmislene i jasne riječi odbaci i omalovaži: »ima tamo, uostalom, i nekakvih priznanja« (Delo, str. 37). Ne napada me dakle Pešikan za ono što sam napisao, nego za ono što nisam, ali on kao vidjelac zna da mislim. Tu je zbilja prevršio svaku mjeru. I to sve zato što je u nizu ocjena toga rječnika našao ozbiljne prigovore, sukladne doduše, ali ne i istovjetne.

Pešikanu se čini da kritičarima nije pošlo za rukom da Rječniku išta ozbiljnije prigovore. Njihovi mu se razlozi čine nerazumni i neosnovani i zato očito zlonamjerni. Vrijedno je stoga pogledati kako s tim zapravo stoji. Na više sam primjera pokušao pokazati da je stručna obradba Rječnika što se enciklopedijskih podataka pri tumačenju značenja tiče ispod dopustive razine i to podjednako u predmetima općim i onim koji se posebno tiču jugoslavenskih naroda, a osobito na području hrvatskoga državnog prava. Na to se Pešikan nije ni osvrnuo kao da ne razumije o čemu se radi i da to nisu teški prigovori. Pobijao je samo drugu moju ocjenu da se podrijetlo tuđica označivalo neznalački. Pešikan o tome piše: »U stvari je u opisnom rečniku oznaka porekla samo jedan podatak više, značajan prvenstveno toliko koliko utiče na normativnu i stilističku vrednost reči, a dosta širokom krugu čitalaca nije na odmet pokazati za neku reč i to da spada u internacionalnu terminologiju« (Delo, str. 25). Pešikan dakle misli da ima podataka koje je dobro uvrstiti u rječnik, ali ne moraju biti točni nego kako se zalomi. Pravo sam dakle ocijenio da se Rječnik radio preko koljena.

Pešikan dalje tumači kako oznake podrijetla i nisu zapravo oznake podrijetla, kako se nije moglo drugo nego u poslu promijeniti mjerila, razlaže nov sustav oznaka koji tiskane oznake zapravo označuju, a čitatelj to mora pogoditi i još me k tome ironizira što sam te oznake uzeo kao da znače ono što se u Rječniku kaže da znače i što nisam čitajući mijenjao mjerila kako su to pri izradbi činili obrađivači. Oznake podrijetla dakle ne samo što su se stavljale neznalački, nego je, kaže, i dobro što su se tako stavljale. Tko to ne uviđa i pobožno ne hvali, sudjeluje u mutnoj »akciji«, u »kampanji« kojoj je svrha »stručno, društveno i moralno diskreditovanje jednog krupnog kulturnog poduhvata« (Delo, str. 36) i koja se »sliva u jedinstven zamah opsadnoga ovna, uperenog na ne baš masivne temelje naših međunacionalnih kulturnih programa« (Delo, str. 1). Doista je nevjerojatno što će sve sročiti Pešikan ako se samo naljuti.

Više od svega mu je stalo da uvjeri čitaoce kako su kritike Rječnika organizirana i široko razmahana hajka sa zaplotnjačkim namjerama. U tom smislu piše: »U međuvremenu je Upravni odbor Matice hrvatske naručio 'ekspertizu' od četvorice lingv. radnika (S. Babića, D. Brozovića, R. Katičića i T. Ladana), pa je dobivene recenzije — onakve kakve su, bez i reči ograde — dostavio Matici srpskoj zajedno sa odgovarajućim pismom i odgovarajućim zahtevima u pogledu dalje izrade Rečnika« (Delo, str. 1, bilj.). Usput: rado bih znao odakle Pešikanu pravo da stručnu ocjenu Rječnika nazove ekspertizom pod navodnicima, premda njezin sadržaj nije ničim opovrgao. Ali vratimo se važnome. Istina je da je Matica hrvatska poslala Matici srpskoj pismo sa zaključcima i uza nj ocjene stručnjaka, ali zaključci u pismu jasno pokazuju koji je stav Matičin i on ne prihvaća sve prigovore i formulacije kritičara. Već se iz Pešikanova teksta vidi da Matica hrvatska nije prihvatila nikakve sugestije o obustavljanju rada na Rječniku. Ocjene su poslane samo kao dokumentacija i prilog za raspravu, a ne kao službeno mišljenje Matičino. Njega je ona izrazila u pismu. Ali Pešikan ne preže pred time da svoju priču o organiziranoj kampanji potkrijepi očitom neistinom. Svaki je komentar tu, mislim, suvišan. Pešikan se tu zaletio i brzopleto progutao bitne podatke koji njegovu raspoloženju ne idu u prilog.

No dubine se bezdna otvaraju kad pobješnjeli Pešikan pokušava uvjeriti čitaoce u izopačenost kritičara iznoseći njihova načelna polazišta. Tako očekuje da će svaki čitatelj kritičarovu tvrdnju da se štokavština, kajkavština i čakavština usko dodiruju u hrvatskoj kulturi, književnoj predaji i po tome i u književnom jeziku primiti kao nesklapnost koja k nebu vapije. A ipak je to bjelodana činjenica u koju se svatko može uvjeriti. Hrvatska je štokavština, književna, a dobrim dijelom i govorna, uvijek bila otvorena prema neštokavskim hrvatskim dijalektima. Takva je ona bila od prvih početaka hrvatske štokavske književnosti u Dubrovniku pa sve do napuštanja načela zagrebačke škole, u drugoj polovici prošloga stoljeća, a u praksi i poslije toga. Isto vrijedi za čakavštinu i kajkavštinu jednu prema drugoj i prema štokavštini. Kritičarev izraz *amalgam* je snažan i slikovit, malo preoštren, ali je sasvim primjeren opisu takvih odnosa. Pešikanu je to strano i nerazumljivo, za njega je čakavštini i kajkavštini mjesto u muzeju i one mu nemaju posla s jezičnom kulturom i jezičnim stva-

ranjem, s književnim jezikom. To je možda čudno jer je Pešikan stručni serbokroatist, ali se još nekako može shvatiti. Teže je shvatiti kako on ne uviđa da suočen s takvim shvaćanjem kao pojavom razumno i pristojno može učiniti samo jedno: razumio je ili ne, da je primi k znanju. A on prvo svojim nerazumijevanjem pokazuje jasno kako mu je sve to strano i onda žestoko ulazi u raspravu kao da je pozvan da presiječe uzao. O odnosu književnoga jezika prema hrvatskim narječjima i književnim jezicima starijih razdoblja mogu se imati različita mišljenja, od dijalekatskog amalgama kao ideala, pa sve do »jasne i odlučne štokavske orijentacije« (Delo, str. 16), ali je malo dionika hrvatske kulture kojima će se postavljanje toga pitanja već samo po sebi učiniti kao izopačeno. Za koga tu nema osobne alternative, učinit će najbolje da ne ulazi u takvu raspravu. Kome je latinica jedino pismo, ne treba da se bučno miješa u raspravu o tome hoće li se upotrebljavati ćirilica ili latinica tamo gdje je samo prva od starine uobičajena. To može samo onaj koji se i sam mora odlučiti.

Pešikan je ispravno uočio da je kritika Rječnika dio šire rasprave o jezičnim pitanjima koja se među Hrvatima u posljednjim godinama sve življe razvija. U njoj se preispituju i neka ustaljena mišljenja i nauke koje, iako potječu od velikana, ipak, uvijek moraju biti predmet razmišljanja i rasprava jer je samo tako hrvatska kultura živa i njezin je jezik samo tako njezin. A živa, raznolika i samosvjesna hrvatska kultura, stojeći čvrsto na svojoj dìdini i okrenuta obzorjima čovječanstva, neizmjerno je vrednija jugoslavenskoj zajednici koja joj zajamčuje mogućnost takvog bujnog života, nego što bi bila da je blijeda, uvela i obamrla, nekorisna sebi i drugima.

A Pešikana zabrinjuje već sama želja za najosnovnijom jezičnom kulturom i stvaranjem u duhu punine vlastitoga književnog nasljeđa. To mu izaziva upravo kafkinsko priviđenje: »ako čitave službe lektora, svojevrsnih konzervatora, liferanata kovanica itd. budu bdele da se slučajno nešto ne prelije preko republičke i nacionalne granice« (Delo, str. 16). A to piše čovjek koji ne dvoji da će svatko odmah uvidjeti da je *degustator* vrednija riječ nego *kušač, gojzerice* nego *okovanke*, da *građanin prosječnik* nije samo novo i neobično nego i nesklapno, da *isporuka* i *dobava* ne mogu imati isto značenje i sl. U istom, međutim, članku Pešikan piše: »preciziram da na varijante gledam kao na slobodne konstelacije jezičkih sredstava u normativno priznatim okvirima, koje rezultiraju iz jezičkih navika određene književne sredine — a ne kao na zatvorene sisteme, s posebnom normom i verižnim vezivanjem jednih osobenosti za druge« (Delo, str. 7, bilj.). Tako međutim postaje nemoguća svaka jezična kultura jer sam Pešikan svojim primjerom najbolje pokazuje kako su mu posve strane čak i osnovne pretpostavke svake jezične brige, jezične pomnje i svijesti kako su se od Baščanske ploče razvile u hrvatskoj književnosti do današnjeg dana. Poricanje varijantama prava na život i pomnjivu njegu znači svesti službu književnoga jezika na puko sporazumijevanje, a u životu svojega naroda on znači mnogo više.

Tko tako misli, za Pešikana je »apostol jezičnoga razdvajanja« i protivnik napretka i suradnje. Ali nitko razuman ne može tako šta željeti. Kad jednom i Pešikanu bude jasno da varijante postoje ne samo kao osobne navike, nego kao jezični izraz čitavih sredina sa sasvim određenim iako ne uvijek potpuno jednoznačnim narodnim predznacima i da se moraju njegovati jer su one jedini oblik književnoga jezika koji imamo i jer samo po njima jesmo što jesmo, kad ne bude više

potrebno o tome raspravljati, kad bude sasvim naravno da se gramatike i rječnici, stilistike i jezični savjetnici pišu za varijante, tada će se pred nama otvoriti široko polje plodne suradnje, tada ćemo se, nadam se, naći pri obradbi zajedničkih pitanja što izviru iz osnovice koja je našim varijantama zajednička.

Osnovno jezično, a u velikoj mjeri i dijalekatsko jedinstvo naših različitih varijanata činjenica je koju nitko ne može zanijekati niti promijeniti. Njoj dakle ne prijeti ni od kuda nikakva opasnost. Ako bude svatko svjesno i pomno njegovao vrijednosti svoje varijante, neće to biti zapreka ni sporazumijevanju ni suradnji. AFEKTIVNI ODNOS PREMA DRUGOJ VARIJANTI NE ZAVISI OD TOGA KOLIKO JE ONA RAZLIČITA, NEGO OD ISKUSTAVA ŠTO SE IMAJU S NJEZINIM NOSIOCIMA. Ako bi pak tko za ljubav riječi, ma kako draga i sveta bila, htio gaziti kakvu ljudsku vrijednost, sustezati se od suradnje i priječiti napredak shvaćen kao očovječenje i oslobođenje, dužnost je njegovih sunarodnjaka, dionika iste kulture i jezične varijante da ga razuvjere i ako treba spriječe. Jer nije pripravnost da se odustane od javnog i organiziranog njegovanja djedovskoga jezika mjerilo naprednosti nego pripravnost na suradnju u stvaranju ljudskoga svijeta i borbi za nj bez obzira na jezične i druge razlike. Ako što takva Pešikan kada primijeti kod kritičara Rječnika, neka to napadne žešće nego nas je sada napao. A i on sam će po tom mjerilu najbolje odrediti i svoje vlastito stajalište. Premda ne razumije našu želju i tvrdu odlučnost da zajednički, svjesno i organizirano njegujemo svoju varijantu, koja je nama književni jezik, neka mu to ne bude zapreka da i dalje u svim zajedničkim zadacima s nama spremno surađuje. Tako će nedvojbeno pokazati da mu je do suradnje i napretka, a ne samo do toga da bude na njegovu.

Članku prof. M. Stevanovića[4] neću odgovarati. Nešto sam već kazao u vezi s Pešikanovim, a mučno je dalje prebirati po izrazima potpunoga nerazumijevanja. Od svega je najčudnije kako prof. Stevanović nikako ne uviđa da u svojem rasuđivanju brka dvije različite stvari. Jedno je nesumnjivo: jedinstvo jezika Srba i Hrvata u smislu razvrstavanja jezika. Tako je to, nema dvojbe, jedan slavenski jezik, a ne dva. Iz toga jedinstva se međutim ne može izvoditi jedinstvo toga jezika kao izraza hrvatske i srpske kulture, kako to čine kritičari naših kritika. Usporedbe s engleskim i španjolskim tu nisu na mjestu, jer su ti jezici iz svojih matičnih zemalja preneseni u druge, pa se to pokazuje u nazivu i u stanovitom daljem utjecaju matične zemlje u jezičnoj kulturi. A i tamo su se snažno razvile varijante i jezični se priručnici pišu za jednu od njih. Engleski su rječnici ili britanski ili američki ili, ako su zajednički, jasno bilježe što je britansko, što američko, a što opet zajedničko i samo tako je moguća jezična kultura i razumna jezična politika.

Najvažnija su u tome sklopu pitanja što ih je pokrenuo Đorđe Kostić[5]. On je počeo razgovor o osnovnim gledištima. Smeta ga što se toliko raspravlja o normama, a ne o jeziku. Misli da je to nastavak onih borba što ih je Karadžić u ime »govedarštine« vodio protiv branitelja srpske književne predaje.

Bit će da tu utoliko ima pravo što se današnje jezične raspre doista nadovezuju na one u prošlom stoljeću. Ali se u tome već ogleda jednostranost njegova pristupa jer piše kao da je borba Karadžićeva jedini ili daleko najvažniji temelj sadašnjem književnom jeziku Srba

[4] Letopis Matice srpske, 145 (1969) knj. 403, sv. 1
[5] Delo 15, februar 1969, 117—141

i Crnogoraca, Hrvata i Muslimana. A zapravo je to samo jedan među tokovima koji su doveli do današnjega stanja. Za predmet pak o kojem je ovdje riječ važno je upravo to što književni jezik Hrvata, a slično je s Muslimanima i Crnogorcima, samo malim dijelom vuče svoje korijene iz te borbe i Karadžićeve pobjede.

Za Hrvate se pitanje postavljalo drugačije. Njima jezik knjige nije bio dalek od narodnoga, ali se zato *trebalo odlučiti koji će se narodni i književni jezik odabrati da postane svenarodni.* O tome su razmišljali Ilirci, o tome je zagrebačka škola raspravljala s riječkom i zadarskim krugom, u tu su raspravu poslije ušli i hrvatski vukovci i na nju se nadovezuju razgovori o jeziku što su danas živnuli u Hrvatskoj. No sve je to Kostić zanemario da bi kritičare Rječnika stavio u isti red s braničima slavenosrpskog jezika i tako ih prikazao kao beznadno reakcionarne.

Raspravlja se dakle o normama, a one su, veli Kostić, »ograničavanja jezička« (Delo, 118). »Jezičke književne norme imaju svoja dva smera i dve osnove: smer ograničavanja i smer podržavanja. Jedno se u jeziku suzbija, a drugo ohrabruje...« (Delo, 119). Tome nasilju Kostić suprotstavlja punu slobodu: »U jeziku treba sve da živi. I ništa u jeziku ne treba da bude uništeno... Ništa se tu ne sme zapostavljati, ništa zanemarivati, ništa osuđivati, ništa proskribovati...« (Delo, 119). Lijepo zaista, samo se o tome ne radi.

Normi, naime, nije svrha da uništava nego da razvrstava, da utvrdi što će se u književnoj upotrebi jezika najbolje odabrati. Norma ne osuđuje i ne proskribira, nego utvrđuje u kojim je prilikama što u jeziku dobro upotrijebiti. Sve je u jeziku dobro, sve treba da živi, ali nije sve prikladno da se upotrijebi u naddijalekatskom i formalnom sporazumijevanju. Književni jezik treba da omogući usklađenu komunikaciju među pripadnicima raznih dijalekata i, preko knjiga, među ljudima raznoga vremena, a to nikako ne može postići, ako nije odabir od svega bogatstva što se u jezičnom životu javlja. Kostić vjerojatno ne preporučuje da narodni torlački govori ravnopravno sudjeluju u izgradnji jezika srpske književnosti i da se upotreba padeža u njemu ostavi na volju govornicima.

I tu smo prodrli do bitnoga. Kostić ne shvaća da je Karadžić *čistunac i strogi normativac.* Tu je upravo njegovo značenje. Samo tako je mogao stvoriti jezik istinski književan. Pri tome je iz književne upotrebe uklonio velik dio jezičnoga blaga koje je u srpskom narodu bilo živo. Nije ga, naravno, ni osudio ni proskribirao niti težio da ga uništi, ali mu je odredio mjesto izvan književne upotrebe i strogo se ograničio na novoštokavsku folklornu koine[6] koja je već i sama bila svojevrstan književni jezik i u kojoj su i Hrvati imali udjela.

Tako Kostić napada kritike u »Kritici« za isključivu normativnost i čistunstvo i u ime jezičnoga bogatstva, a ne vidi da se rasprava o normama pokrenula među Hrvatima upravo zato što je s njihova gledišta vukovska norma previše isključiva i iz književne upotrebe uklanja mnogo živoga jezičnoga blaga koje se u književnoj upotrebi već iskušalo, a narodu nije strano kako je to bio stari srpski književni jezik.

Maretićeve norme, postavljene prema Karadžićevu i Daničićevu *kanonu,* kljaštre i ograničuju jezik hrvatske književnosti i kulture i zato se opet poveo razgovor o njima. Traže se nove norme koje neće

[6] Doista je neobično što Kostić misli da bi se ta grčka riječ morala pisati s c prema latinskom pravopisu.

diskriminirati velik i izvrstan dio hrvatske kulture i spontani književni izraz Hrvata. U današnji jezični potencijal treba uključiti sve napore prema stvaranju književnog jezika od renesanse do danas. Kritičari su Rječnika dakle za uključivanje, a ne za isključivanje.

I sam Kostić, premda pobornik jezične slobode, dobro zna da sve ne ide u književni jezik, baš kao što svako ponašanje nije prikladno u svakoj prilici: »Međutim oslobađanje jezičkih vrednosti narodnog govora ne znači i puštanje stihiji na volju, stvaranje jezičke anarhije« (Delo, 119). Dalje se čak i četveroakcenatski sustav priznaje kao norma, premda ga u jeziku mnogih govornika hrvatskosrpskoga jezika nema. Tu dakle i Kostić jedno odabire za književni jezik, a drugo odbacuje, premda »u jeziku treba sve da živi«. Svaki red nužno izabire: jedne mogućnosti dopušta, a druge isključuje i samo se tako može izbjeći »nered i anarhija«.

Zašto se onda Kostić tako oštro okomljuje na normiranje? Zato, kaže on, što »Vukov opšti sistem reda nije postavljen kao norma *iznad jezika,* već kao njegovo biće, njegova nužnost, priroda njegovog postojanja, realnog i u životu ljudi nužnog« (Delo, 119). Tko to pročita, staje osupnut. Tu se zaista ništa ne može razumjeti. Koja je to norma »u jeziku« i blagotvorna, a koja opet »iznad njega« i zlotvorna? Svaka je norma »u jeziku« jer odabire od onoga što u njemu jest i svaka je »iznad njega« jer jedno odabire, a drugo ostavlja. Norma može izgledati kao da je sasvim »u jeziku« samo onda kad se jezik već unaprijed zamišlja u skladu s njom, pa se tako onda ne vidi izbor koji je učinjen. A što je tek »biće jezika«, što »njegova nužnost«, što »priroda njegovog postojanja«?

Sve izrazi snažni i slikoviti, izrazi koji izazivaju povoljne osjećaje, ali što oni znače? Sigurno ne to da je norma u skladu sa spontanim jezičnim reakcijama jer to vrijedi u najboljem slučaju samo za jedan dio svih kojima je hrvatskosrpski materinski jezik. Kako god okretali, sve samo dim, toliko dima da je vrijedno pogledati što on zapravo zastire.

O jednom nema dvojbe. Kostić govori o nekom normativnom rješenju i kaže da je dobro. A kad to tvrdi, bilo bi primjereno da objasni na čemu se temelji takav njegov sud. Valjalo bi dakle iznijeti o kakvom se zapravo normativnom rješenju radi: što se za književni jezik odabralo, a što iz njega ispustilo, s kojega se gledišta odabiralo, koje su vrijednosti ostvarene, a koje napuštene i zašto je prvima data prednost pred drugima. Samo se tako može razviti stvarna rasprava o prosuđivanom normativnom rješenju i samo se na takvu temelju može doći do zbiljski razumnoga rješenja znajući pri tome o čemu se radi i čime se plaća postignut cilj.

Umjesto svega toga Kostić nam kaže da je rješenje koje on zastupa, a ne znamo čak ni pravo koje je to rješenje, da je ono »biće jezika, njegova nužnost, priroda njegovog postojanja«. Onda doista nema šta prosuđivati ni odvagavati, nema nikakve rasprave jer »biće jezika« treba poštovati, »njegovu nužnost« prihvaćati i priznavati »prirodu njegovog postojanja«. I tu leži duboka nedemokratičnost Kostićeva pristupa, koji je pokušaj da se bez rasprave i obrazloženja, bez odvagavanja sviju za i protiv, jedno normativno rješenje nametne kao jedino moguće, prirodno i razumno. Što god on dalje govorio o svrsishodnosti i naprednoj usmjerenosti, o slobodi i ravnopravnosti ostaju samo lijepe riječi u službi jedne sumnjive demagogije. Jer napredne se svrhe ne mogu postizati ako se ne poznaju alternative među kojima

treba birati, a slobodni i ravnopravni mogu biti samo obaviješteni ljudi.

Ali nije to jedino Kostićevo sredstvo kojim pokušava izbjeći i spriječiti raspravu. Tomu treba da posluže i »klasna« etiketiranja sugovornika: »Iza koncepcije urbanizacije jezika, pod vidom obezbeđivanja jezičkog razvoja u korist vrhunske (i umetničke i naučne a i društvene) kulture krije se izgrađivanje jednog jezika iznad i izvan narodnog, formiranje jezičke norme za ljude koji će upravo tim jezikom biti obezbeđivani pri sticanju svojih posebnih društvenih pozicija i privilegija« (Delo, 118). I dalje: »... jezičkih normi koje se postavljaju kao klasne odbrane pomoću nametanja jedne književne norme s ciljem da se omogući supremacija jedne klase nad drugom« (Delo, 121). I tako to ide dalje »od pojedinačnog do opšteg, i od opšteg do pojedinačnog«, a to u dvije riječi znači da su svi koji se ne slažu s normativnim rješenjem uz koje pristaje Kostić ni više ni manje nego klasni neprijatelji.

I na kraju, da ne bi bilo zabune, dolazi još izravan poziv na masovan pritisak: »Ako to ne učinimo, tada će manje grupice, i uzgredne tendence, stalno izazivati zabunu, stalno uznemirivati i ljude koji se jezikom ne bave profesionalno, i mutiti vode sa određenim namerama. Oni će uspevati da izvrše ma i delimičan uticaj na nosioce sredstava masovne komunikacije, da svoje ideje propagiraju i da dejstvuju na širem području no što su to sada u stanju. Njima se može suprotstaviti samo svest najširih masa, efikasno i odsudno, i samo je ona, ta svest sposobna da uputi tok jezičkog razvoja u pravcu suvremenog interesa, i samo ona može biti garantor da će skretanja biti onemogućena. Samo se tako može voditi borba, i pobediti u toj borbi, koja nije lišena klasne pozadine, kako u svojim osnovnim koncepcijskim stavovima, smeru i metodu — tako i po svojoj taktici. Ta se borba ne može izbeći ni mimoići, ni prikriti, ona se mora voditi i mora se pobediti.«

To je bar jasno i nedvosmisleno. Nema dvojbe da je ta nedemokratična demagogija, to nastojanje da se pozivom na osjećanja izbjegne stvarna rasprava, da se sporna pitanja rješavaju mobilizacijom masa pod dopadljivim i nejasnim parolama, da je sve to u ovom našem današnjem trenutku mnogo opasnije nego sve one sablasti što ih u svojem članku Kostić slika na zid. Ipak nikome razumnom i dobronamjernom neće pasti na pamet da protiv njega poziva na masovan pritisak jer to nije metoda koja bi nas vodila prema najvišoj vrijednosti našega društvenoga života: samoupravnoj socijalističkoj demokraciji. A ona zahtijeva da se spornim pitanjima pristupa razumno i stvarno i da građani samoupravljači, pošto ih stručnjaci obavijeste o mogućnostima i posljedicama, odaberu što misle da je najbolje.

I na kraju: zašto sve to? Zašto Kostić napada tako žestoko kritičare u »Kritici«. Samo zato što su oni svi do jednoga tražili da se u temeljnom Rječniku hrvatskosrpskoga književnog jezika čitatelji upute u istinsko značenje i upotrebu riječi. Oni ne misle da je dosta reći npr. da talas znači isto što i val, nego treba dodati da je talas u hrvatskoj varijanti pjesnička riječ s jakom stilskom vrijednosti dok je u srpskoj obična riječ i stručni naziv. Bez toga podatka nije moguće ispravno razumjeti tekstove, nije moguće stilski njegovati vlastiti izraz, a potpuno je nemoguća i svaka zbiljska ravnopravnost varijanata.

Kostiću je taj zahtjev kritičara uništavanje riječi, njihovo zapostavljanje, osuda, čak proskripcija. Tu je, mislim, svaki daljnji komentar suvišan. Prilično se jasno pokazalo što zastire dim Kostićevih izraza.

(*Kritika* 5, 1969)

JEZIK KNJIŽEVNOSTI, KNJIŽEVNI JEZIK I RJEČNIK KNJIŽEVNOGA JEZIKA

Tomislav Ladan

Što je posrijedi?

Zapravo ništa osobito i ništa novo. Pojavilo se jedno jezikoslovno djelo što je izazvalo stanovite prigovore kao i prigovore na te prigovore. Dvomatični je Rječnik — kao i tolike ostale knjige — doživio dvogubu prosudbu: s jedne strane osudu, s druge strane obranu.

Mnogo je toga taj Rječnik učinio. Ali kako god da je sve načinio, mnogo mu se manje prigovorilo zbog učinjenog nego zbog neučinjenog. Glavni mu je prigovor bio i ostaje: što je mimoišao neshvatljivo golem dio rječničkog, jezičnog blaga hrvatske književnosti. Toliko je takav propust (koji nije slučajan) bjelodan svima ocjeniteljima i otegotan po tvorce Rječnika, da je o tome pomalo i smiješno još jednom govoriti; ali, ako ni radi čega drugog, onda barem nakon tolikih nagovora i pregovora i dogovora o jeziku, moraju se — sve mi se čini — nastaviti i ovakvi razgovori. A ako ćemo pravo, koliko je god toga (i kolikima je god) ono u Rječniku i okolo njega — bjelodano, to jest: jasno, — dosta je i zamagljenoga i višeznačnoga, pogotovo u uporabi naziva jezik književnosti i književni jezik.

Stoga ovo što bih htio napisati nije tek još jedan odgovor odgovoru na moj prigovor (iako će, bojim se, nužno biti i toga), nego je pokušaj odredbe stanovitih značajki književnog izričaja uopće, a svakako i pripadajućih svojstava samoga hrvatskog književnog jezika.

Višestrukost i mnogoznačnost jezika

Od nekih gotovo tri tisuće jezikâ svaki je neko jezično zajedništvo za one koji se njime služe, bilo da ih ima tako malo kao Islanđana ili tako mnogo kao Kineza. U svakom od tih jezika jezikoslovac će, kad ih stane proučavati i opisivati, otkriti još nekoliko nadjezika ili podjezika, dijeleći ih — recimo — prema spolu, staležu, zanimanju, području, uporabi ili primjeni. Govorit će se tako i o muškom i o ženskom jeziku, i o općem i o posebnom, o stručnom i uličnom, seoskom i gradskom, o svakidašnjem i svečanom. Pa ipak, iako se deskriptivna, historijska, strukturalna ili funkcionalna razdioba može protegnuti gotovo na bezbroj naziva i pretinaca, kao da se u biti sve svodi na opreku između narječja i zajedničkoga jezika:

Takav zajednički jezik, što u višu sjedinjenost povezuje različita narječja, jest jezik zajedništva (Gemeinsprache).[1]

[1] Walter Porzig, *Das Wunder der Sprache*, Bern, 1967, str. 225.

Ali mene osobno upravo to zbunjuje: što je u nas jezik zajedništva? Zapravo: što je u nas jezik književnog zajedništva? Teškoća nema oko toga što je *razgovorni jezik* (ulice, obiteljskog posijela ili društvene zabave), *narječje* (čakavsko, kajkavsko ili štokavsko) ili pak *opći jezik* (odgojnih ustanova, upravnih ureda i sustava javnih obavijesti). Zanima me, naime, što je s jezikom hrvatske književnosti (onoga tako često spominjanoga višestoljetnog slijeda od Držića do Cesarića)...

...Što je naš književni jezik, ako već nije jezik književnosti; jer K. Pranjić kaže:

> ...*čest je običaj uza termin i pojam* književni jezik *vezivati predodžbu o eventualnoj službi toga jezika te zaključiti: to je jezik književnosti. A tako nikako nije.* Književni jezik *samo je tradicionalan i u većini evropskih naroda ustaljen naziv za označivanje općenarodnog jezika: jezika sporazumijevanja, jezika poslovnosti i obavještavanja, jezika znanosti i jezika (umjetničke) književnosti.*[2]

Sve kada bi i bilo tako »u većini evropskih jezika«, ne bih se suglasio s time, jer se ljudi sporazumijevaju više svakakvim nego književnim jezikom, dok posluju mnogo češće u duhu slanga, a čini mi se kako je počesto i jezik obavješćivanja, te osobito postručeni jezik znanosti, podaleko od jezika umjetničke književnosti. Uz to, općenarodni jezik (kao govorni i prostosaobraćajni) samo je pretpostavka. U zbilji je on tek zbroj raznolikosti šatrovačkog govora, jezika struke, podjezika, narječja i različitih mjesnih, regionalnih i ostalih svojstava i običaja. Dok jezik književnosti ili književni jezik jest registrirana, normirana i standardizirana datost na temelju jezičnih spomenika, djelâ. Pogotovo je teško poistovjetiti općepučki i književni jezik u slučaju jezične raznolikosti kakva je u nas u Hrvatskoj, s izrazitim razlikama među štokavštinom, čakavštinom i kajkavštinom. Pa i kad ne bi bilo opreke te vrste, ne bismo mogli lako istovijetiti pučki i književni jezik. Riječ je naime o vrlo drevnoj pojavi, što je stara koliko i sama pismenost. Hoću reći ovo: u svakom jezičnom sustavu (koji nastaje čim se jezik zapisuje i tako opisuje, a prije te registracije njega za nas zapravo nema) postoje razlike što mogu ići i do same nerazumljivosti, a danas su najčešće oprimjerene oprekom između *Schriftsprache* i *Umgangssprache*, između »oblika jednog jezika što u prvom redu služi pismenom izričaju« i »govora svakodnevnih životnih odnošaja«.[3] To dvojstvo nije samo razdvojenost pisanoga znaka i žive riječi nego i primjerenog standarda i pretežne svakodnevne jezične bezličnosti, za što ćemo dovoljno potkrepe naći usporedimo li bilo koji uspio pjesmotvor i prosječan novinski sastavak. I gotovo da nema jezičnog zajedništva bez te dvojnosti. Pisani jezik teži sačuvati i promicati duhovnu baštinu zajednice, dok se razgovorni jezik svakom naraštaju otkriva kao mješavina raznorodnih svojstava: od osobnih pripadaka pojedinoga govornika, preko obiteljskih značajki, do jezičnih navika određene skupine, struke ili pokrajine, društvovnog staleža ili razreda. Ista nam je pojava sačuvana u nekadašnjoj egipatskoj opreci *grammata/hieratika* — *grammata/demotika* i današnjoj grčkoj *kathareusa* — *demotike* ili pak u modernoj razlici *langue écrite* — *langue parlée*.

Naravno, idealno bi bilo prevladati tu dvojnost, stopiti standard i običaj; tako opismeniti i obrazovati ljude, da već njihov razgovorni jezik bude standardan. Ali, stvarnost pokazuje kako se i u najobrazovanijim zajednicama bujica jezične svakodnevice prelijeva preko brana i obala standarda, norme, književnog *ususa*. To staro dvojstvo izbija neprestano u novim oblicima. Ono, dakako, nije jednoznačno, a ne pokriva često ni opreku govor obrazovanih — govor neobrazovanih, na što posebno upozorava J. Marouzeau, govoreći o jeziku i kulturi u nešto drugačijem kontekstu:

> *Vidi se kako opreka govorni jezik — pisani jezik doista ne pokriva opreku pučki jezik — školovani jezik. Pobrkati ih, značilo bi izložiti se miješanju činjenica i pogreškama u tumačenju. Sve što tu možemo učiniti jest da ih usporedimo, kako bismo ustvrdili istodobno i oprečnosti i interferencije.*[4]

I uopće: višejezičnost unutar jednog jezika nije ni slojevita ni stupnjevita, nego je vrtložna. Slang, na primjer, prelazi u poseban jezik *(Sondersprache)*, posebni jezik u pučki *(Volkssprache)*, a iz svega toga troga se hrani pisani-književni-standardni jezik *(Schriftsprache-Literatursprache-Hochsprache)*. Samo iako su odnošaji među njima ne samo povratni nego često i neuhvatljivi, ipak se oštro izdvaja razlika između svakodnevne jezične mješavine međusobnog sporazumijevanja *(Gemeinsprache)* i jezičnog standarda znanosti i književnosti *(Hochsprache)*. A kako ni jedan metajezik nije toliko postao jezik radi jezika kao jezik o jeziku, prosječniku je gotovo nemoguće dokučiti zbiljsku pozadinu tolikih razdijeljenih razdioba.

Pa ipak, iz svega se toga barem »entelehijski« izdvaja pismeni, književni, kultivirani jezični standard (engl. *standard English*, njem. *Hochsprache*, šved. *Rikssprаak* — na primjer), koji označava onaj jezični oblik što vrijedi za cijelu zajednicu, a razlikuje se od bezobličnog svakidašnjeg protoka riječi, zapravo je u opreci s njim. Takav je standard nosilac nacionalne književnosti, pa se naravno i zove književnim jezikom.

O povijesnoj strani takve jezične dvojnosti i u nas jasno govori Z. Vince:

> *U hrvatskoj se književnosti već u staro doba nastoje kloniti barbarizama i stranih riječi, osjeća se u književnim djelima određena svjesna briga oko jezičnog odabiranja. U toku stoljeća javlja se dakle težnja da književni jezik u književnim djelima bude što čistiji, probraniji. Jedno je jezik razgovorni, često pun tuđica, a drugo je jezik u književnim djelima u kojima se javlja nastojanje za što većom jezičnom čistoćom. Način na koji se to može postići i u kojoj mjeri, u raznim je vremenima različit, ali težnju za što probranijim i čistijim književnim jezikom zapažamo i kod dubrovačkih književnika, i kod Vitezovića. Sve do predilirskih i ilirskih nastojanja i do kraja XIX stoljeća, kada ne prestaje osmotsko djelovanje baštine tradicionalnog jezika hrvatske književnosti... Ta briga oko jezične čistoće koja karakterizira hrvatski književni izraz i u XIX stoljeću ostala je imanentna i kasnije... Književni jezik u Hrvata zapravo je dakle organski nastavak starijeg stanja u hrvatskoj književnosti.*[5]

---

[2] Krunoslav Pranjić, *Jezik i književno djelo*, Zagreb, 1968, str. 5.
[3] *Das Grosse Deutsche Wörterbuch*, Bertelsmann, 1967.

[4] Jules Marouzeau, *Notre langue*, Paris, 1955, str. 260.
[5] Zlatko Vince, *Filološke škole XIX stoljeća u razvoju hrvatskog književnog jezika* (posebni otisak), Zagreb, 1968, str. 171—172.

Dakle: od XIV do XIX stoljeća hrvatski se književni jezik temeljio na narodnim govorima (a na čemu bi se drugom i mogao temeljiti?), ali se razvijao u smjeru jezičnog filtera, sustava, standarda, norme — kao uostalom i toliki drugi književni jezici europskog kulturnog obzorja. Ali ta dvojnost između bezoblične jezične tvari pučkih izražaja (bezoblične ne u smislu jezične komunikacije, jer je ona potpuna i savršena, već u smislu umjetničke djelotvornosti) i jezičnih sadržaja uobličenih književnim umjetninama nije ni neprirodna ni pogibeljna. Ovdje, naime, nije riječ o onoj dvojnosti koja nastaje kad se pisani jezik ovapni, okameni i umrtvi ili tek izopači te se tako izopći iz zdrave jezične uzajamnosti, na što vjerojatno misli R. Queneau kada piše, govoreći o podvojenosti suvremenog francuskog jezika:

Mi govorimo dva jezika, upravo kao Grci; 'kathareusom' (čistim jezikom) služe se novinari i službenici; 'demotičkim' (pučkim) jezikom pjesnici. Na žalost, ovdje, osim u nekim rijetkim izuzecima, pjesnici govore »čistim« jezikom a službenici i novinari zapravo nikakvim.[6]

Iz svega se pokazuje kako standardni ili književni jezik (iako se hrani pučkom jezičnom svakidašnjicom) uglavnom se temelji na književnosti, na jeziku ostvarenih književnih djela ili ostvarene pismenosti uopće. I moja tvrdnja, što toliko uzbudi moje sugovornike drugačijih nazora na jezik, bila je: književni jezik jedne književnosti mora (u leksičkom, sintaktičkom i stilističkom smislu) biti potencijal cjelokupnog baštinjenog blaga. Jedino se tako omogućava jezična suvremenost i osigurava jezična budućnosti: kao stvaralački nastavak ostvarivanog i ostvarivog...

Valjda je više nego očigledna povezanost književnoga jezika i jezika književnosti. Književni jezik ne može a da se ne oslanja na jezik svoje književnosti, koju tako održava na životu, upravo kao i ona njega. Raskine li se taj životvorni odnošaj, udalji li se jedno od drugog, stradat će ili jezik ili književnosti ili pak — što je također moguće — oboje. To jest: koliko god je naravna opreka između pučke jezične svakidašnjice i književnog jezika (kao između tvari i oblika u stvaralačkom procesu) toliko je nenaravna razdvojenost književnog jezika i jezika književnosti. Dakako, postoji i ono Kayserovo upozorenje, koje je dvosmjerno: ne smije se mimoilaziti jezično tvorivo jednog dijela književne cjeline, jer ne samo što jezik ostvarenih umjetnina nije puka tvar, nego ni jezik razgovorne svakidašnjice (iako služi kao gradivo oblikotvornosti djelâ) nije — već po samoj svojoj naravi — tek obična građa. Autor zapravo govori o predmetnosti, ali time ipak dostatno potkrepljuje našu tvrdnju. Svaka je riječ (a osobito umjetnička) nezamjenljiva već sama po sebi, jer nikada nije neutralna sirovina bez smisla, pa čak ni kao građa za rječnike, pogotovo za one koji se nazivaju rječnicima književnog jezika.

Jezik, što je oblikovan u nekoj umjetnini, nije neutralna tvar kao boja ili kamen. Njegovi elementi nisu naprosto fizičke naravi, iako tu sudjeluje fiziološko pri nastanku zvukova s pomoću govornih organa i fizičko pri razumijevanju zvukova kao akustičkih pojava. Isto tako pri njihovu sastavljanju stvaralac nema slobodu koja bi se svodila na zakone mehanike ili fiziologije i akustike. I kao najsitnije jedinice riječi znače, i pri slaganju riječi i tvorbi rečenice »jezik« jedne mogućnosti stavlja na raspolaganje a isključuje druge, s kojima bi se izgubio smisao. Ovdje su posrijedi oblici, doduše oblici u kojima manje ili više snažno djeluju kategorije spoznaje.[7]

Neki od mojih sugovornika oprečnih nazora na književni jezik (kao na primjer, Đ. Kostić u *Delu*, 2/1969) neprestano mi kao protudokaz navode neku strogo pučku podlogu u javnim govorima. Ja pak ne čuh još ni jednog javnog izvrsnika, izvježbanog narodnog govornika (barem za ovo poratno doba u kojem sam odrastao) — pa ma koliko taj i po podrijetlu i po svjetonazoru bio *pučki* —, ne čuh ga govoriti pučki. Dapače: govore takvi naglašeno učeno, sa svim onim teškim i apstraktnim znanstvenim riječima i sklopovima (iz područja sociologije, politikologije ili marxologije), koje govornik pokatkada ne mora ni sam posve shvaćati, ali se njima ipak obilato služi. Dakle, ni u takvim prigodama — kad je cilj narodski osloviti narod a u narodnim stvarima — ne ide bez »učenog, urbanog, knjiškog« izražaja — zar ne?!

Ili opet, kada Đ. Kostić piše

...zašto se vodi rasprava oko jezičkih normi kada je jezik naroda sveobuhvatan, kada je najšira jezička izražajna mogućnost, kada van njega jezika nema, i kada jezik može da postoji samo u njemu i za njega...[8]

— onda bih rekao kako su u toj jednoj nepotpunoj rečenici četiri tvrdnje od kojih je svaka netočna: 1) »jezik naroda« nije »sveobuhvatan«, ako ni zbog čega drugog onda zbog toga što ni jedan jezik nije sveobuhvatan, a postoje i čitava iskustvena i znanstvena područja posve izvan narodnog jezika; 2) »jezik naroda« nije »najšira jezička izražajna mogućnost«, jer je jezik književnih djela u tolikim svjetskim književnostima jezično i širi i izražajniji od samog narodnog jezika; 3) nije istina da »van njega jezika nema«, što posvjedočuju metajezici bilo koje znanstvene djelatnosti (recimo, atomske fizike), a pogotovo jezik glazbe ili plesnih kretnji; 4) pogrešna je i tvrdnja da jezik »postoji samo u njemu i za njega«, to jest za narodni jezik, jer su svakomu poznati primjeri jezikâ i te kako udaljenih od narodnog jezika, koji ne samo što ne postoje »u njemu« nego ne postoje ni »za njega«, jer — pored drugačijeg značaja — imaju drugačiju i uporabu i svrhu (jezik moderne filozofije ili stručnog novčarstva)...

Zapravo: nije tu ni jasno do kraja što autor misli izrazom »jezik naroda«. Je li riječ o pučkom potknjiževnom i vanknjiževnom svakidašnjem izričaju; ili možda misli na jezik što je nastao na temelju narodskih jezičnih običaja... Jedno je ipak u svemu tome jasno: Kostiću je jezik knjigâ nešto suprotno narodnoj osnovici. No, jezik književnosti nije suprotan pučkom temelju, ukoliko ne pogriješimo poistovjetivši suprotno i različito. I sâm sam cijelo vrijeme govorio o razlici, o udaljenosti između obične govorne osnovice i razvijenog književnog jezika; ako je to i opreka, nije suprotnost u smislu uzajamne isključivosti.

[6] Raymond Queneau, *Bâtons, chiffres et lettres*, Paris, 1965, str. 51.

[7] Wolfgang Kayser, *Das sprachliche Kunstwerk*, Bern, 1967, str. 294.

[8] Đorđe Kostić, »*Kritika*« o *Rečniku*, Delo 2, 1969, str. 118—119.

Jezična cijelost; codex i standard

Sve u svemu, središnji je nesporazumak između mene i mojih sugovornika u tome što ja — za razliku od njih — ne mogu zamisliti jezik jednog naroda koji se ne temelji na njegovoj baštini. književni jezik jednog naroda koji se ne temelji na njegovoj baštini. Naglasio sam važnost književne cijelosti, jer bez nje nema ni novosti ni novotarija u umjetničkim izražajima. Književna jezična zbilja za mene je neprestano obnavljanje baštinjenog, stvaranje novog što će opet postati baština određenog duhovnog zajedništva. Jacobson kaže: »chaque époque distingue des formes conservatrices et des formes novatrices«.[9]

Tvrdnja što je razgnjevila neke od mojih oprečnika bila je i ostaje: današnja filologija i leksikografija mora uzeti u obzir jezičnu *cjelinu* hrvatske književnosti, jer bez neprestane prisutnosti te izražajne *summae* (u kojoj su kao otvoreno polje novih mogućnosti sve jezične tvorevine od najstarijih do najnovijih) nema živog kontinuiteta, nema smisaonog tijeka u koji umjetnik riječi uranja, ponavljajući i obnavljajući tradiciju.

Naravno, u razvitku jezika i književnosti toliko toga i otpada, ali nije valjda da je otpalo baš sve (čak i od štokavštine) a u razdoblju od XV do XIX stoljeća, pa i najveći dio jezično-književnih vrednota XIX stoljeća, uz podobar komad iz XX stoljeća, kao što se dogodilo u prosuđivanom dvomatičnom Rječniku...

Nedvojbeno je romantička zabluda pripisivati isključivo pravo uporabnosti i pridavati vrhunska svojstva izražajnosti samom narodnom jeziku, te ga onda kao ono životnije i vrednije suprotstaviti »mrtvom«, »okamenjenom« jeziku književnosti i književnika. Daleko sam i od same pomisli da potcijenim ili mimoiđem narodni govorni temelj jezika, ali ja odnošaje između njega i književnog jezika shvaćam u duhu uzajamne povezanosti životne podloge i oblikotvornog načela. Bilo bi već vrijeme priznati koliko jezik duguje i *prokletim piscima*, onima što bijahu i jesu *clerici vagantes*, od srednjovjekovnih pjevača i prepisivača do suvremenih književnih sastavljača i zabavljača...

Znanost je već odavno odbacila 'romantičke' koncepcije neogramatičara, koji su u pučkim jezicima, u narječjima, vidjeli najčišće jezike, što su jedini podložni pravilnim zakonima fonetike!... Uz put će se vidjeti, kakav je gubitak iza sebe ostavio vulgarni latinski, i sve do naših dana, sve ono što je pučki francuski pustio da propadne (ili je pobrkao), sve je to — riječi, oblike, obrate, izričaje — njegovani i književni francuski, naprotiv, spasio i sačuvao, kako bi uvećao sredstva izražaja, označio i razlikovao nijanse.[10]

Kad izdavanje višesveščanog Rječnika književnog jezika ne bi bilo oblik kodifikacije i standardizacije unutar stanovitog jezično-književnog sustava, ne bismo se ovoliko ni bavili međuodnošajima jezične uporabne svakidašnjice i jezika književnih djela. Jezik se naravno mora kodificirati. Sama registracija jezičnih datosti još nije i standardizacija. Ali, kako ni jedno leksikološko djelo nije puki popis jezičnih činjenica, nego je istodobno i izbor i stav (a naročito u svojem leksikografskom obliku), ono uvijek na stanovit način propovijeda i promiče neka načela, norme, kanone: nastoji nametnuti izražajne obrasce, usmjeriti školovani izražaj na jednu stranu, a odvratiti ga od druge. Kad se taj rječnik još i nazove Rječnikom književnog jezika, onda više nema nikakve dvojbe o naravi nakane i o biti pothvata.

[9] Roman Jacobson, *Essais de linguistique générale*, Paris, 1963, str. 212.
[10] Albert Dauzat, *Tableau de la langue française*, 1967, Paris, str. 7.

Otpada čak i ona nesigurnost u koju upadamo kod sinonimske trijade *Schriftsprache-Literatursprache-Hochsprache*, jer se prvi jezik može odnositi na bilo kakav pismeni sastavak od obične obavijesti do čiste znanosti, drugi samo na jezik lijepe književnosti, dok treći može zahvatiti sve unutar pisanog standarda jedne zajednice.

Složili smo se, dakle, kako bez standarda ne ide, ali nema ni standarda bez jezika književnosti. Kada se pismeni jezik, jezik književne tradicije, standardizira — onda dolazi i do pročišćenja, uobličenja svakodnevne jezične bezobličnosti, puke uporabnosti. Na taj se način premošćuje jaz između naslijeđenog jezika književnosti i suvremenog sustava svakodnevnih obavijesti. Evo — kao još jedne potkrepe — toga međuodnošaja na primjeru današnjeg švedskog jezika:

Izvorno je pisani jezik bio jezik iz druge ruke, i njegova je jedina dužnost bila izraziti vidljivim znacima govorni jezik. 'Bijaše to prijevod znaka uha oku.' Ali s vremenom uloge su se izmijenile. Sada je pak u mnogih Šveđana tako, da im pisani jezik kao uzor u potpunosti određuje njihov govorni jezik. Govorni jezik postaje tako prijevod znaka oka uhu. Pismeni jezik se ponaša kao jedini, pravi uzorni jezik, razgovorni jezik pak kao njegov manje ili više nemaran odražaj.[11]

Svi navedeni primjeri dovoljno jasno pokazuju istovjetnost književnog jezika (pisanog jezika, jezika književnosti) i standardnog jezika, ili barem živu podudarnost — uz nužne povijesne razlike što su posljedica stvaralačke uzajamnosti osnovice i nadgradnje. U nas, ako ćemo pravo, nije tako. I unutar istog jezičnog sustava književni se jezik razlikuje od standardnog, to jest jezika ustanovljene uporabe.

Naš se obrazovni i javni, obavještajni jezični standard temelji na onom dijelu maretićevštine što sustavno zaobilazi jezično blago hrvatske književnosti, te se produbljuje jaz između jezika same književnosti (kao cjeline) i promicanog jezičnog standarda. Normalno bi, dakle, bilo da između jezične sveukupnosti hrvatske književnosti i jezika govorne javnosti (školstva, uprave, novinstva, radija i televizije) bude mnogo više podudarnosti, uzajamne prožetosti nego što je slučaj. Ako su Držić i Gundulić *živi* pisci, a jesu, onda ni glavnina njihova jezika nije baš za povijesnu jezičnu ropotarnicu, kao što izlazi da jest — prema mjerilima sastavljača Rječnika književnog jezika dviju Matica.

Uz to, kad u nas već postoji razlika, s jedne strane, između jezika književnosti i općeg jezika, i — s druge strane — između samih narječja i općeg standarda, — prirodno je upitati se: smanjuje li ili povećava danas moderni odgojni i obavještajni sustav razmak između jezika naše književne baštine i suvremenog općeg jezika. Sudeći po svemu, on ga povećava, a na štetu baštinjenog jezičnog *corpusa*. Po podrijetlu, opći jezik, zajednički, jezik zajedništva, obično nastaje sintetiziranjem narječja. U nas se dogodilo da su oba naša tako važna narječja (čakavsko i kajkavsko) onako naprosto daničićevsko-maretićevsko-maretićarski osudili na smrt, ne uzevši ih u obzir čak ni kao zalihu jezičnih sirovina (pa čak ni do danas — zbog takvog *verbicida* — ta narječja ne dobiše ni svoje rječnike). No unatoč svemu tome, hrvatski je književni jezik uspio upiti mnoštvo značajki i čakavskih i

[11] Erik Wellander, *Riktig svenska*, Stockholm, 1962, str. 13.

kajkavskih, kako leksičkih tako i kulturoloških, iako su službeni slovničari od khuenovštine do aleksandrovštine svim svojim silama sprečavali upravo tu sintezu...

A s gledišta književnosti zapravo je neprimjereno nazivati *dijalektalnim* djela pisana čakavštinom ili kajkavštinom. Marulićeva *Judita* ili Krležine *Balade* isto su toliko književna djela jedne književnosti i njezina jezika kao i Mažuranićev *Smail-aga*. Sve su to ravnopravni dijelovi hrvatske književne *koine*.

Gledano čisto filološki ili leksikološki, isto je toliko poučna koliko i točna Porzigova izjava:

Veće bogatstvo i veća izražajna sposobnost zajedničkog jezika u odnosu na narječja počiva djelomično i na mogućnosti da u svako doba crpi jezično blago iz svih narječja.[12]

Ako sam uopće razumio neke sugovornike što mi se suprotstaviše (nakon kritike u *Kritici* 1) — a osobito Đ. Kostića — oni su, kao zaprisegnuti folklorofili, protiv »urbanog« jezika, protiv toga da se jezični standard prije svega zasniva na jeziku pisanih spomenika, na jeziku književnih djela. Ako je uistinu tako, zabluda je barem dvostruka. Prvo, već samo zapisivanje pučke tradicije jest pismena, umjetna intervencija, pa i prijetvorba predložene govorne sirovine. I sami zapisivači narodnog blaga samom svojom djelatnošću provode određenu kodifikaciju, biraju i preporučuju, stvaraju »gradski« jezik, pa ma koliko se pozivali na zavičajno seljaštvo. Drugo, ni najknjiževniji književni jezik ne nastaje sam iz sebe (jer u jeziku partenogeneze nema!), nego je plod uljudbenog, oblikotvornog čina, što zahvaća kako neposrednu govornu mješavinu tako i već ostvarena umjetnička djela. Sve se to odvija u onoj duhovnoj uzajamnosti u kojoj jedni oblici mogu poslužiti drugima upravo onako kao i prvotna neoblikovana tvar — naravno uz specifične uvjete i primjerena svojstva jezika kao takvog. Jer, kad se već krećemo u suvremenom opismenjenom — i oknjiženom — društvu, u zajednici s vrlo dugim rodoslovljem književnih djela, mi se više ne možemo vratiti u prvotnu pučku epsku neposrednost — kad je riječ o književnom jeziku — pa ma koliko bila romantična i snažna naša osobna žudnja.

Slično pokazuje i primjer engleskog jezika:

Jezik kojim govore i pišu svi obrazovani upotrebljivači engleskog u jednom je smislu umjetan. On je ono što se naziva »književnim jezikom«, za razliku od prirodnoga govora puka kojemu materinski jezik dolazi bez utjecaja književnosti ili škole.[13]

Uzme li se u obzir sve što je izneseno, valjda je jasno koliko je smisla imao prigovor što je u jednom rječniku književnog jezika mimoiđena književna baština te iste književnosti. Jer, odbacimo li književna i leksikografska djela od XV do XIX stoljeća — u sveukupnoj književnoj uporabi — što ostaje onda od one *povijesne protežnosti* književnog jezika bez koje nema ni jezika ni književnosti.

[12] Porzig, ibid., str. 227.

[13] J. B. Greenough/G. L. Kittredge, *Words and their Ways in English Speech*, New York, 1961, str. 80.

Jezik o kojem govorimo različito se nazivao i naziva: hrvatski, slovinski, ilirski, hrvatski ili srpski, hrvatsko-srpski, hrvatski književni jezik, hrvatska varijanta, zapadna varijanta, ijekavska varijanta, zatim samo *naš* i tko-zna-kako-još-sve-ne. To obilje imena za jedan te isti pojam pokazuje ako ništa drugo, onda barem jednu neobičnu povijest jednog jezika. Pogledamo li kako su dotični jezik nazivali njegovi najstariji književnici (kao na primjer Marulić), vidimo izvjesnu redukciju naziva od punog narodnog imena do tehničke oznake, ali je ona više nominalna no realna; dok je jedne književnosti, dotle će biti i njezina jezika, bez obzira na službeno ili stručno nazivlje.

Od svih pobrojanih naziva izraz *varijanta* najmanje je sretan i najmanje znanstveno opravdan. Ako već dotični jezik dotične književnosti ima stanovite značajke ortografske, ortoepske, fonetske, morfološke, sintaktičke, semantičke, leksičke i kulturološke naravi (kao svoje *qualitates specificae)* — a pokazano je i dokazano da ima — onda je on prije samosvojan sustav izražaja, nešto što je po lingvističkim kriterijima dovoljno za književnu normu, standard: za standardni književni jezik. *Varijanta* je, uz to, više stilistička negoli lingvistička oznaka, a posrijedi je ipak jedna lingvističko-kulturološka cjelina, izdiferenciran književno-jezični *usus* u SR Hrvatskoj, te je ta tuđica doista nedovoljna da označi cjelokupnu jezičnu stvarnost.

Jasno: kad se uzme u obzir povijesna ovojnica koja je oko našeg jezika tako debelokožno izrasla, otkriva se kako je u pitanju mnogo toga što prelazi značaj čisto jezične prosudbe predmeta.

Umjesto da i dalje ponavljam ono što je svima dobro poznato, navest ću slučaj imena norveškog jezika, a samo radi ilustracije vrlo kompleksne povezanosti između imena i biti bilo kojeg jezika... Činjenica je da jezik, kao instrument date nacionalne književnosti, poprima njezine bitne značajke, i obratno: nju samu određuje — u znatnom stupnju — narav i položaj njezina jezika. Zbog te uzajamnosti *kompleks* jezik nadilazi samo lingvističko i književnopovijesno područje, te zadire u sociologiju i politikologiju...

Kad se navode parovi jezika blizanaca (kao kastiljanski-katalonski, ukrajinski-ruski, češki-slovački), onda se obično *norveški-danski* navode kao slučaj onog stupnja *sličnosti* i *srodnosti* što ide u mnogo čemu sve do *istosti*.

Što se tiče naravi odnošaja književnog danskog i književnog norveškog jezika norveški autori kažu ovako:

Svečani jezik (høitidssproget) i jezik srednjeg staleža stopili su se, u toku stoljeća, na jugoistoku u govorni miješani dansko-norveški idiom, koji se neprestano norvegizirao.[14]

Zanimljivo je i što čuveni skandinavist E. Wessén kaže opisujući današnju dvojezičnu situaciju u Norveškoj:

Norveška je tako dobila dva priznata službena književna jezika: oni su se prvo nazivali »riksmaal« i »landsmaal«, a kasnije (od 1929. službeno) »bokmaal« i »nynorska«. Između njih se zametnula ogorčena borba, koja još ni dan-danas nije riješena. Pristaše landsmaala *predbacuju pristašama* riksmaala, *da je to tuđi jezik; iako je izjednačen s*

[14] Ingvald Marm/Alf Sommerfelt, *Norwegian*, London, 1967. str. XI.

norveškim pučkim jezikom, da je u temelju danski. A protivnici opet označavaju landsmaal *kao jezik koji je bez kulture i umjetan.*[15]

Porzig, kao pisac s njemačkog govornog područja, na kojem je jezično ujedinjenje odavno ostvareno, ne razlikuje nijanse u norveškom jezičnom slučaju, pa jednostavno odsiječe:

A danski je, zbog stoljetnog političkog gospodstva, i danas zajednički jezik Norveške.[16]

Međutim, u predgovoru gramatici norveškog jezika u izdanju Jezikoslovnog instituta Sovjetske akademije znanosti, autori (vjerojatno poučeni sličnim primjerima unutar višejezične zajednice Sovjetskog Saveza) posve drugačije umuju o dotičnom predmetu. Oni naime kombiniraju lingvističku i kulturološku metodu pri odredbi naravi i imena promatranoga jezika i posljedak te njihove metodologije — čini mi se — vrlo je poučan.

Između riksmaala *i* landsmaala, *kao među različitim oblicima književnog jezika jednog naroda, postoji prisno uzajamno djelovanje...*

...Razlike između riksmaala *i* landsmaala *najveće su u glasovnoj strukturi riječi i gramatičkih oblika. U značenju riječi i gramatičkih oblika između* riksmaala *i* landsmaala, *po pravilu, nema razlika. U sintaksi su razlike između* riksmaala *i* landsmaala *neznatne...*

...Neki tvrde kako su razlike između riksmaala *i* landsmaala *dostatno velike, da bi se moglo govoriti o dva različita jezika. Očigledno je međutim da apsolutna veličina jezičnih razlika ne određuje imamo li posla s dva oblika jednog jezika ili s dva različita jezika, nego kako se ta razlika ostvaruje u saobraćaju.* Riksmaal *i* landsmaal *se po slobodnom izboru upotrebljavaju na području jednog naroda, to jest specifični su za taj narod. Stoga su* riksmaal *i* landsmaal *prije dva oblika jednog književnog jezika nego dva jezika. Nasuprot tomu,* riksmaal *i danski jezik su nedvojbeno dva različita jezika, jer se upotrebljavaju u dva različita naroda i specifični su za te različite nacije, iako je apsolutna razlika između* riksmaala *i danskog književnog jezika u nizu slučajeva manja nego između* riksmaala *i* landsmaala.[17]

Iz gornjih se navoda može zaključiti, da čak i kad jedan te isti jezik posluži za dvije različite nacionalne književnosti, on se nužno u svakoj od njih konstituira kao samosvojan standard. A koliko će to još više vrijediti za one slučajeve gdje se ne može govoriti o apsolutnoj sličnosti takve vrste, jer su se promatrane književnosti, s njima primjerenim književnim jezicima, dugo razvijale pod različitim utjecajima i u drugačijim povijesnim uvjetima...

Sličnost ili istost

Različitosti među jezicima različita su stupnja. Mogu biti gotovo apsolutne (na primjer, između latinskog i japanskog), a i tako male, da graniče s istovjetnošću (navedeni primjer norveškog i danskog jezika). Ali u oba ta slučaja razlikâ — u maksimalnom kao i u minimalnom — posrijedi su različiti, specifični književnojezični, lingvističko-kulturni sustavi. Znanstvenik mora posvetiti istu istraživačku pozornost i jezičnoj konvergenciji i jezičnoj divergenciji. Zanemarivati jednu u korist druge znanstveno nije opravdano. Kao što su (prema A. Martinetu) leksičke analogije znak srodnosti među jezicima, tako su i leksičke razlike isto toliko bitne po nejedinstvenost među njima, a da i ne govorimo o razlikama u samoj izražajnoj strukturi.

[15] Elias Wessén, *Die nordischen Sprachen*, Berlin, 1968, str. 67.

[16] W. Porzig, ibid., str. 229.

[17] M. I. Steblin — Kamenskij, *Grammatika norvežskogo jazyka*, Moskva—Lenjingrad, 1957, str. 6—7.

Kad se već govori o srodnosti i sličnosti, malo će tko biti toliko slijep, te ne vidjeti: kako su svi južni slavenski jezici (od slovenskog do bugarskog) srodni i slični, čak i po pučkoj prosudbi. To je na vodilo naše pretke na zamisli o zajedničkom jeziku za sve južne Slavene. Jer se južni Slaveni međusobno zaista lako sporazumijevaju — kao uglavnom i svi ostali Slaveni — za razliku od jezika romanske i germanske skupine, pa i kad se sastanu osobe prosječne ili male naobrazbe. Samo mislim, kako zbog toga ne bismo smjeli previđati i nijekati i izrazite osobitosti književnih jezika svake od južnoslavenskih književnosti, bilo da je u pitanju ma koja od onih što u SFRJ najizdiferencirani je: ili slovenska ili hrvatska ili srpska ili makedonska.

Sve ja ovo ne bih uopće navodio — toliko su to naime bjelodane i poznate činjenice — da nije (osobito u posljednje vrijeme) došlo do prave srednjevjekovne prepirke upravo o srodnostima i razlikama toga tipa. Tako smo danas svjedoci još jednog natezanja o *jezičnoj jednosti* ili *dvojnosti, isto bitnosti* i *raznobitnosti,* zapravo po tome da li nam je književni jezik — da se ovako neoarijanski izrazi — *homoiousios* (sličnobitan) ili *homoousios* (istobitan)...

Gdje god se može otkriti koja razlika, jezici treba da se smatraju različitima, osim ako se radi o razlici koju po izričitim kriterijima istovjetnosti treba zanemariti.[18]

Pitanje je koliko u ovu Katičićevu odredbu idu i specifičnosti hrvatskog književnog jezika. Suglasimo li se da ih ima na različitim razinama — od akcenatske do kulturološke — odgovor je jasan. Uz to, već je nekoliko puta naglašavano: sve da nikada u dosadašnjoj povijesti nije bilo nikakvih razlika između lingvističkih standarda hrvatske i srpske književnosti (a te su razlike tu, kao i različiti književnopovijesni razvoj) —, danas: kad se u modernijim i dinamičnijim uvjetima razvijaju dvije odjelite književnosti (jedna oko jedne, a druga oko druge nacionalne metropole), pojavile bi se izražajne, jezične razlike i specifičnosti sve da ih do sada nije uopće bilo...

Jasno: s uma se ne smije smetnuti činjenica da je štokavština zajednički jezični temelj i suvremenom srpskom i suvremenom hrvatskom standardnom jeziku, što opet ne isključuje i činjenicu da su dvije samostalne, iako vrlo prisno povezane književnosti razvile svoje pripadne književne izražaje...

Danas se vrlo često govori kako nam je jezik »jedan, jedinstven i nedjeljiv«. Kada bi on uistinu bio *jedinstven*, onda ga ne bi trebalo neprestano *ujednačivati,* i onda se ne bi dogodilo da nam književni jezici i nakon stogodišnjeg *ujednačivanja* — i milom i silom — budu još i danas *neujednačeni.* Na mistiku pomalo miriše ta tvrdnja o *jednosti* što se neprestano otkriva kao *dvojnost,* koju valja nekako *ujedniti.* Isto tako ne znam, nije li mistika, ali će od tame znanosti biti podaleko i tvrdnja: kako je narodni jezik svuda *jedan* i kako je književni koji se razvio na njegovoj osnovi *jedinstven.* Kada bi prvi dio tvrdnje bio

[18] Radoslav Katičić, *Jezična srodnost*, Jezici u kontaktu i lingvističko posuđivanje, *Suvremena lingvistika* 4, Zagreb, 1967, str. 15.

uistinu točan, značilo bi da narod, na primjer u Vrgadi, Vratišincu, Lužnici i Kupresu — govori baš jednim te istim jedinstvenim jezikom. Drugi dio te tvrdnje također teško da će biti točan, jer kad bi bio, onda ne bi bilo nikakvih teškoća ni sa dvije razvijene književnosti, ni sa razlikama u njihovim književnim jezicima. Nije naime lako dokazati, da čakavac s Vrgade i štokavac iz Lužnice govore baš posve istim i jednim jezikom ili da je baš jedinstven jezik jednog Stanislava Šimića i Stanislava Vinavera... To je tim teže tvrditi, što R. Katičić izričito veli, kako nema jasnog kriterija po kojem bi se i dijalekat razlikovao od jezika (*Suvremena lingvistika*, ibid.)...

Bile nam razlike, o kojima sada mnogi govore, mile ili nemile, one su tu. Ja ih osobno nisam izmislio, kao što ih ni moji sugovornici ne mogu zanijekati. I nestručnu bi čovjeku moralo biti jasno, kako će među književnim jezicima dviju književnosti, koji polaze od zajedničke lingvističke osnovice, uvijek biti više sličnosti nego razlika, i kako nikome nije ni na kraj pameti da izbacuje ono što je zajedničko (jer to nitko živ ne bi ni mogao sve kad bi i htio), ali je isto tako besmisleno zatvoriti oči pred činjenicama. Pri svemu tome brojni podaci i nisu toliko važni, to jest: jesu li razlike od pet ili od deset tisuća riječi, od osam ili dvadeset osam glasovnih promjena ili od »osamdesetipet glasovnih zakona« (kako je to u brojanju i bilježenju stenografskog stručnjaka, od kojeg potječe navedeni primjer, citiran samo kao uvjetna ilustracija za problem razlika, bez težnje za nekom brojidbenom točnošću — čemu su se naši kritici toliko iščuđavali) i tako dalje, ali je bitno da olako ne prelazimo preko specifičnosti — do kojih je došlo zbog ovoga ili onoga u razvoju jezika književnosti —, a koje se pokazuju kao značajke bilo leksičke bilo kulturološke naravi. Uostalom, kad istaknuti slavist J. Hamm govori o razlikama između jezika hrvatske i srpske književnosti[19], onda on gotovo samo kvantitativno, ali ne i kvalitativno drugačije govori od onog sablažnjivog i brojidbeno pretjeranog mjesta iz *Biltena Interstena*, jer i on naglašava iste vrste razlika što su nastale povijesnim razvojem, pri čemu sami brojni podaci, naravno, nisu toliko bitni.

I sad, umjesto da se pođe od objektivnog i smirenog stava, po kojem sličnost i srodnost, pa i najbliža bliskost još uvijek nije i *istost-istovjetnost-jednost-jedinstvenost*, — pristaše ujedinjenog jezičnog jedinstva pod svaku cijenu — izjavljuju, sve jedan za drugim, kako nam je jezik jedinstveno ujednačeno jedan, iako je dvoknjiževan, dvogub, dvoimen, dvouporaban i *dvovarijantan*, što zaista neodoljivo podsjeća na one drevne prepirke oko jedinstvenosti dvojstva ili dvojnosti jedinstva... Nisu im dosta same *varijante* (kao da je posrijedi šah, a ne jezik), pa su otkrili čak i *međuvarijantu*, kao neku posrednicu, mješačicu, ujednačivačicu. U svemu tome ima vjerojatno i preostataka onog romantičnog i neznanstvenog nazora o jednonarodnosti ili troplemenosti a jednoimenosti (ili kako se sve već ne bi mogle nazvati ujednačiteljske težnje, bilo one predratne bilo one poratne na području naše duhovnosti uopće). Meni se sve nekako čini, da ima u nas jezikoslovaca koji nikako da se odreknu (čak kad to otvoreno i ne propovijedaju) onog zloglasnog načela *ein Reich, ein Volk, ein Führer und eine Sprache dazu*. O toj nezdravoj težnji M. Pei kaže ovo:

[19] Josip Hamm, *Kratka gramatika hrvatskosrpskog književnog jezika*, Zagreb, 1967.

Ideal o jednoj rasi, jednoj boji, jednom jeziku, jednoj vjeri za jednu državu nije samo zastario. On zbiljski nije nikada ni postojao i u velikoj mjeri je proizvod bolesne mašte.[20]

Danas se neprestano govori o »varijantama«, a istodobno i o onoj dogovorenoj *jednosti*, koja se mnogo više pokazuje kao *wishful thinking* negoli kao *a real state of things*. A same se te *varijante* različito shvaćaju i različito tumače. Jednima su one književni jezici, drugima pak puke privatnosti, ako već ne one naslijeđene datosti što će se prije ili kasnije prevladati i dokinuti.

Budući su moji oprečni sugovornici gotovo svi odreda *hoi akademeikoi*, najbolje će po mene biti — kad sam već dirnuo u tako osjetljiv sklop različitih tumačenja — da nastojim koliko god je to moguće: ne samo za jedan akademski dokaz pružiti akademski protudokaz nego i usporediti sud jedne akademske osobe sa sudom druge akademske osobe, a u istoj struci. Tako se bar neće reći kako se umjesto katedarskih kategorija podmeću privatni književnički potezi...

M. Pešikan kaže:

...na varijante gledam kao na slobodne konstelacije jezičkih sredstava u normativno priznatim okvirima, koje rezultiraju iz jezičkih navika određene književne sredine — a ne kao na zatvorene sisteme, s posebnom normom i verižnim vezivanjem jednih osobenosti za druge.[21]

A samo pedalj udaljenosti nakon toga isti autor citira izjavu IKCK Srbije, u kojoj je i rečenica »Jezičnim varijantama treba osiguravati ravnopravnost i ne vršiti nasilje nad jezikom«. Kada bi u zbilji bilo onako kako M. Pešikan gleda, onda bi *varijantna* uporaba bila tek stvar osobnog izbora, a ne standard književnog jezika; kada bi bilo tako, ne bi bilo izdiferenciranog književnog *ususa* školstva, novinstva, radija i TV u SR Hrvatskoj; kada bi bilo tako, onda ne bi trebala ni navedena izjava jednog vrhunskog političkog tijela o ravnopravnosti i nenasilju nad jezikom (ona bi naime bila posve neumjesna kada bi *varijanta* bila čisto privatna stvar). Čudno je kako to sam autor ne vidi.

Raspravljajući u sekciji za međurepubličku suradnju i nacionalne odnose Savezne konferencije SSRNJ — Milan Moguš traži za *varijante* ista prava kao i za samostalne književne jezike:

Ako pođemo od osnovne premise, znanstveno utvrđene, da su se na jednoj jezičnoj osnovici razvile dvije varijante (srpska i hrvatska), onda hrvatska varijanta sa svojom kulturološkom i terminološkom individualnošću, izgrađivana stoljećima, od Baščanske ploče do danas, predstavlja za Hrvate i političku i egzistencijalnu kategoriju neotuđivo ugrađenu u narodno biće. Tako gledano, ne bismo smjeli promatrati varijante samo kao sredstvo za sporazumijevanje jer one, kao i ostali jugoslavenski jezici, prelaze okvire puke komunikativnosti. A iz toga slijedi da bismo se prema varijantama morali odnositi s puno poštovanja i osigurati im sva ona prava *koja imaju jezici naroda Jugoslavije.*[22]

[20] Mario Pei, *Language for Everybody*, New York, 1958, str. 196.
[21] Mitar Pešikan, U kakvom je procepu Rečnik dveju Matica, Delo 1. Beograd, 1969, str. 7.
[22] Ravnopravnost jezika i pisama naroda SFRJ, *Telegram*, 12/VIII/68.

Istu tu ideju, da su *varijante* zapravo jezici, isto tako nedvojbeno na istom mjestu izriče i Krunoslav Pranjić:

S aspekta političko-pravno-ustavnoga ono što lingvistički nazivamo varijantama jednoga te istog jezika po osnovici — mora imati status (dvaju) jezika.[23]

Istovjetna je ideja i u trećeg sudionika te rasprave, u tvrdnji Zdravka Malića, kad govori o povijesnom *specificumu* hrvatskog književnog jezika:

Zasnovana na seljačkom govoru vukovska je jezična norma u Hrvatskoj prihvaćena i razvijana uz znatne i za profil hrvatske kulture značajne korekcije, koje su u određenoj, discipliniranoj mjeri omogućile komuniciranje duž vremenskih i prostornih dimenzija hrvatske jezične datosti, korekcije koje su tu vukovsku normu oplemenjivale dijalektalnim i stilskim elementima raznorodne čakavsko-kajkavsko-štokavske hrvatske govorne i književnojezične stvarnosti. Taj proces jezične konsolidacije hrvatskog nacionalnog bitka, proces koji je od sredine prošlog stoljeća podrazumijevao hrvatsko-srpsko jezično jedinstvo (na određenoj razini i do određenog stupnja), odvijao se desetljećima — do početka našeg stoljeća — pod teškim okolnostima izvanjskog nametanja triju državnih jezika, njemačkog, madžarskog i talijanskog, dakle na periferiji službenog javnog života, polulegalno, u stiješnjenim oazama prosvjete i književnosti malog nedržavnog naroda.[24]

Poput te trojice naših mlađih doktora lingvistike, o *varijantama* sudi i njihov učitelj, profesor Ljudevit Jonke, potvrđujući da su one zapravo književni jezici (sa svim značajkama i pravima koji im pripadaju):

Ali premda ekavski i ijekavski tip književnog jezika nazivamo s lingvističkog gledišta varijantama, ipak te varijante u književnoj, naučnoj i stručnoj upotrebi izvršavaju u potpunosti funkcije književnog jezika, pa ih stoga i politički i zakonski valja tretirati kao književne jezike s potpuno jednakim pravima. Ta su im jednaka prava priznale i izjave IKCK Hrvatske, Srbije, BiH, koje su objavljene u Vjesniku 22. i 30. prosinca 1967. i 20. ožujka 1968. Sve to, dakako, znači da se s političkog i ustavnog gledišta treba da zajamče ne samo prirodna prava slovenskog i makedonskog jezika nego i hrvatskosrpskog i srpskohrvatskog jezika u gore spomenutom tumačenju i smislu. Treba dakle zajamčiti s političkog i ustavnog gledišta prava četiriju spomenutih jezika da bi se u potpunosti osiguralo pravo svakog naroda na njegov tip književnog jezika.[25]

Međutim, profesor Mihailo Stevanović ima prema svemu tome posve oprečan stav. On se suprotstavlja Jonkeu, braneći onu već poznatu ujednačiteljsko-ujediniteljsku istovjetnost imena i jezika:

I mene su na pisanje ovoga članka ponukala neka druga gledišta prof. Jonkea, s kojima se ja nikako ne mogu složiti. A vrlo dobro znam da se ni mnogi drugi s njim ne slažu kada govori, recimo, o zakonskom i ustavnom priznavanju postojanja četiriju jezika jugoslovenskih naroda: hrvatskosrpskog i srpskohrvatskog, pored slovenačkog i makedonskog, i bez obzira na to što su prva dva, i po onome što se u Jonkeovu članku iznosi, s lingvističkog gledišta jedan jezik. A kada su lingvistički, to jest jezički, dakle — naučno jedan jezik, ne mogu, valjda, ni zakonski biti dva. Hrvatskosrpski i srpskohrvatski, kao termini, označavaju isti pojam. Određenije rečeno, to i nisu dva, već jedan termin u dvije varijante.[26]

[23] *Telegram*, ibid. str. 3.
[24] *Telegram*, ibid., str. 3.
[25] *Vjesnik*, Zagreb, 3. prosinca, 1968, str. 8 (*Naš jezik danas*)

I moglo bi se ovako (s navođenjem stavova i protustavova) produžiti do u jednu malu beskonačnost. Ali i ovoliko koliko je navedeno, uvjeren sam kako već dovoljno načinje smisao, značenje i domašaj, prvo, jezičnih dogovora uopće (posebno u odnosu na jezik književnosti) i, drugo, značaj same zakonske odredbe o biti i položaju samog jezika.

Na primjer, za Bečki dogovor, na koji se toliki i tako patetično pozivaju i danas, zanimljivo je znati, da ga nikada nisu prihvatili ni Gaj, ni Babukić, ni A. Mažuranić, a upravo se to Gaju prečesto pripisuje, pa i u stručnim i školskim priručnicima.[27] Isto tako ne bi imalo smisla prešućivati ni romantičku podlogu cjelokupnog ilirskog pothvata i samog tog dogovora, to jest: onu hipotetičku *jednost*, narodnu i jezičnu, za sve južne Slavene (tada samo: Slovence, Hrvate, Srbe i Bugare), — naime: onu utopiju, kako je to temeljito pokazala novija povijest.[28]

Jezični dogovor može biti *staroromantički* (u duhu pretpostavke da su svi srodni i slični narodi jedan narod), ali mi se čini da može biti i u duhu *novoromantičkog* nazora: ako već svi narodi u pitanju i nisu jedan narod, da bi to konačno ipak trebali biti, i da se na tome treba svim silama poraditi. Zanimljivo je, međutim, da neke od najistaknutijih političkih osoba u državi (na primjer M. Nikezić i M. Tripalo) — kako smo mogli u dnevnim novinama pročitati — zauzimaju posve suprotno gledište. Oni izjavljuju da je socijalizam danas ono što povezuje građane različitih narodâ i jezikâ u SFRJ, a ne neka umjetna nova nadnarodna struktura — jugoslavenstvo kao socijalistička suradnja, a ne jugoslavenstvo kao neka viša nacionalnost...

Sve u svemu, radilo se o starim ili o novim jezičnim dogovorima, prečesto se zaboravlja kako oni — po svojoj naravi i biti — nisu *legislativni* (zakonotvorni), nego su *rekomandatni* (preporučivi). Tako se i posljedak jednog takvog dogovora, običan *pravopis*, stao shvaćati kao neki zakonski *pravogovor* ili čak *pravorijek*. A književnik mora imati pravo na apsolut svojeg jezika. Ako ćemo već poštivati onu *Caesar non supra grammaticos*, morali bismo onda i ovu — *grammatici non supra scriptores*. Književnika ne može (kao umjetnika, kao alkemičara riječi) obvezati ni jedan jezični dogovor. Jer, njegovo je pravo poslužiti se onim najstarijim kao i najnovijim u jeziku, onim najsvečanijim kao i najpogrdnijim. Ako hoće, može pisati čak i posve izmišljeno (kao James Joyce). Pa ipak: sve to ne isključuje potrebu jezičnog standarda, norme književnog jezika, koji opet — da bi bio i književni i jezik — mora se temeljiti na jezičnom gradivu književnosti koju promiče. I napokon: da bi se književnik mogao upustiti u bilo kakve jezične eksperimente, njemu leksikografi moraju pružiti rječnik s potencijalom/totalom njegova jezika...

[26] *Vjesnik*, Zagreb, 24. prosinca, 1968, str. 8 (*Naš jezik danas*)
[27] Z. Vince, ibid. str. 160—161.
[28] Vidi M. Krleža, *O 130-godišnjici hrvatskog narodnog preporoda*, Kolo MH, 1966, sv. 8—9—10.

Možda ne bi bilo svih onih jezikoslovnih nesporazumakaka, do kojih je tako često dolazilo, da su ljudi bolje razumjeli jednu jedinu riječ iz poznate ustavne odredbe o» srpskohrvatskom, odnosno hrvatskosrpskom« jeziku. Sama ta odredba nije tako neprecizna kao što se nekima činilo. Zakonodavac je upotrijebio dva naziva i povezao ih jednom riječju, u kojoj je — duboko sam uvjeren — semantički ključ odnošaja između tih dvaju pojmova.

Ustavni tekst, koji — za razliku od različitih dogovora i pravopisa — jest *legislativan*, ozbiljan je sastavak. Kako on nije ni lirska pjesmica ni stilska vježba, u njemu ne može biti suvišnih riječi, te svaka i najmanja riječca kazuje nešto potrebno i određeno. Stoga i *odnosno* znači nešto posve određeno, nekakav jasan odnos između dva navedena naziva. A što zapravo?

1) *Odnosno* se može zamijeniti s »respektive«, »relative«. Sadržaj pojma se u tom slučaju svodi na latinsko *»ratione alicuius rei habita, hoc specants«.*

2) U njemačkom — *beziehungsweise* (sa sinonimima *gegenseitig, wechselseitig, jeweilig* — uzajamno, izmjenično, prema prilikama); sama njem. riječ u smislu sveze znači *und, oder* (i, ili) — *Das Grosse Deutsche Wörterbuch, Bertelsmann,* 1967.

3) Francuski *relativement: »par rapport à; d'une manière relativ«* *(Petit Littré,* 1959).

4) Engleski *relatively: »in a relative manner; in a relation or respect to something else«. (Webster's Third New International Dictionary,* 1964).

Bilo je potrebno donijeti ovu ključnu riječcu na nekoliko stranih jezika s primjerenim odredbama značenja, jer sama riječ *odnosno* (po podrijetlu iz srednjovjekovne filozofske i pravne terminologije) nije uvijek posve jasna i određena, na što upozorava i djelo *Sprachdummheiten* (Wustmann-Schulze) gdje se kaže da tu riječ treba izbjegavati i zamjenjivati je s *i, ili.* I francuska i engleska definicija pokazuje stanovitu nejasnost. Jedno je, međutim, dovoljno jasno: upotrebljena između dva pojma, ta riječca se po značenju svodi na vezu *naporednosti;* a ako označava *istost,* onda je to istost po uporabi, ali ne po naravi. Za ono što je *jednobitno* ne navode se dva imena. Navedena su dva imena u vezi, ali svako sa svojim pojmovnim sadržajem. Posrijedi je dakle pojam paralelnosti ,a ne identičnosti: ne neka potpuna istost i jednobitnost, kao što propovijedaju zagovornici jednog-jedinstvenog-ujednačenog jezika. Da je tako, onda bi taj jezik imao i jedno ime i u uporabi i u zakonodavstvu, a očigledno — tako nije...

Zapravo, možda je i sva ova leksička potkrepa i semantička raščlamba bila nepotrebna, jer se — kako je već nekoliko puta pripomenuto u javnosti — 14. travnja 1961. doslovno govorilo o četiri jezika (pa ma kako mi njih nazivali, a ovdje i o samom nazivu nema dvojbe):

Prilikom proglašenja Ustava 31. I. 1946. u Ustavotvornoj skupštini članove 1—43 pročitao je na srpskom jeziku Moša Pijade, članove 44—76 na hrvatskom Zvonko Brkić, čl. 77—114 na slovenačkom Marijan Brecelj, a čl. 115—139 na makedonskom Vlado Maleski.[29]

[29] *Borba,* 14. travnja, 1961.

Čitava je ova rasprava započeta oko Rječnika MH i MS, a sugovornici drugačijeg mnijenja o Rječniku i drugačijeg nazora na jezik, skrenuše razgovor o jeziku uopće. Pokazao sam dobru volju, te prihvatio i razgovor o jeziku, znajući koliko je prisno jedno vezano s drugim. Samo se pri tome dogodilo, da se gotovo zaboravilo što je bio izvorni povod. Stoga će biti dobro navesti kratak sažetak prvotnih prigovora Rječniku, kako bih mogao odgovoriti na neke posebnije primjedbe, a na račun mojih primjedaba.

Evo najbitnijeg iz toga kritičkog *synopsisa:*

... nije to Rječnik hrvatskog književnog *Corpusa* (nije *koine* čakavskih i kajkavskih elemenata uz štokavštinu), mimoilazi i štokavske jezične spomenike od XV do XIX stoljeća, pa i najveći dio hrvatskog jezičnog blaga XIX stoljeća, kao i neke znamenite izvore iz XX stoljeća; ne priznaje ni *varijante* ni primjerene književne jezike bilo srpskog bilo hrvatskog kulturnog kruga; etimologije su nesustavne i pogrešne; definicije su dobrim dijelom netočne; neznanstvena obradba međuuputnica; nepotrebne dvostrukosti; miješanje ekavice i ijekavice; propagiranje izmišljene jezične mješavine; krše se ustavne odredbe o jeziku; niječe se jezični standard javnih komunikacija u SR Hrvatskoj; kao duhovno čedo etatizma i centralizma, Rječnik je reakcionaran: nije u skladu s načelom socijalističke samouprave u kulturi...

U cjelokupnoj zamisli i obradbi tog Rječnika zaobiđeni su u cijelosti plodovi djelatnosti triju hrvatskih filoloških škola (zagrebačke, riječke i zadarske), koje su od izuzetne važnosti za kodifikaciju hrvatskog književnog jezika na temelju književnih djela. One su bile pokušaji jedne obuhvatnije sinteze. Pobijedila je četvrta škola, ali ipak s elementima i tih triju, upravo u odnosu na baštinjeni književni *continuum.* To jest: folkloristička struja, daničićevci-brozovci-maretićevci (po kojima su se sastavljali rječnici i gramatike za hrvatski književni jezik, a bez građe iz hrvatske književnosti) nisu nikada u potpunosti pobijedili. Jer da jesu, onda bi golem dio naše jezične kulture (obalni i kontinentalni; od istarskog do kajkavskog) bio naprosto izbačen iz živog organizma književnosti... Promatranom Rječniku se stoga, s pravom, prigovorilo, što najvećim dijelom mimoilazi upravo onu književnost čijim bi zrcalom imao biti. Jer, književni jezik mora biti izražajna cjelokupnost stanovitog naslijeđenog i suvremenog jezičnog sustava. Za književnu uporabu nema mrtvih oblika jezika. Možda samo usnuli ili uskladišteni, što se sutra mogu probuditi, ili oprašiti i ulaštiti, te objaviti u svoj svojoj živosti i sjaju. Rječnik bilo koje književnosti (a rječnik književnog jezika to ipak mora biti) ne bi smio preko palube baciti vlastitu jezičnu tradiciju...

Polazeći, dakle, od općepoznate i općepriznate činjenice, da je jezik posljedak iskustva prošlosti kojim se promiče sadašnjost i sprema-mo za budućnost, jasno je kolika je šteta nanesena Rječnikom, koji je decimirao tolike jezične i književne izvore. Ne kaže se uzalud *»language is a supraindividual cultural product, the heritage of past generation«* (Weisgerber, prema *Comparative Linguistics,* Robert Lord, str. 241).

Kritičari kritičarâ tome su prigovoru — u svojim odgovorima — posvetili najmanje pozornosti, ali ja ga i dalje smatram za jednog od najbitnijih: što Rječnik književnog jezika zaobilazi djela naših književnih velikana (Držića, Marulića ili Gundulića) ili onu srčiku njihova

jezičnog izražaja što je i te kako djelatna... kao i tolike manje, ali izuzetno značajne pisce, koji su — kroz stoljeća i stoljeća — izgrađivali naš književni jezik. U rječnicima drugih jezika takvo što zaista nije slučaj.

Francuski je jezik poprimio svoj sadašnji književni oblik zajedničkim radom. Ni jedan od velikih pisaca 17. stoljeća nije odlučno utjecao na njegovo oblikovanje; oni su se podvrgavali uporabi što je bila utvrđena raspravama u salonu. Stoga su mnogi veliki pisci obogatili francuski jezik i pridonijeli njegovoj preobrazbi. Ali ni jedan od njih nije učinio za francuski ono što je Shakespeare učinio za engleski, Dante za talijanski. U ta dva jezika stvaralačke snage su se utjelovile u jednom geniju; u Francuskoj one su se kristalizirale u cijelom jednom sloju pučanstva.[30]

Kako ni u nas, bilo u starijoj bilo u novijoj književnosti nije jedan autor davao presudan pečat jezičnom smjeru, morali bismo uvijek imati na umu ako već ne sve pisce, onda barem neke od onih bez kojih se naš jezični razvoj ne može ni zamisliti (a u ovom Rječniku ni ti nisu uzeti u obzir).

Takvi propusti ili promašaji nisu ni nevažni ni naivni. Pisani, pismeni jezik nije samo stvar lijepe književnosti, kao što ni lijepa književnost nije samo stvar ljepoduha koji je stvaraju ili čitaju. Kao što svi znamo, jezik je i društvena i društvovna pojava. Zajedništvo je to koje zahtijeva višestruku uzajamnost.

Kako moji akademski oporbenjaci (tražeći u svemu katedarsku kompetentnost) ne priznaju ništa što nije potkrijepljeno znanstvenim navodima, trsim se da ih u tome zadovoljim koliko god mogu. Tako, za moj kritički *ceterum censeo* (od kojega su već i meni puna i usta i uši) evo još jednog dokaza:

Jezik i jezična zajednica (moglo bi se također reći: ljudi što govore stanoviti jezik) uzajamno se dakle uvjetuju. Jezik je nepojmljiv bez jezične zajednice koja ga održava kao što ni ona sama ne može postojati bez određenog jezika, što joj istodobno daje oblik i obrise. Čim postoji jezik, postoji i jezična zajednica. Ukratko, između toga dvoga postoji uzajamna ovisnost. Jezična zajednica je jedan od oblika i vjerojatno najvažniji oblik svih zajednica; ona je ta koja otvara prilaz područjima duha i kulture, ona nam pruža ključ za objektivna duhovna dobra pohranjena u pismenim djelima; te smo pozvani prinijeti tu i svoj prilog.[31]

Cijelo ovo vrijeme, gotovo do samog ruba neprestanog ponavljanja jednog te istog, ja naglašavam: kako ovome Rječniku (za koji se pokazalo — što ćemo malo dalje još jednom ilustrirati — da je zatajio na gotovo svakom posebnom, stručnom polju) *nedostaje povijesna protežnost*, jer on uopće ne zahvata leksičko gradivo u razvojnom vremenskom slijedu. I koliko je god takvo nešto načelan promašaj (sa šireg motrišta same kulture pismenosti), toliko je i u užem, metodološkom smislu (s užeg, tehničkog gledišta):

[30] W. v. Wartburg, *Evolution et structure de la langue française*, Bern, 1967, str. 268.
[31] W. v. Wartburg, *Problèmes et méthodes de la linguistique*, Paris, 1963, str. 233.

»... rječnik ... ima svrhu odrediti i prikupiti različita značenja riječi i njihove povijesne mijene«.[32]

Meni je osobito stalo do toga, da s jednim budemo načisto: ne može se prvo reći — ovo je rječnik književnog jezika, pa onda (kad gotovo svi kritičari prigovore, da je to u tom slučaju nepotpun rječnik), objaviti javnu ogradbu: ovo je rječnik *suvremenog* književnog jezika... Jer ta naknadno dodana i potcrtana riječ slaba je isprika. Zapravo je u tome sklopu ili besmislena ili pak osuda protiv samih sastavljača, naprosto zbog toga što *suvremeni* književni jezik ne postoji, ako u sebi ne sadržava i onaj jezik koji mu je prethodio i koji ga je uvjetovao. Rječnik koji sam sebe liši vlastite genetičke dimenzije, bit će samo neuspio križanac, jer nije ni opisni ni povijesni (kad je već nepotpun i kao jedan i kao drugi): ne poštiva naime ni trenutno stanje, ako prešućuje prethodna razdoblja.

Potter, na primjer, navodi više vrsta rječnika, ali — iako navodi nekih desetak mogućnosti toga oblika — ni jedna ne odgovara ovom tipu rječnika »suvremenog književnog jezika« kao takvog.

Rječnici i glosariji, što se na različite načine bave bitnim značenjima riječi, imaju sve veću ulogu u modernom životu. Da i ne govorimo o enciklopedijama, zemljopisnim imenicima, adresarima i katalozima svih vrsta, imamo rječnike na povijesnim načelima; rječnike što se odnose na posebna razdoblja u povijesti jezika; rječnike suvremene uporabe što nude upute i savjete o prihvatljivim i neprihvatljivim izražajima; etimološke rječnike što donose povijesti riječi i navode srodne oblike u ostalim jezicima; rječnike izgovora koji bilježe usvojene standarde izgovaranja riječi u fonetskoj transkripciji; rječnike sinonima i antonima, idioma, klišeja, fraza, poslovica i čuvenih izreka; abecedne popise svih riječi što ih je upotrebljavao neki autor; rječnike regionalnih narječja, slanga, žargona, školskog, šatrovačkog, i polujezika podzemlja; rječnike tehničkog nazivlja što se odnose na umjetnosti i umijeća, znanost i tehnologiju, glazbu, slikarstvo, kiparstvo, graditeljstvo; tesarstvo, lončarstvo, šumarstvo, tkalaštvo; zvjezdoznanstvo, aeronautiku, antropologiju, bilinarstvo, zoologiju, entomologiju, biologiju, ljekarništvo, kemiju, fiziku, elektroniku, metalurgiju, hidrauliku, inženjerstvo i brodogradnju; i rječnike stranih jezika, živih i mrtvih.[33]

...Prvo sam bio izrazio djelomičnu sumnju u samu temeljnu zamisao ovog Rječnika, a kad sam ga malo bolje prolistao, moja se sumnja stala širiti kao mrlja po bugačici, te je uskoro prekrila i začetnu koncepciju i leksikografsku obradbu dotičnog priručnika... Kad bi taj Rječnik imao biti rječnik standardnog jezika, onda bi se (kao što se očigledno nije imalo) moralo imati na umu i ovo što kaže Ch. Laird, — »da rječnik mora imati ograničavajuće, ali ne smije imati prisiljavajuće standarde«.[34]

Budući da isti lingvist, govoreći o tome kako nastaju rječnici, zahtijeva ono isto što je u našem Rječniku i namjerno i sustavno preskočeno i iz-preskakano (na što kritičari nisu mogli da ne prigovore), poslužit ću se još jednom njegovim tekstom:

[32] S. Ullmann, *Précis de sémantique française*, Bern, 1965, str. 37.
[33] Simeon Potter, *Language in the Modern World*, London, 1964, str. 169.
[34] Charlton Laird, *The Miracle of Langauge*, New York, 1965, str. 221.

Priređivači rječnika rade na temelju onoga što se zove »povijesno načelo«, i to ovako: ako je riječ pismeno registrirana, ulazi u rječnik; dok nije registrirana, ne ulazi u rječnik; kad se unese u rječnik, definira se i opiše u skladu sa svojom uporabom u tiskanim izvorima.[35]

(Dakle: Đ. Kostić bi ipak morao priznati, kako su pisani, književni, knjiški, urbani izvori ne ono drugotno, nego prvotno — čak i u ovakvom poslu...)

Zanimljivo je kako ni jedan od kritičara kritičarâ iz *Kritike* nije obratio gotovo nikakvu pažnju (osobito mojim) primjedbama o pogreškama u obradbi znanstvenog nazivlja različitih struka, dok su gotovo svi s toliko žestine i opširnosti udarili po našim polaznim stavovima o jeziku uopće. Ali — da pošteno priznam — ja nikako nisam jedini koji je u tome Rječniku opazio izuzetno nisku, gotovo polovičnu razinu znanstvenosti pri obradbi natuknica strukovnog nazivlja. Potkrepe radi — evo što (prema stenografskom zapisniku) kaže V. Pavletić — aludirajući na stručne recenzije o Rječniku koje će tek biti objavljene u *Kritici* 5:

...oko 15% definicija s područja fizike, kemije i elektronike je prihvatljivo, manje-više točno; 20% je besmisleno; ostatak je ili potpuno netočan ili nedovoljno točan ili je opet na razini onog znanja koje se predaje u srednjoj školi.[36]

I dok nam ugledni slavist P. Ivić u dnevniku visoke naklade (u *Politici)* svečano izjavljuje kako su te prve dvije sveske tog Rječnika uspjelo i izvrsno i dragocjeno djelo — »najkorisnije delo naše kulture« —, S. K. — Kuzmanović (koja je i sama surađivala na Rječniku) doslovce kaže da su te prve dvije knjige *početničke:*

Prve dvije knjige su početničke, moram to reći, imali smo neki dosta iskustva, ali ne svi, u neku ruku učilo se na tome.[37]

Izlazi da se na tome »najkorisnijem delu naše kulture« ljudi naprosto uvježbavahu kao kakvi vježbenici na javnome vježbalištu... Uostalom: mi smo to isto opazili i prije toga priznanja.

Mjesto da se razgovara o tolikim promašajima i propustima toga Rječnika, njegovi branitelji se neprestano skrivaju iza načelnih izjava. Najomiljenija od njih im je ona o potrebi suradnje među našim narodima i na području jezika. Samo bi neupućen ili zlonamjeran čovjek (a od kritičara u ovome slučaju nitko nije takav, uvjeren sam) mogao imati nešto protiv toga. Sâm sam čak nekoliko puta predlagao, da se načini i objavi jedan priručan četverostupčan rječnik (u četiri jediničke i definicijske *varijante*: slovensko-hrvatsko-srpsko-makedonski), kako bismo se što bolje upoznali i istodobno svi skupa uvidjeli, koliko nam je toga u rječniku i jeziku zajedničkog. Isto tako sam uvjeren kako bi za našu književnost bilo osobito korisno imati jedan *Lexicon synopticon* čakavštine, kajkavštine i štokavštine.

Govori se isto tako često i o potrebi uporabe riječi iz srodnih i susjednih književnih jezika, a u stilističke svrhe. Tko bi razuman mogao — u načelu — imati nešto i protiv toga, kad je već svima poznato da smioni stilisti bilo kojeg jezičnog izražaja zatreba li im štogod, posuđuju odakle im je volja, i u tome ih nitko ne može spriječiti, niti ih

[35] Ch. Laird, ibid., str. 217.
[36] Stenografski zapisnik sa zajedničkog sastanka MH i MS, u Zagrebu 4. i 5. siječnja 1969, str. XIII/4.
[37] Ibid., str. XV/1—2.

treba sprečavati. Samo, pravo umjetnikove osobne stilistike je jedno, a »teorija o obogaćivanju« cjelokupnog književnog izražaja posudbama iz jezika druge književnosti je nešto drugo. Ma koliko ona na prvi pogled bila privlačna, lingvistički nije opravdana, a često ni književno-stilistički.

Američkoj i engleskoj književnosti, na primjer, u osnovi je jedan, zajednički jezik, ali pisac Amerikanac ne miješa izrazite britanizme, niti pak pisac Britanac miješa izrazite amerikanizme, osobito ne u slučaju kada svaki od njih teži što primjerenijim jezikom izraziti svojstva i značajke zavičaja i okoliša kojima se bavi...

Javile su se čak i nekakve osobe po novinama, posve nevine od bilo kakve spoznaje o predmetu što je posrijedi, koje su — dakako u ime vrlo visokih načela (koja su toliko visoko podigli, da su im se izgubila u maglenim vrhuncima vlastitih lubanja) — žestoko napali baš primjedbu o zanemarivanju tradicionalne komponente. Kako sugovornika u načelu treba uvijek poštivati (bez obzira kakva su njegova osobna svojstva i namjere), upućujem takve na činjenicu (jer po njima leksičko blago ne zavisi ni od vremeni ni od prostora, već od dogovora i izbora) da je hrvatski književni *koine* — uz ostalo — vezan i za sredozemni kulturni bazen, za primorsku sferu međuodnošaja i utjecaja, pa da nikako nije dobar onaj dogovor i izbor prema kojem se toliko toga u ovom dvomatičnom Rječniku iz stare kulture primorskog podneblja i suvremenog pomorstva (koje barem zbog deviza ne bi trebalo mimoilaziti) — naprosto ispušta... I kako uz to nikada ne treba gubiti nadu, da činjenica može omekšati i najtvrđu glavu i da će se od ustrajnog dokazivanja kad-tad nešto zametnuti i u najmekšem mozgu — a imajući stalno u vidu te sugovornike velikoga žara a nikakvoga znanja — kazat ću im ono što je već toliko puta kazano: jedan je od bitnih zahtjeva suvremenog lingvističkog strukturalizma kombiniranje sinkronijskog i dijakronijskog u svemu što se tiče jezika, pa i u leksikografiji. Ne kaže uzalud B. Malmberg (komentirajući potrebu spoja historijske i deskriptivne metode):

Jednako se tako utvrdilo kako više sustava mogu istodobno postojati; u odnjegovanu stilu susreće se i najstarije stanje jezika, u književnom ili u vjerskom jeziku (odakle može prijeći na ostale oblike jezika) — ili pak obrisi novog jezičnog sustava što se promalja u pučkom jeziku, u svakidašnjem izričaju ili u manje dotjeranom stilu.[38]

I napokon: sugovornici-oprečnici osuše paljbu na mene kao da sam ja jedini što je vidio i primijetio nešto nepovoljno pri pojavi toga Rječnika. Meni bi osobno možda i laskalo da je tako, ali nije. Tko god je od jezikoslovaca ili od književnika (s imalo jezične naobrazbe ili jezičnog iskustva) pisao o tome djelu — izrazio se pretežno nepovoljno: i S. Babić i D. Brozović i R. Katičić i I. Raos i B. Klaić... Osim toga, kritike kritičara iz *Kritike* usvojio je sam upravni odbor MH kao polazište u svojem zahtjevu za revizijom načela daljnje obradbe Rječnika.

Uostalom evo dokaza i za to:

S. Babić kaže kako nije jasno po čemu je ovo Rječnik »književnog jezika« (*Kritika* 1). I njemu je to rječnik s tezom:

...zato što je to rječnik s tezom. On je rađen s posebnim nastojanjem da pokaže kako je hrvatsko-srpski književni jezik potpuno jedinstven, to jest da među varijantama nema nikakvih razlika ili ako ih ima da su beznačajne.

[38] Bertil Malmberg, *Les nouvelles tendances da la linguistique*, Paris, 1966. str. 58

D. Brozović također tvrdi da je Rječnik krivotvorina:

Ali RHSKJ zapravo krivotvori realnost na štetu obiju varijanata i hrvatskosrpskog standardnog jezika kao cjeline — cjeline koja stvarno postoji kao lingvistička apstrakcija, kao sustav i kao zbroj, a u praksi se realizira u vidu varijanata (tj. postoji kao jezik, ali ne ostvaruje se ni kao tekst ni kao govor).

Isti autor utvrđuje i da je Rječnik reakcionaran:

... a ovdje samo želim još jednom reći da je idejna osnova RHSKJ idealistička i neznanstvena, dakle reakcionarna. Mislim da nismo uvijek dovoljno svjesni kako je unitaristička koncepcija, ili uže, koncepcija srbohrvatstva — a o njima se tu u krajnjoj liniji i radi — zapravo reakcionarna, konačno i kontrarevolucionarna.

Brozović napokon (svakako jedan od naših najupućenijih slavista), kao da je znao što će se sve sručiti na naše glave zbog prikaza u *Kritici*, proriče ovako, upozoravajući:

Uvjeren sam da će biti i žučnih reakcija — ali kritičarima ove kritike preporučujem da pokušaju pobiti činjenice, a ako to ne mogu (kao što i ne mogu!), neka svoje ogorčenje usmjere drugamo.

R. Katičić, najblaži i najobzirniji ocjenitelj (kojeg je prividna, uljudna blagost toliko prevarila neke naše kritičare, te su ustvrdili kako je njegov sud o Rječniku pozitivan) već se samim naslovom svoje ocjene pridružuje negativnim sudovima. On naslovljuje »Djelo koje treba temeljito popraviti«, a da temeljito treba popraviti samo ono što je temeljito pokvareno, to valjda ne treba nikomu posebno dokazivati. On je i posve jasan kad kaže:

Potrebno je stoga vrlo pažljivo razmotriti da li je taj rječnik tako dobar kako bi mogao biti, da li je na razini suvremene leksikografije. Tko god se sa stručnim poznavanjem predmeta malo zadubi u naš rječnik, uvjerit će se da to na žalost nije tako.

Ni on naravno nije mogao a da ne primijeti neunošenje hrvatskog jezičnog blaga:

Bogat ulov tih letimičnih usporedaba pokazuje da mnogo rječničkoga blaga hrvatske književnosti nije ušlo u naš rječnik... To je vjerojatno i najozbiljniji prigovor koji se našem rječniku može postaviti.

A kao svojevrstan dokaz nad dokazima (o umjesnosti naših kritičkih primjedaba) pokazuje se izjava Lj. Jonkea, koji sam taj rad karakterizira ovako (a jedan je od njegovih urednika):

...ipak je on u obradi rječničkog fonda u znatnoj mjeri primijenio unitaristički način obrađivanja.[39]

Svi su prikazivači ovog Rječnika iz *Kritike* svoje prikaze sastavljali odvojeno, neovisno jedni od drugih (polazeći naravno sa različitih motrišta), a svi su došli do istog nepovoljnog suda — bez obzira na stil. Nepristranu promatraču ovoga jezikoslovnog spora — kad pregleda sve te različite a jednoznačne prosudbe — moralo bi biti bjelodano, kako tu doista nešto nije u redu, barem to... Međutim, i taj minimum

[39] Lj. Jonke, *Naš jezik danas*, Vjesnik, 3. prosinca, 1968.

uviđavnosti teško je očekivati od onih koji su sam taj Rječnik obradili i onda ga zbog toga svim silama branili.

Tako, primjera radi, na prigovor što se u Rječniku miješa ekavica i ijekavica, M. Stevanović odgovara kako »ima ljudi, i to vrlo obrazovanih« koji tako miješaju i na radiju i na televiziji (*Letopis Matice Srpske*, 1/1969, str. 84), — i to bi onda imao biti valjan znanstveni dokaz.

Na onaj moj središnji prigovor što nema potvrda iz starije hrvatske književnosti (a isto prigovaraju i ostali prosuditelji Rječnika, osobito B. Klaić, vidi *Republika*, 6, lipanj 1968), Stevanović odgovara »da je ovo rečnik savremenog jezika... iz vremena posle 1850« (*Letopis MS*, ibid., str. 86). Međutim, sve i da jest tako (a vidjeli smo i vidjet ćemo da nije ni tako!), ne znam koliko će se još puta morati reći: pa problem i jest upravo u tome — rječnik ne može biti istodobno široko književni i usko suvremeni. Ta vremenska oznaka *suvremeni* (koje u naslovu djela uostalom i nema) potire oznaku *književni*, jer je naprosto nemoguć književni jezik koji bi bio *samo suvremen*. Ili: zašto početi baš od 1850, kad je književnost čiji bi jezik trebalo jednom i rječnički kodificirati postojala i 1550! (I M. Stevanović uglavnom prelazi preko bitnih primjedaba, pribjegavajući staroj taktici u još starijoj strategiji: po kojoj je najbolje zavlačiti se u šipražje sitnih podataka, kako ne bismo morali odgovarati za temeljne značajke: za polaznu zamisao i za način obradbe.)

Stoga valjda na primjedbu zašto je u potpunosti mimoiđen, prešućen, izbačen Bogoslav Šulek u ovom leksikografskom pothvatu (a on je i te kako djelovao poslije one odabrane 1850. godine!) svi branitelji mukom muče. A oni bi na to ipak morali odgovoriti, jer kakvi su to kriteriji — čak ako se pođe kao što kažu od 1850. godine — po kojima se unosi Vukov *Rječnik* iz 1818, ali ne i Šulekov *Rječnik znanstvenog nazivlja* iz 1874, koji je — uz put budi rečeno — i moderniji i *naučniji*, jer obrađuje i područja koja V. Karadžić nije bio ni taknuo. Mogu ti kriteriji biti bilo koje vrste, ali znanstveni jamačno nisu... Bogoslav Šulek ne samo što je skupljao i zapisivao riječi, on ih je i kovao, evo na primjer kako:

»Prvi i glavni predmet lučbe su *počela* (elementa). Ova se označuju u latinskom jeziku tvorkom *um*, *ium*, u njemačkom obično riečju *Stoff*, a u francezkom i englezkom kojekako. Budući da mi neimamo tvorke na *um*, to sam ponajviše pridržao slovku *ik*, kojom označuju i Česi počela, i koja prilično izrazuje pojam elementa, kao što vidimo u riečih: bukvik, hrastik, grabrik, šljivik, toplik (topli vjetar) itd., gdje *ik* svagdje znači njeko množtvo te tvari.

Ponajznamenitije počelo je *oxygenium* (franc. *oxygène*, engleski *oxygen*, tal. *ossigeno*, njem. *Sauerstoff)* od grčke rieči *oxys*, t. j. kiseo, i *genao*, tvorim, zato što je glavna sastavina kiselinah. Grčkoj riječi *oxys* srodna je naša *kis*, zato sam i ja prozvao ovo počelo *kisik* (čes. *kiselik*, slov. *kislec*, ruski *kislorod)*.« (*O hrvatskom lučbenom nazivlju*, str. XII.)

Tako je postala danas svakome poznata riječ *kisik* (koja je — doduše — u Rječniku dviju Matica objašnjena tek kao *kiseonik:* sic!). I nije taj Šulek inače bio tek bilo tko. Evo što o tome leksikografu i književniku, za kojeg nema mjesta u dvomatičnom Rječniku, kaže M. Franičević:

Ipak je najtrajnije zasluge za hrvatsku i općejugoslavensku kulturu, uz preporodno djelovanje, Šulek stekao kao leksikograf, koji je godinama stvarao znanstvenu terminologiju na hrvatskom jeziku, ne samo praktično u raspravama i udžbenicima nego i u rječnicima. Šulekov Njemačko-hrvatski rječnik *u dva sveska objavljen je 1860, zatim su došli s madžarskog prevedeni priručnici u kojima je izradio vojničku terminologiju, a 1875. veoma značajno djelo s ovog područja hrvatsko-njemačko-talijanski* Rječnik znanstvenog nazivlja, *u kojemu je, tako reći, udario nov temelj naučnoj terminologiji, a četiri godine kasnije »Jugoslavenski imenik« bilja u kojemu osim hrvatskog i srpskog unosi i slovensko nazivlje. Šulekova se terminologije temelji na solidnom poznavanju hrvatskih narodnih izraza i pomnjivo skupljenoj građi iz stare hrvatske književnosti i djela velikog srpskog reformatora jezika i književnosti V. Karadžića, te na znanju slavenskih jezika, ali i posebno na izvrsnom vladanju duhom hrvatskog jezika u koji je unosio samo ono što je tom duhu odgovaralo i na što ga je, kako jednom prilikom napisa, nukalo »blagoglasje«, analogija, izgovor i običaj. A to je potvrdio i svojim stilom što mu priznaju svi koji su do sada o njemu pisali. Ukratko, Šulek je, kao što reče 1895. u nekrologu predsjednik akademije Torbar, veoma »mnogo pripomogao« materijalnom i formalnomu usavršavanju hrvatskog jezika.*[40]

Kada bi imalo smisla (nakon temeljnog nesporazuma i samog leksikografskog promašaja) ići od pojedinosti do pojedinosti, onda svakako ne bi trebalo prijeći preko toga što M. Pešikan (*Delo* 1/1969, str. 22) uopće ne dopušta mogućnost Rječnika samo s ijekavskim ili samo s ekavskim oblicima. Teško je u takvim stavovima ne vidjeti jezični unitarizam... A uz put budi rečeno, uporabnu *četverojezičnost* (koju nikako nisu skloni priznati sveučilišni jezikoslovci kao M. Stevanović, M. Pešikan ili P. Ivić) potvrđuje i jedno tako poznato nakladničko poduzeće kao što je *Jugoslavija* iz Beograda, kad na šestoj stranici svojeg izdanja jedne od najčitanijih knjiga — *Suvremeni kuhar* (1968) — izjavljuje da je to djelo tiskano u četiri jezične *varijante*, doslovno: »na hrvatskosrpskom (latinicom), srpskohrvatskom (ćirilicom), slovenskom i makedonskom jeziku«. Dakle, i naši nakladnici uviđaju i provode ono što ne uviđaju i mimoilaze neki naši uvaženi stručnjaci...

Ali, kako mi nije namjera da na svako *nije* kažem *jest* i obratno, mogu i preskočiti pojedinosti, s kojima inače nisam suglasan. No jedno ipak moram naglasiti: branitelji Rječnika (M. Pešikan, M. Stevanović, Đ. Kostić, P. Ivić i drugi) kao da zaboravljaju da su kritičari iz *Kritike* pregledali samo svaki po jedan i to manji dio Rječnika. I svi su otkrili tolike promašaje i pogreške. Braniteljima je sve to ipak malo, pa i neznatno. No: samo malo računice pokazalo bi im, kako brane neobranjivo; jer ako se u tako malo isječaka našlo toliko pogrešaka, koliko ih onda tek mora biti u objema knjigama... Onda doista ostaje zaključna prosudba — polazeći od naopakih načela, obrađivan površno i neznanstveno, — kako bi taj Rječnik i mogao biti dobar?!

A napokon i sama javna izjava Upravnog odbora MH (prema *Politici*, od 5/I 1969) uvelike potvrđuje primjedbe i zahtjeve recenzenata iz *Kritike*:

[40] Marin Franičević, *Slovački ilirac*, Vjesnik, 31. kolovoza, 1968, str. 12.

...prve dve knjige... nisu zadovoljile ni upravu ni članstvo Matice hrvatske, a ni hrvatsku kulturnu javnost. U Hrvatskoj je dosad izišlo više prikaza tog Rečnika, ali nijedan od njih nije pozitivan. Naprotiv, neke ocene Rečnika su tako negativne da predlažu njegovo obustavljanje, jer ga smatraju 'štetnim za dalji pravilan razvoj hrvatske varijante književnog jezika, kako danas u duhu snošljivosti i međunacionalne suradnje obično nazivamo hrvatski književni jezik'.

Isto govori odlomak iz iste izjave, a prema članku u *Borbi* od 5/I 1969:

...(u Rječniku) treba da dođu do izražaja... obje varijante vidljivo, a ne bez vidljivosti, ne dakle pomiješano kao da je to jezik bez varijanata, kao da je jedinstven bez ikakvih razlika... dosadašnji način obrade Rječnika mora se osuditi i promijeniti tako da dođe do potpunog priznanja i vidljivog razlikovanja hrvatske i srpske varijante.

I kao posljednja potkrepa: *Vjesnik* od 6 siječnja 1969. u članku »Suglasnost o daljnjem izdavanju Rječnika« donosi posljedak Zagrebačkog dogovora dviju Matica, govoreći u podnaslovu: »oslanjajući se na ravnopravnost jezika i kultura naših naroda dogovoreno je da Rječnik prikaže stvarno stanje dviju varijanata književnog jezika«, što također pokazuje, da ni to u prvim dvjema knjigama Rječnika nije bilo učinjeno i da su kritike bile umjesne...

* * *

Sve u svemu, ova pomalo maratonska prepirka o jeziku Rječnika i o rječniku jezika (koja nije započela jučer i vjerojatno neće prestati sutra), još jednom pokazuje kako se jedna te ista stvar može različito, pa i posve oprečno tumačiti. Kao i ranije, tako i sada, jedni i dalje tvrde kako nam je jezik jedan-jedinstven-ujednačen (a »varijante« su tek stvar osobnog izbora ili regionalne uporabe), dok su drugima *varijante* funkcionalno i pravno književni jezici, upravo kao slovenski ili makedonski. Ja sam se osobno htio pozabaviti samim Rječnikom, ali sam — sudeći po svemu — tjerajući iz njega leksikografsku lisicu, istjerao starog jezičnog vuka, i sad mi je — da još malo protegnem tu staru vukovsku prispodobu — kao Crvenkapici pred raljama što strše iz dobroćudne kapice njezine jezikoslovne bakice...

(*Kritika* 5, 1969)

O NAČINU DALJEG RADA NA RJEČNIKU I REČNIKU

Prve dvije knjige Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika, odnosno Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika, nisu zadovoljile ni upravu ni članstvo Matice hrvatske, a ni hrvatsku kulturnu javnost.* U Hrvatskoj je dosad izašlo više prikaza toga Rječnika, ali nijedan od njih nije pozitivan; naprotiv, neke su ocjene Rječnika tako negativne da predlažu njegovo obustavljanje, jer ga smatraju štetnim za dalji pravilan razvoj hrvatske varijante književnog jezika, kako danas u duhu snošljivost i međunacionalne suradnje obično nazivamo hrvatski književni jezik. U takvim prilikama Upravni odbor Matice hrvatske smatra za svoju dužnost da se na današnjem sastanku s predstavnicima Matice srpske porazgovori o novom načinu uređivanja Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika, odnosno Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika, s jasno određenom namjerom da se i hrvatskom i srpskom narodu dade takav rječnik koji će odražavati činjenično stanje književnog jezika i pružiti našoj javnosti pouzdanu građu i orijentaciju u toj važnoj grani nacionalnih kultura.

U takvoj namjeri Upravni odbor Matice hrvatske uputio je Upravnom odboru Matice srpske 3. 6. 1968. pismo u kojem potanko prikazuje svoje prigovore na obradu prvih dviju knjiga i daje prijedloge kako bi se obrada daljih knjiga popravila i zadovoljila potreba naše kulturne javnosti. Ujedno je Upravni odbor Matice hrvatske predložio da se do 30. 6. 1968. održi razgovor s predstavnicima Matice srpske o novom načinu obrađivanja daljih knjiga Rječnika. Upravni odbor Matice srpske, a i beogradsko uredništvo Rečnika razmotrili su taj problem na svojim sjednicama i dostavili Matici hrvatskoj svoja mišljenja s prijedlogom da se zajednički sastanak predstavnika Matice srpske i Matice hrvatske održi u mjesecu prosincu ili najkasnije 4. i 5. siječnja 1969. Tako je dakle sporazumno došlo do današnjeg sastanka u Zagrebu.

Na žalost, kad se razmotre odgovori odbora Matice srpske i beogradskog uredništva Rečnika, vidi se da oni ne usvajaju nijedan bitni prigovor i prijedlog Matice hrvatske, nego da se zalažu za nastavak rada na Rječniku po principima i kriterijima koji su primijenjeni u prvim dvjema knjigama. To svakako nije bez nekog većeg razloga. Treba dakle postaviti pitanje odakle ta različita gledanja i ocjene Matice srpske i Matice hrvatske. Mislimo da je korisno da to po svojem shvaćanju prikažemo odmah na početku ovih naših današnjih razgovora koji treba da dovedu do konkretnih zaključaka.

Mi smo uvjereni da je razlog u tome što Upravni odbor Matice srpske i beogradsko uredništvo Rečnika gledaju na problematiku književnog jezika, pa i rječnika jezika Srba, Hrvata, Crnogoraca i bosanskohercegovačkih Muslimana s pozicija i procjena koje su bile na snazi onda kad je Rječnik zasnivan, a to je g. 1954—1960, a Upravni odbor Matice hrvatske prosuđuje tu problematiku s pozicija i procjena koje su na snazi poslije Brionskog plenuma i poslije široke demokratizacije cjelokupnog našeg državnog, nacionalnog i društvenog, pa i kulturnog života. U eri samoupravljačkog socijalizma došla su do izražaja i do priznanja sva osnovna prava pojedinih naroda, narodnih skupina i narodnih manjina, tzv. narodnosti, a to je u prvom redu i pravo svakog naroda na njegov jezik, odnosno na njegov tip književnog jezika. U tom su pravcu osobito značajne izjave Izvršnih komiteta Centralnih komiteta Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine iz g. 1967. i 1968. u kojima se izričito spominju prava varijanata srpskohrvatskog, odnosno hrvatskosrpskog književnog jezika. Dok su se prije tih izjava prava varijanata preko deset godina osporavala, te se sve do najnovijeg vremena na srbijanskoj strani nije ni priznavalo njihovo postojanje, nego se samo ponavljalo da je Srbima, Hrvatima i Crnogorcima književni jezik potpuno jedinstven, dotle je spomenutim izjavama vrhovnih naših političkih foruma ne samo priznato postojanje varijanata nego su im i priznata jednaka politička prava. »Jedino polazeći od socijalističkih, samoupravljačkih društvenih odnosa koji osiguravaju punu nacionalnu ravnopravnost moguće je afirmirati istinske naučne rasprave o jeziku«, kaže se u izjavi IK CK SK Hrvatske 21. prosinca 1967, a u izjavi IK CK SK Srbije od 29. prosinca 1967. kaže se doslovno: »U višenacionalnoj zajednici kakva je naša pitanja jezika javljat će se uvijek i kao društveno važna pitanja koja mogu biti i politički osjetljiva... Nužno je poštovati prirodu i zakone razvitka jezika. *Jezičnim varijantama treba osiguravati ravnopravnost i ne vršiti nasilje nad jezikom.* Otvorena pitanja jezika treba utvrditi, rješavati ih mirno i trijezno s punom naučnom i političkom odgovornošću u skladu s normama našeg društveno-političkog sistema. Zato je potrebno da sve nove inicijative u suradnji na pitanjima jezika budu naučno i društveno-politički dobro pripremljene.« Samo je razrađivanje tih stavova ono što je rečeno u tezama Sekcije za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose Savezne konferencije SSRNJ u Beogradu 24. lipnja 1968: »Dosljedno primjenjivanje ustavnog načela o ravnopravnosti jezika pretpostavka je ostvarivanja samoupravnih prava svakog radnog čovjeka... Politika i društvena praksa da narodi i radni ljudi u Federaciji ostvaruju svoja suverena prava koja su izraz zajedničkih interesa, mora da važi i za pitanje ravnopravnosti jezika i pisama.«

Zašto Matica hrvatska naglašava političko i znanstveno priznanje postojanja varijanata i njihovu ravnopravnu, tj. pravnu upotrebu? U prvom redu zato što je to priznavanje prava hrvatske varijante književnog jezika, koja je po funkciji zapravo hrvatski književni jepik. U drugom redu, dakako, i zato što je to priznavanje prava srpske varijante književnog jezika, koja je po funkciji zapravo srpski književni jezik. Prema tome u Rječniku hrvatskosrpskog književnog jezika, odnosno u Rečniku srpskohrvatskog književnog jezika, treba da dođu do izražaja obje te varijante vidljivo, a ne bez vidljivosti, ne dakle pomiješano, kao da je to jezik bez varijanata, kao da je jedinstven bez ikakvih

* Ovaj je tekst pročitao predsjednik Matice hrvatske Hrvoje Iveković kao uvod u Zagrebački sastanak dviju Matica, 4. I 1969.

razlika. Stoga dakle Rječnik koji izdaje Matica hrvatska treba da dade potpun uvid u hrvatsku varijantu književnog jezika, dakako s leksičkim blagom i primjerima i iz srpske varijante, a Rečnik koji izdaje Matica srpska treba da dade potpun uvid u srpsku varijantu književnog jezika, dakako s leksičkim blagom i primjerima hrvatske varijante. To izvire iz prava svakog naroda na svoj književni jezik, i to ispravlja nepravde koje su unitarističkim načinom obrađivanja prve i druge knjige Rječnika nanesene i hrvatskom i srpskom narodu i njihovoj kulturnoj javnosti. Dok se takvo obrađivanje prve i druge knjige moglo razumjeti samo u kontekstu s tadašnjim gledištem o potpunoj jedinstvenosti književnog jezika, ali ne i opravdati, dotle se sa današnjeg gledišta, nakon priznavanja postojanja varijanata i njihove ravnopravnosti, dosadašnji način obrade Rječnika mora osuditi i promijeniti tako da dođe do potpunog priznanja i do vidljivog razlikovanja hrvatske i srpske varijante književnog jezika.

U tome je dakle bit spora: hoćemo li na književni jezik Hrvata i Srba gledati kroz prizmu postojanja varijanata i prava svakog jugoslavenskog naroda na svoj tip književnog jezika, ili ćemo na nj gledati kroz fikciju jedinstvenosti koja nije nikad postojala i koja je nametanjem uvijek kvarila naše međunacionalne odnose, a oslanjala se ili na mitove ili na silu? Upravni odbor Matice hrvatske zalaže se za prvu alternativu jer je ona u skladu s činjeničnim stanjem, sa znanstvenom ocjenom i s političkom mudrošću i sa jačanjem bratskih i ravnopravnih odnosa jugoslavenskih naroda. Upravni odbor Matice hrvatske protivi se drugoj alternativi jer se ona ne zasniva na činjeničnom stanju ni na znanstvenoj ocjeni što je to književni jezik, a ni na političkoj mudrosti i našem socijalističkom samoupravnom sistemu, te upravo kvari međunacionalne odnose.

Ako se u tim osnovnim pogledima složimo, naš će dalji rad, naša diskusija i naši zaključci biti bez opterećenja i zamagljenosti, pa će se i radovi na dovršavanju Rječnika odvijati konstruktivno, korisno i složno. U suprotnom slučaju nećemo doći ni do korisnih ni do konstruktivnih zaključaka. A riječ je o značajnim i dalekosežnim pothvatima.

U tom smislu Upravni odbor Matice hrvatske ostaje pri svojim prijedlozima iz dopisa od 3. 6. 1968. i smatra da se u njegovih 12 zaključaka na str. 3. i 4. nalaze konstruktivne smjernice za ostvarivanje gornjih načela i za izradbu takva rječnika koji odgovora istinskim interesima naših naroda.

Upravni odbor
Matice hrvatske

ZAKLJUČCI PRIMLJENI NA ZAGREBAČKOM SASTANKU MATICE HRVATSKE, MATICE SRPSKE I UREDNIŠTVA RJEČNIKA (REČNIKA)

4. i 5. SIJEČNJA 1969.

Za obradu idućih knjiga Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika i Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika prihvaćena* su ova nova načela:

1) Hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski književni jezik ima dvije ravnopravne varijante: jednu kakva se upotrebljava u hrvatskoj književnosti, i drugu kakva se upotrebljava u srpskoj književnosti.

2) Učesnici sastanka suglasno su utvrdili da je rječnik suvremenog hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog jezika djelo prijeko potrebno kulturi Hrvata, Srba, Crnogoraca i Muslimana i da treba nastaviti njegovo izrađivanje i objavljivanje.

3) Oslanjajući se na Ustavom zagarantiranu ravnopravnost jezika i kultura naših naroda, kao i na rezultate znanosti, učesnici su došli do zajedničkih stavova u pogledu novog načina obrade rječnika u njegovu daljnjem dijelu. Izričito je naglašena potreba da rječnik prikaže stvarno stanje dviju varijanata hrvatskosrpskog književnog jezika.

4) Pripadnost riječi njihovim književnim varijantama označuje se na slijedeći način:

a) izborom natuknice (odrednice) uz koju će se davati objašnjenje ili definicija prema varijantnoj pripadnosti,

b) pisanjem definicija jezikom i terminologijom koji su uobičajeniji u određenoj varijanti,

c) navođenjem primjera prvenstveno iz književnosti u kojoj je riječ češća,

d) poretkom sinonima po pripadnosti varijantama kada se riječ bez tumačenja objašnjava sinonimom.

Izbor tehničko-grafičkih rješenja pri upućivanju riječi jedne varijante na drugu (znak jednakosti ili strelica) prepušta se slobodnom izboru pojedinog uredništva. Za upotrijebljene znakove potrebno je dati objašnjenje.

---

* Na sjednici upravnog odbora Matice hrvatske održanoj 6. ožujka 1969. primljeni su gore citirani zaključci Zagrebačkog sastanka obiju Matica, međutim predstavnici Matice srpske do danas još nisu zauzeli svoj konačni stav prema predloženom tekstu zaključaka.

5) Matica hrvatska imenuje članove zagrebačkog uredništva, a Matica srpska članove beogradskog uredništva. Oba uredništva čine zajedničku redakciju, koja donosi principijelne odluke na zajedničkim sjednicama u skladu s dosadašnjim uputama upotpunjenim zaključcima Zagrebačkog sastanka. Oba uredništva rade na dogovorenim zadacima samostalno, a svako uredništvo ima jednog predstavnika uredništva koji organizira rad i predsjeda sjednicama uredništva. On ili koji drugi urednik obavješćuje Maticu o radu, izvršenim zadacima, o potrebama i teškoćama uredništva. Zaključci na zajedničkim sjednicama uredništva vrijede samo onda kad su doneseni većinom glasova svakog pojedinog uredništva.

6) Za unošenje stručnih termina mjerodavno je uredništvo rječnika, ali je ono dužno konzultirati istaknute stručnjake pojedinih struka radi što ispravnije i sadržajnije definicije.

7) Zbog zastoja u radu potrebno je ponovno utvrditi rokove za izradu i izlazak treće i ostalih knjiga rječnika. Kako je beogradska treća knjiga već gotova, ona se može izdati po kriterijima prema kojima je izrađena. Ali za zagrebačku treću i za beogradsku četvrtu knjigu rječnika obavezni su zaključci prihvaćeni na Zagrebačkom sastanku. Nakon objavljivanja šeste knjige prva i druga knjiga, a i treća beogradska priredit će se za novo izdanje prema zagrebačkim zaključcima od 4. i 5. siječnja 1969. Ako i ne bude drugog izdanja, svaka Matica može ponovno objaviti te knjige prerađene prema načelima Zagrebačkog sastanka.

8) Na početku treće zagrebačke i četvrte beogradske knjige objavit će se obrazloženje u kojem će se kazati zašto se u idućim knjigama predviđaju neke izmjene i kakve. Izričito će se naglasiti da se to čini zbog želje da se prikaže stvarno stanje dviju varijanata hrvatskosrpskog, odnosno srpskohrvatskog književnog jezika.

9) Na kraju treće zagrebačke knjige rječnika dodat će se ispravci (Errata corrige), u kojima će se navesti ne samo tiskarske i akcenatske greške nego i popravljene pogrešne definicije iz prve i druge knjige, osobito takve kao što su uz riječi Crnogorac, Hrvat, Arapin, kavana, egzorcizam i sl. Beogradsko izdanje može objaviti ispravke i kasnije.

10) Za oznaku podrijetla tuđica treba se osloniti na matični jezik iz kojega ona potječe, a ne na posredni. Mjerilo je pri tom korijen riječi, a ne nastavak.

11) Osobito pažljivo treba obrađivati riječi iz političkog, nacionalnog i društvenog života naših naroda.

12) Svako uredništvo izabire iz svojega kruga u sporazumu s Maticom po jednog urednika koji će pročitati čitavu knjigu priređenu za štampu. Taj će urednik o svakom eventualnom nedostatku, osobito o nepridržavanju uputa za obradu rječnika, obavezno obavijestiti drugo uredništvo. Ako se o tom ne postigne sporazum, bit će obaviještene i Matice.

13) Svaki uređivački odbor može se popunjavati iz redova priznatih jezičnih stručnjaka uz suglasnost svoje Matice i o tom obavješćuje drugi uređivački odbor. Matica hrvatska i Matica srpska sklapaju s njima ugovore o radu na rječniku.

14) O svim zajedničkim sjednicama svako je uredništvo dužno obavijestiti Upravni odbor svoje Matice ovjerovljenim prijepisom zapisnika.

U Zagrebu, 4. i 5. siječnja 1969.

RASPRE I RASPRAVE O JEZIKU

RAZUMIJEVANJE I SNOŠLJIVOST I U JEZIČNIM PITANJIMA

Ljudevit Jonke

Raspisujući »anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i pravopisa«, Uredništvo Letopisa Matice srpske kao da se čudi, što Srbi, Hrvati i Crnogorci još uvijek pišu dvjema pismima i služe se dvjema govorima i što se u njihovu književnom jeziku nalaze poneke razlike. Ono čak u neku ruku okrivljuje prevodioce, kao da su oni najvećim dijelom krivi za širenje razlika u jeziku. Ali ako se na stvar pogleda historijski, ako se pritom imaju na umu osobine i razvoj književnog jezika u bilo kojeg kulturnog naroda, pa i naših naroda, te ako se ne zaboravi, da se tu radi o književnom jeziku dvaju, odnosno triju naroda, tada se vidi, da u tome nema ništa čudno i da odbijanje provođenja zaključaka različnih anketa nije bilo rezultat nekakva prkosa, nego normalnog razvoja stvari. Dakako da onda ni prevodioci nisu ništa krivi.

Već prvi jezični dogovor od 1850. nije mogao biti u potpunosti izvršen. Hrvati su već prije toga naročitom zaslugom Ljudevita Gaja uveli ijekavski govor štokavskoga narječja u hrvatsku književnost, a i sav rad Vuka Stefanovića Karadžića razvijao se u tom pravcu, da ijekavski govor štokavskoga narječja postane i nov književni jezik srpske književnosti. Kad su se dakle neki srpski i hrvatski naučni i književni radnici okupili u Beču, da u tom smislu porade i u hrvatskoj i u srpskoj književnosti, pokazalo se, da su drugo želje, a drugo praktičan život i njegove svakidašnje potrebe. Kako se kulturni život srpskoga naroda u ono doba razvijao pretežno u ekavskim područjima (Vojvodina i kneževina Srbija), pretegao je kod njega ekavski govor u književnosti, jer mu je on bio priručniji, bliži, lakši. Zaključci Bečkog dogovora morali su ustupiti pred praktičnim razlozima.

Ali dok se u Gajevo i Karadžićevo doba, dakle na samom pragu novije hrvatske i srpske kulture, moglo bez većih poteškoća uvoditi u književnost ovo ili ono narječje, ovaj ili onaj govor, ovo ili ono pismo ,— danas su svi takvi pokušaji mnogo zamršeniji, praktički teško provedivi, a nose u sebi i elemente neorganičnosti, nasilja nad književnim jezikom, pa i nepravde. U Gajevo i Karadžićevo doba mogli ste na prste pobrojati i hrvatske i srpske književnike, književni nam je jezik bio na samom početku svoga razvoja, neizgrađen, nedovoljno određen, tek u sređivanju, sve su te reforme dirale malen broj ljudi; književna tradicija bila je daleka i s njom se samo mučno navezivala veza. Danas je stvar iz temelja drugačija. I u Hrvata i u Srba i u Crno-

goraca književni se jezik razvio u neobično fino, bogato i izražajno sredstvo naporom generacija kroz više od stotinu godina. Za to vrijeme napisane su tolike knjige pjesama i proze, koje znače nacionalno blago svakoga od spomenutih naroda, s kojima se raste i na kojima se dalje gradi. Danas našim književnim jezikom pišu mnogobrojni književnici, učenjaci i drugi pisci, ali to više nije jezik priprost i siromašan, nego izgrađen, obogaćen, formiran, s točno određenim načinom izražavanja, što je karakteristično za svaki kulturni književni jezik. Svaki pojam u izgrađenom književnom jeziku ima svoj određen izraz, koji ne smije dopuštati višeznačnost, mnogoznačnost; sve je u izgrađenom književnom jeziku dobilo svoju određenu funkciju, pa svako pomjeranje njegova sklada, određenosti i točnosti izaziva nesporazum, neprilčnost, potrebu novog prilagođivanja i učenja. To je osnovni razlog, zbog kojega su se sačuvale i čuvaju razlike u književnom jeziku hrvatske i srpske književnosti. Oni, koji govore i pišu, nisu ni svijesni, zbog čega se opiru novotarijama, izjednačivanjima; oni to samo osjećaju kao neprilčnost zbog pomjeranja skladnosti, određenosti i jednoznačnosti. Svaku promjenu i novost primaju tek organičnim rastom književnoga jezika, t. j. postepeno i nakon proširenja po svima stranama svojega književnog kruga. Nije dovoljno, da jedna riječ, izričaj ili rečenica meni nešto znači; potrebno je, da to oni znače istoznačno čitavom mojem jezičnom i književnom krugu. Tako je to u svakom književnom jeziku, pa ne znam, zašto ne bi tako bilo i kod Hrvata i Srba.

Spomenuo sam, da bi mijenjanje književnog govora ili pisma kod Hrvata i Srba u današnje doba donosilo sa sobom i elemente nepravde. Hrvati i Srbi kao posebni narodi izgradili su u posljednjih stotinu godina prema svojem ekonomskom, društvenom i političkom razvoju unekoliko različite tipove književnoga jezika, koji dakle imaju svoje historijsko opravdanje. Nije tu bio po srijedi inat, nego različit razvoj na ponešto različitoj podlozi, ijekavskoj, odnosno ekavskoj. Književni se jezik neprestano razvija, raste organično, uvijek s nove postignute razine. Danas nije takav, kakav je bio prije dvadesetak godina, za dvadesetak godina ne će biti takav, kakav je danas. No bitno je u tome, da svaka generacija nadograđuje na ono, što je naslijedila, i to s velikom brigom i naporom, t. j. ponajprije napornim usvajanjem onoga, što je stvoreno prije nje, a zatim originalnim stvaralačkim aktom svoje generacije. U tom organičnom rastu književnoga jezika svako mijenjanje podloge (ijekavskoga govora za ekavski ili obratno, sa svim njihovim posebnostima) znači gubljenje kontinuiteta, zastoj, pa i nazadovanje za neko vrijeme u čitavoj književnoj djelatnosti »pogođenoga« naroda. Uzmimo na pr., da Hrvati sada preuzmu ekavštinu u svoju književnost; jednim mahom svi ljudi, koji pišu, postali bi djelomično nepismeni (u književnom smislu), pa bi trebali tek da ulože nove snage za upoznavanje novoga tipa književnog jezika, koji je ipak cjelovit i ne može se preuzimati samo u pojedinostima. Čitava bi hrvatska književnost odjednom postala »nemušta«, te bi proteklo novih dvadesetak (pa i više!) godina, dok bi se novi tip književnog jezika usvojio, izbalansirao, postao pogodno sredstvo za dalje stvaranje i osvajanje u području književnog stvaralaštva. Kolika bi se šteta pretrpjela u tom prelaznom razdoblju u tako užurbano i stvaralačko razdoblje, kao što je današnje! Samo mladi narodi, koji tek ulaze u kulturu, mogu da podnesu takvu stagnaciju bez veće štete. Nepravedno bi bilo nametnuti je bilo kojem od naših kulturno razvijenih naroda.

Drugi element nepravde vidim u tome, da bi narod, koji bi odjednom napustio svoj tip književnog jezika, odjednom kao prekinuo sa svojom književnom tradicijom, koju ipak nosi u sebi i sa sobom kao jedno od svojih najvrednijih dobara; sva bi književna ostvarenja prijašnjih generacija odjednom dobila patinu arhaizma, arhaične književnosti. »U staro se doba, moj sinko, pjevalo ovako:

> Pramaljeća blagog ovaj rosni sin
> najdraži je nama među cvjetovima;
> boju i svježi miris snijega i mlijeka ima,
> nevin, bijel i čist ko čedo, suza i krin.

Danas je to, sinko, već arhaizam!« A to zapravo nije ni bilo u staro, nego u jučerašnje, Matoševo doba. No ne smijemo zaboraviti ni to, da svu ljepotu takvog stiha može osjetiti samo onaj, koji je u njemu odgojen, čije je uho akustično za takve zvukove. Tko se može olako odreći takvih ljepota, tko može svoju književnost tako odjednom arhaizirati? To ne radi nijedan kulturan narod, pa je to stoga teško učiniti i Hrvatima i Srbima uza sve želje za izjednačivanjem. Nije to dakle neko vučenje u pravcu podvajanja, nego nešto, što je prirođeno svakom književnom jeziku, svakoj književnosti i svakom narodu.

Slična je stvar i s pismom. Ako se reforma pisma izvrši odjednom, velike mase naroda odjednom postaju polupismene, da ne reknem nepismene. Sve se takve velike reforme mogu u današnje vrijeme vršiti postepeno, postepenim upoznavanjem, prožimanjem i usvajanjem. Zajednički život, jednaka sudbina i jednaka prava i dužnosti najbolji su utirači putova takvim jezičnim i grafijskim reformama. Prijeki postupci u tim područjima mogli bi samo nanijeti štete osnovnoj ideji čitave naše socijalističke domovine: ideji bratstva i jedinstva. Ne zato, što bi to možda netko htio, nego zato, što je to u prirodi takvih osjetljivih područja.

Zbog tih dakle osnovnih razloga meni se čini, da nije vrijeme ni potreba da se ukloni ijekavski ili ekavski govor, latinica ili ćirilica iz upotrebe u književnosti Hrvata, Srba i Crnogoraca. A s obzirom na to, što neki preporučuju, da se žrtvuje ijekavština, podsjetio bih na to, da ijekavština nije nikad tako bujno živjela u književnosti kao danas, i kod Hrvata i kod Srba i kod Crnogoraca, u tri republike, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Crnoj Gori, na pretežnoj polovini jezičnog teritorija srpsko-hrvatskog.

Zar dakle tako pesimistični zaključci? Ne, to uopće nisu pesimistični zaključci. To su samo otvaranja putova (a ti su tako otvoreni već Oslobođenjem 1945.), da se i u književnosti naši narodi iživе što potpunije, svaki svojim glasom, skladnim i bratskim, veselo i radosno, u zagrljaju. Svaki onaj, koji znade, što za razvoj književnoga jezika znači takav skladan život, shvatit će, kakve će to blagodarne posljedice imati u nedalekoj budućnosti u književnom jeziku i Srba i Hrvata i Crnogoraca. Nikakve umjetne prepreke ne će moći zadržati proces upoznavanja, zbližavanja i izjednačivanja. Ali taj proces mora biti postepen, organski. U svih naših ljudi treba da se razvija zanimanje i ljubav za sve naše jezične osobitosti, potjecale one iz bilo kojeg kraja i naroda. Poznato je, da nam neka nepoznata i u prvi mah strana jezična pojava nakon nekog vremena i svoga praktičnog života postaje ne samo shvatljiva, nego i lijepa i draga. Okanimo se one isključivosti, koja još danas živi i suviše jakim životom govoreći: »To

nije iz moga područja, nego iz susjedova!« Gledajmo radije na to, da li je lijepo i pravilno, pa na osnovu toga donosimo zaključke! A tu mogu vrlo mnogo pomoći upravo srednjoškolski nastavnici, pa i autori jezičnih priručnika. Što se prije odgoji naš mladi čovjek u razumijevanju jezičnih raznoličnosti na čitavom jezičnom području, u toleranciji prema različnim jezičnim pojavama, u poštivanju različnih normi književnoga jezika i kod Hrvata i kod Srba, — to će se bolje utirati put ujednačivanju, to će prije knjiga, pisana ovim ili onim govorom, postati jednako draga svakom našem čitaocu. A taj se proces treba da razvija podjednako i na jednoj i na drugoj strani.

Nastavnici hrvatskosrpskog jezika, bez obzira na to, odakle potječu, treba da se uvijek jezično prilagode sredini, u kojoj djeluju. Oni su u prvom redu zvani, da budu tolerantni prema različnim pravilnim dvostrukostima, jer znaju njihovo podrijetlo i funkcionalnost. Osobita obzirnost treba da se pokaže prema onim učenicima, koji su došli iz druge jezične sredine, pa se još nisu prilagodili novoj. Taj proces prilagođivanja treba da se vrši postepeno i bezbolno, bez eventualnog podcjenjivanja drugog jezičnog tipa. Do takvog ocjenjivanja jezičnih dvostrukosti nisu se još dovinuli ni neki naši istaknuti jezični stručnjaci. Često oni odbacuju kao dijalektizme i nepravilnosti takve riječi ili fraze, koje su potpuno književne u drugoj književnosti. Ne bi se smjelo na temelju stanja jedne književnosti pravilne riječi i fraze druge književnosti proglašavati nepravilnima; mnogo je bolje u takvim priručnicima istaći, da je to književna riječ u jednoj književnosti, a nije zasada u drugoj. Jer tko zna, možda će takva riječ u toku vremena steći pravo književne riječi u obje književnosti, a možda će dobiti i neko posebno značenje. Treba prekinuti s onim oštrim purizmom starijega vremena i postupati po suvremenom principu elastične stabilnosti, koja pomaže razvoju jezika i zadovoljenju njegovih različnih funkcija. Tako se radi i u drugih naroda, pa zašto se tako ne bi radilo i kod nas, pogotovu kad bismo mi mogli od toga imati dvostruke koristi.

Raspravlja se među ostalim i o službenom imenu našega jezika, pa se prigovara nazivu »hrvatski ili srpski jezik«, kakav je u Hrvatskoj uobičajen već gotovo stotinu godina. Tako se naš jezik zove u Hrvatskoj ne samo u naučnim knjigama, nego i u školi i u školskim svjedodžbama. Svakako je ta praksa u Hrvatskoj bolja od prakse u Srbiji i Crnoj Gori, u kojoj se naš jezik i u školi i u školskim svjedodžbama zove samo »srpski jezik«. Zar ne mislite, da bi hrvatskim učenicima u Srbiji bilo draže, kad bi im se nastavni jezik zvao »srpskim ili hrvatskim« jezikom, pa ako hoćete i »srpskohrvatskim« jezikom, što je sasvim svejedno? I to bi bio važan i neophodno potreban korak u širenju tolerancije u ovom našem jezičnom pitanju. Istina, srpski je jezik i hrvatski, a hrvatski je i srpski, ali baš zato, što je tako, zašto se to ne bi u službenim aktima i istaklo, odnosno zašto bi takav hrvatski učenik osjećao, da je njegovo ime potisnuto? Dok se to ne provede, prigovor nazivu »hrvatski ili srpski jezik« nema pravoga osnova. Toliko više, što u našoj svijesti već gotovo stotinu godina veznik »ili« u ovoj funkciji ima značenje izjednačivanja, a ne rastavljanja.

Ima još jedna pojava u jezičnim pitanjima, koja mi se čini ne samo nezdrava, nego i štetna. Neki naime kod nas poistovjećuju ljubav za koji tip književnog jezika još uvijek s političkim negativnim osjećanjem. To je posljedica nerazumijevanja biti i funkcije književnog

jezika, prebacivanje ocjene iz jednog područja u drugo, a u isti mah stvaranje zle krvi. Pritom je uvijek najbolji kriterij prirodno pravo, a najbolja metoda snošljivost. Sve je to jedan jezik s nekoliko likova, pa svatko ima pravo da se bez neprilika složi onim, koji mu je drag.

Prema tome, kao što se vidi, u ovom našem jezičnom pitanju treba još izvršiti prilične napore u pravcu međusobnog upoznavanja, poštivanja i snošljivosti. Ako anketa Letopisa Matice srpske donese već u tom pogledu korisne plodove i na jednoj i na drugoj strani, mislim, da je postigla mnogo. A književnosti neka nam se i dalje natječu u osvajanju novih vrednota i ljepota — svaka u svojem izgrađenom i lijepom književnom jeziku, koji treba da podjednako volimo! A time ćemo dokazati i svoju zrelost i veličinu i dalekovidnost.

(*Letopis Matice srpske*, maj, 1954.)

POSTANAK NOVIJEGA KNJIŽEVNOG JEZIKA U HRVATA I SRBA

(19. stoljeće)

Ljudevit Jonke

1. — Stanje hrvatskosrpskoga književnog jezika danas, tj. u ovim našim danima 20. stoljeća, nije sasvim jednostavno i bez problema. Slavistička nauka, stojeći na pozicijama indoevropske lingvistike, već je u 19. stoljeću utvrdila da su hrvatski i srpski narodni jezik zapravo jedan jezik sa svim zajedničkim osnovnim glasovnim, morfološkim i sintaktičkim osobinama, pa su ga stoga i veliki hrvatski slavist Vatroslav Jagić i zaslužni srpski lingvist Đuro Daničić u drugoj polovini 19. stoljeća nazivali hrvatskim ili srpskim jezikom, odnosno srpskim ili hrvatskim jezikom, te je tako onda i veliki naučni rječnik toga jezika, što ga je g. 1880. pokrenula Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu, prozvan »Rječnikom hrvatskoga ili srpskoga jezika«, a do sada najbolja gramatika toga jezika akademika Tome Maretića prozvana je 1899. u Zagrebu »Gramatikom i stilistikom hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«. Naučna gramatika Augusta Leskiena poslužila se u nazivu jezika kompozitom, pa se zove »Grammatik der serbo-krotischen Sprache«, Heidelberg, 1914. Taj kompozitski naziv počeo se upotrebljavati sve više u 20. stoljeću, i to u dvije verzije: srpskohrvatski i hrvatskosrpski, tako da se i prvi zajednički pravopis Hrvata i Srba iz g. 1960. zove u ćirilskom izdanju »Pravopis srpskohrvatskoga književnoga jezika«, a u latiničkom izdanju »Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika«.

Kada dakle uzmemo u obzir ovu naučnu istinu, mogli bismo zaključiti da je taj srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski književni jezik onako jedinstven i određen kao što već jesu jedinstveni i određeni književni jezici kulturnih naroda. Međutim, potanjim upoznavanjem toga književnog jezika mi razaznajemo da on ima dvije izražajne književne varijante koje se donekle razlikuju i po leksičkom fondu. Te su dvije varijante zasnovane na dva srodna, ali ipak po nekim glasovnim osobinama različna narodna govora: jedna je varijanta zasnovana na dva srodna, ali ipak po nekim glasovnim osobinma različna narodna govora: jedna je varijanta zasnovana na štokavskim *ijekvskim*, tzv. hercegovačkim govorima u kojima se mjesto staroga jata (ě) izgovara u dugim slovima *ije* (mlijeko, dijete), a u kratkim *je* (djevojka djeca); a druga je zasnovana na štokavskim *ekavskim* govorima, tzv. vojvođansko-šumadijskim govorima u kojima se mjesto staroga jata izgovara *e* i u dugim i u kratkim slogovima (mleko, dete, devojka, deca). Prva varijanta, tj. ijekavska, književni je jezik hrvatske književnosti,

a druga varijanta, tj. ekavska, književni je jezik srpske književnosti, ali ne isključivi jer se pored nje u srpskoj književnosti, doduše u manjoj mjeri, upotrebljava i ijekavska varijanta kao punopravni književni jezik. Ali kao što rekoh, razlika nije samo u toj glasovnoj varijanti nego i u priličnom broju riječi koje se različito upotrebljavaju u tim dvjema varijantama (kazalište : pozorište, predodžba : predstava, spoj : jedinjenje, dušik : azot i sl.). Neki odatle pogrešno zaključuju o postojanju dvaju jezika, ali i oni koji govore o jedinstvenom književnom jeziku zanemaruju često postojanje spomenutih razlika koje imaju svoje povijesno, narodno i kulturno značenje. Stoga općenite tvrdnje da od g. 1836. ili od druge polovine 19. stoljeća Hrvati i Srbi imaju jedan književni jezik treba da budu korigirane u svjetlu gornjih činjenica. Za postojanje spomenutih dvostrukih varijanata naći ćemo razloge u potankom proučavanju povijesti tih dvaju tipova književnog jezika upravo u 19. stoljeću kad su udareni temelji današnjem književnom jeziku Srba i Hrvata. To se povijesno proučavanje donedavna prilično zanemarivalo, tako da ću ja ovdje, govoreći o razvoju književnog jezika u Hrvata i Srba u 19. stoljeću, govoriti najvećim dijelom o svojim istraživanjima toga problema u posljednjih desetak godina. Pri tom, dakako, neću moći ići u sve potankosti zbog ograničena prostora, nego ću problem prikazati samo u glavnim crtama.

2. — Nema sumnje, mnogi književni, naučni i politički radnici Hrvata i Srba u 19. stoljeću, kad su se utvrđivali temelji današnjem književnom jeziku, željeli su da bi i Hrvati i Srbi imali potpuno jednak književni jezik. Vođa ilirskog pokreta, tj. prvog svjesnog jugoslavenskog pokreta, Hrvat Ljudevit Gaj piše g. 1835. u »Proglasu« u »Novinama horvatzkim« da »u Iliriji može samo jedan jezik pravi književni biti, njega ne tražimo u jednom mjestu ili u jednoj državi, nego u cijeloj velikoj Iliriji«, a osnivač novoga srpskog književnog jezika Srbin Vuk Stefanović Karadžić piše g. 1845. u svojoj štampanoj raspravi »V. S. Karadžić ... pisma ... gospodinu Platonu Atanackoviću« da se svi treba »da trudimo, dotle da dotjeramo da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od Latinskijeh slova Slavenskim (tj. ćirilicom), a od Slavenskijeh Latinskima, pak ćemo onda (i *samo* onda) biti jedan narod i imati jednu književnost«.

Kao što vidimo, i tadašnji kulturni predstavnik srpskoga naroda i tadašnji kulturni predstavnik hrvatskoga naroda teže za jednakim književnim jezikom obaju naroda, ali oni stoje na tadašnjem romantičkom stanovištu da su Srbi i Hrvati zapravo jedan narod, ili blaže rečeno: da treba nastojati da postanu jedan narod. Pretpostavka nije bila realna, pa se u toku dalje povijesti nije ni ostvarila, a sve je to dakako imalo utjecaja i na naše pitanje o zajedničkom književnom jeziku. Vrhunac ovih težnja o jedinstvenom narodu i jedinstvenom književnom jeziku Hrvata i Srba postignut je potpisivanjem Bečkog književnog dogovora g. 1850. Potpisali su ga od Hrvata književnici Dimitrija Demeter, Ivan Mažuranić i Ivan Kukuljević, a od Srba glavni jezični stručnjaci Vuk Stefanović Karadžić i Đuro Daničić. Već sam početak njegova teksta: »Videći da jedan narod treba jednu književnost da ima« govori nam jasno o unifikatorskim težnjama hrvatske i srpske strane i u pogledu jezika i u pogledu književnosti i u pogledu narodnosti. U prvoj tački toga Književnog dogovora kaže se da »ne valja miješajući narječja graditi novo (narječje) kojega u narodu nema,

nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno da bude književni jezik«, a u drugoj se tački izričito naglašava da je za književni jezik Hrvata i Srba najpravilnije i najbolje primiti ijekavski govor, i to tako da se u dugim slogovima piše *ije (bijelo)*, a u kratkim *je (bjelina)*. Razlozi se za tu preporuku navode i s obzirom na veliku proširenost ijekavskog govora na terenu, i s obzirom na ijekavsku slavnu dubrovačku književnost, a i s obzirom na ijekavske narodne pjesme. Po tome bi se činilo da je utrt dalji put zajedničkom i identičnom srpskohrvatskom književnom jeziku. On bi se vjerojatno i ostvario da se kulturnom politikom Hrvata i Srba moglo dirigirati iz jednoga središta i da je bila istinita i stvarna tvrdnja da su Srbi i Hrvati jedan narod. Ali poznata je činjenica da su Srbi i Hrvati u 19. stoljeću živjeli u tri, pa i četiri državne jedinice: jedni u kneževini (i kasnije kraljevini Srbiji), drugi u Austro-Ugarskoj, treći u Turskoj carevini, a Crnogorci u vlastitoj kneževini Crnoj Gori. Jedinstvena kulturna politika nije se mogla djelotvorno provoditi u ovakvoj rascjepkanosti. A drugo, povijesni razvoj Srba i Hrvata polazio je sve više u pravcu afirmiranja hrvatske i srpske nacionalnosti, unatoč značajnim drugačijim nastojanjima, a i to se dakako odrazilo i na ovom našem jezičnom pitanju. A što je također vrlo značajno, ni težnje Ljudevita Gaja, dakle hrvatskih iliraca, a ni težnje Vuka Stefanovića Karadžića u pitanju jezika također nisu bile potpuno identične. Potrebno je to malo potanje prikazati.

3. — Kad su Ljudevit Gaj i njegov ilirski krug g. 1836. uveli štokavski dijalekt kao zajednički književni jezik svih Hrvata, njima su bile poznate smjernice Vuka St. Karadžića o srpskom književnom jeziku po njegovu štokavskom »Srpskom rječniku« iz god. 1818. i po gramatici koja je u uvodu dodana. Vuk Karadžić je 1818. uveo u srpsku književnost, umjesto dotadašnjeg slavenosrpskog jezika, štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, i to tzv. novoštokavski dijalekt, tj. onaj s novim akcentima i novim oblicima *(rȉba, nóga, prȃvda, dúša;* gen. mn. *nárōdā*, dat., lok., instr. mn. *národima*). To je zapravo tip hercegovačkih govora kakvi su se govorili i u zapadnoj Srbiji, u užoj domovini Karadžićevoj. Pa ipak, premda je to bilo poznato Ljudevitu Gaju i njegovim gramatičkim stručnjacima Vjekoslavu Babukiću (štokavcu) i Antunu Mažuraniću (čakavcu), oni g. 1836, kako se vidi po Babukićevoj gramatici »Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga« (1836), ne uvode isto takav tip književnog jezika, nego nešto drugačiji. I oni uvode štokavski dijalekt ijekavskog izgovora, ali sa starijim oblicima (gen. mn. *narodah*, dat. mn. *narodom*, lok. mn. *narodih*, instr. mn. *narodi*). U kasnijim polemikama oko toga pitanja izašlo je na javu da se Gaj za to odlučio jer je imao na umu jezično sjedinjenje svih južnih Slavena, dakle ne samo Hrvata i Srba nego i Slovenaca i Bugara. Karadžić je naprotiv želio samo jezično sjedinjenje Srba i Hrvata. Kad je Gaj govorio o jednom zajedničkom jeziku čitave Ilirije, on je u »Proglasu« 1835. malo dalje rekao i ovo: »Naša slovnica i naš rječnik jest čitava Ilirija. U tom velikom vrtu ima svagdje prekrasnoga cvijeća; saberimo sve što je najbolje u jedan vijenac, i ovaj vijenac našega naroda neće nikada uvenuti, nego će se unaprijed sve obilnije i krasnije kititi.« To je program jezičnog eklekticizma na osnovi štokavskog dijalekta. A Babukić u spomenutoj »Osnovi slovnice« i Mažuranić u »Temeljima ilirskog i latinskog jezika« (1839) izričito brane starije oblike za gen., dat., lok. i instr. mn. smatrajući ih općenitijima

i proširenijima. Ti su oblici poznati starijim štokavcima, nalaze se u hrvatskom čakavskom i kajkavskom dijalektu i u slovenskom jeziku, pa će ih lakše prihvatiti kao književne svi »Iliri« nego novoštokavske koji su poznati samo štokavcima. U svojoj velikoj »Ilirskoj gramatici« g. 1854. na str. 184. Babukić veli izričito da se takvim starijim oblicima može najbolje postići jezična sloga između Slovenaca, Hrvata i Srba. Na Karadžićev jezik i gramatiku gledaju ilirci kao na pokrajinsku, a njihov je jezik opći, ilirski ili, kako se kasnije govorilo, jugoslavenski. I to Babukić doslovno kaže u »Ilirskoj gramatici« citirajući Majerovu ocjenu Babukićeve »Osnove«: »Tko hoće pisati u ilirskom slovenskom poddijalektu, neka se drži gramatike Murkove ili Metelkove; tko hoće pisati srpski, neka se drži gramatike Vuka Stefanovića ili gramatike I. Brlića; a tko bi pak želio pisati ilirski, tj. u književnom narječju za Slovence, Hrvate i Srbe zajedno, neka se drži gramatike ilirskoga dijalekta Vjekoslava Babukića.«

4. — I u drugom dosta važnom pitanju, koje nije samo pravopisne nego i izgovorne prirode, imali su ilirci g. 1836. drugačije gledište nego Vuk Karadžić već 1818. To je pisanje i izgovaranje zamjene (refleksa) staroga glasa jata. Karadžić se izričito opredijelio za ijekavski izgovor štokavskog dijalekta, i to tako da se u dugim slogovima piše i izgovara *ije* (mlijeko, dijete), a u kratkim slogovima *je* (bjelina, djeca). Ilirci su, u svojoj namjeri da sjedine u jeziku sve južne Slavene, u prvo vrijeme predlagali pisanje *ě* (tzv. rogato *e*) i u dugim i u kratkim slogovima (mlěko, bělina), a izgovor može biti različit prema govorima, pa ekavci mogu čitati *mleko, dete*, ikavci *mliko, dite*, a ijekavci *mlijeko, dijete*. Ilirci su se nadali da će to pripadnici različitih govora najlakše moći da prihvate, a samo su im davali preporuku za ijekavski izgovor. U svojoj »Osnovi slovnice« V. Babukić kaže to jasno 1836. na str. 38. ovim riječima: »Naša namjera ovdje nije pretpisivati ljudima zakone kako imaju taj zabilježeni *e* u općem i prostom razgovoru izgovarati; neka ga svaki izgovara kako mu drago; ali za volju sloge ilirske potrebno jest da se u pismu jednako uvijek *ě piše*.« A Ante Mažuranić u »Temeljima ilirskoga i latinskoga jezika« daje g. 1839. na str. 5. preporuku za ijekavski izgovor. »Ovaj zabilježni *ě* može svaki po volji na svoj način izgovarati, samo da se u pismo jednoličnost uvede; premda bi dobro bilo uvijek, a osobito u čitanju i u školah već iz toga kano *ié* ili *je* izgovarati ga, da se tim laglje zapamtiti može, gdje se pisati ima.« Ilircima je dakle u prvom redu do toga da pisani književni jezik ima isti oblik, a izgovor može i varirati. To je tipičan taktički unifikatorski postupak namijenjen svim južnim Slavenima. Karadžić je naprotiv već 1818. mislio samo na reformu za Srbe, a ulazeći g. 1845. u polemiku s Babukićem misli i na Srbe i na Hrvate, ali dalje ne. U spomenutim već »Pismima Platonu Atanackoviću« zalaže se za to da ijekavski izgovor prime i Srbi i Hrvati, i to stoga što je: 1) ijekavski govor veoma proširen, 2) što su gotovo sve naše narodne pjesme u njemu postale, 3) što se samo u njemu razlikuju slične riječi različna značenja *(sjedim* i *sijedim, popjevati* i *popijevati)*, 4) što je najbliže i »Slavenskome narječiju«, 5) što su se njime služili i dubrovački književnici i »tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom Rimskoga zakona (tj. s Hrvatima), koja s radošću nama ruke pružaju«. Ilirci su od svoga *ě* odstupili tek onda kad je postalo jasno da nema mogućnosti jezičnog jedinstva sa Slovencima nakon snažne afirmacije slovenske književnosti s Francetom Prešernom, ali se ipak *ě* službeno

održalo u Hrvatskoj sve do pravopisne reforme g. 1877. Ipak razlikovanje dugih i kratkih slogova i ijekavski izgovor proveli su ilirci u potpunosti nakon Šulekove rasprave »O dvoglascu *ie*« u »Nevenu« g. 1854. (mlieko, diete, bjelina, djeca), sa znatnim oslonom na dubrovačku pravopisnu tradiciju.

5. — U skladu s težnjom iliraca da stvore jedan zajednički književni jezik za sve južne Slavene bio je i njihov postupak pri odabiranju rječničkog materijala za književni jezik. Karadžić je svojim »Srpskim rječnikom« (1818. i 1852) dao rječničko blago štokavskog dijalekta za novi književni jezik, ostavljajući po strani rječničko blago kajkavskog i čakavskog dijalekta srpskohrvatskog jezika. Ilirci, naprotiv, vodeći se Gajevom lozinkom da je njihova gramatika i njihov rječnik čitava Ilirija, ne zaziru od upotrebe riječi i iz ostalih dijalekata, a ne samo štokavskoga. Njih je na to gonila ne samo težnja za jedinstvenošću nego i potreba da se za više i visoke škole, za struke i za nauku stvore mnoge nove riječi kojih u Karadžićevu Rječniku kao rječniku štokavskoga sela i gradića nije bilo. Tako onda nailazimo kajkavske riječi i u tekstovima ilirskog gramatičara, slavonskog štokavca Vjekoslava Babukića i njegovih suvremenika. Ali ilirci se ne zadržavaju samo na pozajmljivanju iz dijalekata nego i iz slavenskih jezika, osobito češkoga i ruskoga. Tako npr. Mažuranićev-Užarevićev »Njemačko-ilirski slovar« iz g. 1842. bilježi već mnoge bohemizme i rusizme (časopis, lučba, obzor, okolnost, točan, točka i dr.). Takvim putem pošao je i leksikograf i utvrđivač hrvatske terminologije Bogoslav Šulek u svojim dvjema rječnicima: u »Njemačko-hrvatskom rječniku« g. 1860, koji je u stvaranju jezične norme odigrao veliku ulogu, pa u »Rječniku znanstvenoga nazivlja« (terminologije) g. 1874. Taj posljednji rječnik izašao je pod njegovim imenom, ali to je zapravo kolektivan rad zagrebačkih stručnjaka: Vatroslava Jagića, Josipa Torbara, Bogoslava Šuleka, Franje Erjavca, Jelovšeka i dr. Zadovoljavajući hitnu terminološku potrebu u doba osnivanja Sveučilišta u Zagrebu (1874), Šulek osposobljava narodni, seoski govor za potrebe gradske civilizacije i kulture gradeći na štokavskom narodnom temelju, posuđujući iz kajkavskog (*kukac, ličilac, rublje, ladanje* i dr.) i čakavskog dijalekta (*spužva, klesar* i dr.) te ruskog i češkog jezika, ali i stvarajući kovanice i izvedenice. Tako se ilirski i kasnije hrvatski književni jezik udaljio donekle od Karadžićeva tipa književnog jezika. No Šulekovo je rječničko blago u znatnoj mjeri ušlo u književni jezik, ne doduše u potpunosti, ali ipak toliko da se i danas osjeća njegov znatan prinos. Takve su npr. riječi *brzojav, dojam, izlet, izraz, kipar, olovka, pogon, pojam, poduzetnik, postotak, srećka, stroj, tvornica, tvrtka, znanost* i druge za koje u ekavskoj varijanti vrlo često postoji drugačije stečeno rješenje (*telegram, utisak, vajar, insekt, preduzetnik, loz, mašina, fabrika, firma, nauka* i sl.). Kasniji hrvatski vukovci, tj. pristaše ideja Vuka St. Karadžića, bili su tako neraspoloženi prema tim šulekovskim zahvatima da dugo vremena nisu htjeli upotrebljavati Šulekove rječnike kao građu za »Rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika« Jugoslavenske akademije. Ali dalji razvoj hrvatskoga književnog jezika pokazao je da su bili potrebni umjereni zahvati šulekovskog tipa, pa je g. 1953. akad. Petar Skok nazvao Šuleka jezičnim genijem koji se po jezičnim zaslugama može usporediti s Vukom St. Karadžićem.

6. — Ni u pitanju pravopisa ilirci se nisu slagali s Karadžićem koji je već 1818. proveo fonetski način pisanja. I o tom su 1846. polemizirali Babukić i Karadžić. Karadžićevoj lozinci »Piši kao što govoriš!« Babukić je suprotstavio lozinku: »Govori za uši, a piši za oči!« Babukić je takvu lozinku obrazlagao lakšom razumljivošću riječi, ali svakako je na njega i na ilirce znatno djelova tradicija i etimološki način pisanja u ostalih Slavena. Ilirci su se dugo držali etimološkog pravopisa, pa se g. 1864. i Vatroslav Jagić, koji je u članku »Naš pravopis« podvrgao kritici mnoge elemente ilirskog pravopisa, ipak izjasnio za etimološki pravopis, samo blažega tipa.

7. — Ilirci su g. 1843. doživjeli težak udarac, jer je vlada zbog političkih razloga zabranila ilirsko ime. Ali oni su i dalje provodili svoje ideje što pod hrvatskim, što pak pod novim, jugoslavenskim imenom. Godina 1848. donijela je i izvjesna sužavanja ilirskog programa samo na Hrvate i Srbe, pa je u takvoj atmosferi i moglo doći do Bečkog književnog dogovora g. 1850. koji rješava problem književnog jezika samo za Hrvate i Srbe. Trebalo je dakle riješiti sporna pitanja između iliraca i Karadžića, a kako 1843. i 1848. znače izvjestan poraz iliraca i njihovih ideoloških koncepcija, nije čudo što je na Bečkom književnom dogovoru Karadžić iznio potpunu pobjedu. U prvoj tački Dogovora naglašava se da ne valja miješajući narječja graditi novo narječje kojega u narodu nema; u drugoj se priznaje da je za književni jezik Hrvata i Srba najpravije i najbolje primiti ijekavski govor, i to tako da se u dugim slogovima piše *ije (mlijeko)*, a u kratkim je *(bjelina)*; u trećoj se tački preporučuje pisanje suglasnika *h* svagdje gdje mu je po etimologiji mjesto; u četvrtoj se priznaje da u genitivu množine u imenicâ nije potrebno pisati glas *h* (ženah, narodah); i napokon u petoj tački svi pristaju da se samoglasno *r* piše bez popratnih samoglasnika, dakle *prst*, a ne *pèrst* ili *pàrst*, kako su pisali ilirci. Karadžiću je ujedno povjereno da izradi glavna pravila za ijekavski književni jezik. To je on uskoro i učinio.

Činilo bi se dakle po tome da će od g. 1850. hrvatski i srpski književni jezik u svemu poći istim putem. Ali taj je Književni dogovor u prvi mah imao samo deklarativan karakter, i za njim se nije povela ni hrvatska ni srpska štampa. A značajno je da ga nije potpisao Ljudevit Gaj koji je bio začetnik ilirskog tipa književnog jezika. On se čak kao urednik i izdavač zagrebačkih »Narodnih novina«, objavljujući tekst Bečkoga književnog dogovora, ogradio od njega jasno naglašenom sumnjom u njegovu korisnost. »Predpolagajući — veli Gaj — da namjera niže stavljenoga nama iz Beča poslanog dogovora i š njim skopčanih pravilah nije druga, već da se uvede jednakost u načinu pisanja među našima spisateljima, priobćujemo ga domorodnomu čitateljstvu na rasudjenje. Vrieme će naskoro pokazati jeda li je ovaj priedlog praktičan i vodi li u današnjem našem položaju k ožudjenoj slozi i jednakosti, *ili pako naprotiv još k većemu ciepanju i književnom razdoru.*« Gaj je mogao biti zadovoljan samo s 2. i 3. tačkom, a Ante Starčević, koji će uskoro postati ugledan političar, nije bio zadovoljan ni sa drugom te se oštro na nju okomio u istim »Narodnim novinama« 1851. zalažući se — u suprotnosti prema Karadžiću — za ekavski izgovor. Karadžić je uskoro postao meta napadaja u ilirskoj štampi zbog članka »Srbi svi i svuda« u Kovčeziću g. 1849, a vodstvo jezične politike u Hrvatskoj preuzima iz Gajevih i Babukićevih ruku mladi književnik i profesor Adolfo Veber Tkalčević, veliki pobornik prikazane ilirske, odnosno jugoslavenske koncepcije o zajedničkom jeziku za sve južne Slavene. U

mnogim člancima i polemikama Tkalčević brani pisanje *ě* i pisanje *àr* ili *ěr* i *-ah* u gen. množine i stare padeže u množini. On je postao glavni pisac gramatika književnoga jezika za gimnazije (»Slovnica hèrvatska«, tri izdanja, posljednje 1876) i prvi autor cjelokupne sintakse hrvatskosrpskoga jezika (»Skladnja ilirskog jezika za srednja učilišta«, Zagreb. 1859). Braneći principe ilirskog tipa jezika polemizirao je i s Franom Kurelcem i Vatroslavom Jagićem, koji se 1864. pretežno priklonio Karadžiću, i sa samim Karadžićem. A vrhuncem otpora protiv Bečkoga književnog dogovora može se smatrati odluka kancelara Ivana Mažuranića koji je g. 1862. uveo Gajev pravopis u škole a sâm je g. 1850. u Beču potpisao Književni dogovor.

8. — Adolfo Veber Tkalčević stajao je u pitanju književnog jezika na istim koncepcijama g. 1847. i 1884. U zagrebačkoj »Danici« on pod svojim potpisom 1847. tvrdi da Hrvati bez Slovenaca i Srba ne mogu ništa znamenita proizvesti, a ni Slovenci i Srbi bez Hrvata, te već vidi kako Slovenci ulaze u zajedničko jezično i književno kolo s Hrvatima i Srbima, a za njima će, veli, jamačno poći i Bugari. Kad su mu g. 1884. prigovarali zašto ne napustiti stare imeničke oblike za množinu, on im je u »Viencu« 1884. odgovori sasvim ilirskim shvaćanjem: »Zagrebačka je škola imala zadatak da kajkavce i čakavce privede u kolo štokavacah, kako bi se raširilo književn polje... Pošto je to tako lijepo pošlo za rukom, ne smije zagrebačka škola, razboritim načinom, obustaviti svoje spasonosne radnje, jer joj je još književno ujediniti barem Slovence, među kojimi se upravo sada pojavljuju znameniti učenjaci, težeći za istim ciljem, koji će se sjegurnije postići zagrebačkom negoli Daničićevom školom.« Polemizirajući g. 1864. s Vatroslavom Jagićem, koji je iste godine u članku »Naš pravopis« u zagrebačkom »Književniku« pobijao ilirsko *ě, èr, àr* i gen. mn. *-ah,* Adolfo Veber je doduše teoretski izgubio bitku, ali su Veberove ideje i dalje ostajale na snazi zbog njegova snažna utjecaja, tako da je i sam Jagić 1864. i 1866. godine izdao dvije knjige za srednje škole po ilirskom pravopisu i jeziku (»Primĕri starohèrvatskoga jezika«, 1864; »Uvod i priměri starohèrvatski«, 1866). Pedesetih i šezdesetih godina Veber u jezičnom pogledu dominira u Hrvatskoj, a on na Karadžićev jezik gleda, kao i prije spomenuti Slovenac Majer i Vjekoslav Babukić, kao na pokrajinski jezik, a ne zajednički, pa je to ponovio čak 1879. u polemici s vukovcem Mirkom Divkovićem ovim riječima: »Naš književni jezik nije prihvatio načela, da je samo ono hrvatski dobro, što je u Vuku; mi smo u nj gdješto primili i kajkavskih i čakavskih elemenatah, osobito riječih, premda nam je jezgra štokavska.« Stoga on neće da ide slijepo za Karadžićem, premda skida kapu pred njim zbog njegovih zasluga, i ne smatra da Karadžić može biti jedini i vječni uzor: »Nu piše li Vuk (Karadžić) najizvrsnije za sve vjekove, je li bio tako filologički izobražen, da se njegov jezik može uzeti za alfu i omegu sve izvrsnosti našega jezika?« Dok je dakle Veber odlučivao, nisu mogli pobijediti zaključci Bečkoga književnog dogovora.

9. — Svakako, Jagićev pretežni pristanak uz Karadžića g. 1864, dakle nešto poslije Karadžićeve smrti, bio je presudan za dalji razvoj ilirskoga, odnosno hrvatskoga književnog jezika. Jagić je prije toga bio također oduševljeni sljedbenik ilirske koncepcije o književnom jeziku, pa je još g. 1859. u zagrebačkim »Narodnim novinama« člankom »Quomodo scribamus nos« vatreno branio potrebu ilirske jezične i pravopisne sloge i zalagao se za ilirski gen. množine s nastavkom *-ah.* Ali g.

1864. u velikoj raspravi »Naš pravopis«, uz koju objavljuje i Književni dogovor, Jagić veli da su se od 1836. do 1864. znatno promijenile i prilike i shvaćanja. God. 1864. može se govoriti samo o jezičnom jedinstvu Hrvata i Srba, a na Slovence i Bugare ne može se u tom pogledu više misliti. On to izričito kaže ovim riječima u spomenutoj raspravi: »Čim su dakle u nas nestala ona vremena, kada bezazleno snivasmo o nekom umjetnim načinom sagrađenom jeziku, koji bi, sastavljen od svakojakih i svačijih ingredijencija, ugađao svemu jugu..., čim dan današnji, neuspjehom poučeni, shvaćamo, da jedina unutarnja snaga valjano i na temelju podpune sloge među Hrvati i Srbi razvijene narodne knjige može pritegnuti iztok i zapad: bilo bi, osvjedočen sam, suvišno svako odužе zagovaranje i zaštićivanje onoga, što si dan za danom sve dalje put krči...«, a to je narodni, Karadžićev tip jezika, štokavski i ijekavski, koji je zajednički na terenu i Srbima i Hrvatima. Nije ga, misli, potrebno zagovarati jer se on nameće sam od sebe. Mladi Jagić nije odmah pobijedio, ali on je kao talentirani i radin učenjak nove indoevropske lingvistike imao je pred sobom budućnost. Bio je jedan od glavnih učenjaka pri osnivanju Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu g. 1867, pa kad je još u Akademiju došao za tajnika Akademije i za urednika Akademijina »Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika» Karadžićev učenik Đuro Daničić, te su se oko njih okupili mladi učenjaci vukovske orijentacije, postalo je jasno da zanosna, ali nestvarna ilirska koncepcija o književnom jeziku za sve južne Slavene ne može više održati bitku ravnopravnom. Podijelili su se književnici, bunili su se srednjoškolski učenici jer je bilo više pravopisa, i tako je onda g. 1877. imenovana od vlade komisija sa zadatkom da riješi to pravopisno i jezično pitanje. Ilirska fronta je bila razbijena, pa su se u komisiji našli i veberovci i jagićevci, pa i čisti vukovci. Predsjednik je komisije bio Adolfo Veber, a glavni pobornik vukovaca bio je sveuč. prof. Armin Pavić, jer je Jagić tada već bio sveuč. profesor u Berlinu. Ni jedna ni druga strana nisu sasvim pobijedile: komisija je predložila napuštanje *ě, èr, -àr,* pa i *-ah,* ali je ostala pri umjerenom etimološkom pravopisu. Vukovci Mirko Divković, Tomo Maretić i Ivan Broz, predstavnici novije lingvističke generacije, traže preko štampe potpuno vukovski jezik i pravopis, pa Zemaljska vlada — pod banom Mažuranićem, nekadašnjim potpisnikom Bečkoga književnoga dogovora — ne usvaja prijedlog pravopisne komisije, nego 1892. povjerava — za banovanja grofa Khuena — prof. dru Ivanu Brozu da napiše nov fonetski pravopis i tako on izdaje 1892. »Hrvatski pravopis« po fonetskim principima Karadžićevim, a sveuč. prof. dr Tomo Maretić izdaje g. 1899. »Gramatiku hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« po istim principima. Te godine znače pobjedu karadžićevske koncepcije književnog jezika nad Gajevom koncepcijom.

10. — Ali premda je eto ispalo tako, ipak hrvatski i srpski književni jezik nisu ni tada potpuno identični. I na srpskoj strani doživljen je znatan otklon od zaključaka Bečkoga književnog dogovora g. 1850. Snažnom afirmacijom vojvođanskih i šumadijskih krajeva u novijoj srpskoj kulturi 19. stoljeća pretegao je u Srba umjesto Karadžićeva novoštokavskog ijekavskog govora vojvođansko-šumadijski novoštokavski ekavski govor. Ijekavski se govor i dalje upotrebljava u Srba u manjem, zapadnom dijelu, ali glavnina srpskoga naroda preuzela je ekavski izgovor. Taj je, dakako, pošao nešto drugačijim razvojnim putem nego ijekavski. U drugoj polovini 19. stoljeća razvila se na njemu

bogata stručna i naučna terminologija na svoj poseban način, s jakim oslonom na ruski jezik, kao što se ona i u Hrvata u ijekavskom izgovoru razvijala na poseban način, s jakim oslonom na češki jezik. Ono što je stvoreno u doba Babukića, Vebera i Šuleka nije sasvim nestalo, nego se kao potrebno ubacilo, ne doduše potpuno, ali u priličnoj mjeri u vukovski tip hrvatskoga književnog jezika u Maretićevo doba, a u manjoj mjeri prodrlo je i u ekavsku varijantu srpskoga književnog jezika (krajolik, okolnost, dojam, pojam, rublje, uzajamnost, pogon, pokus i dr.). Prof. Maretić nije baš bio jako zadovoljan time ni u »Jezičnom savjetniku« g. 1924, ali je i on u tom djelu priznao pravo kajkavskim i čakavskim riječima da uđu u književni štokavski jezik kad za njih nema dobrih štokavskih izraza, a istu je misao sasvim realno izrekao i prof. Aleksandar Belić god. 1951. u svojoj knjizi »Oko našeg književnog jezika«.

Linija razvitka književnog jezika Hrvata i Srba u 19. stoljeću bila je dakle vrlo krivudava, pa ni rezultati nisu posve onakvi kakve je želio Gaj, a nisu ni posve onakvi kakve je želio Karadžić. Ipak u osnovnom su postigli uspjeh i jedan i drugi, tj. u tome da je i Hrvatima i Srbima štokavski dijalekt zajednički književni jezik, a pojedinosti koje su se razvile i mimo njihovih želja treba da se pripišu različitim prilikama i utjecajima u kulturnoj sredini dvaju naroda, a i osnovnoj osobitosti književnog jezika da on svagdje ondje gdje živi prilično slobodno i samostalno — raste i razvija se unutrašnjom snagom svojih stvaralaca u području jezika i književnosti.

Nema sumnje, svi bi se ti problemi lakše rješavali da se odlučivalo o književnom jeziku samo jednoga naroda. Ali kako su tada izravno bila raspravljana pitanja književnog jezika triju naroda, nužno su i nacionalni momenti zadavali teškoće kojih inače ne bi bilo.

(*Jezik* 4, 1964—65)

ZAKLJUČCI
PLENUMA DRUŠTVA KNJIŽEVNIKA HRVATSKE

o problemima suvremenog jezika hrvatske književnosti, znanosti, školstva i sredstava masovne komunikacije

Protivno smjernicama VIII kongresa SKJ i III plenuma CK SKJ, još ima pojedinaca koji neodgovornim istupima prema jeziku hrvatske književnosti i kulture unose pomutnju u široku javnost i podgrijavaju nezdrave odnose među nacijama naše socijalističke zajednice.

Već su dulje vremena u ofenzivi stanoviti javni radnici koji bi htjeli, služeći se različitim metodama i sredstvima, nametnuti cjelokupnom području hrvatskosrpskog jezika jedinstvenu normu i samo jednu terminološku, leksičku, sintaktičku i pravopisnu varijantu.

Slične težnje imaju različito podrijetlo, ali zajednički cilj, suprotan Ustavu SFRJ i neprijateljski duhu našeg društvenog poretka. Zbog toga je, na primjer, i moglo doći do pojave onog monstruoznog *Rečnika,* u kojem ne samo da je zanijekan opstanak hrvatskog naroda nego je zatrt svaki trag i svim izvedenicama riječi Hrvat. Mi svesrdno pozdravljamo energično reagiranje srpske napredne javnosti i odgovornih činilaca u SR Srbiji, koje je u tome slučaju bilo posve u skladu s temeljnim načelima našeg društva, ali — na žalost — nisu rijetke slične opačine na širokom području suvremene leksikografije, bibliografije, historiografije, školstva i informacija, javnih službi i općih komunikacija. Sve nam to svjedoči da još nisu zamrle unitarističke težnje koje su prijetnja razumijevanju, suradnji i bratstvu naših naroda. Postoje naime uredništva listova i izdavačka poduzeća toliko netrpeljiva da nedopušteno zadiru u tekstove istaknutih kulturnih i političkih radnika, bilo da im nameću riječi, sintaksu i pravopis svojeg jezičnog kruga, bilo da u autoriziranim tekstovima mijenjaju izvorni govor. A predsjednik Saveza slavističkih društva Jugoslavije — koji se ne može nikako tretirati ni kao neodgovorna ni kao privatna osoba — ide čak tako daleko da povampiruje one definitivno odbačene prijedloge o uvođenju ekavskoga govora u škole na području SR Hrvatske.

Sa svime tim na umu — zabrinuvši se zbog nepoželjnih i nerazumnih istupa koji bi mogli štetiti revolucionarnim tekovinama narodâ i narodnosti današnje Jugoslavije — Društvo književnika Hrvatske traži dosljedno poštivanje ustavnih načela o pravu svakog naroda na svoj jezik, podržavajući prijedlog svojeg člana, prof. dra Ljudevita Jonkea, da se o pitanjima književnih jezikâ i pravopisâ u naših naroda ne odlučuje majoritetno na poluznanstvenim skupovima i sastancima, nego jedino u skladu s voljom naroda, a na temelju sporazumom utvrđenog pariteta, o kojem valja da se u SR Hrvatskoj brinu prije svega Matica hrvatska,

Hrvatsko filološko društvo, Institut za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, Društvo književnika Hrvatske i katedre za hrvatskosrpski jezik na filozofskim fakultetima u Zagrebu i Zadru, u tijesnoj i realističkoj suradnji s odgovarajućim forumima i ustanovama u SR Bosni i Hercegovini, SR Crnoj Gori i SR Srbiji.

Samo potpuna tolerantnost i zajedničko djelovanje u ovoj oblasti narodnog života onemogućit će nesporazume i ispade, te pomoći rješenju otvorenih pitanja u jeziku književnosti, znanosti, školstva, administracije, politike, inozemnih poslova, vojske, novinstva, radija i televizije. Time će se najbolje ojačati skladni odnosi među narodima i narodnostima nove Jugoslavije.

Društvo književnika Hrvatske reagirat će — i u pitanjima jezika — na svaku negativnu i razdornu pojavu (bilo kod vlastitog članstva u SR Hrvatskoj, bilo u kojoj drugoj od naših socijalističkih republika) i duboko je uvjereno da će i ostala književnička udruženja učiniti isto. Sigurni smo da će ove zaključke podržati cjelokupno članstvo književničkih udruženja Jugoslavije i sve naše javno mnijenje.

DRUŠTVO KNJIŽEVNIKA HRVATSKE

REZOLUCIJA ZAGREBAČKOG LINGVISTIČKOG KRUGA

U posljednje se vrijeme sve češće raspravlja o varijantama hrvatskosrpskog književnog jezika i o značenju što ih one imaju za narode naše zajednice.

S tim u vezi kao stručni lingvistički forum smatramo potrebnim da iznesemo svoj stav:

I. Pitanje o postojanju i položaju varijanata hrvatskosrpskog književnog jezika nije samo lingvističko pitanje nego je nužno i političko pitanje koje zanima čitavu našu zajednicu, pa i lingviste. S obzirom na učestala raznolika i protuslovna tumačenja Novosadskih zaključaka mislimo da je bespredmetno pozivati se na te zaključke kako bi se dokazalo da svaki narod naše zajednice ne bi imao prava da suvereno odlučuje o svom jeziku, odnosno o varijanti kojom se služi. To je pravo po osnovnom shvaćanju našega društva neotuđivo i nikakvim se aktom ne može otuđiti ni oduzeti. Sve da je u Novom Sadu i donesen takav zaključak — što se, naravno, nije dogodilo — bio bi ništav i bez ikakve pravne vrijednosti. Toga se prava u našoj zajednici nijedan narod ne može valjano odreći.

Prihvaćanjem zajedničkoga pravopisa za hrvatskosrpski književni jezik to pravo također nije ni u čemu okrnjeno ni za jedan narod, nego su tom odlukom narodi koji upotrebljavaju hrvatskosrpski jezik, vršeći svoje neotuđivo i dalje neotuđeno suvereno pravo, riješili to važno pitanje formalne naravi onako kako su smatratli da je za njih u danom času najpovoljnije.

II. Što se tiče čisto lingvističke strane ovog pitanja, važno je utvrditi:

a) Neosporiva je i očita činjenica da hrvatskosrpski književni jezik postoji u dvjema varijantama koje su nastale oko kulturnih središta Hrvata i Srba.

Jednako treba utvrditi da se tako složenoj etničkoj situaciji kao što je naša razvijaju i subvarijante. Subvarijante nastaju ili interferencijom dviju varijanata, kao što je to slučaj u BiH, ili samoniklo, zbog pomanjkanja trajnijeg dodira, kao što je slučaj s hrvatskim književnim jezikom u Gradištu.

Boriti se protiv varijanata besmisleno je i štetno jer njihovo postojanje ne ometa u spomena vrijednoj mjeri sporazumijevanje (komunikaciju) i ne šteti bratstvu i slozi, čak ih osjećaj slobode i ravnoprav-

nosti još i pojačava. Svaki narod ima pravo da samostalno i prirodno razvija svoju varijantu odnosno da svoju subvarijantu usmjeruje prema svojoj varijanti.

b) Hrvatskosrpski književni jezik ima u bitnom jednu strukturu, zajedničku objema varijantama. Poželjno je da se svagdje gdje je moguće pitanja norme književnog jezika koja zadiru u tu strukturu rješavaju zajednički i dogovorno, u onoj mjeri u kojoj je to moguće. Nikakvim dogovorima ni glasanjima ne može se jednoj strani nešto nametnuti što ona sama dobrovoljno ne prihvati, bez obzira na obrazlaganja i broj predstavnika druge strane. Svi razgovori među predstavnicima raznih naroda i raznih varijanata mogu se voditi samo ako su se o pitanjima koja se raspravljaju nedvosmisleno izjasnile ustanove, društva i forumi zainteresiranih naroda.

Svaka varijanta, međutim, ima pitanja koja mora rješavati posebno kao pitanja koja se tiču samo nje i koja se samo u okviru jedne varijante mogu riješiti. Prema tome rad na normiranju književnog jezika može biti zajednički, ali se ne može osporiti pravo da se prema potrebama i prilikama neka pitanja rješavaju i za svaku varijantu odvojeno.

c) Budući da je posao u vezi s normiranjem književnog jezika težak i odgovoran, potrebno je da se o obrazloženom mišljenju stručnjaka izjasne mjerodavne znanstvene i kulturne ustanove, stručni forumi i društva svakog naroda.

Zagreb, 12. travnja 1966.

ZAGREBAČKI LINGVISTIČKI KRUG
HRVATSKOG FILOLOŠKOG DRUŠTVA

IZJAVA O JEDINSTVU I VARIJANTAMA HRVATSKOSRPSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA

U posljednje se vrijeme mnogo raspravlja o jedinstvu i varijantama hrvatskosrpskoga književnog jezika, odnosno o književnim alomorfnim modifikacijama hrvatskosrpskoga jezika. Iako se uglavnom svi slažu da u našem književnom jeziku ima variranja u upotrebi mnogih l e k s i č k i h (kruh — hljeb, vlak — voz, kazalište — pozorište, nogomet — fudbal, kat — sprat, mrkva — šargarepa), f o n e t s k i h (mnoštvo primjera tipa: dijete — dete, djevojka — devojka, ljepota — lepota, zatim primjeri kao: duhan — duvan, sretan — srećan itd.), a k c e n a t s k i h (bòrīmo se — borìmo se), t v o r b e n i h (sudac — sudija, budilica — budilnik, konkurirati — konkurisati), s i n t a k t i č k i h (sutra ću ti javiti — sutra ću ti da javim) i drugih činjenica, nisu svi skloni da tim i takvim razlikama priznaju jednako pravo u književnom jeziku, nego mnoge od njih (osobito ovdje napisane prve po redu) proglašavaju za neknjiževne, pokrajinske, zastarjele ili slično, a samo neke (ovdje napisane druge po redu) preporučuju kao valjane u književnom jeziku (npr. Lalević, Moskovljević). Poneki eksplicite ne poriču valjanost jednih u korist drugih, ali ne žele priznati da mnoge spomenute i slične razlike karakteriziraju posebne tipove književnog jezika koji su se razvili oko naših kulturnih i nacionalnih središta Zagreba i Beograda; ne priznaju da je izbor između postojećih mogućnosti prvenstveno uvjetovan posebnim povijesnim i društvenim prilikama u kojima su nastale i razvijale se hrvatska i srpska nacija. Po tom, dakle, shvaćanju razlike u našem književnom jeziku postoje, ali ne postoje varijante ili barem ne takve koje bi se po svojem načinu i opsegu funkcioniranja mogle nazvati: istočna i zapadna, beogradska i zagrebačka ili srpska i hrvatska. O izboru između razlika odlučuje dakle samo vlastito nahođenje i ukus pojedinca, a ne prvenstveno kulturna i nacionalna sredina koja je ne samo uvjetovala razlike nego i dalje osigurava njihovo postojanje i kontinuitet.

Očito je da između jednog i drugog opisanoga gledišta na naš književni jezik praktički nema nekih bitnih razlika. U prvom slučaju riječ je o tendencioznom izvrtanju i ignoriranju činjenica, a u drugom se operira jezičnim liberalizmom da bi se u krajnjoj liniji postigao isti cilj: umjetna i neopravdana supremacija jednoga književnoga tipa nad drugim. U krajnjoj liniji u tom je duhu pisan i članak prof. Đorđa Rašovića iz Titograda. objavljen u Telegramu br. 308 od 28. III 1966. godine. Tim se člankom autor zalaže za nemoguće: da ospori pravo na varijante

i da u vezi s time diskvalificira i izolira osobu i stavove akademika i sveuč. prof. dra Ljudevita Jonkea, možda baš zato što je prof. Jonke najviše pridonio ispravnom tumačenju prava i uvjetovanosti varijanata hrvatskosrpskoga (srpskohrvatskoga) književnog jezika i time dao najpozitivniji doprinos snošljivosti i međusobnom razumijevanju i poštivanju u raspravljanju o našem književnom jeziku. Iako je, dakle, gledište prof. Rašovića simptomatično za jedan mentalitet i vrijeme koje smo davno preživjeli, mi mu se ipak nismo suviše iznenadili, jer je prof. Rašović prije nešto više od godinu dana bio u Institutu za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti i pred svima znanstvenim radnicima Instituta iznosio isti stav, sličan stavu unitarista iz predratne Jugoslavije: da hrvatska varijanta našega književnog jezika, kao atribut hrvatske nacije, nema pravo na opstanak. Glavni mu je argument bio tada kao i sada tekst Novosadskoga dogovora, koji on samovoljno tumači. Kao da je Novosadski dogovor dekret koji zabranjuje Hrvatima da se služe svojim tipom književnog jezika! Čudimo se kako može danas javno reći da je prof. Jonke osamljen u svojim stavovima u Hrvatskoj, kada mu razgovor s nama mora biti još u živom sjećanju. Isto se tako čudimo da se zgražava što se prof. Jonke u raspravi o jezičnim pitanjima poziva na Ustav. Zar to nije potpuno razuman i zakonit postupak, potaknut, na žalost, upravo pokušajima da se Hrvatima ospore ustavna prava? Zar u pitanjima važnim za cijelu jednu naciju ne treba da se držimo kriterija koji su izneseni u Ustavu?

Mi razumijemo da je drugu Rašoviću teško shvatiti sav domašaj njegova stava. Međutim, moramo konstatirati da su njegove težnje u suprotnosti sa samim temeljima nove Jugoslavije. »Jezik je duša svakog naroda, i tko dira u njegov svijet s nekom 'integracijom' nije samo neprijatelj ravnopravnosti i bratstva naših naroda nego i protivnik socijalističkog humanizma, jer poštovanje jezika svakog naroda nije samo izraz naprednog političkog demokratskog uvjerenja nego i manifestacija humanizma...« (B. Kreft, Vjesnik 6. III 1966). Poznato je da su unitaristi u staroj Jugoslaviji išli za likvidacijom slovenskog jezika (đaci su u školama dobivali svjedodžbe gdje je stajalo da su učili srpsko-hrvatsko-slovenački jezik!), a makedonski jezik nisu ni priznavali (npr. Belić, na koga se Rašović poziva kao na glavni autoritet), što je, zajedno s hrvatskim jezičnim problemom, izazvalo neželjene posljedice. Zato je potrebno da prof. Rašović i njegovi sumišljenici shvate da svojim stavovima u suštini diraju tekovine socijalističke Jugoslavije i njezina državnog uređenja, federalizma.

ZNANSTVENI KOLEKTIV INSTITUTA ZA JEZIK
JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Zagreb

HTIJENJA I OSTVARENJA NOVOSADSKOGA DOGOVORA

Stjepan Babić

Burno raspravljanje o našem književnom jeziku nije razbistrilo pojmove, čak je ponovno zamutilo i one koji su se počeli razbistravati. Problemi su krupni. Još se nismo složili ni o najosnovnijim obilježjima koja treba da ima svaki književni jezik. Već više od sto godina tražimo za nj ime, a ni do danas ga nismo našli. Kad i govorimo o *hrvatskosrpskom* odnosno *srpskohrvatskom književnom jeziku*, nema sloge je li to jedinstven jezik ili nije. Istina, danas većina prihvaća varijante kao najbolju oznaku postojećega stanja, ali sloge o statusu tih varijanata nema. Jedni smatraju da one funkcioniraju kao dva književna jezika, a drugi da su dvojstvo u jedinstvu, odnosno jedinstvo u dvojstvu, »isto samo malo drugačije«. Nismo načistu ni s normom. Imamo li jednu ili dvije? Ili jednu, ali ne jedinstvenu? Nekima je pravo svetogrđe kad se spomenu dvije norme, ali ne kazuju kako dvije varijante mogu funkcionirati s jednom normom, kako se za više naroda s razlikama u jezičnim navikama može donijeti jedna norma bez nasilja za njihove opravdane govorne navike. Ta i druga načelna pitanja od neobične su važnosti za normativnu i praktičnu jezičnu djelatnost. Bez jasnoga odgovora na njih normativci gube kriterije i nemaju sigurnosti što ide u književni jezik, a što treba da ostane izvan njegovih granica. Ili, ako su sigurni, prelaze svoja ovlaštenja. Nevolje koje odatle proizlaze za praktičnu djelatnost u školama, uredima, uredništvima, u javnoj jezičnoj djelatnosti uopće, još su veće.

U moru tih nejasnoća i nesigurnosti kopno se ne vidi. Jedini plovak za koji se mnogi prihvaćaju Novosadski je dogovor. U kolebanju se obično postavlja pitanje je li što u skladu s njime ili nije. Ali ni taj plovak nema čvrsta uporišta. Jer Zaključci su nepotpuni, neprecizni, previše uopćeni, na visokom su stupnju apstrakcije. Između njih i stvarnosti vrlo je velik raspon te su moguća različita, često i sasvim suprotna tumačenja. Nije onda čudno što su postali sporni odmah poslije potpisivanja. Već u početku 1955, a potpisani su u prosincu 1954, spore se o njih M. Stevanović i Lj. Jonke, da spomenem jedan od prvih sporova.[1] Spore se dakle sami njihovi potpisnici. To je i razumljivo jer Novosadski zaključci nisu nastali kao prirodan izraz jedinstvenog nastojanja dviju strana niti su bili odraz stvarnih jezičnih prilika, nego su odraz određenih htijenja jedne strane i prilika vremena u kojem su nastali.

[1] »Borba«, 19. i 30. 4. 1955.

Ako želimo danas shvatiti pravu bit Zaključaka, tada treba da ih razmotrimo sa tri gledišta. Jedno su bila htijenja koja im leže u osnovi, drugo su sami Zaključci, a treće su ostvarenja u kasnijem jezičnom djelovanju.

Zašto spominjem htijenja? Zato što su se ona očitovala vrlo vidljivo i ostavila jasne tragove te nema nikakve sumnje da su bila ni kakva su bila. O njima možemo govoriti sasvim konkretno.

Prvo što valja istaći jest to da Novosadski dogovor nije plod socijalističkih prilika u nas. Nakon starojugoslavenskog unitarizma i nesreća koje je donio, nova, socijalistička Jugoslavija krenula je drugim putem. Oslobodivši se prvih, pogrešnih shvaćanja nacionalnog pitanja i polazeći od nesretnih iskustava u karađorđevićevskoj Jugoslaviji KPJ uzela je smjer koji jedini vodi pravom rješenju. Da ga pokažem, navest ću nekoliko karakterističnih odlomaka iz knjige E. Kardelja:

»Nasilno formiranje, ,spajanje' nacija povećava otpor nacije i jača separističke i nacionalističke elemente. Zato je i jugoslovenska unitaristička politika doživela potpuni slom kod svih nacija Jugoslavije.«[2]

»Radnička klase ne može biti za ukidanje četiriju ili pet nacionalizama da bi stvorila jedan, jugoslovenski. Ona se mora boriti za uništenje društvenih korena svakog nacionalizma. A to uništenje može da u toku svog razvitka donese samo socijalizam, i to promenom materijalne baze društva, a nikako nepotrebnim i štetnim gubljenjem vremena na nacionalističke utopije o veštačkom stvaranju nekakve jugoslovenske nacije ili na veštačko spajanje jezika i kulture. (...) Ovakva unitarno-jugoslovenska konstrukcija bila je van vremena i prostora ako je proverimo sa teoriskih marksističkih pozicija. Vremena slivanja i spajanja nacija u smislu stvaranja novih jedinstvenih nacija klasičnog tipa su prošla.«[3]

»Kulturno pitanje, to jest pitanje slobodnog razvitka nacionalne kulture, i to kako na području razvijanja jezika, književnosti, umetnosti itd. tako i na području organizacionog učvršćivanja nacionalne individualnosti; ovamo ide pitanje škola, udžbenika, kulturnih i ostalih društava itd., i materijalnog fonda za razvijanje te kulture koji zavisi od ekonomske snage naroda.«[4]

»Naprotiv, koliko će biti intenzivniji procvat nacionalnih kultura, toliko će biti bogatija opštečovečanska kultura. U tom smislu i govorimo o stapanju nacija u opštečovečansku zajednicu. Put do te zajednice ne vodi, dakle, niti može da vodi u pravcu veštačkog slabljenja individualnosti pojedinih nacija ili čak nasilnog spajanja, kao što su ga zamišljali kod nas mnogi iz takozvanog integralno-jugoslovenskog tabora, nego, naprotiv, baš u pravcu jačanja individualnosti svake nacije i njene kulture, koja predstavlja nezamenljiv izvor opštečovečanske kulture.«[5]

Idući tim putem riješeno je makedonsko nacionalno pitanje i Makedonci su dobili svoj književni jezik, iako bi, unitarističko gledano, bilo korisnije da su se i dalje služili srpskim.

Tim je putem išla i jezična praksa na srpsko-hrvatskom jezičnom području. U Hrvatskoj je uveden Boranićev Pravopis, u Saveznoj se

[2] Razvoj slovenačkog nacionalnog pitanja, Bgd, 1958, str. 110, prijevod originala napisanog 1938, izašlog 1939. Ovaj je navod u 1. izdanju na str. 29.

[3] Isto, str. 397/8. (U 1. izd. ovoga odlomka nema.)

[4] Isto, str. 427. (1. izd., str. 242.)

[5] Isto, str. 441. (1. izd., str. 255.) U istom bi se smislu mogli navoditi i odlomci iz djela klasika marksizma-lenjinizma, ali mislim da to ovdje nije potrebno. Dovoljno je i ono što donosi ovogodišnje »Kolo« u br. 7/8.

skupštini naglašava ravnopravnost četiriju jezika: »Prilikom proglašenja Ustava 31. I. 1946. u Ustavotvornoj skupštini članove 1—43. pročitao je na srpskom jeziku MOŠA PIJADE (na slici), 44—76. na hrvatskom ZVONKO BRKIĆ, 77—114. na slovenačkom MARIJAN BRECELJ, a 115—139. na makedonskom VLADO MALESKI.«[6] Službeni list FNRJ izlazi na četiri jezika, posebno u hrvatskoj, a posebno u srpskoj redakciji, »Borba« od god. 1948. izlazi i u zagrebačkom izdanju jezično prilagođenom sredini za koju je namijenjena. Takvih bi se primjera moglo navesti više, ali je i ovo dovoljno da se vidi kakva je bila jezična politika. Dakako, u praksi nije bilo sve idealno, ali su smjernice bile jasne.

Inicijatori Ankete Letopisa MS i Novosadskoga sastanka htjeli su tokove književnog jezika skrenuti u jedan pozivanjem na socijalističke prilike, ali je Anketa LMS, Novosadski sastanak i Zaključci nastavak Skerlićeva nastojanja,[7] a ne plod novih društvenih prilika. Kad su kasnije neki inicijatori i tumači otvorenije pokazali što zapravo misle, postalo je to još jasnije.

Novi su društveni odnosi nastali 1945, a Anketa je počela 1953. Početak vjerojatno nije slučajno odabran. Anketa je naime počela pošto su se pojavile vijesti o početku rada na hrvatskom pravopisu i gramatici. Evo jedne od njih:

VIJESTI IZ HRVATSKOG FILOLOŠKOG DRUŠTVA

Prema zaključku upravnog odbora osnovane su u Društvu dvije sekcije: pravopisna i gramatička. Zadatak je sekcija, da u što skorije vrijeme izrade naučni pravopis i gramatiku hrvatskoga književnog jezika kao odraz suvremenoga stanja našega književnog jezika. Članovi su sekcija naši najistaknutiji filolozi, a u pravopisnoj sekciji, koja je već započela radom, uz članove Društva zasjedaju i predstavnici Odjela za jezik i književnost Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, predstavnici Društva književnika Hrvatske, Leksikografskog zavoda FNRJ, Društva novinara, predstavnici Filozofskog fakulteta, Akademije za kazališnu umjetnost i lektorâ nakladnih poduzeća. Pravopis treba da bude izrađen za godinu dana.[8]

Pravopisna je sekcija marljivo radila, pravopis je izrađen, ali poslije Ankete i Novosadskog dogovora nije izašao. U ono je vrijeme Anketa shvaćena kao pokušaj ostvarenja Skerlićeve ideje: jedan jezik s ekavicom i latinicom kao rješenjem. Bojeći se toga, hrvatski su lingvisti novosadske Zaključke smatrali pobjedom.[9] To je najviše što se u tadašnjem trenutku moglo postići. Razumljivo je što se u promijenjenim prilikama drugačije vladaju, što teže da uspostave normalne tokove književnoga jezika koji su Novosadskim dogovorom bili poremećeni. Ipak, u svojoj djelatnosti odstupaju od njega podjednako i hrvatski i srpski lingvisti, a o praksi da se i ne govori. Da to pokažem, razmotrit ćemo zaključke jedan po jedan.

1. zaključak: *Narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan je jezik. Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.*

[6] Borba, 14. 4. 1961.

[7] Ne mislim time ništa loše pripisati samom Skerliću. Njegova je ideja sasvim normalna i razumljiva u njegovo vrijeme. Na zao je glas došla kasnije, kad je u nekim glavama ostala živa iako su prilike bile sasvim drugačije i kad je u tim prilikama shvaćena kao izraz unitarističkih nastojanja.

[8] Jezik, I, siječanj 1953, str. 96. Za usporedbu valja navesti da je poziv za Anketu upućen u svibnju iste godine, kako nas izvještava sam Ž. Milisavac, Letopis MS 1/1955, str. 8.

[9] Sjećam se gotovo pobjedonosne izjave jednog učesnika nakon povratka iz Novog Sada: »Spasili smo ijekavicu!«

U ovom se zaključku jasno kaže da je književni jezik Srba i Hrvata jedinstven. O razlikama koje su se razvile oko dvaju glavnih središta i upravo zbog njih nema ni riječi. Kako je takav zaključak daleko od stvarnosti, mislim da nije potrebno dokazivati, pogotovu danas, nakon pobjede shvaćanja o varijantama. Htijenje koje mu je ležalo u osnovi sastojalo se u tome da se razlike zaniječu, uklone postojeće, spriječe nove i tako stvori potpuno jedinstven jezik. Pisati treba tako da se i praktički dokaže da je književni jezik jedinstven. Plod je takva nastojanja tekst pravopisnih pravila. Ona su pisana tako da u tekstu latiničkog izdanja MH u Zagrebu i ćiriličkog MS u Novom Sadu ne bude razlika osim u ćirilici i ekavštini na jednoj strani i latinici i ijekavštini na drugoj. Koliko nam se taj dokaz i činio potvrdom prvoga zaključka, on ga ipak opovrgava.

Prvo, taj tekst nije pisan spontano, nego usklađivanjem dvaju stilizatora, M. Stevanovića i Lj. Jonkea. Da bi bilo jasno što se sve može postići kad se ne piše spontano, pokazat će vrlo ilustrativan primjer:

Putuj, Putujući, prema
Pakracu

»Prijatelju Putujući, posjeti Pakrac. Prekrasna panorama: Pakra, potoci, proplanci. Primi ponudu. Plaćam put, prehranu, postelju. Požuri, pakuj podno Psunja, podno Papuka. Poštuj pravilo pristojnosti, putuj principijelno poslije prvog. Primam porodičnu penziju, po prvom prsne poput pjene, poslije petnaestog plivam po praznom.

Pođimo po Pakracu. Pilana ponos Pakraca. Pišti para, plaču pile. Poslovođe pripisuju požrtvovnim pilarima prekovremeni posao. Postoji prijepodnevna, poslijepodnevna, pa ponoćna partija. Poslije prvog, po primitku plaće, piće, pjesma, ples. Po petnaestom, po poznatom programu — predujam. Puno Pakračana prošlo preparandiju, primivši primjerno predznanje. Poneki padnu pa postanu propalice, pijanice. Preparandija prije privrednog plana prestala postojati, pa prihvaćamo pedagošku. Plaće prosvjete posve pristojne; prebrojavajući pare polome prste. Poduzeća, prodavaonice posluju po planu. Psihijatrija pretrpana, pacijenti pristižu. (Pametniji pacijenti prihvatili privilegij pa pod paskom plijeve peršin, papriku, paradajz povećavajući prihod psihijatriji.)

Prihvati poziv, prijatelju. Pripremam primjerni program. Program počinju pakrački pjevači, poslije posjet poznatom pakračkom podrumu punom prirodnih proizvoda (pokrštavanje poodavna prestalo pa poštovanje poslovođama). Poslije podne pečeni pilići, ples, praseće pečenje. Pravi pokolj po Ponciju Pilatu. Potom poslastice, palačinke, pudinzi, piškote. Po ponoći putuj prema postojbini.

Primi prijateljski pozdrav postarije pomalo prosjede Pakračanke, prije Pitomačanke, Podravke. Katica Hiter, Pakrac, Gundulićeva 9.«[10]

Očito je da je potreban poseban napor za sastavljanje takva teksta. Posebnim se nastojanjem mogu napisati i teži tekstovi, npr. bez glasa *r*, *d* i sl. Ali to nije normalno pisanje. Spontano se ne može napisati ni jedan poduži tekst da se u njemu ne jave elementi koji jasno pokazuju kojoj varijanti pripada.

Drugo, ni uz poseban napor, ni uz upotrebu riječi sad s jedne sad s druge strane[11] autori nisu uspjeli napisati jedinstven tekst koji bi svaka strana primila kao svoj. Zato su neke razlike ipak ostale, npr. *hrvatskosrpski* — *srpskohrvatski* (na samim koricama i dalje u tekstu), *jezičnog* — *jezičkog* (43), *tko* — *ko* (54a, 60a), *gluh gluhonijem* — *gluv, gluvonem* (89b), *historijski* — *istorijski* (168), *razjednačivanje* — *razjednačavanje* (85), *sati* — *časova* (87f) *perzijski* — *persijski* (165), *slavenski* — *slovenski* (166, 175), *rumunjski* — *rumunski* (168), *španjolski* — *španski* (174). Na razlike bismo nailazili na svakoj strani da se autori nisu odlučili za jedinstvenu pravopisnu terminologiju. Koliko je taj postupak bio sretan, pokazat ću kad bude riječ o terminologiji jer ona ima poseban zaključak.

[10] Vjesnik u srijedu, 13. 7. 1966, str. 20.

[11] U tekstu obaju izdanja nalaze se riječi: opći, uopće, također, dopušten, otoci, sat, Talijan, talijanski, Španjolac; ljubičica, insekt, naporedan, naporednost, uslov, uslovljen, pređašnji, uputstvo, lice, lični, savremen, konstatovati, komplikovan, dodat, što bi u spontanom pisanju u većini bilo drugačije.

Treće. Ovaj put kojim je pošla Pravopisna komisija, da dokaže i na djelu kako je hrvatski i srpski književni jezik potpuno jedinstven, koliko je neprirodan, toliko je za praksu i neprihvatljiv. Ni jedan pisac ne prihvaća da piše s posebnim naporom kao što je to učinila Pravopisna komisija. Praksa i dalje ide normalnim putem: tekstovi se pišu ili u srpskoj ili u hrvatskoj varijanti i ako treba prilagođuju se za drugu sredinu ili se, bez obzira koji je tekst prvi, oba smatraju autentičnima, npr. tekstovi u Službenom listu SFRJ koji i dalje ima dva izdanja za srpsko-hrvatsko jezično područje. Tako je i u dva paralelna izdanja izašao i Ustav SFRJ. Npr. 23. član glasi:

> Građanima se zajamčuje pravo vlasništva na predmetima što služe osobnoj potrošnji, upotrebi ili zadovoljavanju njihovih kulturnih i drugih osobnih potreba.
>
> Građani mogu imati pravo vlasništva na stambenim zgradama i stanovima za zadovoljavanje osobnih i porodičnih potreba, kao i za obavljanje djelatnosti osobnim radom u skladu s pravom građana zajamčenim ovim ustavom i s uvjetima što ih određuje zakon.
>
> Saveznim zakonom određuju se granice prava vlasništva na stambenim zgradama i stanovima.[12]

> Građanima se zajemčuje pravo svojine na predmete koji služe ličnoj potrošnji, upotrebi ili zadovoljavanju njihovih kulturnih i drugih ličnih potreba.
>
> Građani mogu imati pravo svojine na stambene zgrade i stanove za zadovoljavanje ličnih i porodičnih potreba, kao i za vršenje delatnosti ličnim radom u skladu s pravom građana zajemčenim ovim ustavom i sa uslovima koje određuje zakon.
>
> Saveznim zakonom se određuju granice prava svojine na stambene zgrade i stanove.[12]

Drugačije i ne može biti jer ustavni tekst ne smije biti pisan tako da povrijedi jednu ili drugu stranu, ili i jednu i drugu.

2. zaključak: *U nazivu jezika nužno je uvek u službenoj upotrebi istaći oba njegova sastavna dela.*[13]

[12] Ustav Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, Izdanje novinske ustanove Službeni list SFRJ, Beograd, 1963, u dvije istooblične knjižice, jedna ćirilicom, a druga latinicom.

[13] Zaključke navodim s faksimila objavljenog u Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika, MH, Zagreb, 1960.

Ovaj se zaključak ostvario u velikoj mjeri. Prije su se obično upotrebljavali nazivi *srpski jezik, hrvatski jezik.* Danas toga ima znatno manje, pogotovu u službenoj upotrebi. Praktična je teškoća u tome što nije uvijek lako odrediti što je službena upotreba, a što nije, jer se inače svi slažu da je u neslužbenoj upotrebi normalnije upotrebljavati nesložene nazive.

Inače su nazivi *srpskohrvatski, hrvatskosrpski* kao termini vrlo neprikladni jer uvijek ne znače isto. Jednom iza različitih naziva stoji ista stvarnost (kad se tekst ostvaren u jednoj varijanti označuje sa oba naziva), a drugi put se jednim terminom označuje različita stvarnost (kad se dva teksta ostvarena u objema varijantama označuju jednim nazivom). Prema tome ostvarenje ovoga zaključka nosi u sebi i mogućnost samovoljnoga tumačenja. Upotrebom složenoga naziva *srpskohrvatski, hrvatskosrpski* može se činiti da je ravnopravnost zadovoljena, ali to upravo omogućuje da se ona naruši. Budući da se tekstovi ostvaruju u jednoj ili u drugoj varijanti, oba imena u nazivu samo su prikrivanje pravoga stanja. Tako se savezne institucije gotovo isključivo služe srpskom varijantom, npr. Jugoslovenski zavod za proučavanje školskih i prosvetnih pitanja (kao što već i sam naziv pokazuje), da navedem samo jedan od mnogih konkretnih primjera. Tu neravnopravnost nimalo ne umanjuje upotreba termina *hrvatskosrpski, srpskohrvatski.* Kad bi hrvatska varijanta imala jedan naziv, a srpska drugi, neravnopravnost se ne bi mogla prikrivati terminološkom formom.

Kao pozitivan primjer mogu istaći najviše predstavničko tijelo, Saveznu skupštinu. U njoj se ravnopravnost jezika potpuno poštuje. Ona sebi ne može dopustiti ni praktično narušavanje ravnopravnosti. Kako je nakon Novosadskog dogovora smatrala da u svoje poslovanje treba uvesti oba naziva, srpskohrvatski i hrvatskosrpski, ona ih je i uvela, ali oni u Saveznoj skupštini nipošto nisu sinonimi. Iza tih dvaju naziva stoje dva sadržaja. Postoje dvije komisije: hrvatskosrpska i srpskohrvatska. Prva redigira tekstove u hrvatskoj varijanti, a druga u srpskoj.

3. zaključak: *Oba pisma, latinica i ćirilica, ravnopravna su; zato treba nastojati da i Srbi i Hrvati podjednako nauče oba pisma, što će se postići u prvom redu školskom nastavom.*

Ovaj zaključak na praksu gotovo nije djelovao. Ona ide svojim putem kojim je išla i prije Novosadskog dogovora. Hrvati se u slobodnom izboru ne služe ćirilicom, a Srbi se u pretežnoj većini ne služe latinicom. Ravnopravnosti nema ni u službenijoj upotrebi. Na televiziji se ćirilica samo izuzetno pojavljuje. Beogradski se studio služi latinicom.

4. zaključak: *Oba izgovora, ekavski i ijekavski, takođe su u svemu ravnopravna.*

U saveznim institucijama nisu. Kao što je već spomenuto, one pretežno upotrebljavaju srpsku varijantu, a prema tome i ekavski izgovor.

5. zaključak: *Radi iskorišćavanja celokupnog rečničkog blaga našeg jezika i njegovog pravilnog i punog razvitka neophodno je potrebna izrada priručnog rečnika savremenog srpskohrvatskog književnog jezika. Stoga treba pozdraviti inicijativu Matice srpske koja je u zajednici sa Maticom hrvatskom pristupila njegovoj izradi.*

Htijenja Novosadskog dogovora u ostvarenju ovoga zaključka očitovala su se u velikoj mjeri, ali su u velikoj mjeri i došla u ćorsokak.

Polazeći od teze da dokažu kako je hrvatskosrpski književni jezik jedinstven, autori su pošli istim putem koji su zacrtali i u Pravopisu: da se tekst latiničnog izdanja u Zagrebu ne razlikuje od ćiriličnoga teksta u Novom Sadu, osim ćirilice-latinice, ekavskog-ijekavskog izgovora i abecede-azbuke, »ali će Rječnik, uzet u cjelini, u oba izdanja biti identičan« (iz predgovora). Kako ni uz najveći napor nisu uspjeli naći onakvo rješenje kao u pravopisnim pravilima, pošli su na najgore moguće rješenje: riječi koje se razlikuju u hrvatskoj i srpskoj varijanti navodili su usporedno. Po tome je voda trebala imati ovakvu definiciju: *voda je kemijski spoj, hemijsko jedinjenje vodika, vodonika i kisika, kiseonika u jednu molekulu, jedan molekil.* Uvidjevši i sami komičnost, grotesknost takvog dokazivanja jedinstvenosti hrvatskosrpskog književnog jezika, autori su usporednost ublažili, ali je uklonili nisu. Postupili su ovako:

»Pri tumačenju značenja riječi nastojalo se da se upotrijebe riječi koje su zajedničke za oba jezična područja. Ako se to nije moglo učiniti, u definiciju su se unosile riječi s istočnog i zapadnog jezičnog područja, jedne pored drugih, odvojene zarezom (npr. zrak, vazduh; plin, gas itd.).

Dublete sa glasovnim razlikama (npr. opći i opšti, kemija i hemija, barbarski i varvarski, duhan i duvan) kao i one koje imaju različite sufikse i prefikse (npr. sudija i sudac, lekar i liječnik, jezički i jezični, adresovati, adresirati, savremen i suvremen, preduzeće i poduzeće i sl.) davane su u definicijama u obliku koji je u odnosnom dijelu Uredništva uobičajen.« (Iz predgovora.[13a]) Tako se npr. *balon* u Rječniku tumači ovako: *1.a. šuplje loptasto, elipsasto ili cilindrično tijelo od lakih materija koje se, napunjeno gasom, plinom lakšim od vazduha, zraka diže uvis.*[13a]

Rječnik je informativan, ali ne daje potrebne informativne podatke, ne daje npr. areal pojedinih riječi, tj. područja na kojem se jedna riječ upotrebljava, pa u tom pogledu nema nikakvih oznaka kod riječi kao što su *barbar, bioskop, brojitelj, čaršav*... To je velik lingvistički nedostatak jer je areal pojedinih riječi važno njihovo obilježje. Da Karadžić nije davao oznake iz kojega je kraja koja riječ, njegov bi rječnik danas bio znatno manje upotrebljiv, pogotovu za potrebe književnoga jezika. I Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika Srpske akademije nauka daje takve oznake pa npr. uz riječ *barbar* ima oznaka (zap. kr.). Govoreći o tome teoretski, M. Ivić je tražila da se stvarnosti pogleda otvoreno u oči:

»Svima je poznato: književni srpskohrvatski jezik ima dve varijante — istočnu i zapadnu. Razlike među ovim dvema varijantama su male, nevažne za strukturu jezika. Ovo naročito upada u oči kad znamo kakva je inače situacija u književnom jeziku nekih drugih naroda (npr. Francuza ili Nemaca). Pa ipak, ma koliko bile od sporednog značaja, ovakve bi razlike trebalo uvek pažljivo registrovati u našim gramatikama. Moramo se čuvati opasnosti jednostranog osvetljavanja jezičke realnosti. Veran naučni opis savremenog književnog jezika obavezno zahteva budnost u ovom pravcu. Naša odgovornost tu, uostalom, i nije samo naučnog karaktera. Neosvetljavanjem problema, za koji svi znaju da postoji, stvara se nepotrebno pogrešan utisak o realnim činjenicama — laicima se čini da su razlike veće nego što zaista jesu i da se istina iz ‚drugih razloga' prećutkuje. Tačna obaveštenost javnosti u ovom pogledu bila bi na ovom polju najveći doprinos bratstvu naših

[13a] Navedeno po složenom tekstu nakon imprimatura.

naroda, a za nauku bi svako istraživanje u ovom pravcu dalo u mnogom pogledu dragocene podatke.«[14]

Svima je poznato da ima tipično hrvatskih riječi (*kazalište, kipar, kolodvor, kolovoz, konobar, kotar...*) i tipično srpskih (*predupređiti, preduzeće, preimućstvo, prenebregavati, prevashodan, prevazići*), ali to u rječniku neće biti označeno. Zbog toga je i sam naslov rječnika postao sporan.

To vjerojatno nisu svi nedostaci toga rječnika koji proistječu iz pogrešnih pretpostavki, ali su dovoljni da osvijetle kako su stručnjaci zapali u neugodnu situaciju kad slijede jedno htijenje koje ne može biti rješenje problemâ koji stoje pred nama.

6. zaključak: *Pitanje izrade zajedničke terminologije takođe je problem koji zahteva neodložno rešenje. Potrebno je izraditi terminologiju za sve oblasti ekonomskog, naučnog i uopšte kulturnog života.*

Pridjev *zajedničke* lijep je primjer za apstrakciju jer se pod zajedničkom terminologijom može svašta razumjeti. Htijenje je jasno došlo do izražaja u glavi za naknadne potpise:

»Naročito naše najviše naučne i kulturne ustanove, navedene u Zaključcima, treba da uzmu u ozbiljno razmatranje pitanje rešavanja onih problema koji su istaknuti kao hitni i neodložni, kao što je izrada jedinstvene terminologije i zajedničkog pravopisa.«[15]

Ovdje se već govori o jedinstvenoj terminologiji. Da to nije slučajna stilizacija, vidi se po ostvarenju u Pravopisu. Pravopisna je komisija stvorila jedinstvenu pravopisnu terminologiju. Tim je činom daleko zakoračila izvan granica pravopisa, zahvatila duboko u tokove književnoga jezika, poremetila odnose u kulturnim vrijednostima i zatražila od svakog pojedinca da mijenja svoje govorne navike dotad opravdane književnom praksom (*tačka, zarez* i dr.). Uz to taj posao nije obavljen na doličnoj znanstvenoj visini, koliko se uopće takav posao znanstveno i može obaviti. Slabost te jedinstvene terminologije istakao je D. Brozović u našoj i stranoj publikaciji.[16]

Isticano je kako ta jedinstvena terminologija treba i drugim strukama da posluži kao uzor, ali druge struke nisu pošle tim putem, osim kemije, i to ne cijele kemije, nego samo anorganske. God. 1966. izašla je u Zagrebu u izdanju Školske knjige »Unificirana jugoslavenska nomenklatura anorganske kemije« s rješenjem jednako lošim kao i Pravopisne komisije,[17] svi je kemičari ne prihvaćaju, a ni sama nije do kraja unificirana. Ostale su razlike kao hemija-kemija, hlor-klor, hrom-krom.

Zanimljivo je istaći da se jedinstvene pravopisne terminologije ne drže ni sami njezini tvorci. God. 1964, dakle četiri godine nakon izlaska Pravopisa, M. Stevanović objavio je knjigu Savremeni srpskohrvatski jezik i u njoj upotrebljava termine: *građenje reči* (str. 401. i dalje), *zajedničke ili opšte imenice* (177), *zbirne, kolektivne imenice* (179), *složeni suglasnik* (210), *posesivni (prisvojni) pridevi* (254), *posesivne zamenice* (289), *uprošćavanje suglasničkih skupova* (107), iako su u Pravopisu kao zajednički usvojeni termini: *tvorba riječi, zajedničke imenice, zbirne imenice, sliveni suglasnik, prisvojni pridevi, prisvojne zamenice, pojednostavnjivanje suglasnika*. To ne iznosim kao prigovor, nego kao dokaz kako je htijenje koje je dovelo do jedinstvene terminologije neprirodno. Zato Lingvistička komisija Jugoslavenskog odbora za izradu terminoloških rječnika nije mogla ići tim putem. U Uputstvu za pripremanje terminoloških rečnika, usvojenom na I sjednici Lingvističke komisije 17. i 18. lipnja 1966. u Samoboru, piše:

»Razume se, usklađivanje o kojem je ovde reč ne treba brkati s oktroisanim ujednačavanjem. Takav pokušaj naišao bi na opravdan otpor i završio bi se neuspehom, ali bi nam doneo teške političke štete. Koordinacija se sme sprovoditi samo tamo gde se ne sukobljava s jezičkim osećanjem u jednoj sredini, njeno težište mora biti na racionalizaciji, na iznalaženju onoga što je najpodesnije. Ne bi bilo umesno, pa ni dopušteno, težiti unifikaciji onog terminološkog fonda koji ne ostaje u uskim stručnim granicama nego spada i u svakodnevni jezik ili u termine u okviru opšteg obrazovanja, dok se usko stručni termini, najčešće internacionalni izrazi, mogu ujednačavati u veoma širokim razmerima.«[18]

7. zaključak: *Zajednički jezik treba da ima i zajednički pravopis. Izrada toga pravopisa danas je najhitnija kulturna i društvena potreba. Nacrt pravopisa izradiće sporazumno komisija srpskih i hrvatskih stručnjaka. Pre konačnog prihvatanja nacrt će biti podnet na diskusiju udruženjima književnika, novinara, prosvetnih i drugih javnih radnika.*

Ovaj je zaključak ostvaren gotovo u potpunosti. 1960. izašao je zajednički Pravopis hrvatskosrpskoga književnoga jezika. Jedinstven ipak nije ne samo u tekstu nego ni u pravilima. Ostale su neke dvostrukosti: *uvo-uho, hemija-kemija, tko-ko, pisanje futura I, pisanje stranih imena* i dr. Pravopisna se komisija nadala da će te dublete vrijediti podjednako na cijelom hrvatsko-srpskom jezičnom području, ali su se dublete u praksi polarizirale. Inače ostvarenje 7. zaključka u načelu valja pozdraviti. Dobro je da imamo jedinstven pravopis u mjeri u kojoj je to moguće. Treba samo prigovoriti načinu na koji je ostvaren. Ima krupnih nedostataka, i to takvih da ga se odriču i sami autori. Tako M. Stevanović, pišući o naglascima u Pravopisnom rječniku, kaže: »Mi, međutim, znamo da komisija za pravopis kao celina nije stala na gledište da se mogu dopustiti takva odstupanja. I možemo reći da su ona učinjena zaslugom onih koji ili nisu znali za zajednički stav pravopisne komisije u vezi s tim problemom ili su taj stav smetnuli s uma.«[19] »I mi mislimo da su drugovi koji su sređivali rečnik uz novi pravopis i nesvesno prešli okvire onoga što je cela Pravopisna komisija utvrdila kao princip...«[20] Te samovolje ima i u drugim područjima Pravopisnog rječnika. Mislim da je samovoljom jednog člana uredništva uneseno »töčan ne nego tȁčan«, »töčnōst ne nego tȁčnōst«. Zbog ravnopravnosti u rječnik su sustavno unošeni i oblici bez obzira postoje li u stvarnosti ili ne, po načelu da se uz *koristica* i *horistkinja* unese i *horistica* i *koristkinja*, uz *dejstvovati* i *djejstvovati*. Ali i bez toga je pravopisni rječnik sporan. On u našim prilikama one kojima je namijenjen više zbunjuje nego što im pomaže. Zato pri izradi novoga izdanja treba dobro razmisliti kakav rječnik treba da je uza nj, ako jedinstvenog rječnika uopće treba.

8. zaključak: *Treba odlučno stati na put postavljanju veštačkih prepreka prirodnom i normalnom razvitku hrvatskosrpskog književnog*

[14] Današnji aspekti proučavanja srpskohrvatskog književnog jezika, Zbornik za filologiju i lingvistiku, knj. IV—V, Novi Sad, 1961—62, str. 114/5.
[15] Navedeno po faksimilu objavljenom u Pravopisu hrvatskosrpskoga književnog jezika, MH, Zagreb, 1960.
[16] »Po izlasku novog pravopisa«, Mogućnosti, 2/1961, str. 140—158, »O stanju srpskohrvatske lingvističke terminologije«, Slavjanska lingvistična terminologija, Sofija, 1962, str. 141—147.
[17] Tu je terminologiju ocijenio D. Brozović u »Telegramu«, 20. 1. 1967. i S. Babić u Vjesniku, 22. 1. 1967.

[18] Navedeno po šapirografiranom tekstu koji se nalazi u Matici hrvatskoj.
[19] Naš jezik, knj. XIII, Bgd, 1963, str. 4.
[20] Isto, str. 5.

jezika. Treba sprečiti štetnu pojavu samovoljnog »prevođenja« tekstova i poštovati originalne tekstove pisaca.

Da nije toga zaključka i riječi *samovoljnog* u njemu, nevolje s Novosadskim dogovorom bile bi još veće. Njime se posredno priznaju varijante i po tome je on u suprotnosti s prvim zaključkom koji spominje samo razliku *ije-e*.

Negiranje činjeničnog stanja ili tek posredno priznavanje nije moglo dugo potrajati. Trebalo je jasno reći da hrvatskosrpski književni jezik nije jedinstven, da postoje varijante. O njima se pisalo i govorilo i prije, posebno prof. Lj. Jonke, osobito u članku »Specifčnosti u normiranju hrvatskosrpskog književnog jezika«,[21] ali je to u širu lingvističku i nelingvističku javnost prodrlo tek od V kongresa jugoslavenskih slavista u Sarajevu 1965. Priznanje da postoje varijante ne dopušta više da se Novosadski dogovor ostvaruje kako je zamišljeno i kako se počeo ostvarivati u Pravopisu i Rječniku Maticâ.

Kao što izneseno pokazuje,[22] problem je zamršen i traži svoje rješenje. Nakon svega lingvisti ne mogu normalno raditi ako se jasno ne utvrdi gdje smo i na čemu smo.

Književne novine vide izlaz u ovome:

»Jedini način da se izbegnu situacije, kao ova koja je dovela do nesporazuma poslednjih nedelja, i da se otklone razlozi za nesporazume, jeste slobodan i otvoren dijalog svih onih koji žive u ovoj zemlji o problemima koji postoje i koji se javljaju u nešto zaoštrenijem vidu. Novosadski književni dogovor predstavlja primer kako se mogu, uz sva poštovanja nacionalnih osetljivosti, rešavati ona naučna pitanja koja u sebi sadrže dobrim delom politički smisao. Upravo bi jedan takav razgovor između lingvista, filologa, pisaca, i svih onih koji vode brigu o kulturi našeg književnog jezika, bio u ovom trenutku više nego neophodan.

Uostalom, i Novosadski književni dogovor ostavljao je otvorena vrata za dalje razgovore. Mnoga pitanja, koja su u Novom Sadu rešena, bila su rezultat kompromisa, ne nacionalnih, nego kompromisa između različitih naučnih shvatanja. Mnogo šta ostavljeno je u praksi da pokaže da li je dobro ili ne, i da se prihvati ono što se pokaže kao vitalnije i zdravije. Da li, možda, revizija Novosadskog dogovora, u tom smislu, ne bi mogla da približi gledišta i koncepcije jezičkih stručnjaka iz naših različitih krajeva koji govore vrlo često samo i isključivo na osnovu jezičkih istih krajeva koji govore vrlo često samo i isključivo na osnovu jezičkih iskustava pokrajina ili regiona u kojima žive? Neke zajedničke akcije koje bi prethodile toj vrsti dogovora, razgovori koji bi se vodili u mirnijoj atmosferi — sa poštovanjem naučnih činjenica i sa nesumnjivom dobrom voljom da se nađu zajednička rešenja — upravo je ono što danas svi ljudi u ovoj zemlji očekuju i što će ne samo svaki javni ili kulturni radnik, nego i svaki radni čovek u našoj zemlji pozdraviti.«[23]

I ja vidim rješenje u slobodnom i otvorenom dijalogu koji bi jasno i pošteno rekao na čemu smo. O mnogim je stvarima potrebno raspravljati. Zato sam i napisao ovaj članak, iako u njemu nisam rekao sve što bih sada imao reći. Nadam se da ću imati još prilike.

(*Jezik*, 1, 1967—68)

[21] Jezik, XII, Zgb, 1964, str. 1—6.
[22] 9. i 10. zaključak tehničke su prirode i nije ih potrebno ovdje spominjati.
[23] 15. 4. 1967, str. 1.

ZA RAVNOPRAVNOST U TEORIJI I PRAKSI

Stjepan Babić

U članku Teorija i praksa u našoj nauci o jeziku[1] osvrće se Svetozar Marković na moj članak Htijenja i ostvarenja Novosadskog dogovora.[2] Zapravo, ne osvrće se na čitav članak, nego samo na jednu sitnicu. U usporednom tekstu Ustava SFRJ, što sam ga naveo kao potvrdu da je objavljen u dvije varijante, od dvadesetak razlika Marković uzima u razmatranje samo jednu, upotrebu odnosnih zamjenica **koji** — **što**. Ne bismo smjeli imati ništa protiv takva postupka, pa ni ja, jer Marković i sam kaže da piše povodom moga članka, a koliko i prigovara toj razlici, to ne prigovara meni, nego me još uz put i komplimentira: »Jedno je sigurno — da ga drug Babić, u čiju se stručnost možemo pouzdati, ne bi u toj mjeri izmijenio, bar ne što se tiče upotrebe **koji** u pomenutom značenju, što je osobina koliko istočne toliko i zapadne varijante.« I ne bih se ja osvrtao na taj članak, makar je uz put zapeo još o koju pojedinost, da on na toj sitnici ne temelji krupna pitanja kojima zapravo niječe stručnu sposobnost jezičnih priređivača ustavnoga teksta na zapadnoj varijanti:

»Nakon svega ovoga nameće se, nolens-volens, jedno pitanje: koliko su adaptatori (ne samo teksta Ustava nego i drugih tekstova) dorasli, bolje rečeno, koliko su stručni za ovakvu vrstu posla. Postavlja se pitanje njihove stručnosti u punom smislu te riječi, istinske stručnosti, a ne formalne. Imaju li oni osim osjećanja za razlike (koje je, kao što vidimo, vrlo nepouzdan elemenat) i druge stvarne kvalifikacije za vršenje ovako odgovornog posla?« (...) »Ako je neka jezička crta rezultat kretanja u jeziku koje je u toku (u srpskohrvatskom jeziku u cjelini), a takav je slučaj sa upotrebom **koji** i **što** u pomenutoj funkciji, adaptatori moraju biti upućeni u ta kretanja i vrlo kritički se odnositi prema njima. Tako će odgovoriti svome zadatku. U protivnom, od njihovog rada će biti više štete nego koristi.«

Zaključak je jasan: osuda čovjeka ili ljudi koji su priredili tekst s varijantom sa **što.**

Kad je Marković išao za tim zaključkom i kad već piše samo u povodu moga članka, tada bi korektno bilo da je pregledao čitav tekst Ustava i svoj sud donio na temelju svih razlika, a ne samo na temelju jedne. Da je to učinio, uzevši u obzir i stvarno stanje, jezično i političko,

[1] Odjek, 1. II 1968, str. 15.
[2] Jezik, XV, str. 3—13, u Odjeku greškom dogovaranja.

čiji je izraz i sam Ustav i ustavni tekst u četiri autentična izdanja, tada tada bi morao suditi drugačije.

Autori koje on osuđuje po mojoj su ocjeni svoj posao obavili korektno, s puno pažnje i razumijevanja za tekst koji su imali pred sobom, za njegov jezik i za sredinu kojoj je taj tekst namijenjen. Istina je, ja ne bih u svemu postupio kao oni (gotovo je sigurno da ne bih zamjenjivao **koji** sa **što**), a ne bih zato što bih tome tekstu prišao kao upravnom, pravnom, zakonodavnom tekstu i tako s njime i postupao. A priređivači su ga shvatili, s pravom, kao uzvišen tekst i nastojali su ga oblikovati za notu povišenim jezikom, blizu pjesničkom. Smatrali su da će to postići ako jezik bude što bliže klasičnom hrvatskosrpskom književnom jeziku, a to je, kako znamo, vukovsko-maretićevski. Jezična su sredstva birali, pazili su na svaki izraz i njegovu stilsku vrijednost, nastojeći odabrati stilski svježije izraze. I nisu pogriješili što su mjesto **koji** odabrali **što.** Nije to nikakva greška ni pogreška, nego je samo jedan od mogućih izbora hrvatsko-srpskoga književnoga jezika i priređivači su imali puno pravo da se njime posluže. Po njihovu se izboru vidi da su dobri znalci i jezika i stila. (Što se ja nisam više služio odnosnim **što** krivnja je u tome što ne pazim dovoljno na raznolikost i svježinu svoga stila. Nastojat ću popraviti taj propust.)

Kad Marković onako pobjedonosno uzvikuje **O tempora, o mores!,** onda se pravi kao da ne zna ili kao da neće da zna za odnos Hrvata prema Karadžićevu jeziku u cjelini i u pojedinostima. Jasno je zašto to zaboravlja ili prešućuje.

Iz svega se vidi da on i mnogo što drugo ne razumije ili neće da razumije. Zato njegov zaključak ne bi bio drugačiji ni da je razmotrio čitav ustavni tekst. Jer on ne polazi od činjenica, nego od pretpostavki, svojih pretpostavki, i to još od krivih.

Da polazi od pretpostavki, kaže sam:

»Polazimo od vrlo vjerovatne pretpostavke da je prvobitni tekst pisan u istočnoj varijanti (Babić je naziva srpskom), a da je zatim izvršena adaptacija u duhu zapadne varijante. Budući da nam drug Babić prezentira isti tekst u dvjema varijantama, treba takođe pretpostaviti da on smatra jezik u svakom od tih tekstova reprezentantom jedne od varijanata, odnosno da je u onom adaptiranom jezički korektno predstavljena zapadna varijanta.«

Ja nisam nigdje rekao da je sve što je u tom tekstu različito predstavnikom samo jedne varijante. Kad je već rekao da se može pouzdati u moju stručnost, tada nije trebao pretpostavljati da bih ja **što** smatrao predstavnikom jedne varijante, a **koji** druge.

Prva je pretpostavka posebno zanimljiva. Zašto je njemu tako vjerojatno da je prvobitni tekst pisan baš na istočnoj varijanti, da je to primarni tekst? Koji su to elementi da je on tako siguran u tu svoju pretpostavku? Ne počiva li ta sigurnost na neravnopravnoj praksi i nije li tu njegovo uporište za osudu priređivača te sekundarne varijante? Kako to da on ne dolazi na pomisao kad je drug Kardelj bio predsjednik Ustavne komisije, da je tekst prvobitno mogao biti pisan i na slovenskom književnom jeziku pa tek onda preveden na ostale književne jezike? Ili da je pisan kako je već pisan, a onda dan jednoj i drugoj kancelariji Savezne skupštine da ga prilagode svojim varijantama?

Ali ako i jest onako kao što drug Marković pretpostavlja, opet priređivači zapadne varijante nisu pogriješili. Ustav je takav tekst u kojemu nema primarne i sekundarne varijante, nego su obje primarne, oba su

teksta autentična, kao što se obično kaže, i priređivači zapadne varijante nisu sekundirali, nego su priređivali tekst kao primaran ne misleći na razlike prema vjerojatnom originalu, nego na narod za koji taj tekst pripremaju, svjesni da je taj narod ravnopravan član jugoslavenske zajednice i da je samo na predstavnicima toga naroda da ocijene kako su obavili svoj zadatak. Ja si, na primjer, ne bih uzeo pravo da osuđujem priređivače teksta istočne varijante, ni u kojem slučaju.

Kad se polazi od pretpostavke da je jedan tekst primaran, a drugi sekundaran, onda mora doći do osude one druge strane bez obzira kako ona svoj posao obavila, pogotovu ako se smetne s uma za koga je to učinjeno. Nije to drugu Markoviću prvi put da prigovara priređivačima teksta zapadne varijante. Jedan je takav prigovor objavio i u Odjeku pa će biti dobro da se toga podsjetimo navodeći njegove riječi:

»Kao primjer može poslužiti zagrebačko izdanje ‚Borbe'.

Samo na jednoj strani ovoga lista (npr. na str. 9. u broju od 5. V 1965. godine) može se naći i do 50 primjera ‚prevođenja' iz jednog izdanja u drugo, iz beogradskog u zagrebačko.

I u samom zaglavlju lista naći će se pet takvih razlika: **5. maj** i **5. maja, kolegijum** i **kolegij, izišao** i **izašao, dalje** i **daljnje** (izlaženje), **ponovo** i **ponovno.** Očigledno je, već po ovim slučajevima, da Borbini ‚prevodioci' po svom lingvističkom obrazovanju nisu dorasli za taj posao.«[3]

Kao što se vidi, po njemu nije dorastao zadatku nitko od onih koji prilagođuju tekstove za zapadnu varijantu. A drugačije i ne može biti kad on polazi od primarne varijante, a ne od činjenice da kad već postoji primarna varijanta, ipak treba da su obje ravnopravne, kao da je i druga primarna.

Jezični priređivači zagrebačke Borbe stalno se nalaze između dviju vatara: između prigovora sredine za koju rade i prigovora zastupnika primarne varijante. Ovdje nema sumnje koja je varijanta primarna, ali nema ni sumnje koji je zadatak zagrebačkim priređivačima primaran: zadovoljiti sredinu za koju rade. Da nije toga zadatka, ne bi ni postojali. A ne smiju ni sve mijenjati, ne smiju npr. **januar, februar** u **siječanj, veljača**... Prema tome prigovarači primarne varijante ne bi smjeli prigovarati. Ali činjenica je da oni prigovaraju. Nije Marković u tome sam. Znam to dobro iz iskustva jer sam i sam radio na prilagodbama. Kako sam za njih bio i odgovoran, prigovori su dolazili meni. Branio sam naše postupke, i to samo jezičnim razlozima. Nije mi ni na kraj pameti bilo napadati drugu stranu, iako je i ona radila to isto, doduše rjeđe, ali manje pazeći na jezičnu teoriju, a više na jezičnu praksu svoje sredine. I živeći u tome, zapazio sam kako se u prilikama s primarnom varijantom isti postupak ne kvalificira isto. Primijetio sam da su u beogradskom uredništvu mjesto riječi **faktor** počeli upotrebljavati **činilac.** Ta me činjenica obradovala. A misleći o njoj došao sam do zaključka kako će je svatko ocijeniti kao približenje osnovici našega jezika. A kad se ista takva zamjena izvrši u zagrebačkom uredništvu, tada se to ocjenjuje kao udaljavanje i traženje razlika, jer po Markovićevu receptu treba »da ostane sve što se moglo ostaviti«. Kad se takav kriterij uzme, tada nema ravnopravnosti. Koliko, dakle, Svetozar Marković i jest za nju, to je samo u teoriji. Tko i u praksi ravnopravnost shvati ravnopravno, taj po Markoviću nije dorastao svojem zadatku.

(Odjek, 1. III 1968)

[3] Odjek, 1. X 1965, str. 5.

O PRAKTIČNOM I PRAVNOM POLOŽAJU VARIJANATA

24. lipnja o. g. u Saveznoj konferenciji SSRNJ, Sekciji za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose održana je rasprava o pravnoj i praktičnoj ravnopravnosti jezika i pisama jugoslavenskih naroda. Raspravljalo se na osnovi izradaka koje su u pretežnoj većini izradile ustanove i pojedinci iz SR Slovenije. Najznačajniji je među njima tekst s naslovom »O ravnopravnosti jezika i pisama naroda Jugoslavije u radu saveznih organa«, a pripremila ga je Republička konferencija SSRN Slovenije. Izradak počinje načelnim postavkama:

»... Dosledno primenjivanje ustavnog načela o ravnopravnosti jezika pretpostavka je ostvarivanja samoupravnih prava svakog radnog čoveka.«

»Ravnopravnost jezika i pisama naroda Jugoslavije izraz je i bitan konstitutivni element socijalističke federativne zajednice naroda i radnih ljudi Jugoslavije. Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredeljenje, na osnovu dubokih, trajnih, zajedničkih životnih interesa, na osnovu bratstva i jedinstva stvorenog u narodnooslobodilačkoj borbi, na osnovu naprednih društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i duhovnih težnji i kretanja radnih ljudi u pravcu izgradnje socijalističkih društvenih odnosa — udružili su se u Federaciju koja predstavlja zajednicu slobodnih, ravnopravnih i samostalnih naroda.

Politika i društvena praksa — da narodi i radni ljudi u Federaciji ostvaruju svoja suverena prava koja su izraz zajedničkih interesa, mora da važi i za pitanje ravnopravnosti jezika i pisama.«

Polazeći od tako jasnih osnovnih postavki svoj su prilog raspravljanju dali i predstavnici iz SR Hrvatske, docenti Filozofskog fakulteta u Zagrebu dr Milan Moguš, dr Krunoslav Pranjić i dr Zdravko Malić. Njihov je prilog neobično značajan u tome što su naglasili: kad su posrijedi varijante hrvatsko-srpskoga književnog jezika, važno je razlikovati dva gledišta, lingvističko s jedne strane i praktičko, političko, pravno i ustavno s druge. S ovoga drugoga gledišta varijante moraju imati status punopravnih jezika jer se tek tako može u praksi ostvariti istinska ravnopravnost svih jezika jugoslavenskih naroda. Ovdje donosimo njihove autorizirane tekstove.*

---

* Objavljeno u *Jeziku*, 1, 1968—69. Napominjemo da je Z. Malić za ovo izdanje dopunio svoj tekst, op. ur.

VARIJANTE PRELAZE OKVIRE PUKE KOMUNIKATIVNOSTI

Milan Moguš

U uvodnom se dijelu elaborata pod naslovom »O ravnopravnosti jezika i pisama naroda Jugoslavije u radu saveznih organa« (u daljnjem tekstu: RJ) s pravom konstatira da je ravnopravnost jezika i pisama naroda Jugoslavije »bitan konstitutivni element socijalističke federativne zajednice naroda i radnih ljudi Jugoslavije«. »Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakoga naroda na samoopredeljenje, na osnovu dubokih, trajnih, zajedničkih životnih interesa, na osnovu bratstva i jedinstva stvorenog u narodnooslobodilačkoj borbi, na osnovu naprednih društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i duhovnih težnji i kretanja radnih ljudi u pravcu izgradnje socijalističkih društvenih odnosa — udružili su se u Federaciju koja predstavlja zajednicu slobodnih, ravnopravnih i samostalnih naroda« (RJ, str. 3). Ta suverena narodna prava moraju da vrijede i kad se radi o ravnopravnosti jezika i pisama. Istina, neka pitanja — navodi se u elaboratu — »nisu dosledno rešena«, a i njihova praktična obradba »očito nije zadovoljavala u poređenju sa naporima i dostignućima na drugim područjima našeg života« (RJ, 4). Zato je potrebno uložiti svjestan napor da se osigura jezična ravnopravnost jer je i ona »suštinski elemenat pobede samoupravnih načela, a protiv konzervativnih težnji etatizma i birokratizma« (RJ, 5). U tom smislu, u smislu ulaganja svjesnog napora shvaćam i nedavne izjave centralnog komiteta SK Hrvatske (Vjesnik, 22. XII 1967.), Srbije (Vjesnik, 30. XII 1967.) i Bosne i Hercegovine (Vjesnik 20. III 1968.).

Za Slovence i Makedonce — kaže se dalje u spomenutom elaboratu — »nacionalni je jezik od posebnog značaja« jer je on za oba naroda »izrazito politička, egzistencijalna kategorija koja daleko prelazi značaj sredstva za sporazumevanje« (RJ, 5). Držim ipak da nacionalni jezik nema posebnog značenja samo za Slovence i Makedonce, nego da je on »izrazito politička, egzistencijalna kategorija« za *sve* jugoslavenske narode, dakle i za Hrvate. Ako pođemo od osnovne premise, znanstveno utvrđene, da su se na jednoj jezičnoj osnovici razvile dvije varijante (srpska i hrvatska), onda hrvatska varijanta sa svojom kulturološkom i terminološkom individualnošću, izgrađivana stoljećima od Baščanske ploče do danas, predstavlja za Hrvate i političku i egzistencijalnu kategoriju neotuđivo ugrađenu u narodno biće. Tako gledano, ne bismo smjeli promatrati varijante samo kao sredstvo za sporazumijevanje jer one, kao i ostali jugoslavenski jezici, prelaze okvire puke komunikativnosti. A iz toga slijedi da bismo se prema varijantama morali odnositi

s puno poštovanja i osigurati im sva ona *prava* koja imaju jezici naroda Jugoslavije. Jer, svaka varijanta u času ostvarenja (tj. kad se njome govori ili piše) ne ostvaruje se *subjektivno* kao varijanta nego kao jezik, bez obzira na *objektivno* zajedničko ishodište i jedinstvenu bazu. Varijanta dakle u času svoje realizacije vrši funkciju jezika, vlada se kao jezik. Otuda i zahtjev da se po principu funkcionalnosti *pravno* i ravnopravno obje varijante tretiraju kao jezici. Kao što bi privilegij jednog jezika (»državnog jezika«) značio povredu prava jednakosti i ravnopravnosti u federaciji, isto bi tako i privilegij jedne varijante (»državne varijante«) značio ignoriranje kulturnih vrijednosti onih naroda ili onog naroda čija varijanta ne bi bila »državna«, jer su ti narodi (ili narod), na osnovi svoga prava na samoopredjeljenje, stavili na raspolaganje federativnoj zajednici sve one vrednoste koje su na njihovoj (ili njegovoj) varijanti ostvarene, koje se ostvaruju i koje će se ostvarivati. Prema tome, ravnopravnost i jezika i varijantâ otvara put obogaćivanju zajednice: neravnopravnost znači siromašenje.

Dakako, i sama se ravnopravnost ne može ostvariti ako nema povjerenja. Povjerenje je uzajamno: prvo, da se jedan jezik ili jedna varijanta neće nametnuti drugima i, drugo, da jedan jezik ili jedna varijanta neće zbog svoje posebnosti stvoriti nekakav samoživ svijet za sebe, negirajući u krajnjoj liniji i one jezične veze koje između jugoslavenskih jezika ili varijanata zaista postoje. I jedan i drugi aspekt iznevjerenosti povjerenja bio bi štetan. Prvi bi aspekat bio štetan jer bi negirao postojeći jezični pluralizam i doveo do majorizacije koja, doduše, za favorizirani jezik ili varijantu može biti dobitak, ali bi taj dobitak — u usporedbi s onim bogatstvom koje se dobiva kad se radi na svim jezičnim ili varijantnim »razbojima« — značio za zajednicu kao cjelinu golem gubitak. Drugi bi aspekat bio štetan i za zajednicu, jer je samoživost tumor na zajedničkom tijelu, i za onaj jezik ili varijantu koja bi se zatvorila u sebe jer bi vodio samouništenju. Problem je, očito, složen, njegov je raspon velik: od asimilatorske opasnosti do rezanja grane na kojoj se sjedi. Ali nije velika mudrost utvrditi krajnje tačke ove složenosti koja se kreće od štetne privilegiranosti do štetne dezintegracije; mnogo je teže regulirati odnose unutar zadane klavijature nastojeći da nam u sazvučju nikada ne ustreba ni jedna ni druga krajnja tipka.

Međutim, složenost problema ne smije biti zapreka rješavanju. Tradicija je jugoslavenskih naroda da — kad su združeni u ravnopravnoj zajednici — mogu pozitivno riješiti i najsloženije probleme. Ako se složimo u tome da je na današnjem stupnju razvoja narodni jezik »izrazito politička, egzistencijalna kategorija«, onda svako pojednostavnjivanje u smislu »pa mi se razumijemo« ili »sve je to jednako« znači površinski pristup. Kvalitativno bi rješavanje moralo povezivati pitanje ravnopravnosti jezika s pitanjem našeg političkog sistema koji je usmjeren tako da osigurava opstanak »svih i svakog naroda ove federacije kao izvora zajedničkog blagostanja« (RJ, 9). *Zato* rješavanje ravnopravnosti jezika nije nikakvo periferno pitanje nego dubinsko, egzistencijalno. Otuda i zahtjev za ozbiljnošću, odmjerenošću, pravednošću i dosljednošću. Ako problem ravnopravnosti jezika prebacimo na sporedan kolosijek, rješavat ćemo ga najčešće administrativno. A administracija je — skupa. Tu odmah iskrsava opasnost da zbog »štednje« počnemo odugovlačiti. Doduše, ostvarenje pune ravnopravnosti jezika i varijanata — provede li se ono dosljedno ne samo u radu svih saveznih organa, kako se zahtijeva u elaboratima, nego i drugdje — također jest skupo. Ali sada dileme o

štednji nema jer je pristup drugačiji. Naime, ako su jezici i varijante samo sredstvo za sporazumijevanje, i to za sporazumijevanje u ovome času, onda u krajnjoj liniji možemo odabrati jedan jezik ili jednu varijantu jer je to ekonomski najjeftinije, a adminstrativno najjednostavnije. Ali ako jezici ili varijante nisu samo trenutačno komunikativno sredstvo nego i egzistencijalna kategorija pojedinog naroda, onda nema tih novaca koje ne bi trebalo žrtvovati da se osigura puna ravnopravnost jezika i varijanata. Stvarna, a ne formalna ravnopravnost jest skupa, ali je prijeko potrebna. To treba otvoreno reći.

Lipanj, 1968.

ZAKONSKI PRIJEDLOG: ČETIRI JEZIKA

Krunoslav Pranjić

Sve što sam o multipleksnoj problematici u navedenom konzulativno-debatnom sastanku rekao — pokušat ću što doslovnije, vjerno sada napismeno formulirati; dodavat ću tek tu i tamo, i to vizuelno zagradama naznačiti — dodavati ono što rekao i nisam, ali što misao mojega izgovorenoga priloga ni u čemu ne mijenja već mu je samo dodavanje komplementarno. A rekao sam:

— Tekstovi što su ih pripremili slovenski drugovi, smatram, rađeni su toliko kompleksno i kompletno da im komplimentirati ne treba; no dosadašnji komentari i poneke negativne kritičke, digresivne, objekcije (s ove skupštinske govornice) ponukale su me da im, tim tekstovima, ipak komplimentiram. Na mene su oni, ovi tekstovi, ostavili temeljan dojam da su koncepcijski, da su inspiracijski nadasve, eminentno s o c i j a l i s t i č n i. A to zaslužuje da bude istaknuto. Kad kažem s o c i j a l i s t i č n i, onda mislim da je u njima s pravom (sada svjesno dodajem: i dostojno nasljedovanja) jugoslavenski samoupravljački socijalizam koncipiran p l u r a l i s t i č k i, a n e m o n i s t i č k i; da ti tekstovi (s aspekta problematike koju razrađuju) afirmiraju *princip jedinstva u raznolikosti,* jedinstva *jugoslavenskog* u raznolikosti odista ravnopravnih nacionalnih (jezičnih) jugoslavenskih posebnosti.

Prihvaćam rezolutni stav tih tekstova da *Jugoslavija ne treba svega jedan državni jezik.*

Ne prihvaćam ovdje izrečenu žaobu da je pogreška što u svim ovim poslovima nisu više konzultirani lingvisti »kao prvi najpozvaniji stručnjaci« za probleme o kojima je riječ. Sâm sam lingvist, ali se s ovoga mjesta, budući lingvist, rado diskvalificiram za raspravu jer pitanje o ravnopravnosti jezikâ jugoslavenskih naroda (i jezika na kojima bi se organi Federacije imali obraćati republikama) ni u kom slučaju *nije pitanje lingvističko* (niti je znanstveno); to je pitanje prije svega *političko, juridičko (konstitucionalno).* Zato sada, i to veoma rado, i ne govorim kao lingvist nego kao član Socijalističkog saveza pozvan da nešto kaže (a lingvist je tek po slučaju, i to je ovdje irelevantno).

Da su, kojim slučajem — a dobro je da nisu — lingvisti bili više konzultirani, uvjeren sam: do ovih, ili do ovakvih tekstova teško da bismo došli. Jer: bilo bi tada (možda: divnih, uzorno učenih) lingvističkih ekspertiza, ali još bi više bilo (što beskonačnih, što zakrabuljenih, dakle neznanstvenih) lingvističkih n a t e g a.

Ali, iako sam sama sebe diskvalificirao da govorim kao lingvist, sada se (samozvano) rehabilitiram kao lingvist da bih tačnije (kvalificiranije) mogao reći: Vidite, drugovi, kad govorimo o tome kojim jezicima govore »narodnosti« u Jugoslaviji, onda o tome nema spora: Mađari — madžarski, Talijani — talijanski, Česi — češki, Rumunji — rumunjski, Turci — turski itd. Ali, nedoumice, pa sporne raspre nastaju kad treba pobrojati kako govore *jugoslavenski narodi.* Brojat ću odmah i slobodno reći — *četirima: makedonskim, slovenskim, srpskohrvatskim, hrvatskosrpskim.* Nije povodom nikakva spora ni to kad kažemo da su slovenski i makedonski jezici jugoslavenski; problem je kad se posebno definiraju te zasebice imenuju srpskohrvatski i hrvatskosrpski. Naglašujem (i svi mi to i predobro znamo): srpskohrvatski odnosno hrvatskosrpski *jedan je i jedinstven narodni jezik* po svojemu supstratu. Ali, to je aspekt lingvistički. S aspekta političko-pravno-ustavnoga ono što lingvistički nazivljemo varijantama jednoga te istog jezika po osnovici — *mora imati status (dvaju) jezika.* Skup kojemu prisustvujem smatram da nema druge do konzultativne prerogative. Ali (isto tako) smatram da ovaj skup treba formulirati *zakonski* prijedlog (uz premisu da nema jednoga državnoga jezika) da su jezici jugoslavenskih naroda (i jezici kojima institucije Federacije komuniciraju s republikama) *četiri* jezika; još jednom: makedonski, slovenski, srpskohrvatski, hrvatskosrpski. *Zakonski* tako zajamčena ravnopravnost, uključuje i krivičnu odgovornost svakoga tko bi zakon kršio, odgovornost za koju bi — već prema mjeri prijestupa — nadležne bile da je utvrđuju sudsko-pravne institucije od suca za prekršaje do javnog tužilaštva. Zakonski, formalno, stvarno i zbiljski, zajamčena ravnopravnost četiriju nabrojenih jugoslavenskih jezika isključuje mogućnost supremacije jezika nad jezikom (varijante nad varijantom), sprečava neželjene ekscese.

Snaga, koheziona snaga Jugoslavije upravo je u njezinoj svakolikoj pa i jezičnoj i nacionalnoj raznolikosti, i to je snaga tek onda kad se te raznolikosti mogu ravnopravno, nesmetano i samosvojno očitovati; takve, one se organski i prožimlju i unapređuju. Nasuprot: negirane, neorganski, artificijelno ili kako drugačije remećene — te su raznolikosti korozivne.

To bi bile moje primjedbe.

Moj prijedlog, nedogovarano, ali drago mi je što rimuje s prijedlogom što ga je ovdje prije mene iznio prof. Mihailo Stevanović. Ja prijedlog samo konkretiziram: da ovaj skup Prosvjetno-kulturnom vijeću Savezne skupštine predloži da razradi projekt (i programira modifikaciju) da se u svim školama II stupnja gdje je nastava na srpskohrvatskom, odnosno na hrvatskosrpskom, uvede ne fakultativno već *obavezno učenje slovenskoga i makedonskog.* Konzekvencije takve odluke i njezine provedbe bile bi višestruko povoljne:

— *političke:* i to bi bio oblik očitovanja ravnopravnosti četiriju jugoslavenskih jezika;

— *kulturno-etičke:* znanje je silna moć; ali ono se tječe samo dugotrajnim učenjem; učenjem bratskih jezika postajemo potencijalno kadri izvorno konzumirati i kulturne vrijednosti ostvarene u tim jezicima; time se konstituira i kulturan subjekt u čijem mentalitetu jednostavno ne može biti ničega što bi ga kvalificiralo — šovenski, npr.;

— *privredne* su konzekvencije takve odluke i provedbe konzekvencije iako posredne i dugoročne — ipak konzekvencije od važnosti: ne samo u sadašnjem trenutku intenzifikacije privredne reforme već i u razvojnoj perspektivi visoke tehnologije u jugoslavenskoj privredi — fluktuacija kvalificirane i visokokvalificirane radne snage među republikama bit će, zacijelo, trajna i potrebna pojava. Predznanja iz jezika drugih naroda Jugoslavije stečena školovanjem — tim će situacijama, zbog nužne jezične adaptacije novim sredinama — samo pogodovati.

Lipanj, 1968.

KOMUNIKACIJA BEZ ŠUMOVA

Zdravko Malić

Korijenje spleta problema koje nam je danas rješavati u oblasti hrvatskosrpske jezične politike seže u prvu polovinu prošlog stoljeća, tj. u vrijeme kada se i na našem tlu zacrtava onaj oblik nacionalne svijesti koji je (razumije se: prilično izmijenjen, rekao bih čak — istrošen) još uvijek društveno živ. Prostrano historijsko razdoblje od dezintegracije staroslavenskog jezičnog izraza do prvih djelotvornih pokušaja stvaranja hrvatskosrpske jezične *koine*, pokušaja koji su krunisani bečkim Književnim dogovorom 1850. godine, obilježeno je raznolikošću u kojoj sile sjedinjavanja, koje su sporadično nastajale, nisu bile kadre da prevladaju brojne i raznorodne sile razjedinjavanja. Zasnovana na seljačkom govoru vukovska je jezična norma u Hrvatskoj prihvaćena i razvijana uz znatne i za profil hrvatske kulture značajne korekcije, koje su u određenoj, discipliniranoj mjeri omogućile komuniciranje duž vremenskih i prostornih dimenzija hrvatske jezične datosti, korekcije koje su tu vukovsku normu oplemenjivale dijalektalnim i stilskim elementima raznorodne, čakavsko-kajkavsko-štokavske hrvatske govorne i književnojezične stvarnosti. Taj proces jezične konsolidacije hrvatskog nacionalnog bitka, proces koji je od sredine prošlog stoljeća podrazumijevao hrvatskosrpsko jezično jedinstvo (na određenoj razini i do određenog stupnja), odvijao se desetljećima — do početka našeg stoljeća — pod teškim okolnostima izvanjskog nametanja triju državnih jezika, njemačkog, madžarskog i talijanskog, dakle na periferiji službenog javnog života, polulegalno. u stiješnjenim oazama pravosuđa, prosvjete i književnosti malog naroda. Inteligencijski više nego općenacionalan — hrvatska je buržoazija više i radije upotrebljavala tuđinštinu, a neobrazovani su se društveni slojevi zadržali na dijalektalnoj, pretknjiževnoj razini — hrvatski je standarni jezik (kao varijanta hrvatskosrpske jezične *koine*) dostigao vlastitu, sebi, svojoj normi primjerenu puninu u godinama oko I svjetskog rata (Đalski, Matoš, Nehajev, A. B. Šimić, Krleža). I tada, u trenucima kada je prvi put poslije stogodišnje borbe za općenacionalnu afirmaciju dosegao razinu na kojoj se mogao nesputano razmahati i pokazati što umije i što može, hrvatski se standardni jezik ponovo našao u neugodnoj prilici da brani vlastiti, stoljećima izgrađivani integritet, da se još jednoć — po koji to put? — opire pritisku sa strane, pritisku koji je zaprijetio da ga dokine kao oblik nacionalne posebnosti. Ovaj je put potekao taj pritisak od onih društvenih snaga koje su u kratkom vremenskom razmaku između ujedinjenja i šestojanuarske diktature isfor-

sirale proces akutne monarhizacije jugoslavenske državne zajednice, a to znači dovele do situacije u kojoj je hrvatski standardni jezik bio prisiljen prijeći iz sfere narodnog (pučkog) suvereniteta u sferu monarhijskog suvereniteta i izgubiti se pod kraljevskim plaštom srpske jezične jedinodržavnosti.

Unitarističke jezične tendencije, isprazne u toku narodnooslobodilačke borbe, ponovo su oživjele u uvjetima etatističkog centralizma prvih godina postojanja nove Jugoslavije, ponovo su oživjele, ali — nakratko. U godinama kada se jugoslavenska društvena zajednica upregla da učvrsti temelje novog, socijalističkog uređenja, nije bilo dovoljno raspoloživih društvenih snaga da se rješavanje jezične ravnopravnosti pomakne s početne, nužno deklarativne tačke i djelotvorno ostvari. Što se u poslijeratnom razvoju našeg društva dogodilo, što je učinilo da mi tek danas, tek od jučer možemo toj (jezičnoj) ravnopravnosti iznalaziti i osiguravati adekvatne oblike društvenog postojanja? Nadam se da se neću pretjerano ogriješiti o složenost pojave u pitanju ako se zadržimo samo na jednom njezinom, po mome sudu bitnom elementu. Prijelaz iz etatističke faze razvoja našeg socijalističkog društva u njegovu samoupravljačku fazu, može se, čini mi se dosta sretno lingvistički izraziti u obliku opozicije: usmeni (prakticistički, shematski, emotivni) — pisani (znanstveni, sistemski, racionalni) socijalizam. Ova usporedba otkriva tragove općeg društvenog u posebnom jezičnom statusu i upućuje na pravo razumijevanje zahtjeva trenutne jezične politike. Znanstveno je evidentno da, za razliku od pismenog komuniciranja, usmeno komuniciranje, koje podrazumijeva neposredan dodir sugovornika, lakše podnosi jezične manjkavosti i nedosljednosti. Razlika između tih dvaju oblika saobraćaja bitno se očituje i u većoj konvencionalnosti pisane riječi, a to znači i u tješnjoj njezinoj povezanosti s nacionalnom kulturom koje je ne samo prirodan jezični izraz, nego koje je i jedan od osnovnih načina trajanja u vremenu. Kada, dakle, danas tražimo oblike zadovoljavanja i ostvarivanja jezične ravnopravnosti jugoslavenskih naroda, valja imati na umu da je jezik način na koji se pojedinac potvrđuje u vlastitoj nacionalnoj kulturi i da u poštovanju jezične ravnopravnosti osobito treba da se pazi na neprikosnovenost pisane riječi.

Pored ovog razlikovanja između usmenog i pisanog jezika, koje svakako može olakšati izbor praktičnih rješenja, nije manje važno uočavanje i precizno određivanje odnosa između govornika i slušača, odnosa između pošiljaoca jezične poruke i njezinog primaoca. Izvan je svake sumnje, bar iz perspektive naše društvene situacije danas, da u onom slučaju kada govornik odnosno pošiljalac jezične poruke vrši funkciju društvenog instrumenta, posrednika, kada je u funkciji nosioca javnih društvenih službi, izvan je svake sumnje da se govornik u takvom slučaju mora služiti onim jezičnim (komunikacijskim) medijem koji slušač prima s najmanje smetnji (šumova), tj. onim jezikom kojim govori onaj koji sluša, a ne — kao što je dosad nerijetko, pa i u načelu bivalo — onim jezikom kojim onaj koji sluša ne govori.

Netom sam spomenuo perspektivu naše današnje društvene situacije. Na njezinu projiciranju u jezičnu problematiku želim se još malo zadržati. Jezične pojave koje ovdje pretresamo sadrže toliki koeficijent društvenosti da se o njima kao o lingvističkim pojavama može govoriti samo uvjetno, jer one su, naime, u najmanju ruku onoliko sociološke koliko i lingvističke. Zato i rješenja kojima težimo ne smiju biti jednostrana, samo lingvistička ili samo politička, nego bi morala svojom kompleksnošću odgovoriti složenosti uočene problematike. Mi smo danas u Jugoslaviji došli do trenutka kada se inicijalna jezgra društvenog mehanizma počinje premještati iz političke superstrukture u društvenu infrastrukturu, kada predstavnički sustav upravljanja društvom nastojimo korigirati i oploditi samoupravljačkom neposrednošću ostvarivanja vlasti. Te će bazne društvene promjene bez sumnje povući za sobom i promjene u društvenoj nadgradnji, koje je sastavni dio i problematika ravnopravnosti jezika i pisama naših naroda. Smisao tih promjena već je danas prilično vidljiv. Nema, naime, nikakve sumnje da kod nas sve više uzima maha proces jačeg uzajamnog uvjetovanja, prožimanja i primjeravanja pojava iz idejne nadgradnje s jedne strane i nosilaca temeljnih društvenih tokova s druge strane. Karakteristično je obilježje prvih faza tog procesa provjeravanje životnosti i djelotvornosti zatečenih normi i običaja određene idejne (ovdje: lingvosociološke) oblasti. Demokratizacija i debirokratizacija društvenog života koja se odvija po crti ostvarivanja proizvođačko-potrošačkog jedinstva, po crti usklađivanja proizvođačkih sposobnosti i potrošačkih potreba našeg čovjeka danas, zahtijeva i sve će više zahtijevati ne samo uklanjanje svih onih normativnih propisa koji onemogućavaju ili na ma kakav način zaprečavaju slobodnu realizaciju jezične prakse širokih društvenih slojeva, nego traži i novu, drukčiju od dosadašnje, nedvosmislenu i kompleksno razrađenu idejnu artikulaciju te prakse. Nema dvojbe da se ta nova rješenja jezične politike ne nalaze na putu unitarizma i nadglasavanja, ali isto tako nema dvojbe da nikakvi opći stavovi, pa ma kako oni napredno zvučali, ne mogu biti dostatan odgovor na jezična pitanja koja su se danas našla na dnevnom redu i koja nam valja radi opće društvene dobrobiti sistematski razrješavati. Sve dotle dok ne raskrstimo s anakroničnim i našoj društvenoj praksi danas neprimjerenim stavovima i sve dok jasno ne zacrtamo osnovna praktična načela nove jezične politike, bit ćemo prisiljavani na nezdravu politiku ustupaka (koja u biti nema ništa zajedničko s dobrim normama društvene trpeljivosti) i šupljih (samo prividno naprednih) fraza.

Lipanj, 1968.

RAZVOJ HRVATSKOGA KNJIŽEVNOGA JEZIKA U 20. STOLJEĆU*

Ljudevit Jonke

1

Vrlo je zanimljiv put razvitka hrvatskoga književnog jezika u 19. stoljeću. O tome sam na temelju vlastitih ispitivanja pružio dokumentirano svjedočanstvo u knjizi »Književni jezik u teoriji i praksi« (Zagreb, 1965).[1] Kao što se u njoj razabire, borba za tip književnog jezika i njegova pravopisa započela je g. 1836, i završila se potkraj 19. stoljeća, pojavom »Hrvatskog pravopisa« prof. Ivana Broza g. 1892. i pojavom »Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« prof. Tome Maretića g. 1899. Po tim djelima, koja nadopunjuje u istom duhu sastavljen »Rječnik hrvatskoga jezika« prof. Franje Ivekovića i Ivana Broza g. 1901. u dvije omašne knjige, utrt je čvrsti put i solidna osnova za dalji razvitak hrvatskoga književnog jezika u 20. stoljeću na temelju novoštokavskih ijekavskih govora i fonetskog pravopisa. Kako su takva načela proklamirana za književni jezik Hrvata i Srba već g. 1850. u poznatom Bečkom književnom dogovoru, koji su potpisali Karadžić, Daničić, I. Mažuranić, Kukuljević i Demeter, i kako ih je prihvatila i kneževina Srbija g. 1868, može se reći da su potkraj 19. stoljeća Hrvati i Srbi dobili jednaku osnovu za dalji razvoj književnog jezika, koja ipak nije bila potpuno identična zbog toga što su istočni Srbi prigrlili novoštokavske ekavske govore, premda je Bečki književni dogovor preporučio novoštokavske ijekavske govore da bi se postiglo što veće jezično jedinstvo.[2] Tako su dakle u 20. stoljeće Hrvati ušli s ijekavicom, a Srbi s ekavicom i u manjem dijelu s ijekavicom.

Brozov »Hrvatski pravopis« uveden je u hrvatske škole kao obavezni udžbenik, pa je s novim izdanjima i u kasnijoj redakciji prof. Dragutina Boranića (»Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika« g. 1921. i dalje, sve do posljednjeg izdanja 1951) stabilizirao latiničku pravopisnu normu sve do g. 1960. Pravopisnu ćiriličnu normu za Srbe učvrstio je prof. Aleksandar Belić g. 1923. svojim »Pravopisom srpskohrvatskog književnog jezika« i novijim izdanjima, također sve do g. 1960. U tom razdoblju, osobito djelatnošću prof. Belića, došlo je i do nekoliko razilaženja u tumačenjima fonetskog pravopisa, u pisanju velikih i malih slova, u interpunkciji i u pisanju glasova *h* i *j*, dr. Prof. Boranić se više držao

* Referat na VI međunarodnom slavističkom kongresu u Pragu, u kolovozu 1968.

[1] *Lj. Jonke*, »Književni jezik u teoriji i praksi«, Zagreb, Znanje, 1965, str. 9—175. Prvo, nešto kraće izdanje izašlo je u Zagrebu 1964. i u njemu se o tom pitanju raspravlja na str. 173—282.

[2] Vidi o tom »Skupljene gramatičke i polemičke spise Vuka Stefanovića Karadžića«, Beograd, 1896, knj. III, str. 299—303. (»Jednoglasice smo priznali da je najpravije i najbolje primiti južno narječje da bude književno . . .«)

Karadžićeva načina pisanja *(odsjeći, odšetati, podčinovnik, nadcestar, odćušnuti)*, a prof. Belić je polazio dalje u provođenju fonetičnosti *(otsjek, otšetati, potčinovnik, natcestar, otćušnuti, voćstvo)*. Prof. Boranić je, kao i Broz, propisivao gramatičku, a prof. Belić logičku interpunkciju. Tako su se dakle u pravopisnu normu uvukle neke dvostrukosti, iako je većina pravopisnih propisa bila jednaka.

Maretićeva »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« doživjela je još dva izdanja, drugo g. 1931. i treće god. 1963. Prema njoj su priređivane gramatike ijekavskog izgovora za srednje škole sve do današnjih dana. Sam je Maretić priređivao školske gramatike sve do tridesetih godina 20. stoljeća, a u četvrtom deceniju učinio je to slijedeći Maretića prof. Stjepan Musulin, te u petom i šestom deceniju prof. Hraste, Živković i Brabec. Tako je polustoljetnim djelovanjem Maretićeve velike gramatike[3] utvrđena gramatička norma hrvatskoga književnog jezika ijekavskog izgovora, dok je to isto za ekavski izgovor kod Srba izvršila Belićeva »Gramatika srpskohrvatskog jezika« od g. 1932. dalje, sve na temelju novoštokavskih govora i prakse hrvatskih i srpskih književnika.

Ali premda se sve to čini tako jednostavno i glatko, ipak uz taj glavni pravac razvoja djeluju i tradicije iz 19. stoljeća gotovo tri decenija, a i suprotnosti između narodnog jezika i prava književnog i stručnog jezika, te napokon nekoliko puta ponovljena nastojanja za što većim izjednačivanjem jezika i pravopisa hrvatske i srpske književnosti, koji se u to čitavo vrijeme razvija u dva izgovora (ijekavskom i ekavskom) i u dva pisma (latiničkom i ćiriličkom).

2

Poznato je da se gramatičke i pravopisne promjene dosta sporo prihvaćaju. Spomenuti gramatički i pravopisni priručnici unijeli su u dotadašnji hrvatski književni jezik nekoliko uočljivih promjena: bilo je to u prvom redu uvođenje fonetskog umjesto etimološkog pravopisa kojim se pisalo u čitavom 19. stoljeću *(glatko: gladko)*; zatim uvođenje pisanja *-ije-* u dugim slogovima i *-je-* u kratkim slogovima kao zamjena za stari jat umjesto dotadašnjeg *-ie-*, *-je- (mlijeko, vjera — mlieko, vjera)*; i napokon preuzimanje novijih imenskih oblika za genitiv, dativ, lokativ i instrumental množine umjesto starijih (gen. mn. *žena* umj. *ženah*, dat. mn. *ženama* umj. *ženam*, lok. mn. *ženama* umj. *ženah* i instr. mn. *ženama* umj. *ženami)*. To su samo najbrojnije promjene, ali bilo je i drugih, manje čestih. U većini slučajeva one nisu bile u skladu s prijedlogom Pravopisnog odbora iz g. 1877. koji je predlagao neznatnije promjene nego su nastale prema prijedlogu strukovnog odbora i naredbe kr. zemaljske vlade, odjela za bogoštovlje i nastavu, i to za banovanja Khuena Héderváryja, koji je zbog nasilnog vladanja bio omražen u Hrvatskoj.[4] Zbog toga su mnogi književnici, novine i časopisi (Obzor, Vienac, Glas Matice hrvatske i drugi) i dalje pisali starijim, etimološkim pravopisom. Može se reći da je stariji pravopis generalno napušten tek g. 1918, ali je i poslije toga Hrvatska republikanska seljačka stranka pod vodstvom Stjepana Radića, urednika »Doma«, ostala vjerna etimološkom pravopisu sve do prisilnog raspuštanja g. 1929.

[3] *T. Maretić*, »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika«, Zagreb 1899, i 1963. Najprikladnije je drugo izdanje iz g. 1931. (str. 1—631), jer je popravljeno i jer sadrži i Stilistiku koja je u trećem izdanju izostavljena.

[4] *L. Mrazović*, Ob ustanovi hrvatskoga pravopisa, »Vienac«, Zagreb 1877, br. 11, 13 i 14. — *Lj. Jonke:* Književni jezik u teoriji i praksi, str. 103—105.

Čim se pojavila, Maretićeva »Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« doživjela je nekoliko načelnih prigovora. U »Obzoru« g. 1899. prigovorio je prof. Antun Radić, brat Stjepanov, što je Tomo Maretić napisao Gramatiku mimoišavši najznačajnija djela hrvatske književnosti i oslonivši se samo na djela Vuka Karadžića i Đure Daničića. »Vuk je poznavao materinski svoj jezik kao malo tko«, piše A. Radić u prikazu Maretićeve knjige. »Dobro. No kad je to bilo? Thesaurus, rječnik Vukov izašao je na svjetlo gotovo prije pedeset godina (1852). Ako je istina da mi Hrvati nismo u poznavanju svoga živoga jezika došli dalje od Vuka za ovih gotovo pedeset godina, onda je to doista sramota.«[5] A u još većoj recenziji Maretićeve Gramatike Antun Radić u »Viencu« g. 1899. pod naslovom »Hrvatski književni jezik« ističe svoju osnovnu misao još jasnije: »G. dr. Maretić ignoruje u svojoj gramatici ne samo hrvatsku *književnost* prije Vuka, nego i poslije Vuka, a piše gramatiku hrvatskoga *književnoga* jezika. Hrvatski književni jezik ne može biti drugo, nego jezik hrvatske književnosti, pa tko ignoruje tu književnost i jezik kojim je pisana, ja ne razumijem, kako može pisati gramatiku hrvatskoga književnoga jezika.« Spominje uz to i »filološki jaram, koji se nameće hrvatskim piscima i čtaocima«.[6]

I Vatroslav Jagić stavlja Maretiću g. 1900. u svojem »Archivu für slavische Philologie« slične načelne prigovore: »Und doch, wer wird es heute behaupten wollen, dass neben Vuk und Daničić Niemand sonst auf das Ehrenamt eines mustergiltigen Schriftstellers der modernen serbokroatischen Literatursprache Anspruch erheben darf? Oder wer wird es sagen dürfen, dass durch Vuk und Daničić schon die letzten und höchsten Ziele der modernen Literatursprache erreicht sind, über die man hinaus nicht gehen dürfe? Gewiss haben diese beiden Schriftsteller, als muthige Vorkämpfer und Fahnenträger, nur den Weg gebahnt, auf welchem unaufhaltsam vorwärts geschritten werden muss, was in der That auch geschieht. Doch bin ich überzeugt, wenn sie lebten und wenn man sie fragen könnte, so würden sie selbst es ablehnen als alleinige Autoritäten gelten zu wollen, da sie gewiss nicht von dem Wahne befangen waren, den ganzen Schatz der serbokroatischen Sprache, sei es auch nur aus dem Bereich des literarischen što-Dialectes, in sich aufgenommen zu haben.«[7] Jagić dakle smatra da je pogrešno što je Maretić svoje izvore ograničio samo na Karadžića i Daničića te zanemario druge književnike, ali on ipak pozdravlja pojavu te gramatike jer se tek od njezina objavljivanja može govoriti o zajedničkoj hrvatskoj i srpskoj gramatici: »Von nun an könnte also die Gramatik in allen ihren Theilen für das ganze Sprachgebiet der Serben und Kroaten ein einheitliches Object der pädagogischen, literarischen und wissenschaftlichen Behandlung abgeben, wenn nicht diesem nahe zu erreichten Ideal zwei Kleiningkeiten im Wege wären.«[8] A te dvije sitnice jesu, kao što se vidi iz daljega teksta, razlika u zamjeni starog jata, dakle postojanje ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika, kao i uvođenje slova *đ* umjesto *gj*. Ovo drugo nije ipak predstavljalo kasnije nikakav važniji pro-

[5] *A. Radić*, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, recenzija, »Obzor«, Zagreb 1899, br. 144, 146, 147 i 148.

[6] *A. Radić*, Hrvatski književni jezik, »Vienac«, Zagreb 1899, str. 456—457; 566—568; 584—585; 599—601; 615—616; 629—631.

[7] *V. Jagić*, Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika, recenzija, »Archiv für slavische Philologie«, Berlin, 1900, XXII svezak, str. 263—278. Citat sa strane 267.

[8] *V. Jagić*, o. c., str. 265—266.

blem, ali ono prvo je, »zbog uskogrudnog shvaćanja Beograđana«,[9] donosilo poteškoće u čitavom dosadašnjem 20. stoljeću.

Unatoč takvim kritikama Maretićeva velika i mala školska gramatika službeno su prihvaćene i u tridesetak godina kodificirale su normu književnog jezika i u Hrvata i u Srba. Kasniji priređivači školskih gramatika, počevši od Stjepana Musulina, postepeno su približili narodni i književni jezik proširujući izvore i na djela suvremenih hrvatskih i srpskih štokavskih pisaca.

I »Rječnik hrvatskoga jezika« Broza i Ivekovića iz g. 1901. pretežno se orijentirao na jezik narodne pripovijetke i pjesme, na jezični fond Karadžićeva »Srpskog rječnika«, ali je ipak uzimao građu i iz »Hrvatskih narodnih pjesama«, iz Akademijina »Rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika«, iz Stullijeva »Riječosložja« i iz nekih djela M. Milićevića i P. Petrovića Njegoša. Taj je rječnik veći i bogatiji frazeologijom od Karadžićeva rječnika, ali mu je ipak osnovni nedostatak što je glavninu novije hrvatske književnosti sasvim zanemario. Stoga mu je to Antun Radić prigovorio već g. 1901. u svojoj recenziji, navodeći da je uzalud tražio u Broz-Ivekovićevu rječniku, koji ima ukupno 52.279 riječi, neke sasvim obične riječi (*obrisač, kvrgav, crnice* i dr.).[10] Vatroslav Jagić prigovorio mu je u »Archivu für slavische Philologie« g. 1902. još oštrije. Jagić prigovara Brozu i Ivekoviću što su zanemarili kao izvore djela hrvatskih književnika 19. stoljeća, pa navodi kako je u Mažuranićevu spjevu »Smrt Smail-age Čengijića« našao 150 riječi kojih nema u Ivekovićevu rječniku, a u prvih 50 strana Šenoina »Prosjaka Luke« više od 140 riječi kojih nema u Ivekovićevu rječniku.[11] Sve je to samo zato što su autori previše robovali narodnim izvorima, a zanemarivali književne. Tako se onda dogodilo da u Ivekovićevu rječniku nema nekih sasvim običnih književnih riječi, kao što su npr. *bitnost, časopis, doživljaj, gledište, izlet, kipar, naklada, obrtnik, olovka, radništvo, sporazum, stroj, ured, znanost, zvuk* i dr. Ipak i ovako ograničen, »Rječnik hrvatskoga jezika« korisno je izvršavao svoju funkciju sve do najnovijih dana, do pojave »Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika« g. 1967. Pripada svakako među kamene temeljce novijega književnog jezika.

3

Jagić je u ocjeni Maretićeve »Gramatike i stilistike hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika« bio dobar prorok kad se pobojao da će usporedno postojanje ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika uzrokovati nove teškoće. I doista, već 4. studenoga 1913. urednik »Srpskog književnog glasnika«, prof. Jovan Skerlić postavlja pitanje »Istočno ili južno narečje?« u predavanju u Društvu za srpski jezik i književnost u Beogradu. To predavanje objelodanjuje još iste godine u »Srpskom književnom glasniku« i prikazuje u njemu čitav niz prednosti po kojima zajednička »srpsko-hrvatska književnost« treba da bude pisana istočnim, ekavskim narječjem.[12] Te su prednosti uglavnom ove: 1) »Brojem veći i kulturno jači deo srpsko-hrvatskog naroda govori istočnim narečjem;

[9] *V. Jagić*, o. c., str. 266. (Jene engherzige Auffassung der Belgrader kann zwar nicht gebilligt werden . . .)

[10] *A. Radić*, Rječnik hrvatskog jezika, recenzija, »Obzor«, Zagreb, 1901, br. 103, str. 1—2.

[11] *V. Jagić*, Rječnik hrvatskoga jezika, recenzija, »Archiv für slavische Philologie«, Berlin, 1902, XXIV svezak, str. 230—242.

[12] *J. Skerlić*, Istočno ili južno narečje, »Srpski književni glasnik«, Beograd, 1913, str. 756—770 i 862—873.

2) Ekavsko narečje je bilo književno narečje i ranije i danas; 3) Ekavsko narečje je prostije, jednostavnije, lakše; njime bez ikakvih teškoća mogu pisati i jekavci i ikavci; 4) Istočno narečje najzgodnije je za poeziju, i 5) Istočno narečje je ekspanzivno, ono ima silu stvari uza se ono samo sobom pobeđuje i potiskuje južno narečje.« Uz istočno će narečje, kaže on dalje, »latinica postati opšta književna azbuka«. I već idućeg mjeseca 23. prosinca 1913. raspisuje Skerlić posebnim dopisom »Anketu o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti«, tražeći mišljenje o tom pitanju i od srpskih i hrvatskih i slovenskih književnika i javnih radnika. Njihove odgovore objavljuje u idućim brojevima »Srpskog književnog glasnika«.[13] Ima ih u svemu 32.

Kao što uočavamo po citiranim izvacima teksta, Jovan Skerlić shvaća da su Srbi i Hrvati jedan narod i da su njihove književnosti jedna književnost, srpsko-hrvatska. U tom se on slaže s potpisnicima Bečkog književnog dogovora iz g. 1850. koji su govorili i pisali da »jedan narod treba jednu književnost da ima«. Samo ne smijemo smetnuti s uma da su se u drugoj polovici 19. stoljeća jasno formirale dvije nacionalnosti: hrvatska i srpska, pa je sada bilo mnogo teže donositi jedinstvena rješenja nego g. 1850. Stoga su sada, 1914, odgovori anketiranih književnika i javnih radnika mnogo oprezniji i suzdržljiviji. Osobitu suzdržljivost pokazuju lingvisti: Tomo Maretić, Stojan Novaković, Aleksandar Belić, Petar Skok, Milan Rešetar i Jovan Živanović. Njima ne smeta postojanje obaju narječja (Rešetar); ne treba nikomu ništa nametati, neka se svuda po srpskohrvatskim krajevima slobodno štampa i istočnim i južnim govorom, pa će ekavski prevladati (Belić)[13a]; jedan drugomu ništa ne smetaju (Novaković); uvođenje ekavice u Hrvatskoj izazvalo bi veliko nezadovoljstvo, već je i fonetički pravopis teško išao, jedan je govornik u Hrvatskom saboru naredbu vlade o fonetici nazvao zločinstvom (Maretić); neka ostanu oba dijalekta, a na jezik neka se bolje pazi (Živanović); Hrvati imaju ustaljen književni jezik, pa bi uvođenje ekavice izazivalo velike teškoće. Jekavski je govor postao isključivim književnim jezikom Hrvata i jednoga dijela Srba, a ekavski opet isključivim govorom Srba. To je danas činjenica! (P. Skok). Zanimljivo je mišljenje i književnika Ive Vojnovića koji među ostalim kaže odrešito: »Ako jedan dio istočne strane naroda našega nije mogao ili nije htio da primi ijekavštinu, ne mora za to da harmoničnija, preciznija i literarnija forma bude žrtvovana onoj drugoj, kojoj ne vidim drugog svojstva do 'praktičnosti'... (str. 289).« Pri tom on aludira na Bečki književni dogovor.

Ali književnici i političari bili su rezolutniji jer oni na taj problem gledaju sa zanosom i s političkom željom za stvaranje nacionalnog, jezičnog i književnog jedinstva jednoga naroda sa dva imena. Ne uzimaju u obzir stručne, nego političke, unitarističke, nacionalističke razloge. Aleksa Šantić je za ekavicu, jer pretežna većina tako govori i jer se njom služe osvetnici Kosova, Svetozar Ćorović je za ekavicu jer njome govori i piše kulturniji dio našega naroda i jer njome govore junaci sa Kumanova i Bregalnice. Mirko Korolija također se zalaže za ekavsko

[13] Anketa o južnom ili istočnom narečju u srpsko-hrvatskoj književnosti, »Srpski književni glasnik«, Beograd, 1914, str. 114—125, 217—228, 285—293, 375—389, 438—447.

[13a] Tu svoju misao potanje je A. Belić razradio g. 1915. u knjizi »Srbija i južnoslovensko pitanje«, koja je izašla u Nišu i u kojoj on na str. 33. izriče uvjerenost da će i Hrvati poslije oslobođenja htjeti da pišu »u potpunosti onako kako se piše u Srbiji, ne samo zato što je tako najbolje, nego zato što je to Srbija svojim nacionalnim radom izvojevala bilo na polju književnosti, bilo na polju narodnog oslobođenja«. A u težnji za izjednačivanjem i sjedinjavanjem on ide i dalje, pa na str. 27. iste knjižice doslovno veli: »A Srbija će biti veoma zadovoljna da svojoj braći Hrvatima, pored nacionalnog oslobođenja, donese i crkveno, za kojim su oni dugo vremena uzalud žudeli.« (Ovu bilješku sam dodao poslije Kongresa. Lj. J.)

narječje zbog ratnog prestiža Beograda, a Vladimir Čerina kaže doslovno: »Pa kad bi, na primjer, i bilo više našega naroda koji govori južnim narječjem, ko bi bio toliko bezobrazan — jest, bezobrazan — da i pomisli oduzeti istočno narječje onim herojima od Kumanova i Bregalnice...?« (str. 290).

Za južno narječje zalažu se pored spomenutih Ivan Krnic, Frano Supilo, Ivo Vojnović, Mile Starčević (po pravopisu do 1892), Rikard Katalinić Jeretov, Rikard Nikolić, a za istočno Fran Ilešič, Ivan Hribar, Marko Car, Josip Smolaka, Vladimir Ćorović (Žrtvujem ijekavicu za ljubav širokom, svesrpskom, ili čak jugoslovenskom narečju), Đorđe Pejanović, Milan Marjanović, Ivo Ćipiko, Vladimir Skarić, Vaso Glušac, Franjo Kulišić, Veljko Milićević.

Zbog toga što je uskoro buknuo prvi svjetski rat, anketa nije zaključena nekakvim apelom ili zajedničkim zaključcima, do kojih bi ionako teško došlo nakon disparatnih gledišta. Ostala je za budućnost u uspomeni samo Skerlićeva smjernica o ekavskom narječju i latinici u književnosti Hrvata i Srba. A ta se misao i dalje svakih desetak godina obnavljala i napuštala.

Nešto prije nego Skerlićeva anketa raspisana je u Sloveniji, u časopisu »Veda«, srodna anketa, ali znatno šira po sadržaju: anketa o jugoslavenskom pitanju (»anketa o jugoslovanskem prašanju«).[14] Razumljivo da se u njoj nalaze i pitanja o jeziku, osobito o odnosu slovenskog jezika prema hrvatskosrpskom. U anketi sudjeluju F. Ilešič, Stojan Novaković, F. Supilo, A. G. Matoš, M. Rešetar, Josip Šilović, Josip Smodlaka i drugi javni radnici. Velik dio diskutanata stoji na stanovištu da su Srbi, Hrvati i Slovenci jedan narod, pa da je stoga potrebno da Slovenci žrtvuju svoj jezik. J. Smodlaka predlaže da ta tri naroda upotrebljavaju »srpsku ekavštinu pisanu latinicom« za znanstvenu literaturu, za žurnalistiku i višu beletristiku, a Slovenci mogu upotrebljavati slovenski jezik samo za laganu beletristiku (str. 102. i 103). M. Rešetar misli da bi se moglo postići da Srbohrvati zapadnih krajeva, koji pišu jekavski (vrijeme, vjera itd.), za volju Slovencima i Srbohrvatima istočnih krajeva prihvate ekavski izgovor (vreme, vera itd.), čime bi se srpskohrvatski jezik znatno približio slovenskomu (str. 379). Ali Antun G. Matoš protivi se svakoj centralizaciji, pa i onoj, »što se propovijeda u ime plemenskog našeg ujedinjenja; uvijek sam zagovarao autonomiju naših narječja, vrlo žaleći, što se kod nas žrtvovala dijalekatska književnost čakavska i kajkavska štokavskoj« (str. 103).

Obje ove ankete pokazuju kako laici, kadšto i u najboljoj namjeri, ne razumiju osobitosti i zakonitosti književnog jezika i kako svoja mišljenja iznose po subjektivnim i jednostranim kriterijima, ne uzimajući uopće u obzir činjenično stanje i prirodni razvitak književnog jezika. Stvorivši fikciju kao da ne postoje narodi koji zapravo postoje, oni prema toj fikciji samovoljno kroje sudbinu pojedinih narodnih književnih jezika; ne uzimajući u obzir kako je razvijeni i stabilizirani književni jezik nekoga naroda velika tekovina i vrednota, laici u tu materiju kulture ubacuju političke kriterije prelazeći preko političkih interesa pojedinih naroda, a misleći samo na svoje. Po nekima od njih slovenski književni jezik treba da nestane, a po drugima hrvatski književni jezik treba da izgubi svoj kontinuitet, treba da izgubi stabilnost koju je upravo stekao i treba da počne, tako reći, iznova. Pa i argumenti književnog historika Jovana Skerlića tako su slabi i subjektivni da nijedan od njih

[14] Anketa o jugoslovanskem prašanju, »Veda«, Gorica, 1913, dvomesečnik za znanost in kulturo. Ustanovili: Ivan Prijatelj, Bogumil Vošnjak, Albert Kramer.

pet ne može izdržati ozbiljnu kritiku. Dalji razvitak književnog jezika ne samo Hrvata nego i Srba potpuno je demantirao njegove teze. Naprotiv, lingvist Petar Skok iznio je najmodernije lingvističko mišljenje da stabilizirani književni jezik ne treba smetati u njegovu daljem organičnom razvoju ako ne želimo izazvati teškoće i štete.

Zbog nerealne osnove i zbog subjektivnih argumentacija većine učesnika, obje ove ankete u pitanjima jezika nisu dale pozitivne rezultate, osim ako i njihov neuspjeh ne ocijenimo kao pozitivan rezultat, tj. pokazalo se da se takvim improviziranim anketama ne može postići ništa trajnije i vrednije. I tako se onda u dalju budućnost pošlo putovima koje su u Hrvatskoj utrli Tomo Maretić, Ivan Broz i njegov nasljednik Dragutin Boranić, i leksikograf Iveković.

4

Ali tragovi ideje Jovana Skerlića prenijeli su se jednim dijelom i u novu zajedničku državu Srba, Hrvata i Slovenaca koja je osnovana g. 1918. Pojavljivali su se u časopisima (Jugoslavenska njiva, Nastavni vjesnik i dr.) i na javnim skupovima prijedlozi o latinici kao zajedničkom pismu Hrvata i Srba i o ekavici kao zajedničkom njihovom književnom jeziku. Neki su književnici i prihvatili praktički ekavštinu (A. B. Šimić, A. Cesarec, M. Krleža, G. Krklec, N. Bartulović, U. Donadini i dr.), ali je i opet prof. T. Maretić u svečanoj sjednici Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti 26. travnja 1921. predlagao održavanje ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika: »Neki su književnici izrekli misao da bi Srbi radi što jačeg narodnog jedinstva imali ostaviti ćirilicu i primiti latinicu, a Hrvati da bi vraćajući Srbima milo za drago imali ostaviti južno narječje i primiti istočno. Tako idilički shvaćati stvar može samo onaj kome se ona čini vrlo jednostavna i laka.«[15] Problem unifikacije književnog jezika Hrvata i Srba u ekavskom tipu književnog jezika vrlo je brzo skinut s dnevnog reda jer se u novoj državi nacionalno pitanje nije pravilno riješilo, a isto tako ni socijalno, pa je u atmosferi hegemonističkog i diktatorskog režima proces unifikacije postao apsurdan, te su se i oni malobrojni književnici koji su pri postanku nove države u zanosu prihvatili ekavsko narječje — uskoro vratili standardiziranom ijekavskom tipu maretićevske normiranosti. Kako se ni pravila Boranićeva i Belićeva Pravopisa nisu u svemu podudarala, a književnici i učenjaci nisu ni poduzimali inicijativu da se ona izjednače, diktatorska šestojanuarska vlada imenovala je komisiju jezičnih stručnjaka sa zadatkom da izradi »Pravopisno uputstvo za sve osnovne, srednje i stručne škole Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca« (g. 1930). U zadatku nije bilo uključeno izjednačivanje književnog jezika, nego samo izjednačivanje pravopisnih norma. Prof. Beliću je povjereno da izradi »Pravopis srpskohrvatskog književnog jezika« za ekavski tip književnog jezika, a prof. Boraniću da izradi »Pravopis hrvatskoga ili srpskoga jezika« za ijekavski tip književnog jezika. Oba su pravopisa izašla iz štampe g. 1930, prvi u Beogradu, a drugi u Zagrebu, i proglašeni su za službeni pravopis. Kako su oba pravopisa izrađena prema spomenutom »Pravopisnom uputstvu« koje je u pretežnoj mjeri usvojilo Belićeve pravopisne norme, u Hrvatskoj Boranićev Pravopis nije primljen sa zadovoljstvom, pa ga književnici većinom nisu ni prihvatili. Prihvatile su ga samo škole, novine i uredi.

Čim je propala diktatorska vlast, propao je u Hrvatskoj i Boranićev Pravopis iz 1930. Sam Boranić priređuje za Banovinu novo izdanje Pravopisa po načelima svojeg Pravopisa iz 1928. Taj Boranićev »Pravopis hrvatskoga ili srpskog jezika« iz mjeseca veljače g. 1941. ostao je u važnosti i nakon oslobođenja od nacističke okupacije g. 1945. i regulirao je hrvatsku pravopisnu normu sve do g. 1960.

Treba radi potpunosti napomenuti da je za nacističke okupacije Jugoslavije (1941—1945) Boranićev Pravopis bio ukinut i da je umjesto njega ustaška vlast uvela »Hrvatski pravopis« po etimološkim načelima koja su vrijedila do g. 1892, ali u zaoštrenijoj formi. I na njiževni jezik izvršen je nasilni pritisak izvan dotadašnje norme.

U narodnooslobodilačkoj borbi od 1941. do 1945. hrvatski partizani služili su se u svojoj štampi Boranićevim »Pravopisom hrvatskoga ili srpskoga jezika« iz g. 1941.

5

Dok su se vodile te borbe o gramatičku i pravopisnu normu, hrvatski književni jezik razvijao se užurbanim tempom, da bi mogao izvršavati različne funkcije koje su se pred njega stavljale. Već u 2. polovici 19. stoljeća stvorena je za potrebe znanosti i pojedinih struka bogata terminologija, koja nije uvijek bila identična sa srbijanskom, a u 20. stoljeću ta se terminologija razgranala u veliku širinu i dubinu. Humanističke nauke, tehničke, prirodne, medicinske nauke, publicistika, ekonomika, politika, novinstvo, različni sportovi, sve je to unosilo u naš rječnik obilje novih riječi i pojmova, a kako se često stvaralo posebno na zapadu i posebno na istoku, ijekavski i ekavski tip jezika nisu se razlikovali samo po zamjeni staroga glasa jata, nego u znatnoj mjeri i leksički. Stoga je pitanje preuzimanja jednoga tipa književnog jezika umjesto drugog postalo u 20. stoljeću znatno teže nego u polovici 19. stoljeća, mnogo teže i u polovici 20. stoljeća nego u doba Skerlićevo.

U novoj socijalističkoj Jugoslaviji nacionalno pitanje rješava se na osnovi ravnopravnosti svih naroda i narodnosti Jugoslavije, pa se i pitanje jezika svakog naroda i narodnosti rješava po prirodnom pravu i bez ikakva pritiska. Danas je svima sasvim jasno da su Hrvati i Srbi dva naroda, a ne jedan, pa da svaki od njih suvereno odlučuje o svojem jeziku. Tek se u socijalističkoj Jugoslaviji u potpunosti afirmirao makedonski jezik, pa se i odnosi hrvatskog i srpskog tipa književnog jezika utvrđuju sporazumom obadviju zainteresiranih strana. Da bi se u te odnose i u ta prava unijelo više jasnoće i reda, organizirala je Matica srpska u Novom Sadu g. 1953. »anketu o pitanjima srpskohrvatskog jezika i, pravopisa« zamolivši 110 književnika, lingvista i javnih radnika da iznesu svoje mišljenje o jezičnim problemima u »Letopisu Matice srpske». U svojem dopisu učesnicima ankete, kojih se odazvalo 36, uredništvo »Letopisa« je istaklo da smatra »da je u centru problema baš pitanje jezika kao takvog, pitanje njegovog jedinstva i perspektive daljeg razvoja, ali ne poričemo važnost ni drugih pitanja. Šta više, smatramo da su ona u čvrstoj vezi sa pitanjima koja smo istakli, a to su: pitanje pravopisa, pitanje pisma (ćirilica — latinica), pitanje — ako hoćete i narečja, zatim pitanje stvaranja rečnika književnog jezika (srpskog i hrvatskog, ili srpskohrvatskog) itd. itd.«

Odgovore književnih i naučnih radnika hrvatskih i srpskih donosio je »Letopis« od mjeseca rujna 1953. do mjeseca prosinca 1954. Iz odgo-

vora većine diskutanata vidjelo se da oni drže da ni dva pisma, a ni dva književna govora ne treba svoditi na jedno pismo i jedan govor. Neki su diskutanti osobito naglasili da nije potrebno povezivati napuštanje ćirilice s napuštanjem ijekavštine jer su to raznorodne vrijednosti.

Kao završetak te ankete uredništvo »Letopisa« sazvalo je u Novi Sad većinu učesnika ankete, da bi se na temelju iznesenih mišljenja utvrdili neki perspektivni zaključci za budućnost. Tako su onda 10. prosinca 1954. potpisani Novosadski zaključci o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu. U tim zaključcima se konstatira da su oba izgovora (ijekavski i ekavski) i oba pisma (latinica i ćirilica) u svemu ravnopravna. Utvrđuje se da je narodni jezik Srba, Hrvata i Crnogoraca jedan jezik, pa je u službenoj upotrebi nužno u nazivu jezika uvijek istaći oba njegova sastavna djela (srpskohrvatski, hrvatskosrpski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski), ali u neslužbenoj upotrebi dopušteni su i nazivi hrvatski, srpski. Zaključeno je da hrvatsko-srpska komisija jezičnih stručnjaka izradi zajednički pravopis, rječnik književnog jezika i da se poradi na izjednačivanju stručne i naučne terminologije.[16] U duhu tih zaključaka već je izrađen i objavljen g. 1960. »Pravopis hrvatskosrpskoga književnog jezika« latinicom i ijekavski, te »Pravopis srpskohrvatskoga književnog jezika« ćirilicom i ekavski. Zajednička redakcija hrvatskih i srpskih jezičnih stručnjaka pristupila je i izradi rječnika književnog jezika hrvatskog i srpskog, pa su prve dvije knjige toga rječnika, od slova A do K, izašle iz štampe u prosincu g. 1967, i to »Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika« latinicom i ijekavski u Zagrebu, a »Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika« ćirilicom i ekavski u Novom Sadu. Preostale četiri knjige treba da izađu do kraja g. 1971. To je prvi rječnik koji je podjednako dokumentiran primjerima iz hrvatskih i srpskih pisaca, stručnjaka, učenjaka. Rječnik nije normativan, nego informativan.

Formirana je i jugoslavenska komisija za izradu zajedničke terminologije, ali je ona već na svojim prvim sjednicama, kojima su prisustvovali i makedonski i slovenski stručnjaci, zaključila da se neće ići na izjednačivanje, nego na popisivanje termina isticanjem onih koji su bolji za vršenje terminološke službe.

Težnja je Novosadskog dogovora da se stvore tolerantni jezični odnosi te da se hrvatski književni i srpski književni jezik namjerice ne udaljuju, nego po mogućnosti približuju, ali bez upotrebe bilo kakve sile, bez ikakva nametanja. Razumljivo je ipak da se u životnoj praksi nije postupalo uvijek dovoljno ravnopravno, jer pristaše unitarističkog i centralističkog rješavanja takvih problema nisu bili sasvim iščezli. Ali duh nove Jugoslavije je decentralistički i federalistički; on priznaje jezična prava ne samo slavenskim narodima Jugoslavije nego i tzv. nacionalnim manjinama, koje se sada nazivaju narodnostima. Tako je onda sasvim sigurno da se eventualni sporovi uvijek mogu riješiti na ravnopravan način, ako ne odmah, a ono u dogledno vrijeme. Stoga, kad je u jezičnoj politici posljednjih godina došlo do nekih nepravilnosti, intervenirali su i politički forumi u smislu ravnopravnosti. Izvršni komiteti Centralnih komiteta Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine izdali su 1967. i 1968. javna saopćenja u kojima se zalažu za ravnopravnu upotrebu ijekavskog i ekavskog tipa književnog jezika, latinice i ćirilice, te pozivaju sve mjerodavne faktore, građane i članove Saveza komunista

[15] Vidi »Jezik«, časopis za kulturu hrvatskosrpskoga književnog jezika, Zagreb 1966/67, god. XIV, br. 3, str. 67.
[16] Vidi »Letopis Matice srpske«, Novi Sad, 1955, br. 1, str. 1—126.

»da se energično i stalno zalažu za otklanjanje slabosti u jezičnoj teoriji i praksi«. U saopćenju IKCK Srbije 29. prosinca 1967. kaže se doslovno: »Nužno je poštovati prirodu i zakone razvitka jezika. Jezičnim varijantama treba osiguravati ravnopravnost i ne vršiti nasilje nad jezikom. Otvorena pitanja jezika treba utvrditi, rješavati ih mirno i trijezno s punom naučnom i političkom odgovornošću u skladu s normama našeg društveno-političkog sistema.«[17]

Takva je dakle jezična situacija u praksi danas. Hrvatska umjetnička književnost je stara preko četiri stotine godina, i njezin je književni jezik u 20. stoljeću stekao izražajnu stabilnost, koja obavezuje sve stvaraoce u jeziku da je razvijaju i usavršavaju. Polustoljetna dilema: ijekavica ili ekavica, latinica ili ćirilica više ne postoji i ne ugrožava ni hrvatski ni srpski tip književnog jezika. Svaki narod ima potpuno pravo na svoj tip književnog jezika i na svoje pismo. Prema tome, osnovna je briga današnjeg vremena uspostavljanje jezične ravnopravnosti u svim krajevima u kojima žive Hrvati, Srbi i Crnogorci.

(*Jezik*, 1, 1968—69)

[17] Vidi potanje u »Jeziku« 1968, br. 3 i 5, i u »Vjesniku« 29. 12. 1967.

AKTUALNA JEZIČNA PITANJA DANAS

Ljudevit Jonke

U sadašnjem trenutku našega vremena, u višenacionalnoj socijalističkoj, federativnoj i demokratskoj republici kao što je Jugoslavija, pitanja jezika i pisama naroda Jugoslavije izbila su u prvi plan naše pažnje i naših odluka. Tako je, sasvim naravno, i u Sekciji za međurepubličku suradnju i međunacionalne odnose Savezne konferencije SSRNJ u Beogradu 24. lipnja 1968. održana rasprava o pravnoj i praktičnoj ravnopravnosti jezika i pisama jugoslavenskih naroda. Među tezama pripremljenim za tu konferenciju, kojoj su prisustvovali i delegati iz SR Hrvatske, čitamo i ove zanimljive i dalekosežne misli:

»Dosljedno primjenjivanje ustavnog načela o ravnopravnosti jezika pretpostavka je ostvarivanja samoupravnih prava svakoga radnog čovjeka.

Ravnopravnost jezika i pisama naroda Jugoslavije izraz je i bitan konstitutivni element socijalističke federativne zajednice naroda i radnih ljudi Jugoslavije. Narodi Jugoslavije, polazeći od prava svakog naroda na samoopredjeljenje, na osnovu dubokih, trajnih, zajedničkih životnih interesa, na osnovu bratstva i jedinstva stvorenog u narodnooslobodilačkoj borbi, na osnovu naprednih društveno-ekonomskih, političkih, kulturnih i duhovnih težnja i kretanja radnih ljudi u pravcu izgradnje socijalističkih društvenih odnosa — udružili su se u Federaciju koja predstavlja zajednicu slobodnih, ravnopravnih i samostalnih naroda.

Politika i društvena praksa da narodi i radni ljudi u Federaciji ostvaruju svoja suverena prava koja su izraz zajedničkih interesa, mora da važi i za pitanje ravnopravnosti jezika i pisama.«

U smislu takvih teza koje zajamčuju suvereno pravo svakog naroda i narodnosti, kako se sada dosta neadekvatno nazivaju narodne manjine, postavlja se za nas i pitanje kakvo je u takvom konteksu pravo hrvatskog, srpskog, crnogorskog naroda i muslimanske etničke skupine. To je pitanje u prvom redu političko, a tek u drugom lingvističko, kako su s pravom istakli predstavnici SRH na spomenutom savjetovanju u Beogradu. A političko pravo za sve je te narode koji se služe lingvistički jednim narodnim jezikom potpuno jednako, pa se ništa za njih ne smije odrediti na što oni ne bi pristali. Na osnovi jednog narodnog jezika razvili su se u toku višestoljetnog jezičnog razvoja posebni književni jezici u pojedinim dijalektima te su se u starijem stadiju i nazivali posebnim imenima: hrvatski (već »Judita« Marka Marulića g. 1521), srpski, slovinski, slavonski, dalmatinski, bosanski, slavenosrpski, ilirski. Danas sve te nazive zamjenjuju određeniji nazivi: hrvatski književni jezik, srpski književni jezik, hrvatski ili srpski jezik, srpskohrvatski, hrvatskosrpski književni jezik. Od Novosadskog dogovora g. 1954. uobičajen je u službenoj upotrebi naziv hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski književni jezik. A ipak ta dva naziva ne znače već isto: hrvatskosrpski označava ijekavsku varijantu književnog jezika kako se ona razvila pretežno u Hrvatskoj, a srpskohrvatski označava ekavsku varijantu književnog jezika kako se ona razvila pretežno u Srbiji. Dakako, postoji i istoznačnost tih dvaju naziva. Ali premda ijekavski i ekavski tip književnog jezika nazivamo s lingvističkog gledišta varijantama, ipak te varijante u književnoj, naučnoj i stručnoj upotrebi izvršavaju u potpunosti funkcije književnog jezika, pa ih stoga i politički i zakonski valja tretirati kao književne jezike s potpuno jednakim p r a v i m a. Ta su im jednaka prava priznale i izjave Izvršnih komiteta Centralnih komiteta Hrvatske, Srbije, Bosne i Hercegovine, koje su objavljene u Vjesniku 22. i 30. prosinca 1967. i 20. ožujka 1968. Sve to, dakako, znači da se s političkog i ustavnog gledišta treba da zajamče ne samo prirodna prava slovenskog i makedonskog jezika nego i hrvatskosrpskog i srpskohrvatskog jezika u gorespomenutom tumačenju i smislu. Treba dakle zajamčiti s političkog i ustavnog gledišta prava četiriju spomenutih jezika, da bi se u potpunosti osiguralo pravo svakog naroda na njegov tip književnog jezika. (Tako je to na spomenutom sastanku formulirao i predstavnik SRH.) To naravno potvrđuje i pravo naroda Crne Gore i Bosne i Hercegovine prema njihovoj situaciji, koju je za Bosnu i Hercegovinu okarakterizirao u svojoj izjavi IK CK SK Bosne i Hercegovine dopuštajući na svom teritoriju ravnopravnu upotrebu obiju spomenutih varijanata. Sve nas dakle zanima kakve će zakonodavne stilizacije o tom pitanju biti unesene u novi ustav. To je jedno od najaktualnijih jezičnih pitanja sadašnjeg trenutka.

Pored političkih prava svakoga naroda moraju biti zaštićena i njegova prirodna prava. Premda je dobro da u službenoj, a pretežno i u naučnoj upotrebi, jezik nazivamo složenicom od obadva sastavna dijela (hrvatskosrpski, srpskohrvatski), ipak po prirodnom pravu moramo zaštititi u svakidašnjoj upotrebi i narodni naziv za jezik (hrvatski, srpski). To izričito kazuje i Novosadski dogovor iz g. 1954. u 2. tački Zaključka: »U nazivu jezika nužno je uvijek *u službenoj upotrebi* istaći oba njegova sastavna dijela.« U neslužbenoj dakle upotrebi vlada i po tom tekstu sloboda. A kad se u svemu tome uspostavi potpuna jezična ravnopravnost, u čemu je već i dosadašnja praksa u samoupravnom razdoblju učinila zaista mnogo, tada će se to po spomenutim tezama moći nazvati »suštinskim elementom pobjede samoupravnih načela, a protiv konzervativnih težnja etatizma i birokratizma«.

Sve to, dakako, ne znači stavljanje ograda između varijanata, nego stvaranje ravnopravnih odnosa i utvrđivanje skladne suradnje svih zainteresiranih na zajedničkoj jezičnoj problematici, ondje gdje je zajednička, a to je dosta često. Tako smo npr. od g. 1954. svjedoci zajedničke suradnje Matice srpske i Matice hrvatske na izrađivanju zajedničkog pravopisa i zajedničkog rječnika književnog jezika. Dok je Pravopis iz g. 1960. u osnovi dobro izbalansiran poštujući u glavnim linijama osobitosti i navike obiju varijanata, za Rječnik hrvatskosrpskoga književnog jezika, koji je izašao potkraj 1967, to se već ne bi moglo reći. Premda je taj rječnik zasnovan na ravnopravnoj osnovi, obrađujući podjednak broj hrvatskih i srpskih pisaca od Ivana Mažuranića i Vuka Karadžića do g. 1956. kad je počela ekscerpcija, ipak je on u obradi rječničkog fonda u znatnoj mjeri primijenio unitaristički način obrađivanja. Da nave-

dem samo nekoliko primjera: riječ *kisik* upućena je radi značenja na riječ *kiseonik* te je ondje i obrađena, a riječ *vodonik* upućena je na riječ *vodik* te je ondje i obrađena, po načelu abecednog reda. Zatim, tumačenja riječi imaju prečesto tekst kakvim se nigdje ne govori i ne piše; npr. uz riječ *azot* čitamo tumačenje: »gas, plin bez boje i mirisa, jedan od glavnih sastojaka vazduha, zraka«. I to je jednako u latiničkom i ćirilskom tekstu. Na taj način ne dobiva se podatak kojoj varijanti pripada koja riječ, sve u težnji za ujednačivanjem, unitaristički, a to onda znači da rječnik nije dovoljno informativan, pa takav postupak izaziva nezadovoljstvo jer se smatra da uopće ne priznaje postojanje varijanata i da sve hoće da poistovjeti i ispreplete. Takvih unitarističkih postupaka ima, više, pa je to i izazvalo oštre kritike četvorice recenzenata u 1. broju časopisa Kritika 1968. Jedan recenzent izražava mišljenje da je bolje da se preostale četiri knjige i ne pojave, da se dakle obustavi dalje izdavanje rječnika, a trojica misle da bi iduće knjige trebalo popraviti izostavljanjem unitarističkih obrada riječi i pružanjem potrebnih obavještenja i za jednu i za drugu varijantu. Ali recenzenti su inače u koječemu pretjerali. Ne može se sa znanstvenog gledišta usvojiti mišljenje da u rječnik *suvremenoga* književnog jezika treba da uđe i leksički fond Gundulića i Držića, a isto tako i sav fond Bogoslava Šuleka. U recenzijama ima i pogrešnih uočavanja i interpretacija. Moje je mišljenje da se preostale četiri knjige mogu prirediti tako da se uklone unitaristička zastranjivanja koja su pod utjecajem unitarističkog razdoblja došla do izražaja u prvim dvjema knjigama, a i prve dvije knjige da se za drugo izdanje prerade na takav način. Jer pri odluci o tom ne valja smetnuti s uma da je građa za preostale četiri knjige obrađena već sa 75%, tako da bi se knjige mogle razmjerno brzo pojavljivati na tržištu. Treba uzeti u obzir da mi do sada uopće nemamo takva rječnika književnog jezika, dokumentirana primjerima iz djela suvremenih književnika, znanstvenih radnika, raznih struka, umjetnosti, publicistike, sporta, pa nam je takav rječnik neophodno potreban, a ako sada prekinemo rad na njegovu dovršivanju, tko zna kad ćemo opet prionuti uz takav posao. Uostalom, o tom će se donijeti odluka na predviđenom sastanku predstavnika Matice hrvatske i Matice srpske, zagrebačke i beogradske redakcije. Taj će skup jamačno sa svom ozbiljnošću razmotriti argumente i jedne i druge strane. Pri tom je dakako nužno riješiti i teški izdavački problem financiranja ovoga skupog posla, zbog kojeg je Nakladni zavod Matice hrvatske došao u krizu.

Među aktualna jezična pitanja ide svakako i izrađivanje specijalnih rječnika. Pored zajedničkog hrvatskosrpskog rječnika nama su potrebni i rječnici kajkavskog i čakavskog dijalekta i književnog jezika, zatim rječnici leksičkog blaga hrvatske štokavske književnosti, suvremene i starije, pa i rječnici jezika pojedinih pisaca, dakako znatnijih, što već postoji u naroda s većom izdavačkom djelatnošću i s većim naučnim institutima. Naši instituti za jezik i književnost imaju tako ograničen broj naučnih kadrova da se svaki opsežniji zadatak mora izvršavati desetak i više godina, te se današnja generacija ne može poslužiti rezultatima nauke danas, nego tek u buduće vrijeme. Na rječniku kajkavskog dijalekta već se radi u Institutu za jezik Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, ali teško je u takvim prilikama određeno reći kad će on zaista biti dovršen. Podsjetimo se samo na Rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika Jugoslavenske akademije kojemu je prvi svezak izašao iz štampe g. 1878. a još mu nisu objavljeni posljednji svesci, iako su obrađeni, tako da se po svemu čini da će biti završen tek o svojoj stogodišnjici, tj. g. 1978. Zaista, društvo duguje tim važnim granama nacionalne nauke mnogo veću pažnju nego što ju je poklanjalo do sada. Mladih naučnih kadrova ima, samo im treba osigurati radna mjesta u institutima.

Izdavačke mogućnosti za lingvistička djela također su vrlo ograničena, pa nam se po neostvarenim mogućnostima čini da je to prilično sterilna grana naše nauke. Naprotiv, u rukopisu nam leži Etimološki rječnik hrvatskog ili srpskoga jezika prof. Petra Skoka, pa Rječnik hrvatskih književnika od 1836. do 1941. prof. Julija Benešića, zatim opsežne naučne monografije o jeziku i stilu književnika Ante Kovačića, Augusta Šenoe, Antuna Gustava Matoša, Hasana Kikića, koje su izrađene kao doktorske disertacije, pa monografije o govoru Karlovca i okolice, o turopoljskom govoru, o govoru otoka Vrgade i dr. Zbog takvih izdavačkih prilika jedan je naš lingvist dao na štampanje svoj rječnik srednjodalmatinske čakavštine njemačkom izdavaču, a tako je i značajno i za nas potrebno i omašno djelo mladog našeg lingvista Josipa Matešića »Odostražni rječnik srpskohrvatskog jezika« izašlo g. 1967. u Wiesbadenu, jer pisac nije mogao naći izdavača kod nas. Sve su to vrlo aktualna pitanja nad kojima uzalud razbijamo glavu.

Još nešto vrlo aktualno iz ove tematike, a to su veoma zastarjela shvaćanja o književnom jeziku koja datiraju iz 19. i iz početka 20. stoljeća. Pod utjecajem starih lingvističkih shvaćanja mnogi naši, i vrlo školovani inače ljudi, ne znaju razliku između govornog, razgovornog, narodnog jezika i između književnog jezika. Mnogo ih zbunjuje neadekvatna lozinka »Piši kao što govoriš«. Ona se danas može odnositi samo na fonetski način pisanja, a ne na jezični izraz. Jer narodni, razgovorni jezik ima na tako velikom jezičnom području kao što je naše, uistinu različitosti, a književni jezik je obogaćeni, probrani, viši tip narodnog jezika s jasno određenom kodifikacijom i normom, koje obavezuju na svakom javnom mjestu i u svakom tekstu u kojem se služimo književnim jezikom. Razgovarati možemo kako hoćemo, ali pisati moramo onako »kako dobri pisci pišu« i kako propisuju kodifikacije i norme. Kad bismo se toga držali, ne bi bilo toliko nesporazuma o jeziku koliko ih ima.

I napokon, u drugoj polovici 20. stoljeća zaista bi bilo vrijeme da se oslobodimo unitarističkih shvaćanja o jeziku Hrvata i Srba iz 19. stoljeća i iz prve polovice 20. stoljeća. U diskusijama o jeziku mnogi se naši, i dobronamjerni ljudi pozivaju na Bečki književni dogovor iz g. 1850. i na Skerlićevu anketu iz 1913/14. Po Bečkom književnom dogovoru svi bi Hrvati i Srbi trebali da pišu ijekavski jer »jedan narod treba jednu književnost da ima«, kako su tada u uvodu rekli. Po Skerlićevoj anketi o jeziku svi bi Srbi i Hrvati trebali da pišu ekavski jer su oni, prema njegovu shvaćanju, zapravo jedan narod. To su bila shvaćanja zasnovana na nerealnoj procjeni situacije. Svi mi danas znamo da Hrvati i Srbi nisu jedan narod, nego dva, i da hrvatskim ili srpskim jezikom pored Hrvata i Srba govore i pišu i Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani. Prema tome unitarističko gledište o jeziku tih naroda uopće ne dolazi u obzir, nego naše današnje, demokratsko, socijalističko, federalističko, onako kako je formulirano u tezama SSRNJ na početku ovoga članka.

Uopće, sva sporna pitanja o jeziku treba rješavati na temelju takvih principa koji jasno priznaju prava naroda, narodnosti i etničkih skupina, na temelju činjeničnog, stvarnog stanja i prirodnog prava, a ne na temelju romantičnih mitova, pa će se stvoriti skladna atmosfera suradnje te neće dolaziti ni do presizanja ni do sukoba ni do kvarenja međunacionalnih odnosa.

(*Jezik*, 3, 1968—69)

OSNOVNI POJMOVI O JEZIKU HRVATA I SRBA

Ljudevit Jonke

U 4. broju ovogodišnjeg Jezika objavili smo uvodni govor predsjednika Matice hrvatske prof. dra Hrvoja Ivekovića, akademika, i ujedno obećali da ćemo u idućem broju objaviti i zaključke primljene na Zagrebačkom sastanku predstavnika Matice hrvatske, Matice srpske i uredništva Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika, odnosno Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika. Na žalost, obećanje ne možemo izvršiti jer o definitivnom tekstu zaključaka postoje još sporovi, iako je veći dio zaključaka, osobito praktičnih o Rječniku, obostrano usvojen, pa se Rječnik i nastavlja po nekim izmijenjenim kriterijima. Molimo čitaoce da se strpe neko vrijeme dok upravni odbori Matice hrvatske i Matice srpske ne usvoje i po svojim predstavnicima potpišu cjelokupan tekst zaključaka.

Da se ne bi činilo kao da se igramo skrivača, dobro je reći da je zapravo sporna prva tačka zaključaka. Na temelju dvodnevne diskusije 4. i 5. siječnja 1969. Matica hrvatska predlaže ovaj tekst za 1. tačku: »Hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski književni jezik ima dvije ravnopravne varijante: jednu kakva se upotrebljava u hrvatskoj književnosti, i drugu kakva se upotrebljava u srpskoj književnosti.« Tekst je to u najvećoj mjeri obziran prema svim osjetljivostima, ali ujedno i sasvim realan. Taj tekst obuhvaća i ijekavce Hrvate i Srbe koji djeluju u hrvatskoj kulturnoj sferi, kao i ekavce Srbe i Hrvate koji djeluju u srpskoj kulturnoj sferi. Ali taj tekst obuhvaća i ijekavske pisce Bosne i Hercegovine, pa i Crne Gore, koliko oni pripadaju srpskoj, hrvatskoj i crnogorskoj kulturnoj sferi. Taj tekst ne osporava nikomu njegovu nacionalnu pripadnost, a mogao bi se proširiti i na crnogorsku književnost ako to Crnogorci budu jedinstveno tražili. Nemojmo kao nojevi gurati glavu u pijesak: postoji i hrvatska i srpska i crnogorska književnost, ali ni u hrvatskoj književnosti ne djeluju samo Hrvati nego i Srbi koji među njima žive, a ni u srpskoj književnosti ne djeluju samo Srbi nego i Hrvati koji među njima žive, iako drugospomenuti u manjoj mjeri. Stoga je predložena Matičina stilizacija prve tačke zaključaka vrlo realna i široko obuhvatna, te je zaista može usvojiti svatko kojemu je iskreno stalo do rješavanja napetosti u jezičnim pitanjima i do bratstva i ravnopravnosti jugoslavenskih naroda.

Nasuprot tome postoji i drugi prijedlog po kojem bi u stilizaciju tačke 1. ušlo saopćenje koje je 5. siječnja 1969. izdano za štampu o uspješno završenim razgovorima u Zagrebu. Ali kako je ono, kao i sva

saopćenja, pisano općenito i kurtoazno, Matica hrvatska ne može usvojiti saopćenje kao zaključak. To je dakle sadašnje stanje stiliziranja zaključaka koje odista već predugo traje i pokazuje da neki ni nakon izjava Izvršnih komiteta SK triju republika još uvijek nerado priznaju postojanje varijanata.

Ali i kad se priznaje postojanje varijanata, kao što to čini Pavle Ivić u članku »Za ravnopravnost, a protiv cepanja jezika«, objavljenom u 4. broju Jezika, vrlo se nerado uz njih dodaje narodno ime. I varijantama i narodnom imenu za njih prigovara se na istoku vrlo često da oni znače cijepanje jezika, da stvaraju dva jezika i da unose zbrku i netoleranciju među narode koji govore »jednim i jedinstvenim jezikom«. Na zapadu se pak varijantama prigovara da one degradiraju narodna prava i narodni naziv jezika. Vrlo daleko je otišao u interpretaciji toga pitanja prof. Pavle Ivić iz Novoga Sada, koji je na VI međunarodnom kongresu slavista u Pragu 1968. u diskusiji o mojem referatu, koji je odštampan u 1. broju ovogodišnjeg Jezika, izjavio jasno i nedvosmisleno da ne postoje ni hrvatski ni srpski jezik, nego samo srpskohrvatski, odnosno hrvatskosrpski. A nasuprot tome njegov sunarodnjak i vrlo dobar pripovjedač Veljko Petrović, potpisnik Novosadskih zaključaka o hrvatskosrpskom jeziku i pravopisu, u svojoj je »Izjavi« jasno rekao: »Za radni sto kad sednem, za svoj strug, Narodu svome otplaćujem dug. — On me je učio da srpski govorim, Idole strane u sebi oborim...« (Književne novine, Beograd, 5. 8. 1967, br. 307, str. 9.) A i našim čitaocima je poznato iz pjesme Vladimira Nazora »Hrvatski jezik«, koja je objavljena u 1. broju XV godišta Jezika na str. 2, da i taj uvaženi hrvatski pjesnik naziva svoj jezik, kao i jezik svoga naroda — hrvatskim jezikom. Kako dakle da ocijenimo te suprotnosti o narodnom imenu jezika, o njegovim varijantama, o jednom ili o dva jezika, o jednom i jedinstvenom jeziku, o jezičnim pravima Hrvata, Srba i Crnogoraca? Tko ima pravo: da li ovi književnici ili ovi ili oni lingvisti i političari? Mislim da je prijeko potrebno ta pitanja, u kojima se nestručnjaci dosta teško snalaze, objasniti i »sve staviti na svoje mjesto«, kako bi nam bilo jasno i u glavama i u riječima i na djelu.

Da bismo pravilno odgovorili na postavljena pitanja, treba da uzimamo u obzir i lingvističku ocjenu i prirodna prava zainteresiranih naroda u višenacionalnoj državi zasnovanoj na socijalističkim, marksističkim kriterijima, pa i iskustva, povoljna i nepovoljna, iz bliže i dalje prošlosti. Do pravilnog rješenja ne možemo doći na osnovi idealističkih ocjena, a pogotovu ne na temelju prisilnih metoda i iskonstruiranih trikova.

Kad lingvistički ocjenjujemo pitanje jezika kojim govore Hrvati, Srbi, Crnogorci i bosanskohercegovački Muslimani, tada svi argumenti govore da je to po znanstvenoj ocjeni jedan jezik s više dijalekata. Ipak ni za taj jedan jezik ne možemo reći da je jedinstven, jer su razlike između pojedinih dijalekata (štokavskog, kajkavskog, čakavskog, torlačkog) često znatne, ali one ipak ne prelaze granice karakteristične za jedan jezik, jer su odnosi između jezičnih jedinica isti. Znatno su manje razlike kad se ograničimo na štokavski dijalekt, na kojem su danas pisane naše književnosti. I štokavski dijalekt dijeli se na ijekavsko, ekavsko i ikavsko narječje, pa ni tu nema potpune jedinstvenosti, iako mu je isti glasovni sistem, jednaka tvorba riječi, morfologija i sintaksa. A kad počnemo govoriti o štokavskom dijalektu u funkciji književnog jezika, tada ne možemo i ne smijemo prešutjeti znatne terminološke i druge leksičke razlike koje su se u tom književnom jeziku razvile na

liniji zapad — istok, u tipovima književnih jezika koji su se razvili u Hrvatskoj i Srbiji, pretežno u ijekavskom i ekavskom izgovoru književnog jezika, i još jasnije rečeno: u hrvatskoj i srpskoj književnosti. Sve su to razlike koje je lingvistički najadekvatnije označiti u cjelini kao varijante književnog jezika. Tim imenom, koje sam upotrijebio u štampi prvi put već 1960. a u predavanjima već 1950, označujemo nedvosmisleno da govorimo i pišemo jednim jezikom, ali ne jedinstvenim. Ta dva tipa jezika koji su se razvili »oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba« odnose se jedan prema drugome u lingvističkom smislu kao varijante. Taj naziv ima u sebi mnogo smisla jer govori o dvojakosti jednoga jezika. On ne cijepa jedan jezik u dva jezika, kako su dugo smatrali unitaristički krugovi pretežno na istoku, a djelomično i na zapadu. On vrlo izražajno odražava činjeničnu situaciju kojoj smo svjedoci već gotovo stotinu godina. Ali taj naziv nije ni uvredljiv, kao što misle neki na zapadu, krivo zaključujući da je to naziv koji želi isključiti narodne nazive za hrvatski ili srpski jezik. Riječ varijanta nije nov naziv za književni jezik, nego je to lingvistička oznaka za odnos zapadnog i istočnog tipa književnog jezika. Prema tome Hrvat ne govori i ne piše hrvatskom varijantom, a Srbin srpskom varijantom, nego prvi govori hrvatskim narodnim ili književnim jezikom, a drugi srpskim narodnim ili književnim jezikom.

»E, tu smo«, reći će mnogi jučerašnji i rjeđi današnji unitaristički ocjenjivači jezika, »ipak dakle dva jezika!« Tako su govorili i prilikom prvog izdanja moje knjige »Književni jezik u teoriji i praksi« g. 1964. a tako su govorili i na Sarajevskom kongresu jugoslavista g. 1965. Smeta ih osporavanje jedinstvenosti našega književnog jezika koje im je omogućavalo penetraciju ekavskog tipa književnog jezika na ijekavsko književno područje.

Ali ipak narodni nazivi za jezik, hrvatski i srpski, ne znače još da je to cijepanje jezika i da su to dva jezika. Upotrebljavanje narodnih naziva za jezik pripada među prirodna prava svakog naroda da svoj jezik naziva svojim imenom. Svaki naš obični čovjek, koji ne ulazi u neke političke spekulacije, naziva svoj jezik po prirodnom pravu svojim narodnim imenom, a tako to čine već stoljećima i učeni naši ljudi, osobito književnici i znanstveni radnici. I prvo hrvatsko štampano umjetničko djelo, Marulićeva Judita, štampano g. 1521. u Mlecima, naziva jezik hrvatskim (»Istorija svete udovice Judit u versih hrvacki složena«), a tako i drugi hrvatski i srpski književnici sve do današnjeg dana nazivaju svoj jezik hrvatskim, odnosno srpskim, pa su to sasvim naravno učinili i u naše dane Vladimir Nazor i Veljko Petrović. Ako postoji hrvatski narod i hrvatska književnost, sasvim je jasno da postoji hrvatski književni jezik. Isto tako, ako postoji srpski narod i srpska književnost, sasvim je jasno da postoji i srpski književni jezik. Nikoga, koji socijalistički misli, ne smije smetati nikakvo nacionalno ime ako se ono ne nameće izvan svojih prirodnih prava i granica. Lingvisti, pa i nitko drugi, ne smiju prisiljavati pripadnike jednoga naroda da oni zatomljuju i potiskuju svoje narodno ime, jer narodno ime pripada u prirodna prava i jer povređivanje prirodnih prava izaziva traume, neraspoloženja i u krajnjoj liniji kvari međunacionalne odnose.

Dakle, jedan jezik, ali dva narodna imena za taj jezik koji činjenično i nije jedinstven, nego dvojak.

Ali i opet prigovor: »Zar to nije suprotno Novosadskom dogovoru, zar to i opet nije podvajanje i širenje trzavica?« Zaista nije, jer priznavanje narodnih prava sasvim sigurno smiruje situaciju i slabi oštrice

borbenog nacionalizma. A nije to suprotno ni Novosadskom dogovoru, jer ni on ne zabranjuje upotrebu narodnih naziva za jezik. On samo zahtijeva da se u službenoj upotrebi istaknu oba njegova sastavna dijela: hrvatskosrpski, srpskohrvatski. U svim drugim upotrebama Hrvat može svoj jezik nazivati hrvatskim, a Srbin srpskim, i nitko mu to ne smije zamjerati. Nijednog građanina s razvijenom socijalističkom svije-šću ne smije smetati, a pogotovu vrijeđati nijedno nacionalno ime. Po tome dakle nije na mjestu tvrdnja prof. Pavla Ivića da ne postoji ni hrvatski ni srpski jezik, nego samo hrvatskosrpski, odnosno srpskohrvatski. Dokle ćemo doći i dotjerati ako budemo običnog građanina kad kaže da govori hrvatski, srpski — uvjeravali da to nije pravilno i da treba da upotrebljava samo sastavljeni naziv? To gledište prof. Pavla Ivića ujedno je najdjelotvornija propaganda protiv sastavljenog naziva jezika. Sporazumno i ravnopravno mogu se upotrebljavati sastavljeni nazivi, ali ako bi se oni protupravno nametali u svim prilikama, dogodilo bi se vrlo brzo da će ih napuštati oni koji su navikli poštovati prirodna prava. Ako sastavljeni naziv treba da se upotrebljava zato da se potisne narodni naziv, dogodit će se po psihološkoj suprotnosti baš obratno: izbjegavat će se složeni naziv. Ljudi rezoniraju ovako: ako nalažete da ne smijem upotrebljavati narodni naziv jezika, ja ću vam pokazati da smijem i da je to moje pravo. Lingvisti dakle treba da se ograniče na rješavanje lingvističkih problema, a prirodna i politička prava treba da se ostvaruju u skladu s pravima svih naroda Jugoslavije. Lingvisti treba da priznaju ta prava i da se prilagode socijalističkoj strukturi suvremene samoupravljačke Jugoslavije. Više vrijedi to nego kakvi stariji i jednostrani recepti. Jezična pitanja četiriju naroda jednoga, ali ne jedinstvenoga jezika mogu se uspješno rješavati samo istovremenom upotrebom znanstvenih i političko-nacionalnih kriterija. Kao što sam jednom napisao u sarajevskom Odjeku: I naučno i politički!

U tom smislu nema pravog efekta ni pozivanje na dogovore stare desetak, dvadesetak, pa i više godina. Mi smo u posljednjih nekoliko godina toliko uznapredovali u građanskim i narodnim pravima da nam ni recepti iz 1954. ne imponiraju danas kao što su nam imponirali tada. Danas bismo im koješta mogli prigovoriti, pa čak ne možemo ni shvatiti takvu kontradikciju kakva je iskazana u 1. tački Novosadskog dogovora: »Stoga je i književni jezik koji se razvio na njegovoj osnovi oko dva glavna središta, Beograda i Zagreba, jedinstven, sa dva izgovora, ijekavskim i ekavskim.« Jedinstven, a sa dva izgovora (a dodaj: i sa dvije terminologije)! To je kontradikcija. Osim toga, danas se ni Novosadski sastanak ne bi mogao održati na onakav način kako je to bilo u Novom Sadu 1954. Novosadski sastanak u prosincu 1954. ostvario se po pozivu jedne strane, premda se na njemu govorilo o jeziku više naroda. Matica srpska preuzela je tu inicijativu sama, bez suradnje s Maticom hrvatskom, pa se stoga i dogodilo da je na tom sastanku iz Hrvatske bilo samo sedam predstavnika od ukupno 25 sudionika. Sedam prema osamnaest zaista ne svjedoči ni o jednakosti ni o mogućnosti ravnopravnog raspravljanja i donošenja zaključaka. Jer ipak ne smijemo smetnuti s uma da su Novosadski zaključci o narodnom i književnom jeziku Srba, Hrvata i Crnogoraca nastali g. 1954. u razdoblju jakih unitarističkih težnja i prakse državne uprave. Stoga je i Zagrebački sastanak g. 1969. morao izmijeniti neke unitarističke kriterije za izradu Rječnika hrvatskosrpskoga književnog jezika i Rečnika srpskohrvatskoga književnog jezika, kojem su već izašle dvije omašne knjige.

Mislim da je bilo nužno objasniti osnovne pojmove o našem narodnom i književnom jeziku, jer se bez jasnoće u tim pitanjima često zapada u pogrešne postupke. Dakle jedan jezik, ali ne jedinstven; lingvistički dvije varijante, koje služe kao književni jezici, pa moraju imati sva prava književnih jezika (i vjerojatno dvije podvarijante: bosanskohercegovačka i crnogorska); prirodno i politički hrvatski jezik, srpski jezik, hrvatski književni jezik i srpski književni jezik, službeno hrvatskosrpski, srpskohrvatski, hrvatski ili srpski, srpski ili hrvatski.

Prema prikazanim kriterijima sasvim je u skladu vijest u Borbi od 14. 4. 1961. na posljednjoj strani: »Prilikom proglašenja Ustava 31. 1. 1946. u Ustavotvornoj skupštini članove 1—43 pročitao je na srpskom jeziku Moša Pijade, 44—76 na hrvatskom Zvonko Brkić, 77—114 na slovenačkom Marijan Bercelj, a 115—139 na makedonskom Vlado Maleski.« A opravdane su i težnje naših zakonodavaca u sadašnjem trenutku da osiguraju potpunu ravnopravnost jezika i pisama naroda Jugoslavije.

(»*Jezik*« broj 5, 1969 i *Vjesnik* od 27. V 1969)

KAZALO

SADRŽAJ

HRVATSKI KNJIŽEVNI JEZIK I PITANJE VARIJANATA — posebno izdanje KRITIKE — časopisa za kritiku umjetnosti i kulturno-politička pitanja koji uređuju: Dalibor Cvitan, Branimir Donat, Vlatko Pavletić (glavni i odgovorni urednik), Danilo Pejović i Petar Selem.
KRITIKA izlazi šest puta godišnje, a svako godište sačinjava jednu knjigu. Cijena pojedinog primjerka je 5 ND za tuzemstvo i 1 $ za inozemstvo. Pretplata za 1969. godinu iznosi ND 30.— za tuzemstvo odnosno 5 USA $ za inozemstvo. Pretplata se šalje Nakladnom zavodu Matice hrvatske, Zagreb, Ulica Matice hrvatske 2; za tuzemstvo na žiro-račun broj 301-1-7097, a za inozemstvo:
za zapadne devize (zemlje) broj: 301/620-1001-32002-10-149
za istočne devize (zemlje) broj: 301/620-1001-32002-30-149

Štamparija »OGNJEN PRICA« — Zagreb, Savska 31

Cijena 45 ND